

PELGRIMSREIZE

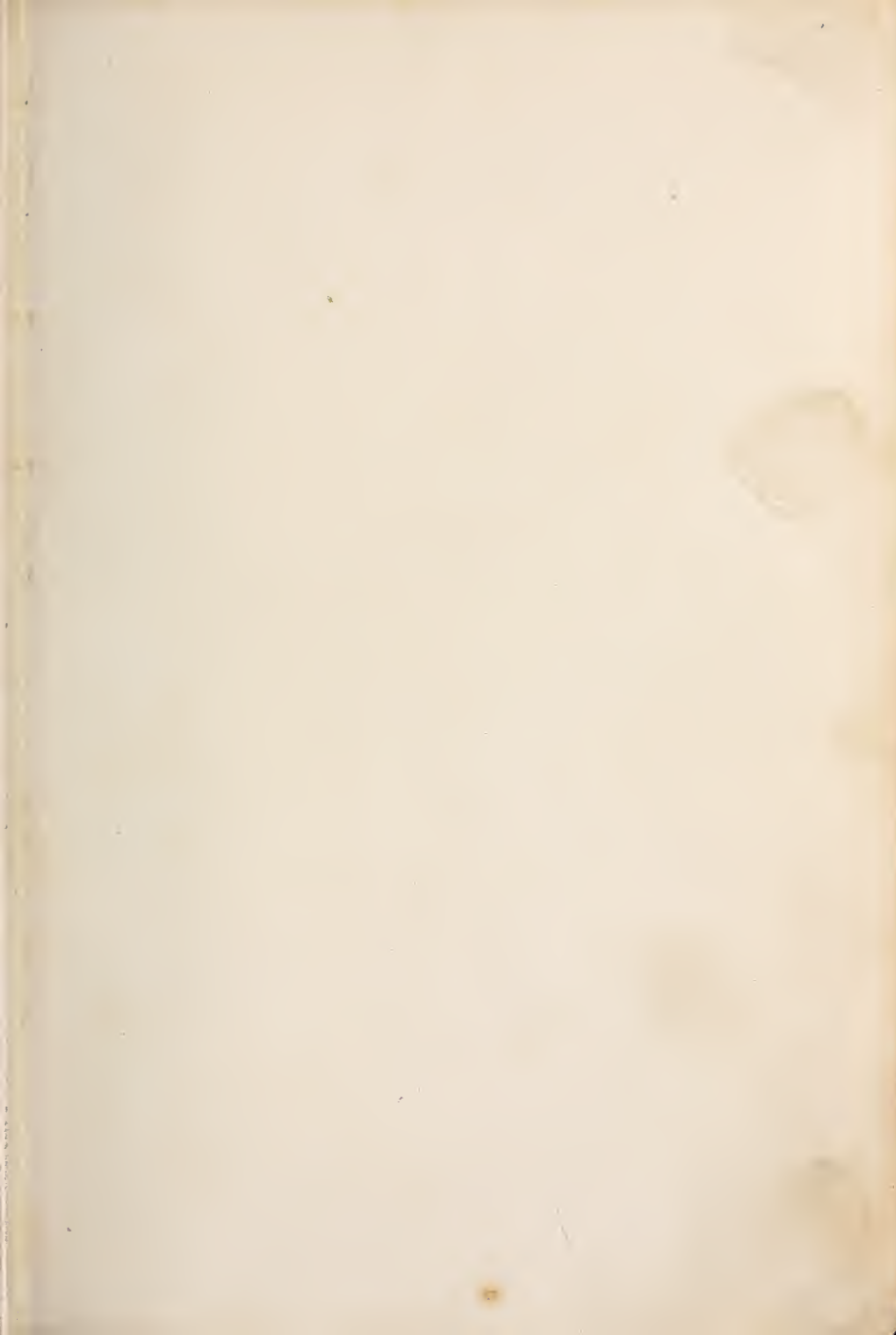
NAAR HET

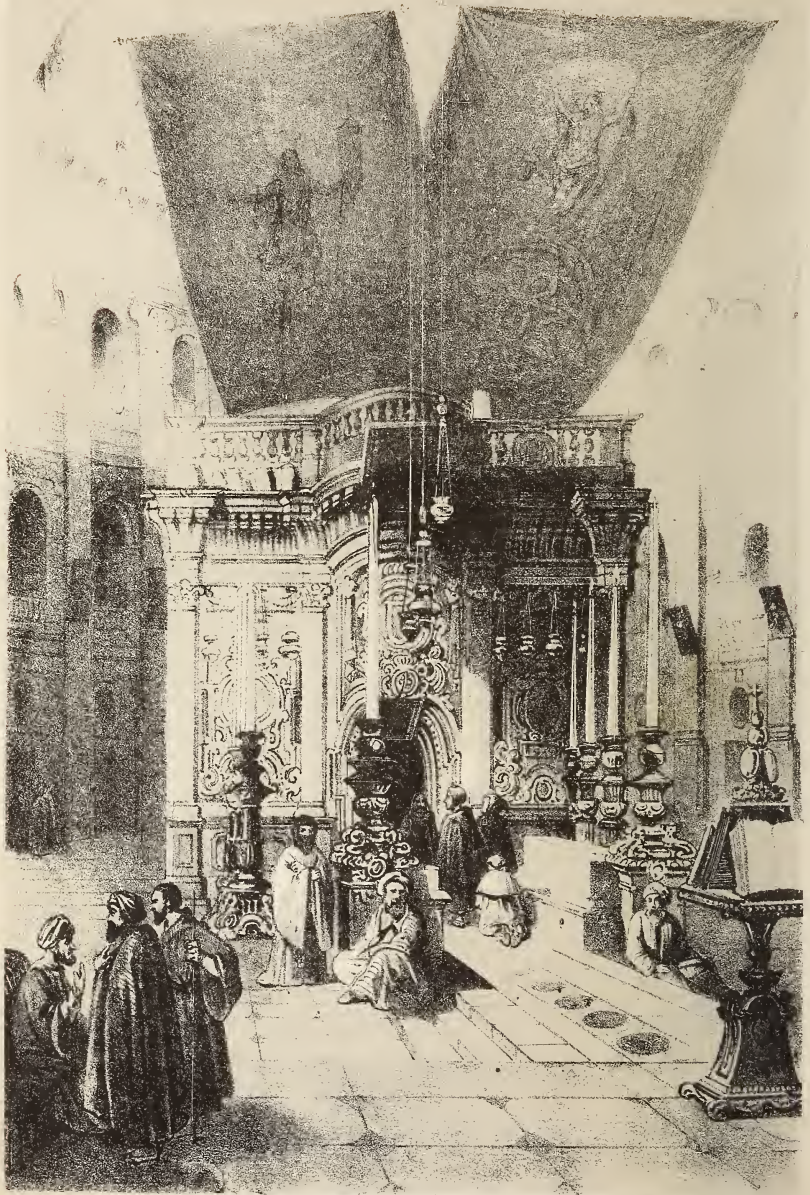
HEILIGE LAND.

Thos. Le Sueur
OCT 7 1964

5
Copy.....

KAPEL VAN HET H. GRAF

PELGRIMSREIZE

NAAR HET

HEILIGE LAND

GEDAAN IN HET JAAR 1859

DOOR

als een
coll. van
Mich. van
P. M. S. pr., P. J. v. L. pr., J. H. v. G.

MET PLATEN EN EEN KAARTJE.

Tweede, verbeterde Uitgave.

's GRAVENHAGE,
J. A. FRENTROP.
1864.

DS107
S673
1864

GOEDKEURING.

Deze tweede uitgaaf van het werk „Pelgrimsreize naar het Heilige Land” wordt door ons niet alleen goedgekeurd, maar tevens als eene nuttige lezing aan de geloovigen aanbevolen.

HAARLEM,
21 *Maart* 1864.

† G. P. WILMER,
Bisschop van Haarlem.

VOLGORDE.

BLADZ.

I.

ROTTERDAM. Emmerik. Hamm. Dresden. Weenen. Pesth. 1.

II.

Donauvaart. Basiash. Orsova. Rustchuk. Galatz. Zwarte
zee. Varna. Bosphorus. Konstantinopel. . . . . 27.

III.

KONSTANTINOPEL. . . . . 53.

IV.

Vertrek. Gouden Hoorn. Zee van Marmora. Straat der
Dardanellen. Archipel. Smyrna. . . . . 72.

V.

RHODUS. Cyprus. . . . . 91.

VI.

BEYRUTH. De Libanon. Kaïfa.. . . . 105.

VII.

De Karmel. PALESTINA. Nazareth. . . . . 128.

1187-210.79

26 nov 70

VIII.

NAZARETH. Kana van Galilea. Berg der Zaligspreking.	
Berg der Broodvermenigvuldiging.	147.

IX.

Tiberias. Magdalum. Bethsaïda. Kapharnaüm. Het Meer	
van Tiberias. Terug naar Nazareth.	169.

X.

Uitstap naar den THABOR. Dabareth. Naïm.	188.
--	------

XI.

Vertrek van Nazareth. Vlakte van Esdrelon. Bergen van	
Gelboë. Djennin. Sichein. Silo. Djyfa. Ramma-lah.	
Bethel. Gabaon. Aankomst te Jerusalem.	208.

XII.

JERUSALEM.	233.
--------------------	------

XIII.

Jerusalem. (Vervolg)	254.
--------------------------------	------

XIV.

Jerusalem. (Vervolg)	276.
--------------------------------	------

XV.

Jerusalem. (Vervolg)	301.
--------------------------------	------

XVI.

Omtrek van Jerusalem. Valleijen.	315.
--	------

XVII.

Omtrek van Jerusalem. Bergen. BETHANIE.	334.
---	------

XVIII.

BETHLEHEM EN OMSTREKEN. St. Jan. Woestijn van St. Jan. 351.	
---	--

XIX.

Laatste dagen te Jerusalem. (Jordaan. Doode Zee.
 Jericho). Afscheid van Jerusalem. Terpentijn-vallei.
 Emmaus. Ramatha. Abou-Gosch. Ajalon. Latroun.
 Kubab. Ramleh. Vlake van Saron. JAFFA. . . . 384.

XX.

Overtogt. ALEXANDRIE. Malta. Marseille. Parijs. Tehuis-
 komst. . . . . 407.

 PLATEN.

De Kapel van het H. Graf, tegenover het titelblad.
 Gezicht op Nazareth, » bladz. 147.
 Gezicht op Jerusalem, » » 244.
 Platte grond der H. Grafkerk, » » 276.
 Gezicht op Bethlehem, » » 351.
 Kaartje van Palestina, achteraan.

ZINSTORENDE DRUKFOUT.

Bladz. 143. regel 12 *staat* Roode Zee. *lees* Doode Zee.

Enkele andere, minder belangrijke, en dadclijk in het oog vallende misstellingen gelieve de Lezer zelf te verbeteren.

VOORWOORD.

In een voorwoord der eerste uitgave verklaarden wij, wat ons had bewogen om van onzen pelgrimstogt openbare mededeeling te doen, niettegenstaande zij noodzakelijk veel moest bevatten, dat reeds door vele anderen gezegd was :

„ Wij deden zulks omdat er in onze taal van Katholieke zijde sinds langen tijd niets over het H. Land werd geleverd, en men het niet overbodig achtte, dat den Katholieken een eenvoudig pelgrimsboek van landgenooten in handen kwam, hetwelk in hunne taal aan hunne traditiën regt liet wedervaren. Wij vleiden ons ook daarenboven, dat zulke uitgave van eenig nut konde zijn voor eene liefdadige instelling te Jerusalem.„

Men heeft die bedoeling begrepen en toegejuicht, en daaraan schrijven wij het toe, dat aan ons werk niet slechts een buitengewone bijval ten deele werd, maar ook nu reeds eene nieuwe opslag daarvan noodzakelijk is geworden.

Doch als de tweede uitgave alzoo door de liefde onzer geloofsgenooten, door hunne belangstelling voor de heilige Plaatsen in het leven geroepen wordt, dan behoort zij ook door ons met geen minder goede oogmerken te worden geleverd. En ziedaar waarom ook Zij dus als een offer ten voordeele van het H. Land aan den voet van Calvarië wordt nedergelegd.

Deze uitgave is verbeterd en met eene enkele aanmerking vermeerderd. Overigens bleef zij aan de eerste gelijk. Wij wilden ook nu niets anders leveren dan onze pelgrimsreis.

P. M. S.

PELGRIMSREIZE.

I.

VAN ROTTERDAM NAAR PESTH.

»De pelgrimstogt is begonnen», zeiden wij verheugd tot elkander. Het was de 17 September 1859. Wij hadden des avonds ten 7 ure Rotterdam verlaten. Onze uitrusting konde wel is waar niet op die der oude bedevaartgangers gelijken, want wij hadden plaats genomen op den spoortrein; doch, wijl wij ons alleen bevonden in ons rijtuig, bestond er voor ons geen beletsel om eenvoudiglijk te doen, wat eertijds geen pelgrim verzuimde bij den aanvang der reis. Misschien baden wij dan ook niet alléén; want in weerwil van den spoorwagen en ons vreemd kostuum zullen wij zeker toch door velen onzer voorgangers herkend zijn; wij deden althans nog hetzelfde gebed, dat ook het hunne geweest is.

De nacht kwam spoedig, doch gestemd tot slapen kon ik niet zijn. Ik had lang gehoopt de reis naar Palestina te ondernemen. Nu ik eindelijk den wensch mijner ziel zijne vervulling mogt zien ingaan, was het eene behoefte voor mij nog een blik op het verledene terug te slaan. Die stille oogenblikken, die het eerst mijn wensch gekend, mijn verlangen aangewakkerd en mijn plan langzamerhand hadden

zien rijpen in mijn hart, zij herleefden alle voor mij, en vertoonden zich als om strijd aan mijnen geest; zij wisten wel, dat ik hen ook nu gaarne herkennen zou. Ik onderhield mij met die vertrouwde kennissen een geruimen tijd, ik dwaalde met hen over de bergen van het heilige Land, was met hen te Nazareth, te Bethlehem, te Jerusalem, en meende reeds iets te gevoelen van hetgeen zij mij vroeger zoo dikwijls hadden beloofd, iets van dien indruk, dien het bezoek dezer dierbare plaatsen op den christen maken moet. Ik geloof dat mijne vrienden zich ook reeds een plekje gekozen hadden bij eenig heiligdom. Wij waren zonder er aan te denken in de nabijheid van Emmerik gekomen.

Het zal ruim twaalf ure geweest zijn, denk ik, toen men ons daar als naar gewoonte, aan de eerste verplichtingen van den reiziger herinnerde. Het weder was ruw en koud. Iedereen zou wel gaarne zoo spoedig mogelijk naar een behoorlijk verblijf hebben uitgezien, maar men beduidde ons, dat vóór alles de visitatie der goederen moest geschieden. Wij gingen derhalve met onze lotgenooten naar het goederenkantoor, en de meesten begonnen hunne koffers min of meer te openen. De reizigers schenen intusschen niet allen even goed gestemd. Sommigen waren zeer ontevreden, omdat zij op hun woord niet geloofd werden; maar het mogt niet baten, langzamerhand werd alles blootgelegd, en de ambtenaren bewezen ons, dat ze waarlijk beter dan de meeste reizigers met de wet bekend zijn, want zelfs een paar dames hadden zich in hare toepassing vergist. Na voldaan te hebben aan al de voorschriften, begaven wij ons naar een hôtél. Er was geen rijtuig; maar wij werden bijgestaan door een zeer vriendelijk man, die ons zeide, dat hij bij voorkeur Hollanders zijne diensten aanbod. Hij wist van Holland, waar zijne familie gewoond had, zooveel goeds te verhalen, dat wij om hem niet te leur te stellen in zijne verwachting, bij

het afscheid een goed drinkgeld bevoorwaard te geven. Zoo iets zal ons ongetwijfeld wel eens meebrengen op onze reis. Zie, daar kwamen wij 's nachts ten een ure aan het hôtel. Men had wel regt, de gasten, die op zulk een ongelegen uur en te voet aankwamen, naar de bovenste verdieping te verwijzen. Zij volgden dus den «kellner» zonder tegenspraak; de tijd was te kostbaar om, hoe kort dan ook, te vergeefs te protesteren. Boven gekomen vonden wij nogtans redelijk goede kamers, en het helder maatgeluid, dat ons van eene reeds ingenomen kamer te gemoet klonk, bewees ons, dat men hier ten minste even krachtig als op de voornaamste verdieping konde slapen. Wij hadden ons dus niet te beklagen over onze inschikkelijkheid. De nacht was zeer kort. 's Morgens ten vijf ure stonden wij op, en gingen ten zes ure naar de kerk om de H. Mis te lezen. De oude Martini kerk was reeds goed bezocht. Men liet ons niet wachten.

Wij hadden in Emmerik, dat wij kenden, niets te zien; de reis werd dus ten acht ure per spoortrein voortgezet. Wij passeerden eenige plaatsen, die aan iedereen bekend zijn. Er heerschte aan de verschillende stations eene bijzondere levendigheid; en omdat de reizigers nu en dan behoefte hebben aan eenige verstrooijing, waren de buffetten rijk voorzien en smaakvol versierd. Wat moet het er echter jammerlijk uitzien, als de storm van een aangekomen trein er overheen gegaan is!

Het was ondertusschen voor ons een aangename rid. Goed weder, eene tamelijk schoone streek, aangenaam onderhoud, zoo reist men, al is het in den spoorwagen, zeer gemakkelijk. Wij kwamen goed gestemd aan het hoofdstation te Hamm. Men brengt niet gaarne den geheelen zondag op den spoorwagen door, dus stapten wij hier af; de reis konde zeer goed des avonds naar Dresden worden voortgezet.

Wat gaan wij hier doen? Niets. Maar er is ligt eene

kerk en ook plaats om te wandelen, dat is genoeg. Na het middagmaal gingen wij de kleine stad in. Het was hier zeer stil, de rust van den zondag. Zou het verbeelding zijn, dat die stigte op den zondag voor eene plaats schooner is dan eenig feestgewaad? Misschien waren wij op een anderen dag deze straten onverschillig doorgegaan; nu hadden zij voor ons iets bekoorlijks. Wij zochten de katholieke kerk, eene goede vrouw wees ons dezelve. Het scheen eene oude kloosterkerk te zijn. Toen wij daar binnen kwamen, was, tot ons leedwezen, de Godsdienstoefening juist geëindigd. Wij wilden evenwel eenige oogenblikken toewijden aan het gebed, en gingen dus nêerknielen in het altaarkoor. Mijne gedachten verdwaalden echter geheel en al; het was juist de tijd, dat in onze gemeente de Godsdienstoefening moest begonnen zijn. Eenige oogenblikken later bleek het, dat wij getuigen konden wezen van eene bijzondere plegtigheid: er zoude een huwelijk door den pastoor worden ingezegend. Het moest onze aandacht trekken, dat slechts enkelen bij de voorbereidselen tot de plegtigheid tegenwoordig bleven; maar wij begrepen spoedig, dat de menigte nieuwsgierigen, die somtijds bij zulk eene gelegenheid de kerken vult, zeer wel gedaan had met zich te verwijderen. Het jeugdig paar, hetwelk voor het altaar kwam nederknielen, was zoo eenvoudig gekleed, dat hier niets konde te zien zijn, dan hetgeen zulk eene plegtigheid ernstigs heeft. Toen zij het altaar verlieten waren zij zeer aangedaan. Het was hun door den pastoor ook niet verborgen, dat met dezen dag een tijdvak van nieuwe verpligtingen voor hen geopend werd. Eene aangename wandeling wachtte ons na het bezoek der kerk.

Met den avond was er voor de nachtelijke reis naar Dresden versterking noodig. Ten negen ure stapten wij in het rijtuig. Al dadelijk overkwam ons daarbij een zeker ongeluk. Wij troffen in den wagen een paar knorrigre reizigers aan, die

hunne nachtrust te vroeg hadden begonnen en nu gestoord werden. Ik schreef ter goeder trouw de knorrigheid van die menschen toe aan het eerste ontwaken, dat voor sommigen altijd een pijnlijke overgang blijven zal; doch dit moet hun gebrek eigenlijk niet geweest zijn: goed wakker geworden toch werden zij niets vriendelijker. Het is waar, dat ons gezelschap voor menschen, die besloten hadden te slapen, niet zeer aangenaam wezen kon. Toen onze medereizigers, een paar uren later, ons verlieten, werd het ons zoo ruim en gemakkelijk, dat wij eenigen tijd zeer goed rustten. Wij ontwaakten slechts nu en dan door het geroep van kinderen, die aan den trein met heldere stem hunne « Weintrauben » te koop boden. Wat schoone stem hadden sommigen dier arme kleinen! Zulke poëzie duurde echter niet lang. De kondukteur riep aan menig station zeer ernstig: ééne minuut. Wat zegt die man? vroeg mij eindelijk eene dame, toen de trein al weêr in beweging was.

Tegen den morgen hield de trein eens voor goed op aan een hoofdstation. Een half uur toeven, welk eene vreugde, welk een genot bij zulk een berigt! Wij volgden den stroom, want het ging natuurlijk naar de goed voorziene koffijzaal. Ik meende een oogenblik later, dat men ons in onderaardsche hollen geleid had. Eene menigte menschen was daar den trein wachtende; men at en dronk en rookte; het was ons onmogelijk, in zulk een dampkring iets te gebruiken; wij gingen derhalve dadelijk het koffijhuis aan den anderen kant weder uit. De stad was nog in rust. Wij waren te Maagdenburg.

Bij onze terugkomst aan het station was de woelige menigte nog aangegroeid; en nu bemerkten wij, dat het nagenoeg allen joden waren, die hier plaats kwamen nemen op den trein. Het was, zeide men ons, de tijd der Leipziger Mis. De jood leeft bijkans overal voor den handel, te midden

van al de oostersche bedelaars zagen wij hem later dikwijls met zekere belangstelling om zijne bedrijvigheid. Van nu af aan heerschte er groote drukte ook in ons rijtuig. Het was een gesprek voor deze kooplieden zeker ten hoogste belangrijk.

Een der reizigers kende de geheele geschiedenis en alle gebruiken der Leipziger Mis. Ik denk niet dat een hoogleeraar aan de handelscholen van Maagdenburg zooveel aandacht bij zijne hoorders wekken zal, als aan dezen man geschonken werd.

De baan liep door uitgestrekte en, naar het ons voorkwam, zeer vruchtbare vlakten. Wij naderden Leipzig. Dit zijn de velden, waar in 1813 het lot van Europa, om zoo te spreken, beslist werd. De magt van Napoleon werd door den slag bij Leipzig verlamd; van dezen oogenblik herleefde in Europa de hoop, dat het juk des overveldigers kon worden afgeschud. Leipzig is groot door hare voorsteden, zij bezit vele merkwaardigheden en inrigtingen voor wetenschap en kunst, maar de handel is, zegt men ons, voor de meeste inwoners de hoogste wetenschap. Wij konden slechts in het voorbijgaan een blik werpen op de stad, waar Leibnitz geboren werd.

Hoe aangenaam ook het gezelschap ons tot hier toe geweest was, de ruimte is zoo verkwikkend na een langen rid, dat wij zonder leedwezen deze vrienden te Leipzig achterlieten. Slechts twee reizigers namen nu plaats bij ons. Een van hen, bemerkende dat wij vreemdelingen waren, had de beleefdheid zich bijzonder met ons te onderhouden, en gaf ons inlichtingen, die ons later dienstig geweest zijn. De ander, een militair van zekeren rang, scheen zich met ernstige plannen bezig te houden. Toen hij eindelijk eens sprak, was het een woord van teregtwijzing, dat zijn landgenoot zeker minder welkom mogt heeten, en al ligt aanleiding tot onaangename woordenwisseling geven kon. Maar de landgenoot

bezat gelukkig de gave om een scherp woord onopgemerkt te laten voorbijgaan, en zijne vriendelijkheid deed den officier, die misschien voor geene uitdaging zou zijn terug getreden, den moed zoo geheel ontzinken, dat hij weër in stilte met zijne studie voortging. Onze Mentor bleef dus aan het woord, tot dat wij de schoone omstreken van Dresden naderden en allen geheel verstrooid raakten door het zien van die heerlijke natuur. De stad was veel te spoedig bereikt. Ten twaalf ure stapten wij af aan het station; eenige oogenblikken later kon men ons vinden in het hôtel de Saxe te midden van onze koffers en reiszakken, waarin eene ernstige botsing had plaats gehad. Zoodra de inventaris der gebroken goederen was opgemaakt, gingen wij aan de open tafel dineren. Onmiddelijk daarna, want onze tijd was zeer beperkt, wilden wij onze wandeling beginnen.

DRESDEN.

19 SEPTEMBER.

De hoofd- en residentiestad van Saksen, in het Elbedal gelegen, is gebouwd aan beide zijden der rivier; hare steenen bruggen over de Elbe, waarvan één niet minder dan zestien bogen telt, zijn bekend. Dewijl in onzen vredelievenden tijd de vijanden, die van buiten komen, minder te vreezen zijn, ziet men de meeste steden nu niet meer van verdedigingswallen omringd. Ook Dresden heeft hare vestingwerken geslecht; men heeft daardoor meer ruimte gekregen voor de wandeldreven en plaatsen van verlustiging, die overigens hier zeer talrijk zijn. Wij gingen een blik slaan op de omgeving der stad. Ofschoon wij reeds eenigen tijd hadden gedwaald, zonder eigenlijk te bedenken, waarheen de wandeling leiden zou, waren wij nogtans op den goeden weg; het was immers schoon wat ons omringde, en dat juist zochten wij. Een weinig

later waren wij gezeten op eene bekoorlijke hoogte, die, zoo als men zeide, «Wald-Schlossen» genoemd werd. De naam was goed. Van de restauratie, met hare terrassen en plaats, was het gezigt over de bergen verrukkend. Jammer, dat wij, gelijk thans gebruikelijk is, ook hier vervolgd werden met een soort van muziek, niet in de minste overeenstemming met hetgeen men in zulk een oord zoeken komt. Toen wij uit vrees voor het «da Capo» eener wals op de vlugt gingen, bragten de rijtuigen vele bezoekers aan; er scheen feest te moeten zijn, want hier en daar waren guirlanden aangebragt. De wandeling werd voortgezet. Indien het waar is, dat alle vreemdelingen op het «Brühlsche Terrasse» te zamen komen, dan moeten er op dezen oogenblik weinig vreemden in Dresden vertoeven; het kan wezen dat het jaargetijde wat ver gevorderd is. Wij bezochten vervolgens de nieuwe dreven, waar vroeger de vestingwerken gevonden werden. In weerwil van alle «Garten», die men hier bezoeken moet, zullen ze voor velen eene geliefkoosde wandeling blijven. Maar waarom konden wij niet eenige weken in zulk eene stad vertoeven? want die heeft men noodig om de gebouwen te bezoeken, waarin de grootste schatten voor kunst en geschiedenis verzameld zijn. Maanden lang zoude men wenschen daarmee te kunnen bezig zijn. Doch het doel onzer reis lag dezen keer verder, en hooger belang nog stelden we in hetgeen dáár den pelgrims te wachten stond. Ons veel beklagen mogten wij derhalve niet, en zoo vergenoegden wij ons met een algemeen overzicht der schoone stad. Hare pleinen, paleizen en andere openbare gebouwen zijn wel die eener residentie, en grootsch is over het geheel de nieuwe aanbouw, waarmede nog altijd wordt voortgegaan. De avond maakte een einde aan onzen eenigzins vermoeijenden togt. Toen wij in een koffijhuis aan de Elbe wat rust namen, vergaten wij geheel en al dat wij ons in Dresden bevonden. Het was reeds laat in den avond, eer

wij er aan dachten om naar ons hôtel te gaan. Den volgenden morgen waren wij bij tijds in de hofkerk om de H. Mis te doen. Deze kerk, welke door sommigen een meesterstuk van bouwkunde en eene der schoonste kerken van Duitschland genoemd wordt, heeft in weerwil van haren rijkdom op mij den indruk niet gemaakt, dien ik verwacht had. De kerkbouwkunst heeft in Duitschland veel geleverd, dat onberekenbaar schooner is. Wij bezochten daarna nog zoo veel mogelijk de voornaamste punten der stad, en 's middags ten twaalf ure hadden wij aan het station onze biljetten voor den trein naar Weenen genomen.

Ten half een klommen de reizigers in het rijtuig met het vooruitzicht, om eerst den anderen morgen ten zeven ure te Weenen hunne vrijheid terug te bekomen. Menigeen vindt zulk een rid wat lang; ik vond het ook, maar het kon niet wel anders. Schilderachtiger spoorwegbaan zal men intusschen moeilijk vinden op eenige reis. Zij loopt langs de Elbe. Men is uithoofde van de steenberggen genoodzaakt geweest de rivier bijkans in al hare kronkelingen te volgen. De overkant van de Elbe vertoont zich aan de reizigers in al zijne schoonheid. Men is niet te dicht bij de rotsen, maar blijft dezelve toch zoo nabij, dat alles zeer goed te onderscheiden is. Dit is waarlijk Pittoresk. Die rotsklompen, die, bij afwisseling naakt, of met bosch bezet, ieder oogenblik een nieuw en verrassend gezicht opleveren, men kan er het oog niet afwenden. Nu en dan passeerden wij een dorp of stadje, volkomen in overeenstemming met deze streek aan den oever der rivier, of tegen de bergen gebouwd; het geheel was betooverend. «Wij naderen Bodenbach», zeide een der reizigers. Een oogenblik later hield de trein stil. «Bodenbach. Visitatie der goederen voor Oostenrijk.»

Men waarschuwde ons, dat de ambtenaren der Oostenrijksche douane zeer naauwgezet zijn bij hun werk. Welnu,

er zoude dus, dachten wij, wel tijd zijn om te dineren. Hoe kon het beter? het diner stond gereed. Wij mogten echter niet vragen, hoe lang die arme vogels reeds hadden gereed gestaan. Op eene andere plaats zouden wij misschien de tafel onverrichter zake hebben verlaten; maar men is zoo naauwlettend niet aan een grenskantoor, waar men zelf, hoe onschuldig men ook zij, niet gaarne al te naauwkeurig onderzocht wordt. De visitatie was spoedig gedaan, en het goed weder opgeladen. Een paar heeren met zeer ambtelijken baard gaven ons nu ook de passen terug; het was gebleken dat Oostenrijk van niemand der reizigers eenig kwaad te vreezen had; derhalve ging het dadelijk weder vooruit.

De baan loopt altijd door een verrukkend oord. Wij kwamen te Aussig. Wat mag er gebeurd zijn, dat men zoo lang vertoeft aan een tusschenstation? Het raadsel werd spoedig opgelost. Eenige Oostenrijksche soldaten, in Italië bij den slag van Solferino gekwetst, moesten hier plaats nemen op den trein. Het waren allen jonge lieden, die zich daar op krukken voortsleepten, of door hunne geleiders moesten worden gedragen. Een onbeschrijfelijke trek van lijden had hun gelaat misvormd, de smart had hen oud gemaakt. De meesten hunner schenen wel ongelukkig te zullen blijven hun leven lang. Ons hart brak bij het zien van zulk een tafereel. De menigte, welke, om die ongelukkigen te zien, was te zamen gekomen, stond als door ontzetting geslagen; zij zweeg, maar een gloed van verontwaardiging fonkelde uit ieder oog.

Na een lang oponthoud kwam de trein weder in beweging. Onze naaste medereizigers, ofschoon Oostenrijkers, waren bij hunne aanmerkingen zeer gereserveerd, zij beklaagden die ongelukkigen met zekere omzigtigheid. Bohemers, in de andere afdeeling van den wagen, waren veel vrijer in hunne gesprekken over den rampzaligen oorlog in Italië, die onlangs door zulk een zonderlingen vrede geëindigd was. Zij schenen weinig

geloof te hechten aan de providentieele zending van den Franschen keizer, en wilden den overwinnaar volstrekt geen dank wijten voor zijne edelmoedigheid. « Het is niet gelukkig », zeide iemand, « zoo weinig vertrouwen te genieten, dat men van alles, zelfs van den vrede de schuld dragen moet »! Het bleek intusschen, dat onze naaste reisgenooten, de Oostenrijkers, zeker wel de bekwaamste menschen waren, want zij lieten noch goed- noch afkeuring blijken van dat weinig Franschgezinde gesprek, en ofschoon wij, die als Hollanders niet alles behoeften te verstaan, ook al eens vroegen, wat daar zoo warm gesproken werd, ons vragen werd met een naanwgezet stilzwijgen beantwoord. Tegen den avond hielp men de gekwetsten uit de rijtuigen aan een tusschenstation: de ongelukkigen behoorden daar te huis. De weg naar Praag werd nu bekort door een zeer vreedzaam en onzijdig gesprek over de lotgevallen, waaraan spoorwegreizigers, of die 't hopen te worden, nu en dan blootstaan. Iedereen heeft op dit gebied met meer of minder ondervinding iets te verhalen; maar om welsprekend te wezen moet men nog onder den indruk van het gebeurde zijn. Een der reizigers nu verkeerde tot zijn leedwezen in dat geval; daags te voren was hem de trein naar Weenen ontsnapt. Hij was natuurlijk maar één sekonde te laat gekomen, maar dat was veel te laat. Toen hij zijn verhaal deed, was het als of wij aan het station getuigen waren van zijn ongeluk, en hem het telegram zagen betalen, waarmede thans zulke zaak gewoonlijk besloten wordt. Hij koos intusschen de beste partij, en lachte zoo goed mogelijk over zijn ongeval.

Het was nacht toen de trein te Praag aankwam. Wij toefden hier een weinig en konden iets gebruiken; maar wat was alles buitengewoon duur! Zoodra het kommando door den kondukteur werd gegeven, keerden wij naar ons rijtuig terug. De reizigers, die bij de aankomst van den trein aan

de linkerzijde waren afgestapt, moesten nu, ik weet niet waarom, opstijgen aan den regterkant, en dit gaf in onzen wagen aanleiding tot de zonderlingste vertooning. Een onzer reisgenooten, een mensch van ongelukkige ondervinding, meende in een verkeerden wagen te zijn, en wilde volstrekt weder uitstappen. Het was voor hem eene schoone gelegenheid om nog weër eens naar Weenen te kunnen seinen, dat hem de spoortrein ontsnapt was. Men wees hem zijn reisvalies; maar hij liet zich slechts ten halve overtuigen; de fluitjes van de kondukteurs maakten eindelijk verdere woordenwisseling overbodig, wij reden vooruit, en de behoefte aan rust deed onzen medereiziger weldra al zijne bekommering vergeten. Het ging ook ons dezen nacht zeer wel. Alleen tegen den morgen hinderde mij de koude en ook een weinig de verveling, want iedereen zat zoo geconcentreerd in den mantel gewikkeld, dat men bijkans geen woord durfde spreken. Omstreeks half acht kwam de trein te Weenen aan. Toen wij van eenige zaken de regten betaald hadden, konden wij de stad binnengaan; wij reden naar het hôtel « Meisl » op de nieuwe markt.

WEENEN.

21 SEPTEMBER.

De hoofdstad van den Oostenrijkschen staat ligt aan een arm van den Donau, wiens beide oevers voor en bij de stad door vijf schoone bruggen gemeenschap hebben met elkander. Als residentie des keizers bezit Weenen, behalve belangrijke staats-gebouwen, eene menigte openbare en bijzondere paleizen; talrijk zijn hare scholen, akademiën en inrigtingen voor kunst en wetenschap; meer dan 2500 studenten bezoeken hare beroemde universiteit; vele van hare kerken trekken de aandacht om de schoonheid van haren bouw. De stad is

tegenwoordig door spoorwegen met alle voornamen punten des rijks verbonden, zij is ook de voornamen zetel van alle nijverheid.

Iedereen heeft naar gelang van het doel, waarmede hij reist, eigenaardige behoeften en gewaarwordingen bij zijne aankomst in eene plaats. Voor de Christenpelgrims wekte Weenen eene treffende herinnering.

Er is een tijd geweest dat Duitschland, dank zijner verdeeldheid, op het punt stond een wingewest der ongeloofigen te worden. De Turken waren reeds met eene ontzettende legermagt door Hongarije tot in Oostenrijk doorgedrongen; zij kwamen in den zomer van 1683 voor Weenen met meer dan 250,000 man. Weenen zou volgens hunne plannen de hoofdstad worden van het tweede Turksche rijk.

Gansch Europa moest in dezen oogenblik, alle geschillen vergetend, om de stad der Christenen te verdedigen zijn opgestaan; het gold immers de beschaving, de eer der Christenheid. Maar de misnoegde Hongaren traden, onder leiding van graaf Tekeli, in verbond met den Muselman; en Lodewijk XIV, die zich den zeer christelijken koning liet noemen, wenschte vóór alles de vernedering van Oostenrijk. Hij liet zijne legers werkeloos aan den Rijn en poogde zelfs de katholieke Polen af te houden van een verbond met Oostenrijk. Weenen werd alzoo aan haar lot overgelaten, het hof zelf verliet de stad. Wel gaf de keizer het bevel over zijne troepen aan Karel van Lotharingen, en benoemde den graaf van Stahrenberg tot gouverneur der plaats. Maar wie behoudt eene stad, die zich niet in staat van verdediging bevindt, en bovendien met haar garnizoen gebrek heeft aan krijgsbehoefden en proviand? De Turken meenden dan ook, dat zij weldra zou kapitulieren. De toestand der Weeners was verschrikkelijk. Misschien was het leven te redden door eene spoedige overgave der stad; maar wat zou het hun baten te leven na de zegepraal van den vijand des chris-

tendoms? Neen, zij besloten haar ten minste zoo lang mogelijk verdedigen in weerwil der vijandelijke overmagt. Het beleg begon onverwijld; de heldhaftige gouverneur wist echter binnen een paar dagen te voorzien in het noodigste, en er was geen gedachte aan overgaaf. Twee maanden lang duurde het beleg. De belegeraars zelve verloren daarbij, zoo wel door gebrek aan levensbehoefden, als door het zwaard, 40,000 man, maar ook in de stad heerschte ziekte en hongersnood. Gelukkig zij, die ten minste nu nog met het zwaard in de hand mogten sneuvelen, want de stroom der barbaren zou op den duur niet te keeren zijn. En evenwel, de ongelukkigen hoopten nog, want de hulp van Sobiëski, meenden zij, kon niet te vergeefs zijn ingeroepen, de Polen konden niet onverschillig zijn voor de heilige zaak. En inderdaad, toen alle hoop op uitkomst vervlogen scheen, was het oogenblik van redding zeer nabij. Door bemiddeling van Paus Innocentius XI verscheen koning Jan Sobiëski onverwachts aan het hoofd van 20,000 Polen voor de ongelukkige stad, en de keizerlijke troepen, door Karel van Lotharingen aangevoerd, vereenigden zich met de heldenschaar, die reeds meermalen verschrikkelijk geweest was voor de Turken. Het was zondag 12 September. 's Morgens vroeg lag de godsdienstige held voor het altaar neêrgeknield, en zijne dapperen waren vereenigd in het gebed. «Om het behoud van Polen, om het heil der Christenheid!» riep Sobiëski na de H. Offerande zijnen Polen toe, dit was genoeg voor zulke mannen. De Turken, ofschoon veel grooter in getal, konden niet staan tegen een leger aangevoerd door Sobiëski; zij streden wanhopig, maar te vergeefs: tegen den avond drongen de christenen binnen de legerplaats. Toen het nacht geworden was na dezen schrikkelijken dag, lagen tien duizend Turken op het slagveld uitgestrekt, en door het ontzet van Weenen was Duitschland, was Europa van de barbaarschheid gered. De dankbaarheid

der Weeners was toen zeer groot. Wie kon veronderstellen, dat eene eeuw later niet alleen Rusland en Pruisen, maar Oostenrijk ook, de grootste onregtvaardigheid jegens Polen zou plegen?

Wij begonnen onze wandeling in de oude stad, die niet zeer groot, maar goed gebouwd en, onder menig opzigt, schooner is dan de nieuwe, die haar omgeeft. De wandelaars kwamen weldra aan den »Joseph-platz», alwaar het ruitersstandbeeld van Josef II gevonden wordt. Als een vorst, door dwaze en onbeteugelde zucht naar verandering, dikwijls de regten zijner onderdanen miskend en der Kerk veel onheil berokkend heeft, maar eindelijk aan den rand des grafs verklaart, dat hij, bij al zijn doen en laten, met goede bedoeling is voortgegaan, dan willen wij de oprechtheid van zulk eene verklaring niet verdenken, maar zulk een man bewonderen kunnen wij niet.

Josef II is een dier vorsten, die in den vollen zin des woords vervolgers geweest zijn van de Kerk. Reeds vroeg had hij zich doen kennen als den man van wien Voltaire schreef: »men verzekert mij, dat de keizer tot de onzen behoort;» maar vooral na den dood zijner moeder Maria Theresia zette hij zijne plannen door. De Kerk zoo veel mogelijk isoleren van haar opperhoofd den Paus; de geestelijke orden opheffen; de bisschoppelijke seminariën sluiten en in dezer plaats zoogenaamde generaal-seminariën stichten, die, van de bisschoppen onafhankelijk, leerscholen waren van Jansenisme en ongelooft; ziedaar, waardoor de regering van Josef II zich onderscheiden, en bij de vijanden der Kerk veel aanspraak op bewondering verworven heeft.

De »Burg-platz» met den burg of het keizerlijk paleis en de aangrenzende gebouwen wordt door iederen vreemdeling bezocht. Eenheid van plan kan men niet zoeken in gebouwen, waaraan verschillende tijdvakken gearbeid hebben.

Een der hoofdafdeelingen van het paleis behoort tot het begin der dertiende eeuw; het is alsof vervolgens iedere eeuw het hare heeft geleverd, men heeft op alle wijze gerestaureerd, geörneerd en bijgebouwd. Toen wij te dezer plaatse kwamen, deed zich een aan ons geheel vreemd schouwspel voor. De groote menigte die hier, om een der aartshertogen te wachten, vereenigd was, scheen uit verschillende volken te bestaan; wij zagen in hunne eigenaardige kleeding niét alleen onderscheidene nationaliteiten, tot Oostenrijk behorende; ook de Donau-vorstendommen waren vertegenwoordigd en, dewijl er iets bijzonders te zien was, wandelden natuurlijk ook eenige Grieken, alsof zij zich te Athene bevonden, heen en weër. De reizigers die den keizerlijken burg beschrijven, gewagen te regt met zekere geestdrift van de verschillende prachtzalen, die men hier vindt. Wij wenschen er bij te voegen, dat de groote Paus Pius VI, toen hij te Weenen was gekomen om, zoo mogelijk, Josef II tot beter inzichten te brengen, er eenigen tijd zijn verblijf heeft gehouden. Men zal den pelgrims niet ten kwade duiden, dat hun vooral daarom de burg eerbiedwaardig was.

Wie eenige dagen ter zijner beschikking heeft, kan ze doorbrengen in de rijke kabinetten en in de belangrijke boekerij die hier gevonden wordt. Wij hadden slechts den tijd om er eens door te vliegen, maar hebben dit niet gedaan. Een aangenaam rustpunt vonden wij nu in de »Graben,» een van de drukste gedeelten der stad. Daar verheft zich de prachtige Drievuldigheidszuil, opgerigt door Leopold I ter gedachtenis dat Weenen van de pest bevrijd werd. Zulke monumenten, waarvan de ontwerper met eene godsdienstige gedachte bezielde was, vindt men in Weenen op meer dan ééne plaats; zij spreken beter tot het volk, dan al hetgeen door de vrienden van nymfen en watergoden

geleverd is; wij hebben ze dan ook trouw bezocht, en als wij den voorbijganger een bewijs van eerbied zagen geven voor een kruis, of het beeld der onbevleete Maagd, dat was ons aangener, dan iemand stil te zien staan bij eenig kunstvol heidensch fries, of iets dergelijks, waarvan in den regel meer het onzedelijke, dan de kunstwaarde door het volk begrepen wordt.

De St. Stephanus-metropolitaankerk werd heden ook het eerst door ons bezocht. De Weeners hebben niet zonder reden voorliefde voor dezen schoonen tempel, want aan zijne grondlegging is de naam van Jasomirgott, den eigenlijken hersteller van Weenen, verbonden, en in hare kerkelijke geschiedenis heeft de St. Stephanus eene bijzondere plaats. De bouw werd aangevangen in het jaar 1144, de kerk drie jaren later ingewijd. In 1360 werd zij vergroot en de grondslag gelegd der beide torens ter zijde van het gebouw, waarvan echter slechts de eene in 1430 voltooid is. De kerk heeft eene lengte van 333 op eene breedte van 222 voet; 18 pijlers dragen het 86 voet hooge gewelf van 't schip. Het oudste gedeelte des gebouws, de hoofdingang, de reuzenpoort genoemd, en zijne twee dusgenaamde heidentorens zijn in den schoonen stijl der 12^e eeuw opgetrokken; de verdere bouw wijkt merkbaar daarvan af, De merkwaardige toren die aan de zuidzijde staat en tot eene hoogte rijst van 435 voet, is met buitengewone naauwgezetheid afgewerkt, hij is zeker een der schoonste van dien tijd; de klok, die er in hangt en van kanonnen, op de Turken veroverd, gegoten is, weegt niet minder dan 402 centenaars; eene andere klok van 208 centenaars hangt in den niet afgewerkten toren aan den noorderkant. Men behoeft geene voorliefde te hebben voor eenigen bouwstijl om getroffen te worden in zulk een gebouw. Wij moeten de uitvoerige beschrijvingen van deze kerk overlaten aan des-

kundigen : zij vestigen daarbij zeker ook de aandacht op de glasbeschildering der koorvensters, de koorstoelen, den preekstoel en andere ornamenten van lateren tijd. Men vertoeft hier gaarne in de kruiskapel bij de graftombe van Eugenius van Savoyje, die zich in den strijd tegen de Turken en de verdediging van Weenen grooten roem heeft verworven. Wij beloofden ons, meermalen een bezoek te brengen aan dit schoone gebouw. Toen de eerste grondslagen der kerk werden gelegd, was deze plek nog niet ingenomen door de stad. In de »Graben,» die eene voortzetting is van de Stephanusplaats, wordt nog een twee el hooge boomstam gevonden, het laatste overschot van het Weener woud, dat eertijds hier bestond. Waarom vroeger ieder slotenmakersgezel, die te Weenen kwam, een nagel in dezen boomstam dreef, weet ik niet, maar hij is thans aan een ijzeren paal gelijk. Ieder leidsman kent het huis n°. 4080, waarbij deze monumentale stam gevonden wordt; wij moesten de gebruiken erbidigen en ook deze relik' gaan zien.

Na het diner werd onze dag besloten met eene avondwandeling. De verlichting der stad, die hoog geroemd wordt, is zeer goed; doch naar 't ons voorkwam, niet beter dan in andere groote steden, die ons bekend zijn.

22 SEPTEMBER.

Het is wel beter in 't hôtel Meisl, dan op den spoortrein den nacht door te brengen; wij waren dezen morgen ten minste vrij wat beter dan bij onze aankomst uitgerust. De H. Mis werd gelezen in de St. Stephanuskathedraal; men verzocht ons na de Mis, zoo als te Dresden, onzen naam in een register te schrijven. Onder de verschillende kerken, die men verder in de oude stad moet bezoeken, verdient met die der Augustijnen, de St. Pieterskerk — zoogenaamd,

omdat zij naar het model van de S. Pieter te Rome moet zijn gebouwd, — eene bijzondere plaats. In de Augustijnen kerk vonden wij, onder andere merkwaardigheden, een der schoonste kunstgewrochten die Weenen bezit, het vermaarde grafmonument der aartshertogin Maria Christina, door Canova gebeiteld. De harten van de leden der keizerlijke familie worden hier in zilveren vazen in de Lorettokapel bewaard; hunne lichamen, zeide men ons, rusten in de onderaardsche grafgewelven der Capucijnenkerk. Wij gingen vervolgens ook daarheen. Ofschoon ik inderdaad verlangend was, de merkwaardige krypt te zien, hinderde 't mij evenwel, dat de toegang zoo gemakkelijk verkregen werd. Het was bijna als of we een kunstkabinet gingen zien. De man die ons geleidde, maakte ons vooral opmerkzaam op de zilveren sarkofaag van Margaretha van Spanje, gemalin van Leopold I, en las daarna de reeks van dooden af. Ik dacht, het ware beter in het algemeene graf te zijn bijgezet, dan zoo ten toon gesteld te worden. En toch kan het misschien goed zijn voor sommigen, door eene wandeling tusschen al die kostbare dooddiksten aan het ijdele te worden herinnerd van al wat hier beneden groot is.

Het werd tijd voor ons, om de oude stad uit te gaan. Het schoone glacis, hetwelk bijna rondom de oude stad loopt, scheidt haar van hare voorsteden af, en is eene openbare wandeling. Wij kozen, om daarheen te gaan, het »Burgthor», de poort, die, naar de propyleën van Athene gebouwd, tusschen Dorische zuilen vijf doorgangen heeft, en als een der schoonste poorten van Europa geroemd wordt. Hier konden wij weder rustig spreken over het doel onzer reis; geen wonder, dat de wandeling iets langer duurde dan wij ons hadden voorgesteld. Ik weet ook niet, hoe wij zijn voortgedwaald naar het nieuwe kwartier, waar een geheele wijk van kapitale huizen gebouwd wordt. De allergunstigst ge-

legen kerk, die men hier optrekt, moet de gedachtenis bewaren, dat de aanslag op het leven van den tegenwoordigen keizer door Gods goedheid mislukt is. De directeur dezer werken had de beleefdheid, ons de plannen en teekeningen bloot te leggen van het grootsche gebouw. Deze kerk zal eenmaal tot de monumenten van Weenen behooren.

Dewijl Weenen 34 voorsteden heeft en daarmede een omtrek van drie en een halve mijl, ziet ook de bekwaamste wandelaar gaarne, dat er op menige plaats gelegenheid bestaat, om zich tegen vastgesteld billijk tarief behoorlijk rijtuig te bezorgen. Ook wij moesten nu en dan gebruik maken van die gelegenheid, en, wilden wij de hoofdstraten en voornaamste punten der stad zien, onze wandeling bij afwisseling te voet of met rijtuig voortzetten. Het bezoek van verschillende wetenschappelijke inrigtingen en het dusgenaamde »Josephinum», een zeer verdienstelijk werk van keizer Josef II, had ons intusschen te lang bezig gehouden om dezen keer verder te gaan; wij moesten besluiten naar ons hôtél terug te keeren. Na het diner werd er geschreven, vervolgens gingen wij uit, ten einde verschillende behoeftigheden voor de verdere reis aan te koopen; wij kochten echter niets. Een dagblad, dat ons in de handen viel, beloofde eene schoone avondmuziek. Het kon misschien wel de moeite waard zijn, dachten wij, in de stad waar de beroemde Beethoven stierf, zulk eene uitvoering te gaan bijwonen. De personen, die wij raadpleegden, hadden er ook zeer goede verwachting van; wij vergaten dus onze huiselijke zaken en begaven ons op weg, wel verzekerd, dat wij de in het dagblad vermelde plaats gemakkelijk zouden vinden. Wij kwamen echter onderling, de een vroeger de ander later, tot de bekentenis, dat wij nog niet zoo geheel te huis waren in de stad, en dat een goed geleider ons niet ondienstig zoude wezen. Wij vonden ook een leidsman, die

de plaats, welke wij zochten, zeer goed kende, maar hij wist door zijne bekendheid zoo veel omwegen te maken, dat hij een goed uur in dienst van de dilettanten bleef, en dus eene behoorlijke betaling mogt vorderen voor dien buitengewonen togt.

Onze vrees van te laat te komen week bij onze aankomst dadelijk voor de vrees, dat er niets te doen zou zijn, maar de ondernemer stelde ons spoedig gerust; het was nog iets te vroeg, zeide hij; wij konden dus behoorlijk uitrusten, eer het kunstminnend gezelschap verwacht werd, en men wees ons daartoe eene plaats aan in de groote, schoon verlichte zaal. Een half uur later werden de deftige leden van het orkest plegtig opgeleid, en na de gebruikelijke toejuichingen begon het concert. De muziek werd vrij goed uitgevoerd, dus wachtte ons waarlijk een schoone avond. Wij werden evenwel na eene kleine pauze bitter teleurgesteld.

Eenige «kellners» waren de feestzaal binnengekomen, om de orders van de gasten te vernemen. Toen de pauze geëindigd was en de muziek weder een aanvang nam, hield het geraas van borden en andere profane instrumenten bijkans den boventoon. De muzikanten hadden intusschen hun programma en moesten daaraan voldoen; te midden van al dat gedruisch speelden zij dus geduldig voort; de ongelukkigen werden nu en dan door het etend en drinkend gezelschap nog eens toegejuicht, maar eenige naauwgezetheid bij de uitvoering hadden zij niet meer. Een schoon tweestemmig lied werd eindelijk toch in stilte aangehoord! De regten van het publiek zijn overal dezelfde. Het lied moest herhaald worden. De arme zangeressen begonnen op nieuw, en het lied werd nogmaals toegejuicht. Wij wilden het einde der feestelijkheid niet afwachten en verwijderden ons, wel overtuigd, dat wij onzen tijd en ons geld beter hadden kunnen besteden.

23 SEPTEMBER.

Nadat wij dezen morgen in de kerk der Capucijnen hadden gelezen, zochten wij eene geschikte plaats om onze koffij te gebruiken. Wij waren het spoedig eens. Het koffijhuis waar wij aankwamen, moest eene inrigting voor Zeitungslezers zijn; althans, zonder dat we er naar vroegen, had men in een oogenblik eene menigte bladen aangebragt. Gelukkiger, zoo als ik meende, dan mijne vrienden, viel mij de «Courrier d'Orient» in handen; ik maakte mij dus gereed om berigten mede te deelen van Konstantinopel, van Syrie misschien. «Welnu, wat vindt gij van het Oosten»? Ik las daar juist, dat de pest te Beyruth zich geopenbaard en reeds slagtoffers geëischt had. Toen mijne vrienden zich hadden overtuigd, dat ik goed had gelezen, mogten wij wel eens vragen, wat te doen in deze omstandigheid. Er werd besloten, in ieder geval de reis voort te zetten naar Konstantinopel; daar zouden wij verder zien, wat ons te doen stond.

Welligt zoude het gesprek nog langer over die ongelukkige berigten hebben geloopen, doch er kwam onverwacht eene afleiding, die mij zeer aangenaam was. Wij ontmoetten een paar fransche soldaten, die op goed geluk rondwaalden door de stad. Zij waren in Italië gekwetst en krijgsgevangen gemaakt, en mogten nu vrij in de stad rondwandelen, want hun vertrek naar Frankrijk was op den volgenden dag bepaald. Wat waren die menschen verheugd, dat zij naar hunne haardsteden mogten terugkeeren! dit was in hun oog wel het voornaamste deel der overwinning. De gewone menschen, al hebben zij ook eenigen tijd eene uniform gedragen, zijn over het algemeen niet zeer oorlogsgelukkig, en men kan hun zulks niet ten kwade duiden, want er wordt inderdaad een zeer scherpe blik vereischt,

om van menigen oorlog de noodzakelijkheid in te zien. Wij wenschten onzen vrienden geluk, dat het einde van den oorlog hun zoo welkom was.

De akademie der schoone kunsten lag nu op onzen weg. Om niet zoo geheel vreemd in dezen tempel te verschijnen, wilden wij eerst kennis maken met verschillende busten in de groote vestibule geplaatst. We meenden daarna behoorlijk voorbereid te zijn en lieten ons aandienen; maar er werd geen acht op onze goede stemming geslagen; een onverbiddelijk reglement bepaalde ons eenen tijd voor den volgenden dag. Wij gingen dus onzen troost zoeken in de voornaamste wandeldreven der stad.

Als men aan den overkant des Donaus de schoone »Jägerzeile» doorgaat, komt men aan het punt, van waar de verschillende lanen van den zoogenaamden »Prater» uitgaan. Hij moet op de feestdagen buitengemeen druk worden bezocht, nu was er weinig levendigheid. Ik weet niet, waarom de stiltè, die mij anders zoo aangenaam is, mij hier minder beviel. Eenige oogenblikken later waren wij in eene geheel andere wereld overgeplaatst.

Het lustslot Belvedere wordt den vreemdeling bijzonder aanbevolen. Wij vonden het wel eene kolossale onderneming, om in den korten tijd, die ons nog ter beschikking bleef, zulk eene inrigting te bezoeken; maar iedereen onderneemt het wel, waarom zouden wij niet even moedig zijn? Bij eene kostbare verzameling van marmeren beelden, schijnt de schilderkunst hare meesterstukken van de meeste scholen hier te hebben vereenigd; en aan dat alles is de Ambraser verzameling van zeldzame en kostbare kunstvoortbrengselen nog toegevoegd. Wij vonden reeds onderscheidene bezoekers vereenigd, en de omwandeling der zalen in vollen gang. Mij dacht, zóó zou men de galerijen van het Vatikaan binnen een half uur kunnen afloopen. Het stond

evenwel den medewandelaars vrij, de gelederen te verlaten, en wij maakten dan ook van deze vrijheid gebruik, om ten minste van de Italiaansche en bijzonder van de Florentijnsche school iets meer van nabij te zien; en dit was inderdaad genoeg voor ons, die de stad eigenlijk maar in het voorbijgaan kwamen bezoeken.

Nadat wij dezen namiddag de merkwaardigste bad-inrigting van Weenen, het Sophiënbad hadden bezocht, waren wij wel gestemd om onze wandelingen voort te zetten, maar het ongunstige weder deed ons eene schuilplaats zoeken in den »Volks-Garten»; en daar begrepen wij weldra, dat we nergens beter zouden zijn, dan in ons hôtel. De avond werd alzoo te huis doorgebracht; wij bleven op onze kamer en vierden een huiselijk feest.

24 SEPTEMBER.

Dezen morgen gaven wij ons laatste bezoek aan de St. Stephanuskerk. De akademie der schoone kunsten konde nu nog bezocht worden, doch wij hadden een pligt te vervullen, dien wij niet mogten verzuimen. Sedert lang is Baron van Heeckeren van Beverwaard gezant en gevolmagtigd Minister van onzen Koning bij Oostenrijk; wij wilden hem dezen voormiddag onzen eerbied gaan betuigen. Hij schonk ons een geruimen tijd van aangenaam en belangrijk onderhoud, dat het ons teregt deed betreuren, dien waardigen man niet vóór al het andere bezocht te hebben.

Van nu af waren onze uren geteld. Er moest aankoop worden gedaan van verschillende zaken voor de verdere reis. Wij hadden besognes aan onderscheidene bureaux, wegens in doorvoer door ons afgegeven en nog niet aangekomen goederen. Wat drukke en kostbare, maar ook leerzame middag! 's Avonds ten half zeven begaven wij ons naar het

station van de Hongaarsche spoorbaan; wij gingen al weër uitrusten op den spoorwagen, de reis was immers nu vooreerst naar Pesth. Een half uur later liep de trein als naar gewoonte voort. Wij waren in gezelschap van twee menschen; een van hen was gewikkeld in eenen mantel, van ik weet niet welke dierenhuid; hij droeg lang haar met een behoorlijken snorrebaard. Die vreeselijke gedaante had zich dadelijk in een hoek geplaatst, en sliep een weinig daarna niet minder vreeselijk. Ik zoude zoo gaarne dien slaap hebben gestoord, maar daar was niets aan te doen. De moedigsten onder ons beproefden eindelijk ook te slapen; doch het bleef een onstuimige nacht, totdat wij 's morgens ten vier ure te Pesth aankwamen. Wij namen onzen intrek in het hôtel l'Angleterre, niet ver van de rivier. Zoodra het dag werd, gingen wij naar de kerk der Piaristen; het was Zondag 25 September.

Pesth en Bude (Ofen) door den breeden Donau gescheiden, zijn door eene bewonderenswaardige ketting-hangbrug vereenigd. De eerste stad ligt in de vlakte, de tweede daarentegen, aan den overkant der rivier, is amphitheatersgewijze tegen den berg gebouwd. Pesth is eene moderne stad, zij heeft niets van dat nationale karakter, wat de verbeelding van menigeeen haar soms geeft; ook schijnt zij niets van dien ernst te bezitten, waarop ze als hoofdstad van Hongarije aanspraak maakt. Raadselachtige stad, zoo gemakkelijk te bewegen, zonder dat men weet, wat het doel der beweging is, of van wien ze is uitgegaan! Er heerscht welvaart in Pesth. Onder de merkwaardige gebouwen, die onze aandacht trokken, mag ongetwijfeld genoemd worden de nieuwe Synagoog, misschien de schoonste en kostbaarste, welke in Europa gevonden wordt. Nadat wij eenigen tijd aan het bezoek der stad hadden besteed, reden wij over de 460 el lange kettingbrug naar Bude, de residentie van den aartshertog, onder-

koning van Hongarije. Het koninklijk slot, door de Hongaren in 1849 verbrand, vonden wij herbouwd, en onze leidsman herinnerde ons daarbij de verschrikkelijke gebeurtenissen, waarvan hij in die dagen getuige geweest was. Ieder inwoner van Pesth zal u ook, op de hoogte van den berg, de vesting aanwijzen, waaruit Pesth in 1849 gebombardeerd werd.

Bude wordt gemakkelijk onderscheiden als de verblijfplaats der grooten; de schoonste paleizen vindt men er. Haar observatorium is als een der voornaamste van Europa bekend; vroeger was ook hier de Universiteit, de eenige van Hongarije; nu is deze naar Pesth overgebracht. De beperktheid van onzen tijd veroorloofde ons geen verdere wandeling; we mochten echter de stad niet verlaten, zonder haren bekenden wijn te hebben gedronken. 's Middags zagen wij voor het eerst de nationale kleeding der vrouwen van buiten de stad; ze is zeer schoon, en moet in de hoogere kringen prachtig zijn. Wij hebben de laatste oogenblikken van ons verblijf te Pesth aan den Donau willen slijten, die schoone rivier, die na de Wolga de grootste, de aanzienlijkste misschien der rivieren van geheel Europa is, maar die ons boven alle andere dierbaar was in dezen stond, omdat hij de pelgrims nader bij het doel van hunnen togt moest brengen.

II.

VAN PESTH NAAR KONSTANTINOPEL.

MAANDAG 26 SEPTEMBER.

Ziedaar ons geïnstalleerd op de stoomboot de « Franz Joseph ». Eenige reizigers hadden reeds te Weenen plaats genomen; hier kwamen er nog velen bij. Er heerschte groote drukte aan boord.

Ik had reeds een geruimen tijd met zeker genoegen dit gewoel aanschouwd, toen mijne aandacht op eens van al die beweging werd afgetrokken. Daar stond bij de brug der boot een man en vrouw met twee kinderen aan de hand; hun voorkomen was zeer bedrukt. Wat kwamen zulke menschen zoeken onder al die reizigers, die elkander op vrolijken toon een « bonjour » toeriepen? Een oogenblik later omhelsde de man zijne vrouw en kinderen met een onbeschrijfelijk gevoel. Hij moest dus ook plaats nemen op de boot. Maar hij deed geen poging, om zich los te maken van een der kleinen, die hem op nieuw bij de hand had genomen; hij bleef zwigend staan, en wachtte zoo tot den laatsten oogenblik; hij had zijn kind nog van den grond opgeheven, toen het sein gegeven werd; hij was niet aan boord of de brug werd ingehaald. En toen hij zijn oog nogmaals naar den wal rigtte, droeg zijn gelaat zulke duidelijke sporen van verslagenheid, dat ik schier even diep getroffen was als hij. Wat zal het ledig zijn

in dat arme huisgezin! Wie weet ook welk smartelijk geheim de oorzaak van deze scheiding is!

De boot is reeds in vaart. Ofen trok nog door hare schoone ligging de aandacht der reizigers, doch wij waren er spoedig voorbij. De rivier loopt hier zuidwaarts met twee takken, want zij wordt door het eiland Czepel verdeeld; achter dit eiland echter vereenigen zich die takken weder, en is de vloed zeer ruim. Eene groote menigte waterkorenmolens lagen in den snellen stroom geankerd.

Als men voor eenige dagen eene stoomboot betreft, is het wel geoorloofd zijne woning eens goed op te nemen. Men wil ook de menschen kennen, met wie men vaart; men moet weten wie de kommandant, wie de stuurman is, en dewijl tegenwoordig alles behoorlijk wordt gereglementeerd, zoekt men ook het reglement; dan immers kent men met zijne regten ook tevens zijne verplichtingen. Het gezelschap op onze zeer goed ingerigte boot was, zoo als gewoonlijk, gemengd. Er waren menschen, die voor hunne zaken reisden; doch er waren ook, gelijk later bleek, Russische wijsgeeren, Grieken, die in Parijs hunne opvoeding hadden genoten, Franschen, Oudhospadors van Servië en Wallachije, een Italianissimus, maar geen enkel Engelschman. Tusschen al die verschillende menschen was de kommandant een neutraal persoon; hij kende ons land en was jegens ons zeer voorkomend. Op zekeren avond verhaalde hij ons zijnen levensloop; hij was er trotsch op, geregeld geleefd te hebben en prijs op de godsdienst te stellen. Het duurde niet lang, of wij waren ook met de reglementen bekend. Men onthield daarvan voornamelijk, dat er 's morgens ten tien ure ontbeten en 's avonds ten zes ure gedineerd wordt.

Men kan den Donau niet afvaren, zonder aan de rampen te denken, waarvan deze schoone streken het tooneel geweest zijn. Welk land heeft meer de wreedheid en trouwloosheid

der Turken ondervonden? Na den middag voeren wij voorbij Mohacs, het slagveld waar, in Augustus 1526, ten minste vier en twintig duizend Hongaren in den strijd tegen de Turken gebleven zijn. Men huivert als men bedenkt, dat de vijand der Christenen door de schandelijke staatkunde van een Christenvorst naar Hongarije geroepen was.

Vroeger bleven de booten, die stroomafwaarts gaan, des nachts stil liggen; nu varen zij door. Wij wonnen daarbij in tijd, maar verloren daardoor ook het gezicht van sommige zeer merkwaardige punten. Peterwardein was des nachts gepasseerd. Heden morgen vroeg, 27 September, kwamen wij aan Servië. Wij zagen Belgrado, het bolwerk der Christenen in de zestiende eeuw. Viermaal honderd duizend Turken konden die plaats niet nemen onder Mahomed II. Zij kapituleerde eindelijk, maar ten gevolge van verraad, en toen werden er van de verdedigers, aan wie leven en vrijheid was toegezegd, verscheidenen omgebracht. De Turken zijn tegenwoordig nog in het bezit der citadel, ofschoon de stad zelve aan Servië hehoort. Men kan nagaan, in welken staat eene Turksche citadel, die zoo ver van Konstantinopel verwijderd is, zich wel moet bevinden; hare ligging is overigens allergunstigst. De Turken blijven door haar te bezitten altijd meester van de stad.

Alexander Georgewitz, oud-hospador van Servië, die nog maar kort geleden door den bekenden landdag van den troon was afgezet, bevond zich op onze boot; hij begaf zich naar Bukarest. Het spreekt van zelf, dat aan de reis van zulk een man naar het woelige Wallachije bijzondere bedoeling werd toegeschreven. Men duidde hem zeer ten kwade, dat hij niet genoeg aan Turkije had wederstaan. Milosch, nu weder op den troon hersteld, zoude, dacht men, even als vroeger, perk stellen aan de Turksche heerschappij. Maar Servië is een van die ongelukkige landen, waarin groote

verdeeldheid woont. Als het gebeuren mogt dat er nog weêr een onafhankelijke troon verrees, hij zou al ligt op nieuw door de binnenlandsche woelingen worden omvergeworpen. Het baat een volk niet met geestdrift te strijden voor zijne onafhankelijkheid, als het den moed niet heeft voor 't behoud der herstelde nationaliteit zijne onderlinge twisten te vergeten. Het laatste van zulk een volk wordt erger dan het eerste. Die schuld ligt echter niet aan Servië alleen, ook en veel meer ligt zij aan de bescherming, die het van de groote mogendheden ontvangt, en waardoor het een werktuig, een speelbal dier hooge beschermers geworden is.

Semlin, de laatste Oostenrijksche stad aan dien kant der rivier, is eene armoedige plaats, en Simandria heeft enkel de herinneringen van haren vorigen roem.

Dewijl de stoomvaart-maatschappij op verschillende punten langs de rivier hare steenkolen in voorraad houdt, moeten de passagiers nu en dan eene steenkolen-inlading bijwonen, dat om de waarheid te zeggen niet zeer schoon is. Wij kwamen dezen voormiddag te Basiasch. Een twaalftal geheel verarmde lieden stonden bij onze aankomst met hunne kruiwagens reeds gereed. Het werk begon onverwijld. Daar ieder hunner, bij de levering van elken kruiwagen, dadelijk werd betaald, kon het bijkans eên stormloopen genoemd worden; zoo dat op het laatst meer dan de helft der mededingers het moest opgeven: zij konden niet meer. Die het veld nog behielden, waren volkomen afgemat. Wij mogten ons niet met sommige anderen over zulk een schouwspel vrolijk maken.

De bevolking scheen hier grootendeels uit Grieken te bestaan. De Grieksche Pastoor maakte ook zijne wandeling. Bij onzen terugkeer aan het hoofd waren er enkele voerlieden met hunne karren aangekomen. Dit zijn ook Serviërs, zeide

men ons. Men zoude echter wel onregtvaardig doen, als men de Serviërs naar dit viertal hunner landgenooten wilde beoordeelen. Nogtans hadden deze menschen, in weêrwil van hun afzigtelijk voorkomen, in hun spreken iets hetgeen zeer innemend was.

Beneden Basiash, als men de Babakaj, eene rots die zich in het midden der rivier verheft, is voorbij gevaren, wordt de Donau over eene lengte van meer dan twintig uren onbeschrijfelijk schoon. De stroom wordt hier door een bergketen aan beide kanten merkbaar vernauwd: het zijn de Balkans en het Carpatische gebergte, waartusschen hij nu met geweld voortrolt. Men kan zich niets grootscher voorstellen, dan het gezigt dier rotsen, die den vloed bedreigen. Zij zijn massief, maar schijnen toch eenmaal te moeten bezwijken onder de enorme massa's, die over haar heen geworpen zijn. Hier en daar ziet men als reuzenkasteelen oprijzen te midden van het zware hout: het zijn rotstoppen die op alle wijzen zijn doorkloofd. Op den rand van een afgrond hangen zij somtijds, terwijl de bergen, die hen dragen, tot in de diepte gescheurd zijn, en tusschen de onmeetbare wanden door nu en dan het gezigt laten op eene schoone vallei. Op verschillende plaatsen worden iets hooger of lager spelonken gezien, die tot in het hart der bergen schijnen door te dringen. Men huivert bij het gezigt van die hollen, die soms ontoegankelijk vooruitspringen tot in de rivier, en waarover hier en daar een gedeelte der rots afhangt, alsof het was losgerukt.

Opmerkenswaardig is de weg, door Oostenrijk langs de rivier aangelegd; de kosten van dit werk moeten enorm geweest zijn. De oude romeinsche weg van Trajaan aan den overkant is op vele plaatsen geheel verdwenen door het geweld van den stroom.

Wij kwamen in den namiddag te Orsova, aan de linker-

zijde der rivier, grensplaats van Oostenrijk. De passen werden gevraagd en enkele goederen gevisiteerd. Eene hevige woordenwisseling tusschen een russischen reiziger en de beambten der douane eindigde met het aanhouden van de reiskoffers zijner familie. Zoodra dit onstuimig tooneel voorbij was, gingen wij eene wandeling maken aan den wal. Orsova is zeer schoon gelegen. «Maar welke rampzalige menschen», riepen we uit, «in zulk eene heerlijke streek!» Zwarte kinderen, bijkans geheel naakt, bedelden langs den weg; vrouwen met kinderen op den rug of in eene spanen doos, verkochten eenig fruit en vroegen eene aalmoes. Wij vernamen echter weldra, dat onze eerste kennismaking eigenlijk niet was geweest met de bevolking van Orsova; wij hadden de Zigeuners ontmoet, een volk, dat uit Indië herkomstig, met het begin der 15^e eeuw in Europa verscheen, en in korten tijd tot in het noorden van dit werelddeel al zwerwend doorgedrongen, in verschillende landen onder verschillende benamingen vertoefd heeft.

Toen de Zigeuners voor het eerst zich in Frankrijk vertoonden, wenschten zij voor Egyptenaren gehouden te worden. Het land hunner woning, gaven zij voor, was door God met onvruchtbaarheid geslagen, omdat hunne voorouders aan Maria, vlugtend met haar kind, eene schuilplaats hadden geweigerd. Men wees hun een verblijf aan, doch weldra bleek, dat zij niet zochten naar een vruchtbaren grond, maar dat hun middel van bestaan de waarzeggerij en menig ander onzedelijk bedrijf was. Wij zien hen daarom spoedig zoo wel uit Engeland als Frankrijk verbannen. Ferdinand de Katholijke beproefde evenzeer om ze uit Spanje te verdrijven, doch hij slaagde er niet in; nog altijd wonen zij in de bergen van Grenada. In veel grooter getal nogtans worden zij in Hongarije en de Donauvorstendommen gevonden; meer dan 200,000 Zigeuners zijn, zegt men ons, in deze streken verspreid.

Dit raadselachtige volk, nu reeds zoo lang in Europa verspreid, heeft zich aan geen ander volk aangesloten. Het is, alsof zij, gelijk de Joden, met een onuitwischbaar teeken van alle andere volken onderscheiden zijn. In plaats van zich behoorlijk te vestigen, zoo als hun daartoe meermalen de gelegenheid is aangeboden, blijven de meesten hunner liever zwerven als waarzegsters, muzikanten en goochelaars, geen ander verblijf hebbende dan eene ellendige hut, die aan een hol of een kuil in den grond gelijk is. En toch hebben zij hunne traditiën en casten en eigenaardige taal. Maar wat moet helaas! de zedelijke toestand zijn van zulk een volk? Zij leven bijkans zonder eenige godsdienst van den eenen dag in den anderen voort. Men zegt wel, dat zij eene soort van doopsel aan hunne kinderen toedienen, maar zich verder over eenig geestelijk belang of onderrigt bekommeren doen zij niet. Zoo wel voor het toekomstig als tegenwoordig leven zijn zij volkomen zorgeloos. Waarom dit volk door de Franschen «Bohemiens» gencemd wordt, weet ik niet.

Orsova had overigens voor ons niets merkwaardigs, en de reis werd weldra met een behoorlijk gevisceerden pas voortgezet. Wij passeerden Neu-Orsova, in het midden der rivier gelegen, en naderden de dusgenaamde «ijzeren Poort», door de ouden de Donauwatervallen genoemd. De rotsgronden maken hier de vaart gevaarlijk. Men oordeelde echter, dat het water hoog genoeg was om de doorvaart te doen. Het weder was schoon, en evenwel bruischte en kookte het water; als in eene branding werd het warlend met geweld opgestuwd. In de gleuf, tusschen de onzichtbare klippen, was de stroom verschrikkelijk snel; dat was ons vaarwater. Wij naderden het gevaarlijke punt. Vier mannen stonden met gespannen aandacht aan het roer; alle kommando hield op; wij waren aan het geoefend oog en den krachtigen arm dier

mannen toevertrouwd; en zóó vlogen wij tusschen de klippen door; we werden met geweld, maar zonder ongeval, in de ruimte geworpen: het gevaar was voorbij.

Na den doortogt der ijzeren poort begon het diner. Wij hadden reeds opgemerkt, dat het op onze boot ernstig gemeend was met het ontbijt en het middagmaal. Het water had wel is waar van zijne frischheid verloren, maar daarom behielp men zich met hongarschen wijn, die aan iedereen wel scheen te bevallen. Enkel bij onze afdeeling aan tafel bevond zich een heer, die het water boven den wijn verkoos. Ik had hem reeds bij het ontbijt te vergeefs wijn aangeboden, nu bedankte hij weder zeer vriendelijk, «want», zeide hij, «ik ben Muselman». Het was een Turk, die om zijn verblijf in Engeland, de Europesche kleeding had aangenomen, en er geen bezwaar in zag met de Christenen aan de open tafel te eten; in de onthouding van wijn echter was hij zeer naauwgezet. Wij mogten dien regtgelooovige zulks niet ten kwade duiden; maar deze vriend verlangde iets meer van ons; hij was immers van gedachte dat ook de Christen zich van den wijn moest onthouden. Wij vroegen hem derhalve, op welken grond hij ons zulke verpligting had toegedacht. «Omdat», zeide hij, «het verbod van Mahomet eigenlijk gegrond is op hetgeen in uwe boeken gevonden wordt». «Het is», vervolgde hij, «niet om den Koran alleen, dat ik mij van den wijn onthoud, maar bijzonder om hetgeen wij lezen in een boek, hetwelk door de Christenen als wetboek is aangenomen». Wij antwoordden hem nu, dat ook wij wel eens dat boek hadden gelezen, maar toch daarbij niet begrepen hadden, dat de Christen zich van wijn onthouden moest. «Hebt gij dan niet gelezen», vroeg hij ons ernstig, «wat met Noë gebeurd is»? «Dus», hernamen wij, «drinkt gij geen wijn omdat volgens onze schrift».... «Omdat Noë», zeide hij, «zich heeft te buiten gegaan, drink ik geen wijn».

«Welnu», was ons antwoord, «en wij drinken wel wijn, omdat, volgens hetzelfde boek, de aartsvader Isaäk, toen hij zijnen eerstgeborene wilde zegenen, ook wijn gedronken en zijnen zoon overvloed van wijn en koorn heeft toegewenscht». Hij scheen een opregt man te zijn deze Turk. Gij hebt 'gelijk, zeide hij ons; het bleek evenwel dat hij meer aan den Koran hechte, dan aan de Schriftuur, want hij bleef zich naauwgezet van den wijn onthouden; hij verklaarde dat te beschouwen als zijn pligt. Wij kwamen echter overeen, dat hij zich voortaan niet meer in ons wijndrinken zou ergeren. Hij maakte ons nu ook met zijnen broeder bekend, die ziekelijk was en, zoo als het heette, om te herstellen naar hunne landgoederen terugkeerde. De ongelukkige had de tering, maar was zich van zijnen toestand niet bewust; hij begreep niet, dat hij in zijn vaderland ging sterven. Wij hebben ons meermalen met deze broeders onderhouden; zij hadden zich in Europa met veel kennis verrijkt. Maar welk een smartelijk gevoel, zulke menschen, na een langdurigen omgang met beschaafde Christenen, naar hun land te zien wederkeeren zonder eenig denkbeeld van het Christendom!

Widdin, hoofdstad van Bulgarije, werd gepasseerd; daar zagen wij de eerste schepen van de Zwarte zee. Wallachije zien wij aan den anderen kant der rivier. Des avonds had er nog eene steenkolen inlading plaats. Het was buitengewoon donker. - De bemanning der boot was van gedachte, dat de reis niet kon worden voortgezet. Na eenig beraad werd evenwel door den kommandant besloten «voorwaarts», en wij gingen vooruit.

28 SEPTEMBER.

Dezen morgen vernamen de reizigers, die ter goeder trouw hadden geslapen, dat des nachts niet dan door een wonder

eene aanzeiling vermeden was. Voor den middag kwamen wij te Rustchuk; daar werd aangelegd; wij waren, ofschoon nog in Wallachije, in eene volmaakt Turksche stad. De minaretten (Moskee-torens), de turksche kleeding, de gesluijerde vrouwen, de honden, alles deed zien dat we in eene andere wereld gekomen waren. De eerste indruk dien we hier ontvingen, was niet zeer gunstig. Wij zagen enkelen der notabelen in hun Koffijhuis, deze waren goed gekleed, maar al het andere wat ons omringde, zag er ellendig en vervallen uit; en toch moet Rustchuk met hare 30,000 inwoners eene stad van weelde zijn. Men verkocht ons de schoonste druiven voor zeer geringen prijs. Giurgevo, hetwelk tegenwoordig niets anders dan eene gesloopte vesting is, werd niet aangedaan.

Onder de passagiers bevond zich een Franschman, die alle vraagstukken behandelde en op alles het antwoord gereed had. Hij had het gezelschap reeds menig genoegelijk oogenblik verschaft. De discussiën zouden ook nu wederom worden voortgezet. Wij waren echter naauwelijks in den kring gezeten, of het bleek dat het dezen keer minder vriendschappelijk eindigen kon. De Franschman wilde ditmaal eene verdediging voordragen van de Oostenrijksche politiek: iedereen zou het regt hebben daarop zijne aanmerkingen mede te deelen, maar hij rekende op de ondersteuning van een Oostenrijker, die zich in het gezelschap bevond. Dit werd natuurlijk door iedereen goedgekeurd. Helaas! we hadden ons in den Oostenrijker vergist. Hij verklaarde oogenblikkelijk geen voorstander te kunnen zijn van een gouvernement, hetwelk in zijn oog een beletsel voor allen vooruitgang is. Men wenschte den Franschman geluk, dat hij bij tijds door den Oostenrijker was gewaarschuwd. «Gij zoudt daar», merkte een der aanwezigen op, «zoo ter goeder trouw eene kwade zaak hebben verdedigd!» Het was intus-

schen bij den Oostenrijker ernstig gemeend, en hij scheen het niet te kunnen verdragen, dat ieder van ons zoo weinig ernstig gestemd was. «Men moet», zeide hij, «wel weinig begrip hebben van onzen tijd, om een gouvernement te verdedigen, dat zich niet ontzien heeft, een konkordaat met de Jesuïten aan te gaan. Oostenrijk is in de negentiende eeuw door een konkordaat aan de Jesuïten verkocht geworden», riep hij zuchtend uit. Wij dankten den Oostenrijker voor zijne belangrijke mededeeling en vroegen hem beleefdelijk, ons met den inhoud van dat rampzalige konkordaat, een weinig te willen bekend maken. Hij voegde ons echter eenigzins scherp toe, dat zulks voor niemand een geheim wezen konde. Wij verzochten hem dus, dat hij ons eenige mindere bekendheid op dat gebied niet ten kwade duiden mogt, maar drongen er tegelijk op aan, om van hem, als van eenen deskundige, nadere inlichting te ontvangen. «Wij zijn verzekerd», voegden we er bij, dat «gij daardoor aan het geheele gezelschap eene groote dienst bewijzen zult». De vriend bleef evenwel het antwoord schuldig; het kwam hem zelfs voor, dat ons aandringen wel eene beleediging konde genoemd worden. «Welnu», zeiden wij, «dan nemen wij ons verzoek terug, maar wij vreezen, dat sommigen van het gezelschap zullen veronderstellen, dat wij niet de eenigen zijn, die inlichtingen over het konkordaat noodig hebben». En inderdaad, de ijverige man was er niet mede bekend. De Franschman nu, die niet gaarne zag dat de zaak zulk eene ernstige wending nam, trachtte eene afleiding te geven aan het gesprek en riep schertsend uit, dat wij dan wel gelukkig waren niet tot die verkochte Oostenrijkers te behooren. Maar een der aanwezige Russen meende, dat met die zaken niet te schertsen viel; «en wat er ook mogt zijn van dat konkordaat», zeide hij, «het is in ieder geval een ongelukkig verschijnsel, dat er zooveel invloed gelaten

wordt aan de geestelijkheid, die toch niet anders dan stoffelijke belangen op het oog heeft». «Het genoegen is voorbij», zeide mij de Franschman. Ik meende dat ook, maar het gezegde van den Rus onbeantwoord te laten was ons niet mogelijk. Wij wendden ons derhalve tot hem en zeiden dat wij, onbekend met de geestelijkheid van Rusland, ons onbevoegd achtten, zoo lang er enkel van deze werd gesproken, ons in die zaak te mengen, «zoo echter hier door u ook de geestelijkheid van andere landen bedoeld wordt», voegden wij er bij, «dan protesteren wij tegen uw gezegde; want wij kennen u in het minst de bevoegdheid niet toe, zulk een oordeel uit te spreken». Wij mogten niet verwachten dat het antwoord van den Rus zeer vriendelijk wezen zou; hij zeide dan ook met groote verontwaardiging, dat hij, de gansche wereld doorloopen hebbende, zeer goed met andere landen bekend was. Wij voegden hem evenwel toe, dat wij in enkele maanden de wereld konden doorloopen, maar dat we ons wel zouden wachten, zoo dit gebeurd mogt zijn, ons alleen daarop tot bewijs van eene uitgesprokene beschuldiging te beroepen. «Uw antwoord», gingen we voort, «heeft dan ook in ons oog volstrekt geene beteekenis; het is eene ontwijking en niets meer. Wij blijven volhouden, dat de clergé door U ten onregte beschuldigd is». Ofschoon het gezelschap niet gezegd kon worden uit piëtisten te bestaan, stemde men toch van verschillende kanten met ons in, dat het niet zeer voegelijk was, de gansche geestelijkheid zulk een blaam aan te wrijven. En ten gevolge daarvan duurde het nu niet lang of wij vernamen uit den mond van den Rus: dat wij zijnen geest, zijne bedoeling niet wel begrepen hadden; hij was er immers verre af de beschuldiger der geestelijkheid te willen zijn; zijne woorden waren door ons opgenomen in veel te algemeenen zin!

Men zou gemeend hebben, dat hij zelf de martelaar eener beschuldiging geweest ware.

Het gesprek werd daarop zeer vreedzaam, ascetiesch zelfs. Wij hoorden wijsgeerige zuchten slaken over de rampzalige scheiding der Oostersche en Westersche Kerk; het was alsof er op eens eene vereeniging der beide Kerken zou worden tot stand gebragt. En inderdaad de Russen waren zeer toegevend op menig punt, zelfs het «Filioque» werd, tot groote ergernis van een aanwezigen Montenegrijn, ter zijde gelaten; maar eindelijk kwamen wij aan den Paus. «Ziedaar den eenigen hinderpaal», zeide een Rus. «Ja zeker», antwoordden wij, «een grooten hinderpaal; en gij kunt wel verzekerd zijn, dat de Katholijken op dit punt onhandelbaar zullen wezen. Gij wilt ons onzen Paus ontnemen, maar wat denkt gij ons te geven in zijne plaats? Onze overtuiging is, gingen wij voort, «dat wij, den Katholijken Paus los latende, weldra onder het juk zouden gebragt worden van eene menigte nationale pausen en pausinnen, en dat de universele Kerk zodoende in eene ontelbare menigte nationale kerken zou worden opgelost». Wij veroorloofden ons op Rusland te wijzen en te vragen, wat daar van de onafhankelijkheid der Kerk door de willekeur van Peter I geworden is. Men hoorde ons eenigen tijd rustig aan; maar zoodra wij hadden gezegd, dat de Russische Kerk sedert dien tijd in ons oog eene staatsinstelling was geworden, waarvan de keizer de paus is, bedwongen de Russen zich niet langer en herinnerden den «verminker» der geschiedenis aan de permanente synode, die geen ander dan den Christus als hoofd der kerk erkent.... «Maar», lieten wij er dadelijk op volgen, «die niettemin het orgaan of het werktuig van den keizer is». «Het is onuitstaanbaar!» riep een der Russen uit. «Welnu», zeiden wij wederom, «we wilden

dus weten, wat gij ons in de plaats van onzen Paus geven kunt!»! De menschen waren echter te zeer verstoord om het gesprek voort te zetten. «Houdt gij uwen Paus!» riep mij een hunner zoo scherp mogelijk toe; en »verhaal » bij gelegenheid ook eens de geschiedenis van Italië»... «en van Perugia» voegde een liberale Italiaan er bij. «Hebt ook gij daar het hoofd gestooten»? vroeg ik hem. Deze wilde nu met veel aandoening gaan spreken van de «gruwelen» daar door de pauselijke Zwitsers gepleegd! maar er was zoo veel verwarring ontstaan, dat zijne klaagtoonen verloren raakten in het gedruisch. Het gezelschap scheidde onstuimig, ik raadde ondertusschen den Italiaan zijne verhandeling te bewaren voor gunstiger gelegenheid.

Wij kwamen nog dezen middag ter hoogte van Bukarest, de hoofdstad van Wallachije. Verscheidene reizigers verlieten ons hier, anderen kwamen aan boord; de postwagens waren met vier of zes paarden bespannen; het ging alles zoo ruw mogelijk.

Er heerscht over het algemeen in de vorstendommen een geest van spanning en ontevredenheid; men zegt dat die onrustige vaderlandsliefde door belanghebbenden behoorlijk betaald en onderhouden wordt. De Russen vergeten nooit, dat zij vroeger in het bezit van Wallachije en Moldavië geweest zijn. Het kan niet anders, of deze streken moeten eenmaal het tooneel van groote gebeurtenissen worden, maar het is te betwijfelen of de toestand, waarin de vorstendommen worden gebracht, gunstig voor de Christenen werken zal. In Bulgarije schijnt de invloed van Rusland voor het oogenblik minder groot.

Het bleef dezen avond buitengewoon kalm in ons gemeenebest; er was, ten gevolge der levendige discussiën van den middag, geen vereeniging meer; de dag werd door eene vrij algemeene wandeling op het dek besloten. De

rivier geleek op sommige plaatsen een Meer; er zijn punten waar men hare breedte misschien op een uur berekenen mag.

29 SEPTEMBER.

Dezen morgen gepasseerd Brahilov. Nooit zag ik zulke massa koorn als hier ter inscheping bijeengebragt. Een weinig later kwamen wij te Galatz, waar een dag moest worden getoefd, en de passagiers op de zeeboot zouden overgaan.

Galatz in Moldavië is tegenwoordig eene stad met veel handel; de uitvoer van koorn, talk, wol en huiden moet aanmerkelijk zijn; de levendigheid aan de kaaijen ten minste was zeer groot. Wij hadden vernomen, dat men, om hier te kunnen wonen, koopman met het vooruitzigt op goede winsten moet wezen. Na kennismaking met de stad, gevoelden wij ons zeer geneigd om te gelooven, dat men ons goed had ingelicht. Ongelukkig worden ook hier niet alle vooruitzigten verwezenlijkt; doch het is waar, dat sommige berekeningen; die we hoorden maken, zeer stout waren opgezet. Een enkel bezoek, hetgeen we door omstandigheden moesten afleggen, bragt ons in de noodzakelijkheid, om ons onder geleide van onzen gastheer in eene soort van societeit te laten onthalen op Turksche wijs. Veel meer beviel ons een ander onthaal, ofschoon de koffij daarbij minder geurig was. Wij hadden een hollandsch schip opgemerkt, dat hier in lading lag, en wilden dus onze landgenooten gaan begroeten. Het welkom was hier ongekunsteld en hartelijk; wij bevonden ons toevallig op een schip, dat voor den heer van Gent meermalen gevaren had. De kapitein was eigenaar van het schip, waarvan een gedeelte tot woning strekte van zijn gezin, hetwelk hem op al zijne reizen vergezelde, en dus met hem aan

alle gevaren was blootgesteld, De zee moet echter minder stormachtig wezen dan het land; men was althans hier aan boord minder bezorgd en meer tevreden dan in de handelstad. Wij konden na dit bezoek niet beter doen, dan terugkeeren naar de stoomboot; daar wachtte ons immers het afscheidsmaal.

Wij werden dezen keer vorstelijk onthaald. Na het diner wilden wij ons dadelijk op de zeeboot begeven; doch er had door de opgeruimde stemming van onzen kommandant een klein oponthoud plaats. Hij had bemerkt, dat wij met zekere belangstelling naar den toestand der Zigeuners hadden onderzocht; «welnu», zeide hij. «gij zult die zonderlinge menschen nog dezen avond meer van nabij kunnen zien; ik wil u naar een muzijkfeest leiden, hetwelk door de Zigeuners gegeven wordt». Zijn voorstel werd gretig aangenomen, en een half uur daarna kwamen wij, na eenige malen te zijn gestruikeld, op de plaats der uitvoering aan; maar tot teleurstelling der gasten, waren de Zigeuners niet verschenen. Wij vonden een gezelschap reizende Bohemers aan het werk. De vrienden waren nogtans van gevoelen, dat er bij die verwisseling van personeel niet zoude verloren zijn, en noodigden ons uit, om ten minste een weinig te vertoeven. Het was bovendien eene goede gelegenheid, om kennis te maken met onzen nieuwen kommandant. Wij werden intusschen maar al te spoedig aangezocht tot verdere kennismaking, die minder aangenaam wezen moest. Wij hadden in onzen kring een van de stuurlieden der boot. Onder de eerste pauze nu voegde zich bij ons een Turksch militair van rang; hij gaf den stuurman vriendschappelijk de hand, groette ons zeer beleefd op Europesche wijs, en scheen deel te willen nemen aan het gesprek. Een onderhoud met zulk een beschaafden Turk kon zijn belang hebben, dachten wij; onze houding

bewees dan ook genoeg, dat wij bereid waren, hem eene plaats in te ruimen, toen een woord van zijnen vriend ons op eens noodzaakte om te breken met den vriendelijken muselman. «Ik heb de eer», zeide de stuurman, «aan het gezelschap voor te stellen den heer N., die vroeger christen was, maar sedert eenige jaren het Islamisme omhelsd heeft». Wij waren verontwaardigd. Men konde op deze plaats niet redeneren over de schande van zulk eene geloofsverzaking; geheel zwijgen echter mogten en konden wij ook niet. Ik keerde mij derhalve tot den Turk en zeide hem: «Mijn heer was eertijds Christen»? — «Ja», — «En thans zijt gij muselman»? — «Ja, sedert eenige jaren» — «Dat is wel ongelukkig», antwoordde ik kort af. De muselman begreep mij en zweeg. Onze conversatie was geëindigd. Wij lieten aan den stuurman de eer van een nader onderhoud, en onderhielden ons verder met den kanselier van het Oostenrijksche konsulaat te Bukarest. Welk een somber tafereel werd ons door dien man over den toestand van Wallachije opgehangen.

De gasten dronken ondertusschen hunnen wijn of eene soort van gerste bier en werden zeer vrolijk. Wij gaven ons verlangen te kennen om naar de stoomboot te gaan, maar iedereen scheen den tijd te hebben tot den volgenden dag, en zelfs de kommandant konde niet zoo spoedig scheiden van de vrienden, die hij hier ontmoet had. Het werd voor ons eenigzins moeijelijk; want niet alleen was de weg ons vreemd, maar aan het hoofd bij de rivier stond ook een Moldavische schildwacht, die op zulk een gevorderd uur niet mogt laten passeren dan onder geleide van den kommandant der boot. Eindelijk bood zich de kanselier aan om ons te geleiden. Maar de schildwacht? welnu, dat moet gewaagd worden; men hoopte dat die man niet geheel onhandelbaar wezen zou. Aan de plaats der be-

stemming gekomen, vonden wij het hoofd door den schildwacht afgezet; er moest worden geparlementeerd. Zoodra echter de kanselier eenige woorden met hem gesproken had, begrepen wij, dat de goede jongen het zeker bij woorden laten zou, en wij stapten dus met een Moldavischen groet eenvoudig door. Onze leidsman volgde ons dadelijk om afscheid van zijne nieuwe kennissen te nemen; wij waren aan boord van de «Lucifer». Alles was reeds te rust in onze nieuwe woning, behalve de Hollandsche vice-consul van Syra, de heer Salvago en de Franschman, met wien wij vroeger hadden kennis gemaakt. Het duurde niet lang, of wij gingen ook uitrusten van onze vermoeijenis.

30 SEPTEMBER.

Gisteren avond laat aan boord gekomen, hadden wij niet bemerkt, van welk nieuw gezin we nu de leden waren geworden. Wij stonden niet weinig verbaasd over de aangekomen familie, die wij reeds volmaakt geïnstalleerd aan het ontbijt vonden, terwijl hier en daar nog iemand met zijn Turksch toilet bezig was. Overal lag een groepje, doch de voorname verzamelplaats was boven de groote salon. De helft der ruimte was door eene soort van hek afgezet; daar kampeerden de Turken en eenige Grieken. Een ander gedeelte was nog weder ten dienste van de Turksche vrouwen afgesloten. Men lag op matrassen of tapijten en verrichtte alles, wat in een huishouden met kinderen kan te pas komen; iedereen was daarbij volkomen op zijn gemak. Als in ons land eene stoomboot zoo bezet en gestoffeerd was, geloof ik niet dat iemand zich er op zoude wagen. Hier is men vrijzinniger, en wordt men door zulke materiële dingen niet afgeschrikt.

Het heeft ons intusschen wel getroffen, dat de Turken die overal waren gelegd, in weerwil van den nieuwsgierigen

blik der Europeanen, geregeld hun moeilijk gebed bleven verrigten. Zouden zij tegenover ons geen menschelijk opzigt kennen, omdat zij vol van verachting voor den Christen zijn? Of zouden zij het menschelijk opzigt inderdaad overwinnen door zekeren godsdienstzin? Zeker is het, dat de vooroordeelen der Turken door ons *niet* bidden zeer worden gesterkt; zij begrijpen niet, dat de mensch, die niet bidt, eenige godsdienst hebben kan; wij blijven in hun oog ongeloofigen; maar welligt door onze eigen schuld.

De Donau bereikt van hier niet dan langs een verbazenden omweg de Zwarte zee. Daaraan hadden wij het te danken, dat wij kennis konden maken met het Russisch grondgebied, het vruchtbare Bessarabië, hetwelk bij het traktaat van Bukarest in 1812 door Turkijë aan Rusland is afgestaan, en waardoor Rusland inderdaad de riviermonden beheerscht. In een der steden, Tuldscha, was de scheepsbouw zeer belangrijk. Het is bekend dat de Donau zich door verscheidene monden in de zwarte zee stort; van de drie hoofdarmen is evenwel alleen de midden- of de Suline-monding bevaarbaar. In deze gekomen ontmoetten wij vele schepen waarvan een de Hollandsche vlag had geheschen. Wij voeren door die menigte van schepen heen, en bragten ongelukkiglijk aan een derzelve belangrijke schade toe. De boot liep evenwel door; ophouden scheen niet mogelijk. Of de drie of vier wrakken van schepen, die op dit punt schipbreuk hadden geleden, door den kommandant als eene waarschuwing beschouwd werden, kunnen wij niet zeggen, maar hij wilde van niets hooren, voor dat we de zee waren ingestoomd.

Toen wij een half uur in zee waren, voorspelde hij ons een voorspoedigen overtogt. De zee was tamelijk kalm, en wij bragten den avond door op het dek. Het was de eerste keer, dat ik geen anderen gezigteinder had, dan den hemel en de zee; er was iets plegtigs voor mij in dezen oogenblik,

maar zoo als het scheen, niet voor mij alleen. Toen de nacht reeds gevallen was, wandelden de meeste passagiers stilzwijgend heen en weër; hunne gedachten moeten zeker ernstig als hunne houding geweest zijn.

1 OCTOBER, ZATURDAG.

Dewijl de stoomboot den geheelen nacht had doorgevaren, moest zij dezen morgen reeds bij tijds te Varna aankomen. Ten acht ure had men in de baai het anker geworpen. Wij lieten ons naar den wal roeijen om de stad te zien. Varna, eene stad met veel handel en belangrijke scheepswerven, is slecht gebouwd. Men bragt ons met eene sloep aan een planken hoofd, hetgeen zoo versleten was, dat wij den voet op de planken niet durfden zetten. Gelukkig hadden wij de kunst om het evenwigt te bewaren reeds een weinig op de stoomboot geleerd, en wij liepen alzoo op de balken. De consul van Syra, die hier bekend is, vergezelde ons. Tot onze verwondering waren de muren der stad in zeer goeden staat; de citadel, door de Russen gesloopt, is evenwel niet herbouwd geworden. Na eene wandeling in en om de stad, konden wij niet verlangend zijn om vooreerst iets meer te zien, en de consul noodigde ons, om te gaan uitrusten in een Grieksch koffijhuis. Onder eene wijngaard-warande werden ons hier de gevraagde ververschingen toegediend en de Grieksche dagbladen aangeboden. De druk van deze bladen liet niets te wenschen over; toen echter iemand van ons, daardoor bemoedigd, het waagde den Griek een woord toe te spreken in zijne taal, bleek het dat hij niet werd verstaan, zoo verschillend is onze uitspraak van die, welke door de Grieken gevolgd wordt. Men verwondert zich, dat wij, die deze taal schrijven, zoo als het ook de hedendaagsche Grieken doen, ons stelselmatig in het spreken onverstaanbaar

voor hen blijven maken. Zij waren van gedachte dat de uitspraak, algemeen door hunne geletterden aangenomen, misschien ruim zoo klassiek als de onze wezen kon. Wij hebben het niet beproefd onzen consul van het tegendeel te overtuigen.

Zouden de meeste Turken niets anders te doen hebben dan te eten en den chibouk te rooken? Wij vonden ze overal rustig zitten, of vereenigd bij eene wandelende gaarkeuken, waarvan de kok in het openbaar zijn werk verrigtte, ... zoo gemeenzaam mogelijk. In alles heerschte een toon van onbezorgdheid, dien wij niet kennen. Wat wij verveling zouden noemen is zeker een genot voor de meesten van hen. Het was voor ons nogtans niet onbekoorlijk, dat bonte gewemel gade te slaan. Wat heeft onze kleding weinig vorm, als zij met die der Turken en andere Oostersche volken wordt vergeleken! Men zegt, dat de vorm van ons kleeid een bewijs is van onze bedrijvigheid. Misschien werden we daarom door een paar gegoede Turken met een glimlach beschouwd. Als wij ook maar niet al te bedrijvig geworden zijn! Er werden desniettemin ook te Varna Turken gevonden, die de Europesche beschaving op prijs stellen; de stad is niet te vergeefs in den laatsten oorlog tegen Rusland een voornaam uitgangspunt van de krijgstoerustingten der Fransche en Engelsche vrienden geweest. Wij werden uitgenoodigd om ons te gaan overtuigen, dat een nieuw tijdvak voor haar was geopend, en bezochten dus een dier plaatsen, waar gewoonlijk de groote belangen van onzen tijd worden behandeld, een koffijhuis namelijk. Het gezelschap werd hier door een zeer vrijzinnigen Turk ontvangen. Tot ons leedwezen was echter het Fransch-Engelsch buffet nog niet geheel in orde; die na ons komen zullen dus gelukkiger zijn dan wij; maar het ameublement alleen was toch voldoende, om ons tevreden te stellen voor dezen keer. De wanden der

nieuwe koffijzaal waren met afbeeldingen van Europesche vorsten versierd; koningin Victoria had zeer verdraagzaam hare plaats naast Pius IX. De ondernemer dezer schoone zaak stelde er prijs op, ons, die hij als zijne bondgenooten rekende, te ontvangen! Wij betuigden hem ons leedwezen, zijne inrigting niet in volle werking te kunnen zien, wenschten hem dat de onderneming naar wensch slagen mogt en namen zeer voldaan afscheid van onzen bondgenoot.

Op de stoomboot teruggekeerd, hadden wij op Varna een allerschoonst gezigt, maar de kommandant van de boot kwam wat stoornis verwekken in ons genot. «Hebt gij iets nieuws?» vroegen wij hem bij zijne terugkomst van den wal! — «Ja, maar niet veel goeds.» — «Dat is te zeggen?» — Wel, dat de Syrische kusten sedert eenigen tijd door de pest besmet zijn en derhalve onze dienst naar Syrië gestaakt is.» Wij zouden dus te Konstantinopel geene geregelde gelegenheid vinden om verder te gaan!

De baai van Varna was weder verlaten. Toen wij op het dek wandelend zoo eens overwogen, welke middelen ons misschien tot voortzetting der reis konden ten dienste staan, werden we aangesproken door prins V., die mij schertsend vroeg, of ik nog liep te denken over de geschillen van den vorigen dag. «Ja, het doet hem leed,» zeide de bekende Franschman, «dat zijne Russische vrienden vertrokken zijn.» «Welnu» hernam V., «gij hebt wel gedaan uwe geestelijkheid te verdedigen.» «Ik heb,» voegde hij er bij, «eerbied voor die Geestelijkheid, die ik bij mijn verblijf te Parijs als menschen van opoffering en studie gekend heb.» Wij dankten den Griek voor deze laatste verklaring; maar het bleek, dat hij slechts eene inleiding maakte om zich met ons te onderhouden. Hij deed verschillende vragen over den toestand der Latijnsche Kerk, die gemakkelijk waren te beantwoorden; doch eindelijk gaf hij eenigzins zijne verwondering te kennen,

dat wij zoo vasthielden aan het Celibaat der geestelijkheid. Ofschoon weinig daarop voorbereid, mogten wij het antwoord niet schuldig blijven in deze omstandigheden. «Die zonder vrouw is,» zeiden wij hem, «is bezorgd voor de dingen, welke des Heeren zijn, hoe hij God behage. Maar die eene vrouw heeft, is bezorgd voor hetgeen der wereld is, hoe hij zijne vrouw behage, en hij is verdeeld.» «Wij houden vast aan het Celibaat, omdat wij Priesters verlangen, die geheel en al priesters kunnen wezen, zonder verdeeld te zijn. Dit is ook de geest, het verlangen der Kerk geweest van den beginne af; en zulks verwondert ons niet, zeiden wij, omdat wij het geloof der Kerk aan de Eucharistie, en de verheven bediening kennen, waartoe de Priester aan het altaar bij voortdoring geroepen is.» — «Ja, dat is eene heilige bediening,» antwoordde de Griek. — «De Priester,» gingen wij voort, «staat ook tot de geloovigen in de innigste betrekking, hij is de man van vertrouwen bij uitnemendheid. Het is vooral om het Celibaat, dat aan den Priester dat vertrouwen geschonken wordt.» Wij voegden er bij, dat de Priester aan allen toebehoorde, en volgens zijnen roep een mensch van opoffering wezen moest. «Hoe dikwijls,» zeiden wij, «komt hij niet in omstandigheden, dat hem de keuze niet gelaten wordt tusschen de grootste zelfverloochening, of pligtverzuim! Wat zal hij doen, als hij aan een huisgezin gebonden, zich zelve niet kan opofferen, zonder ook het offer te brengen van zijn gezin?» Wij voor ons verklaarden dat we, in zulk geval, alleen aan den vrijen priester onze zaak wenschten vertrouwd te zien. «Het is ons ook niet onbekend,» zoo besloten wij, «dat ook in de Grieksche Kerk alleen de ongehuwde Priesters eigenlijk geëerbiedigd en de menschen van vertrouwen zijn.» — «Maar uwe Kerk verplicht de Priesters tot het Celibaat?» — «Ja, maar zij dwingt niemand den priesterlijken staat te omhelzen, en ook niemand bezit

het regt, zich als dienaar aan haar op te dringen; en daarom kan zij dienaars kiezen, die den moed hebben om onverdeeld te zijn in hunne verheven bediening; dat is haar regt.» Onze redenering scheen den Griek 'niet ongevallig te zijn, hij was echter meer geneigd om onze gedachten te vernemen, dan wel in geschil te treden met ons. Een Latijn nogtans die het gesprek aanhoorde, nam nu het woord op, en sprak op minder voegzamen toon over de verpligting, die de priester op zich genomen heeft. Wij antwoordden hem, dat zijne aanmerking ons bewees, dat de Verlosser niet zonder reden gezegd had: «niet allen vatten dit woord, maar wien het gegeven is.» Ik geloof niet dat onze geloofsgenoot ons dat woord ooit heeft vergeven; hij bleef ten minste van nu af in weerswil zijner vriendelijkheid zeer gereserveerd.

2 OCTOBER, ZONDAG.

Dezen morgen vroeg werden wij gewekt met het berigt, dat wij weldra den Bosphorus zouden genaderd zijn. Wij stonden spoedig op en zaten een oogenblik later aan den voorsteven der boot. Wij hadden van den Bosphorus zoo veel gelezen en gehoord, dat wij niets wilden verliezen van zulk een gezicht. Het duurde intusschen nog lang eer wij aan het gewenschte punt waren gekomen, maar iedereen bleef op zijn post. Toen wij het land naderden, had zich juist de zon bij hare opkomst boven den waterspiegel vertoond. De twijfelachtige tinten, die nog over alles verspreid lagen, vloten weg voor het licht, dat aan alles, wat het bereikte, gloed en leven weder gaf. Doch aan den westerkant bleef nog alles in het duister gehuld. Er moest zich ten minste eene sterke schemering hebben vertoond, maar het oog stuitte daar als tegen een berg van mist en wolken.

Wij voeren den Bosphorus binnen, eer de duisternis aan die zijde geheel en al geweken was.

Ziedaar dan den Bosphorus! Van weërskanten verheffen zich amphitheatergewijze, of, nu en dan, als in eene vallei, paleizen, minaretten, huizen op verschillende wijze gekleurd, cypressen- en andere bosschen. Dat alles wordt beschenen door de meer en meer rijzende zon; het wordt met eene pracht van kleuren overgoten. Op enkele plaatsen hangt in de vallei nog een witte damp, maar die damp, reeds verwarmd door de zon, is doorschijnend. Al wat hij omhult, is niet alléén zichtbaar, maar de kleuren daarvan hebben iets onbeschrijfelijk zachts. Men zou dien sluijer er om willen laten, die zelfs aan den vorm der gebouwen eene nieuwe bevalligheid geeft. Wij voeren eene menigte booten en andere vaartuigen voorbij, die met een aantal bontgekleurde menschen waren bezet; het water was doorschijnend blaauw; er was bijkans geen andere beweging dan die door onze stoomboot veroorzaakt werd. Wij kwamen in de baai van den Bosphorus, « de gouden Hoorn.» Daar ligt het oude Serail; dat is de plaats van het oude Byzantium. Het schijnt alsof de tuinen van het Serail uit de zee opgaan tot de paleizen, paviljoenen en tuinhuizen, die den omvang hebben eener stad. Op de hoogte van het driehoekig voorgebergte ligt Stamboul met hare moskeën en de oude basiliek, de eigenlijk Turksche stad, de stad der geloovigen. Aan de noordzijde van den Bosphorus ligt Galata met haren reusachtigen toren, en gaat amphitheatergewijze op tot aan Pera, de stad der Europeanen, welke op de kruin des heuvels gelegen is. De stad, die zich op den Aziatischen oever in al hare oostersche pracht verheft, is Scutari, de gulden stad bijgenaamd, nog meer dan Stamboul bij de geloovigen geliefd, omdat zij minder in aanraking is met Pera en Galata.

Ik weet niet, of de verbeelding zich iets grootscher scheppen

kan dan deze stad, of liever deze steden, welke, op heuvelen gebouwd, als te zamen vloeijen in de zee, die ook als eene stad door allerlei sloepen en kaïken wordt doorwandeld. Onze boot had het anker in den «gouden Hoorn» geworpen. Het is een vloed, een meer; ontelbaar zijn de schepen, die hier geankerd liggen, of aankomen en heen- varen; het zijn schepen van alle Natiën en van allen vorm. Hier zijn inderdaad alle volken der wereld vereenigd.

III.

KONSTANTINOPEL.

Sedert ons vertrek van Galatz had de stoomboot niet meer aangelegd. De booten blijven ook hier op een afstand van den wal verwijderd, zoodat men met sloepen moet worden aangebragt. Men kan zich, zonder zulks te hebben bijgewoond, onmogelijk een denkbeeld vormen van eene ontschepping te Konstantinopel of in andere Oostersche steden, die wij later hebben bezocht. De stoomboot was in een oogenblik belegerd door eene menigte booten van allerlei slag. Het geweld en de wanorde was onbeschrijfelijk; er werd geschreeuwd, gevochten; men stiet elkanders sloepen met geweld terug, en naauwelijks was aan de stoomboot de pratiek gegeven, of eene menigte Turksche sjouwerlieden en deftige kommissionairs en drogmans (tolken) beklouterden ons schip, om aan de reizigers hunne diensten aan te bieden. Het was ons reeds eenigzins bekend, hoe het hier toegaat bij zulke gelegenheid, en we haastten ons dus niet, om van al die dienstvaardigheid gebruik te maken; wij wilden meester blijven van onzen persoon en ons goed. Eerst toen het grootste geweld voorbij was, gingen wij in eene sloep, die ons naar den wal brengen zou. Wij konden echter moeijelijk beletten, dat een Griek, die zich drogman noemde, ook plaats kwam nemen in onze boot, en met grooten ophef het hôtél aanbeval, waaraan hij verbonden was. Waarschijnlijk zou zijne redenering hem

weinig gebaat hebben; maar hij sprak ons toevallig van een hôtél, dat ons reeds vroeger was aanbevolen. Aan den wal gekomen, besloten we dus, om met hem meê te gaan. Hij beduidde ons evenwel dadelijk, dat er aan loopen niet te denken viel, dat wij noodzakelijk te paard moesten, waartoe dan ook de gelegenheid ruimschoots gevonden werd. Gezadelde paarden stonden gereed, zoo als de rijtuigen in eene Europeche stad. Welnu, wij stegen op zonder tegenbedenking, en reden in gezelschap van den Hollandschen Consul van Syra naar het aanbevolen hôtél de l'Europe.

Nadat wij eenigen tijd hadden gereden in eene straat, die vrij steil opwaarts liep, kommandeerde de drogman, die nu reeds als zoodanig in bediening was, eensklaps halt. Ik meende dat er iets moest gebeurd zijn; maar er was geene zwaarigheid; wij behoefden slechts af te stappen, want wij stonden voor het hôtél. Dat afstappen ging echter vrij langzaam, want het uiterlijk aanzien van het hôtél beviel ons niet zeer. Er werd nogtans besloten, om er eens in te gaan, dewijl het zien, zoo als wij meenden, ook hier wel zou worden toegestaan. Het gevolg was, dat wij bleven, vooral omdat we hadden verstaan, dat de Consul, die de stad kent, ook blijven zou. De drogman die inmiddels zorg had gedragen dat onze bagaadje in de beste orde werd aangebragt, wilde nu ter onzer beschikking blijven. Wij namen dit aan, want men verzekerde ons, dat hij zeer gedienschtig en zeer oplettend was. Zulk een man is veel waard voor een reiziger. Het is wel waar, dat men voor iedere goede eigenschap, die een drogman boven anderen bezit, een extra post op de rekening moet verwachten; maar dat was ons niet vreemd; het tarief van eerlijke knappe lieden vonden wij altijd hooger, dan dat van een sukkel of bedelaar.

Zoodra wij ons geïnstalleerd hadden, moest er gedacht worden aan de kerk. Het was Zondag, en wij hadden om

de H. Mis te kunnen lezen, gezorgd niets te gebruiken. Men leidde ons naar het paleis van den Apostolischen Vikaris; we lazen de Mis in de kerk, die aan het paleis verbonden is. Daarna ontving ons Mgr. Bruoni; wij hadden brieven van onzen Internuntius, Mgr. Vecchiotti, te overhandigen. Ons bezoek scheen wel niet zeer gelegen te komen in dezen oogenblik; er werd althans in het vertrek, waaruit Mgr. tot ons kwam, eene levendige conferentie gehouden; maar pelgrims uit het barre Noorden konden toch niet worden afgewezen. De belangstelling waarmede de Westersche Christenen hier, naar al hetgeen hun toestand raakt, ondervraagd worden, is niet minder groot, dan hun verlangen, om met den staat der Christenen in het Oosten bekend te zijn. Mgr. vond alzoo in weerwil zijner conferentie den tijd om zich met ons te onderhouden. De vereerende uitnoodiging van Mgr. om ons bezoek te herhalen, kon echter door ons niet onvoorwaardelijk worden aangenomen. Wij hoopten immers dat ons verblijf alhier niet van langen duur wezen zou.

Ondertusschen had men reeds nader onderzocht, hoe het met de pestziekte te Beyruth gesteld was, en onze wakkere drogman had daar juist vernomen, dat de stoomboot-dienst waarschijnlijk deze week zou worden hervat; wij waren daarom van nu af zonder bekommering.

Voor dat onze wandeling begon, verlangde ook de hôtehouder kennis met ons te maken. Wij waren bij goedhartige menschen, die hun best deden om den gasten het verblijf te veraangenaamen; het bewijs dat de tafel zeer goed was, zou ons ook dadelijk worden geleverd: er moest worden ontbeten. Wij werden naar de eetzaal geleid. Maar wat zoude ik in dezen oogenblik gaarne door het eên of ander buitenraam die zaal zijn ingeklommen! Tot ons ongeluk moest men om zich daarheen te begeven, de keuken voorbijgaan, waarin eene knoflookbereiding plaats had, zoodat de lucht

mij reeds had verzadigd, eer ik aan tafel kwam. Mijn ontbijt mislukte dus geheel en al; ik hoopte echter, dat met den avond mijne reukorganen al wat minder gevoelig zouden wezen. De schade kon dan altijd worden ingehaald.

Toen Konstantijn, die om verschillende redenen van het oude Rome afkeerig was, zich eene nieuwe residentie bouwen wilde, koos hij daartoe het onder allen opzichte gunstig gelegen Byzantium. Het plan werd ongemeen grootsch aangelegd. Vele andere steden moesten hare kunstwerken en schatten ten offer brengen tot opluistering der nieuwe stad. Zij onderscheidde zich dan ook door hare kerken en paleizen van den beginne af; en ofschoon zij niet met het oude Rome mogt worden gelijk gesteld, was zij door hare voorregten, maar meer nog door hare ligging van de toekomst verzekerd: zij lag daar als de verbinding van het Oosten en het Westen, en moest het middenpunt worden des ganschen rijks. In het jaar 330 werd de nieuwe residentie ingewijd. Zij zoude nieuw Rome heeten, maar kreeg niettemin den naam van Konstantinopel, stad van Konstantijn.

Konstantinopel heeft eene ruime plaats in de geschiedenis. De wetenschap is haar veel verschuldigd, maar hare godsdienstige geschiedenis is treurig voor de Kerk.

De residentie, die zich het nieuwe Rome noemde, is de moeder van vele dwalingen geworden. Bijkans alle ketterijen van dien tijd zijn van haar uitgegaan, of, in weerswil van kerkvergaderingen, door haar ondersteund geworden. Men heeft den Bisschoppelijken Zetel der keizerlijke stad willen verheffen boven die, welke hooger in rang gesteld waren door de Kerk; men heeft zelfs op de opvolgers van Petrus, die te Rome zetelden, met ijverzucht, met minachting neêrgezien; altoosdurende twisten en woelingen hebben eindelijk de groote scheuring der Grieken ten gevolge gehad.

In het jaar 1453 werd de stad van Konstantijn door de

Turken bestormd; zij bezweek voor het geweld der overmagt, en ondervond al wat de woede eens barbaarschen vijands verschrikkelijks hebben kan. Mahomed II had zijne soldaten de plundering beloofd; niets werd gespaard; vele duizenden, mannen, vrouwen en kinderen werden in slavernij weggevoerd. Van dien tijd is Konstantinopel de zetelplaats van den Sultan, en de beroemde Sophia-Basiliek eene moskee.

Al wie de stad van den zeekant in al hare pracht heeft gezien, moet zich zeer teleurgesteld gevoelen, zoodra hij daar binnen gekomen is. De huizen, die, op eenigen afstand gezien, zich zoo schilderachtig boven elkander verheffen, zijn meestendeels van hout, en hebben, van nabij beschouwd, een verwaarloosd voorkomen. De straten zijn slecht of niet geplaveid, in den regel smal en bogtig, nu en dan zeer steil; de voornaamste straat zelfs van Pera is niet zeer aanzienlijk. Op vele punten der stad vindt men de bouwmeesters aan het werk. De menigvuldige puinhoopen, die men ontmoet, zijn de gevolgen van brand, waaraan Konstantinopel geregeld eene ruime schatting blijft betalen.

Een goed leidsman weet nogtans den vreemdeling te verzoenen met de stad, hij weet u op menig punt te verrassen met een gezigt, dat u voor het gemis van schoone straten schadeloos stelt. Ik begrijp, dat men veel ongeriefelijks vergeten kan voor zulk een genot, en het is den Turk misschien toe te geven, dat hij het leven van menigen Europeaan, hetwelk op een kantoor en in het koffijhuis gesleten wordt, een ongelukkig leven noemt. Wantrouw echter dat gevoel voor het schoone der natuur, wat door sommigen aan hunne vrienden de Turken wordt toegekend. Dat gevoel immers wordt op geene wijze in hunne werken geopenbaard. Wat is die onverschilligheid, waarmede men alles wat schoon is laat vervallen? Men heeft het den Turken tot eer gerekend, dat zij niet verwoesten. Het is waar, zij breken niet af, maar, gelijk

ieder schrijver aanmerkt, zij sloopen langzaam, en dat is meer dan verwoesten, dat is vernietigen. Daarmede kan een gevoel voor het schoone der natuur niet gepaard gaan; hunne weelderig versierde salons bewijzen ook meer voor hunne zinnelijkheid dan voor hun goeden smaak. Men kan de Turken bijkans overal op arme of rijke puinhoopen vinden, afkeerig van al hetgeen door ons schoon of beschaving genoemd wordt.

« En toch zijn er in de hoofdstad vele voornamen, die in Europa als menschen van vooruitgang worden genoemd. Maar het contrast van den Turk met den Christen openbaart zich hier bijna bij iedereen. Ook die vrijzinnige Turken offeren hier alles voor het zelfbehoud, en gedragen zich, onder alle opzigten, als een echt Muselman. Want wee dengene, die als voorstander der Europesche beschaving, dat is, als handlanger der Christenen gekend wordt. Duizend armen zijn tegen den vermetelee gewapend. »

Wij waren te Konstantinopel eenigen tijd, nadat tegen het leven van den Sultan een aanslag was gedaan. Men sprak van ernstige maatregelen; maar in het oog der regtgeloovigen is Abdul Medjid (¹) een handlanger der Christenen, een « Giaour »; iedereen wist dan ook dat het bij woorden blijven zou. Waar zou men ook hebben geëindigd, als men die zamenzwering in al hare vertakkingen had willen nagaan! De « Hatti-Houmajoun » heeft den geest der Turken niet veranderd, wel verbitterd op menige plaats. Er is geen ongelukkiger vorst dan de tegenwoordige Sultan. Zijne bondgenooten slingeren hem naar alle kanten, zij noodzaken hem tot het nemen van maatregelen, waarvan genoeg kan worden uitgevoerd om de Turken te verbitteren, maar te weinig om ware

---

(¹) Abdul-Medjid is thans overleden en opgevolgd door zijnen broeder Abdul-Haziz, een fanatiek muselman, wiens komst op den troon door de echte Turken met groot verlangen is te gemoet gezien.

hervorming te bewerken. Men beschouwt hem hier als een man zonder énergie, die, in Turkschen zin gesproken, niet in staat is, om veel kwaad te doen, maar wel om veel kwaad toe te laten. Geen wonder dat zulk een man door de «ware geloovigen» gehaat wordt. De Sultan heeft intusschen ook zijne voorstanders, maar die berekening maken op zijne goedhartigheid, en hem daarom in zijne zucht naar weelde ten dienste staan. Wij hebben Abdul-Medjid gezien, toen hij van zijn paleis uitreed naar een van die kiosken (zomerhuizen), die geregeld door hem worden bezocht. Hij was eenvoudig gekleed, en reed zeer langzaam. Alles was stil. Wij waren de eenige Europeanen op deze plaats. Het trok de aandacht van Z. M. dat wij hem op Europesche wijze begroetten: wij hadden het hoofd ontdekt. Hij bleef zoo lang mogelijk bepaald naar ons gekeerd; zoodat we wel in de gelegenheid waren hem goed te zien. Hij had het voorkomen als iemand die zwak is, en was voor zijne jaren te oud, maar toch had hij iets schoons in zijn gelaat; het zou iets edels geweest zijn, als er meer vastheid in zijne trekken ware gebleven. De kinderen van den Sultan zagen wij minder van nabij.

Er was bij deze gelegenheid een bijzondere militaire magt ontwikkeld, doch het gebrek aan orde was zoo zeer in het oog loopend, dat ik niet weet, ooit iets zoo ongeregelds te hebben bijgewoond. En toch had het volk een goed voorkomen, en zou, goed gekommandeerd, welligt niet te wenschen overlaten.

Aan het uitrijden van den Sultan was het waarschijnlijk te danken, dat wij eenige voorname Turksche dames, gunstelingen van den grooten heer, zagen rijden in hare rijk versierde Talika's. Tot onze verwondering hadden zij den sluijer afgedaan; misschien meenden zij in het rijtuig niet opgemerkt te zullen worden.

Men zou verscheidene dagen hier kunnen vertoeven, zonder eene enkele Turksche vrouw te zien. De ongelukkige vrouw

heeft bij de leerlingen van Mahomet geene plaats in de maatschappij; zij leeft in den harem of ten minste van de zamenleving afgezonderd; haar toestand is zelfs dan eene soort van slavernij, als zij den titel van echtgenootte verworven heeft en somtijds een verkwistend leven kan leiden. De koran bestendigt die slavernij door de polygamie en de schandelijke vrijheden, waarvan Mahomet zelf het voorbeeld heeft gegeven. Wij hebben voorname vrouwen de bazaars zien bezoeken, vergezeld van, of liever bewaakt en bespied door een rijk gekleeden barbaar. Die ongelukkigen gevoelen helaas! niet eens, welke vernedering haar wordt aangedaan. Zij hebben geen denkbeeld van hare bestemming en van hare waardigheid. Als de Turken het regt verliezen om als volk te blijven bestaan, is het omdat de plaats, welke de vrouw bij een volwassen volk noodzakelijk hebben moet, niet wordt aangevuld. Hoe meer dat volk in dien toestand wordt ontwikkeld, des te meer nadert het zijnen ondergang, omdat zijn toestand altijd onnatuurlijker worden moet.

De tegenwoordige bevolking van Konstantinopel met hare voorsteden kan zeker op 800,000 zielen worden berekend; de Christenen maken bijna de helft dier bevolking uit. Van deze is evenwel de groote meerderheid schismatiek. Behalve 18,000 katholieke Armeniërs en eenige vereenigde Grieken, zullen wij niet meer dan tusschen de 13 en 14,000 Latijnen kunnen tellen. Het is een klein getal, maar hun toestand is niet ongunstig. Het gouvernement laat hun vrijheid van godsdienstoefening, en in hunne geestelijke behoeften wordt door een voldoende getal priesters voorzien. De verschillende parochiekerken der stad hebben ieder hare school, waarin aan de jongens gratis onderrigt gegeven wordt. Bovendien bedienen de christelijke broeders er twee, en hebben de Lazaristen hun collegie, terwijl de zusters van liefde, behalve dat zij de zieken verzorgen in het Fransche hospitaal, ook nog op drie plaatsen onderwijs

geven aan de meisjes. Wij waren niet weinig verwonderd, de Lazaristen met de kinderen, andere ordesgeestelijken en de zusters van liefde in het ordesgewaad te ontmoeten. Het was aan hunne wijze van doen te zien, dat zij gewoon waren zich geheel vrij te bewegen, zonder dat iemand zich er aan ergerde. Niemand ziet er ook iets gevaarlijks in; en als een enkele geleerde Europeaan zich daarover door spot of belediging wil wreken, ondervindt hij spoedig, dat het vergeefsche moeite is zich zoo uit te laten, waar men niet begrepen wordt.

Als men Konstantinopel bezoekt, moet men, gelijk alle anderen, eene zoogenaamde godsdienstoefening der Dervischen gaan bijwonen. Wij kwamen gelukkig te laat; de ongelukkigen hadden juist hunne dienst geëindigd. Men vindt de draaijende dervischen in Pera, de huilende hebben eene moskee in Scutari. Ali en Abou-Bekr worden door hen als instellers der orde erkend. Dewijl Mahomet, hoezeer geen vriend der armoede, haar evenwel geprezen heeft, leven zij arm. Men meent, dat de openbare oefeningen dezer menschen aan de gebruiken der heidensche priesters zijn ontleend; ze hebben ten minste daarmede veel overeenkomst, maar ik heb niet dan bij gissing kunnen vernemen, wat eigenlijk de bepaalde zin dier plegtigheden wezen moet. Als men den Turk gelooft, is het leven van de dervischen een leven der grootste versterving. Zij worden geëerbiedigd als bij uitstek deugdzaame menschen, die door zelfverloochening den weg zoeken naar het paradijs. En inderdaad, de voorschriften, die we bij de voornaamste schrijvers aan den Dervisch gegeven zien, veroorloven het niet, die ongelukkigen zoo onvoorwaardelijk te verachten. Hunne dwaling is ongetwijfeld zeer groot; maar het beginsel van strijd tegen de zinnen schijnt door hen nog niet te zijn verloochend, en dat mag, dunkt mij, wel op waarde gesteld worden te midden van een volk, dat geheel en al verzinnelijkt is.

Wij begaven ons nu, vergezeld van den consul van Syra,

naar een zeer gezocht verlustigingsoord, en werden daar op Turksche wijze bediend; men dronk niet anders dan koffij en eene soort van limonade. De habitués rookten den narghilé. De Turken lieten stilzwijgend hunne blikken dwalen over den »gouden hoorn,» die, naarmate hij kalmer was geworden, ook op ons dieperen indruk maakte. Ware ik alleen geweest, ik zoude ongetwijfeld den ganschen middag hier gebleven zijn; maar wij werden genoodigd een uitstap te doen naar de zoete wateren van Europa, een paar bekoorlijke valleijen, die men gaarne bezoekt, al kent men den grootschen Bosphorus. In de lente moet er groote drukte heerschen in dit schoone oord; in den zomer daarentegen ziet men de groote wereld bij de zoete wateren van Azië; die van Europa worden dan minder bezocht. Wij vonden ze geheel verlaten; het paleis van Hamed III was in verval, de waterwerken en tuinen waren geheel verwaarloosd. Ons uitstapje stelde ons echter niet teleur; de weg was op verschillende punten verrukkend schoon, alhoewel, tot groot ongerief van onzen armens drogman, die tweemaal van het paard stortte, niet overal even gemakkelijk.

Het werd ons veel gemakkelijker toen wij, op de terugreis aan den »gouden hoorn» gekomen, het paard verwisselden met de kaïke. Er is niets bevalliger dan deze vaartuigjes. Zij zijn buitengemeen lang en smal, aan beide einden spits en zeer ligt; de geoefende »kaikji's» (roeijers) van den Bosphorus achterhalen menige stoomboot met de kaïke. De drogman had ons reeds onderrigt, hoe men, zonder schipbreuk te lijden, in deze bootjes kan stappen; de inscheping had dus plaats zonder ongeval, maar men wilde niet meer dan twee personen in één kaïke toelaten. Een tapijt op den grond was onze zitbank, we werden wel aangemaand bedaard te blijven zitten, en zoo voeren wij af. Dat was iets bekoorlijks, zulk een togt. Het water was geheel stil, en wij gle-

den , bijkans zonder inspanning der roeijers , over dien spiegel heen. Het is , of eene gansche bevolking geen anderen weg heeft naar haar verblijf dan den » gouden hoorn » en den Bosphorus ; ongetwijfeld is het de aangenaamste , dien men vinden kan. Van daar , dat er eene bijzondere weelde in de kaïken bestaat. Het spreekt van zelf , dat de eenvoudige pelgrims niet in eene officiële kaïke gezeten waren ; maar onze roeijers zouden , bij een wedstrijd , gewis niet de laatstkomenden geweest zijn.

Onze vaart moest intusschen in den » gouden hoorn » een weinig worden onderbroken. Wij kwamen aan een kwartier , waar alles een eigenaardig karakter behouden heeft. Zoodra men de oude getande muren , den bijzonderen vorm der steenen gebouwen ziet , welke hier zijn bewaard , begrijpt men , wie sedert den ondergang van het keizerrijk de bewoners van deze wijk moeten geweest zijn. Hier is de bekende » Phanar » , die altijd het vereenigingspunt der Grieken is gebleven , en waar de schismatieke opvolger van Photius en Michel Keroularios altijd gezeteld blijft. Ongelukkiglijk getuigt de geschiedenis des Patriarkaats in den » Phanar » , meer dan iets anders , van het verval der schismatieke Grieksche Kerk , van hare slavernij. Het zou eene treurige taak zijn , den invloed te beschrijven , dien het Turksche gouvernement , onder den schijn van belangstelling , uitoefent op de aanstelling der hooge geestelijkheid. De gevolgen daarvan zijn hier voor niemand een geheim : het volk zucht onder de lasten der Simonie. Men vindt ook noch hier , noch elders , bij het volk eene genoegzame kennis der godsdienst ; de allereerste waarheden weten zij ter naauwernood ; maar des te meer zijn zij gehecht aan uitwendige plegtigheid , en hun vasten is streng. Van de Latijnen zijn zij zeer afkeerig ; die afkeer openbaart zich vooral bij de geestelijkheid.

Onze togt werd voortgezet naar Galata.

Wij hadden elkander reeds vroeger te Varna en op andere plaatsen gevraagd, wat toch de gedaante van zulk eene stad in den regentijd moest wezen? Onze nieuwsgierigheid is op zekeren dag te Konstantinopel ten volle bevredigd. Wij hebben die ondervinding op eene onzer meest geliefde wandelingen opgedaan. Als men eenigen tijd van een Griekschen drogman vergezeld geweest is, verlangt men wel eens alleen te zijn. Dezen morgen van Stamboul teruggekomen, zouden we dus nog eene wandeling doen op eigen risico. Dwalen konden wij niet, we bleven immers in Galata! Het duurde echter niet lang of wij raakten al dolend in modderpoelen verward, waarvan het einde niet te vinden scheen. Waren wij duizelig geweest, wij zouden er nooit zijn doorgeworsteld; want op hulp van anderen konde hier niet worden gerekend, en raakt men eenmaal van de been, men komt er niet ligt weder op. Tot ons geluk vond men hier en daar een huis, dat tot toevlugtsoord dienen kon, als de ezels, met planken beladen, de geheele moddervaart noodig hadden. Daarvan werd dan ook door iedereen gebruik gemaakt; wij zochten er ook een paar keeren ons behoud. Het laat zich begrijpen dat men geene gelegenheid heeft om naar het kompas te zien bij zulk eene schermutseling; iedereen zoekt maar den vasten grond onder de voeten te krijgen, waar dan ook. Dat voorregt viel ons eindelijk te beurt, en men wees ons nu een «zeer goeden» weg, die niet veel beter dan de eerste was, om terug te keeren naar het hôtél.

Konstantinopel is nog in het bezit van een der grootsche gebouwen, die het Christendom in de eerste eeuwen heeft voortgebracht: de Sophia-Basiliek, door Justiniaan in het begin der 6e eeuw gebouwd en aan de Eeuwige en Heilige Wijsheid toegewijd. Helaas, dit monument is tegenwoordig eene Moskee. Langen tijd was het den «ongeloovigen» Christen op doodstraf verboden dit Heiligdom binnen te gaan.

Dit verbod is echter nu door de omstandigheden in zoo verre gewijzigd, dat men zich, door middel van een firman, het verlof tot toegang kan verschaffen. Men wil derhalve Konstantinopel niet verlaten, zonder dezen tempel te hebben gezien.

De firman was door ons reeds verkregen. Hij is wel kostbaar, doch wijl zoodanig stuk, zoo wel voor een geheel gezelschap, als voor een enkelen persoon voldoende is, konden wij gemakkelijk door het maken van eene combinatie eene vermindering van kosten bewerken. Met den consul van Syra, sloot eene andere familie zich dan ook gaarne bij ons aan. Voordat de reis werd aangenomen, vernamen wij, dat we door onzen firman gemagtigd waren, ook de andere merkwaardigheden van Stamboul te bezigtigen. Men spoedde zich dus naar de «heilige» stad.

Eene kleine verwikkeling moest evenwel nog plaats hebben onder weg. Een lid van het gezelschap, behoorlijk van reisgeleiders voorzien, nam het den drogman zeer kwalijk, door dezen over eenig monument verkeerd te worden ingelicht. Van daar een groot geschil, waarbij de drogman zich met kracht op zijne kennis van al het merkwaardige der stad beriep. De Engelschman had wel gelijk, maar wat geeft een drogman om de geschiedenis? Nu zouden wij wel gaarne den onbeschaamden drogman hebben terecht gewezen, maar niemand gevoelde zich daartoe in staat in dezen oogenblik. Als men een Engelschman en een Griek in driftig geschil, ieder op zijne wijze, Fransch hoort spreken, dan bewaart men den ernst moeijelijk. De zaak werd derhalve niet uitgemaakt. Ik raadde intusschen den Engelschman, bij later ontvangen der nota, eens goed na te zien, of hem voor dit geschil niet eene extra post in rekening gebracht was.

Wij hadden gemeend, dadelijk naar de Basiliek te gaan, maar vernamen dat de drogman daarvoor een al te hoogen

firman had verkregen. De betaling was zoo ruim gedaan, dat we genoodzaakt waren eerst vele andere dingen te zien. «Wij gaan eerst het oude serail bezoeken», zeide de drogman met zekeren trots.

Ieder onzer was al dadelijk getroffen over den staat van verwaarloozing, waarin alles zich bevindt, en wij begrepen niet, waarom er zoo veel beweging noodig zijn kon voor ons bezoek; maar toen we op onze pantoffels tot het meer inwendige waren toegelaten, was het eene aaneenschakeling van zalen en vertrekken, wier dekoratie aan geheel andere tijden denken deed: het was de rijkdom van een weelderigen vorst. Wij hebben al dat schoone verlaten gezien. Er zijn aan deze verblijven der hoogste weelde herinneringen der grootste gruwelen verbonden; de tegenwoordige Sultan bewoont zeker daarom een ander paleis.

Als het in letterlijken zin moet opgenomen worden, wat sommige schrijvers vermeld hebben van de schatten, die men hier in een der paleizen bewaart, heeft men ons ongetwijfeld maar een gedeelte daarvan getoond; het was ons evenwel ruim genoeg; een kwaaddenkend mensch zou wel eens aan de echtheid van al die kostbare dingen kunnen twijfelen. Onder de onleesbare boeken of manuscripten toonde men ons een boek, gevuld met afbeeldingen van verschillende sultans. En nu werden de bezoekers de zoogenaamde troonzaal binnen geleid. Wat diepe vernedering heeft Europa dikwijls op deze plaats ondergaan! Die tijden zijn wel is waar voorbij, maar als de ambassadeurs der groote Mogendheden niet meer gelijk slaven verschijnen voor den grooten Heer, de Turk houdt evenwel van hetgeen vroeger gebeurde immer de gedachtenis, en hij wenscht ze terug die dagen, waarin Europa beefde voor de Halve Maan. De Turk zal altijd de vijand der Christenen zijn; hij is dat uit beginsel, zijne leer gebiedt zulks, en hij is getrouw aan zijne leer. Men bedriegt zich als men

meent, dat de koran eene eenvoudige relikwie voor de Turken geworden is. Het trok de aandacht onzer geleiders, dat in de troonzaal wat langer getoefd, en wat meer door ons gesproken werd. Dit beviel hun in geen en deele, en we werden vriendelijk verzocht om verder te gaan; men sprak ons van een Museum, dat als zeer merkwaardig werd gerekend.

Ziedaar het dusgenaamd Kostumen-Museum. Het moet wel zijn, dat wij in het oog der Turken te weinig belangstelling hebben doen blijken voor eene verzameling, die niet zoo aan iedereen scheen te worden getoond; wij hebben dat echter een weinig goedge maakt bij de beschouwing van de kostumen-groepen. De beelden in natuurlijke grootte, hetzij van was, hetzij van gebakken aarde, hebben wel niets wat men schoon kan noemen, maar het is de moeite waard, die verschillende kostumen van allerlei personen en van verschillende tijden vereenigd te zien. Hier nogtans, gelijk overal, is alles ook weder eene doode vertooning: ter naauwernood werd ons eene enkele verklaring gedaan. Eerst toen we bij de voorstelling der Janitsaren waren gekomen, vernamen wij, welke personen daar werden afgebeeld. Wij konden nog eenigen tijd hebben zoek gemaakt in de kaserne der Janitsaren, maar de bloedige geschiedenis dier troepen was ons voldoende; ze werd ons in het wapenhuis verhaald door iemand, die daarvan ooggetuige geweest was.

Welken naam onze drogman aan de door ons bezochte «Sublime-Porte» gaf, weet ik niet meer. Zij is niets anders dan het gebouw, waarin de Ministers werkzaam zijn. Eertijds behandelde men, vooral in het Oosten, de zaken aan de poort van het paleis, of aan de poort der stad. «Zie, de Koning zit in de poort», zegt daarom de H. Schrift, of «Haar man is aanzienlijk in de poorten, als hij daar met de raadsliden des lands gezeten is». Van daar dat nu nog het gouvernements-paleis en het gouvernement zelf de Porte (poort) genoemd wordt.

Eindelijk werd het gezelschap uitgenoodigd naar de oude Basiliek te gaan. Het gebouw is thans uitwendig geheel misvormd. Een monument van zulken omvang, dat in den loop van dertien eeuwen door verschillende aardbevingen bijkans alles om zich heeft zien wegvallen, moet natuurlijk veel hebben geleden; men heeft dan ook, om den koepel en andere gedeelten te steunen, enorme konterforten aangebragt. Zooals bijkans alle monumenten van den ouden tijd, ligt, door de ophooging van terrein, de Basiliek diep in den grond; wij moesten twaalf trappen afdalen om er binnen te gaan.

Bij onze komst waren de Ulema's met den groenen tulband verenigd. De Firman werd onderzocht, en het was, alsof er nog over de al of niet toelating van het gezelschap moest worden beraadslaagd. Deze vertooning eindigde met het verlof om door te gaan. Men leidde ons in den tweeden grooten voorhof, die door een muur van pijlers van het hoofdschip der kerk gescheiden is. Door groote openingen konde men van hier het middenruim intreden, doch deze bleven voor ons gesloten; wij moesten een weinig ter zijde door de beuk binnengaan. Toen liet men ons schijnbaar vrij, om ons naar alle kanten ongehinderd te bewegen. Het is bekend, dat in de Sophia-Basiliek de byzantijnsche stijl in zijn eerste tijdperk gevonden wordt. De kerk is nagenoeg vierkant, maar heeft inwendig den vorm van een Grieksch kruis. Zoodra men het middenschip is ingetreden, vestigt zich de blik noodzakelijk op het hoofdpunt des gebouws. Vier enorme gemetselde pijlers, die nog door andere kleinere granietkolommen worden gesteund, zijn daar in vier bogen verenigd. Daarop verheft zich de koepel, die door zijne grootsche zamenstelling de bewondering van alle eeuwen gewekt heeft. Wij stonden een geruimen tijd stil, het oog naar boven gerigt, de ziel vervuld met gedachten aan vorigen tijd, toen het kruis zich hoog in de lucht verhief boven dat

heiligdom. Kon het anders of ons hart moest met siddering worden geslagen door zulke herinneringen?

Wij vonden verschillende groepen van Turken vereenigd in het gebed; jongere ulema's werden in het zingen van de verzen des korans onderrigt; in de breede abside, waar eertijds het altaar stond, zaten eenige bejaarde Turken in een kring, en lieten zich door een leeraar den Koran verklaren. Wij mogten die ongelukkigen, welke zich daar zoo ernstig bezig hielden, niet storen in hunne oefening, maar plaatsten ons toch slechts een weinig buiten het oude altaarkoor, want onze aandacht werd gewekt door de omtrekken eener teekening in het altaargewelf, die, door eene dunne kalklaag heen, zeer goed herkenbaar was. Het bleek eene afbeelding te zijn van den Verlosser, die zeker, sedert de laatste restauratie te voorschijn gekomen, niet genoegzaam gedekt was. Boven de zijbeuken, die door kolommen van het middenschip zijn gescheiden, loopt, nagenoeg ter halver hoogte van de kerk eene gaanderij, die eene breedte heeft van omstreeks dertig ellen; op vele punten bemerkt men nog de mosaïken van den ouden tijd. Een Turk kwam ons eenige stukjes mosaïk aanbieden, wij wezen hem af. Het spreekt van zelf dat de beschrijving van dezen Tempel, geleverd door reizigers, die zoo als wij, maar een weinig vertoeven, geen waarde hebben kan. Wij durven nogtans verzekeren, dat men, om het gebouw onder gunstigen indruk te verlaten, bij de beoordeeling niet te zeer in bijzonderheden treden moet. De groote menigte kolommen van jaspis, porphyr en anderen kostbaren steen, maar onderscheiden van vorm, met verschillende kapiteelen bekroond en onregelmatig gesteld, verhoogt wel den rijkdom van het gebouw, doch niet de harmonie. Men eindigt de beschouwing dezer Basiliek van zelf waar men begonnen is, met den koepel. Toen de Turken, die ons niet uit het oog hadden verloren, ons waarschuwden, dat

wij lang genoeg in de Moskee hadden vertoefd, zeiden wij tot elkander: die koepel overleeft welligt nog in deze streken het Rijk van Mahomet. Wie weet, of hij niet eenmaal weder het teeken der Verlossing dragen zal!

Na het bezoek van de Sophia-Basiliek behoorden we, zoo als men zeide, ook de andere Moskeën van Stamboul te gaan zien; wij hebben dat echter niet gedaan. Een bezoek van den «Hippodromos» mogt nochtans, volgens het oordeel van onzen klassieken drogman, volstrekt niet achtergelaten worden. Hier wordt den vreemdeling de gebroken kolom van Konstantijn getoond, alsmede de gedraaide koperen kolom die, naar men zegt, in den tempel van Delphi den driehoek der priesteres moet hebben ondersteund. Wij zagen ook de pyramide van Heliopolis, die wel een zeer Turksch aanzien heeft gekregen. Overigens is de door de oude schrijvers gevierde Hippodromos van al zijne kunstwerken beroofd. Men laat dus gaarne alle andere merkwaardigheden van Stamboul onbezigtigd, om te gaan vertoeven bij de oude muren van Byzantium. Men wil ook de plaats zien, waar Mahomet II eenmaal de ongelukkige stad binnenkwam. Ze zijn nog niet gedigt die stormgaten, waardoor de barbaarsheid het tweede Rome binnendrong; de weg is nog gebaad voor de Christenen. Wij gingen, in de hoop op de toekomst, bij voorraad den toren van Galata begroeten, want hij is een van die punten, waarop eenmaal, gelijk in den tijd der kruisvaarders, de vlag der Christenen het eerst zal geplant zijn.

Bij onze terugkomst te Pera was het berigt daar, dat de stoomboot nog denzelfden middag de reis naar de Syrische kusten zou aannemen. Er moest evenwel nog een bezoek worden gebragt aan onzen ambassadeur. Wij waren ook nog een afscheidsbezoek verschuldigd aan den heer Keun, den directeur der consulaire zaken, die ons bijzondere beleefdheid had bewezen; zoodat de tijd om andere merkwaardigheden

te zien, ons ontbrak. Wij hadden gevreesd, dat ons verblijf te Konstantinopel langer dan ons lief was zou duren; nu bleek het een weinig te kort te zijn.

Na het afscheid nemen van den consul van Syra, werden de zaken geregeld voor het vertrek. De afrekening had plaats. Ook de drogman overhandigde ons zijne nota, waaruit, ofschoon ze half in het Fransch en half in het Grieksch was opgemaakt, op voldoende wijze bleek, hoe groot de diensten zijn, die zulk een man u in korten tijd kan bewijzen. Dit alles ging zeer spoedig in zijn werk, wij namen de reis aan naar Galata. Daar gekomen huurden wij eene sloep, die ons naar de stoomboot brengen zoude: het goed werd aangebragt, en alles was in gereedheid. Maar daar kwamen onverwachts een paar Turken, die de vrijheid namen onze dragers aan te houden. De koffers, beweerden zij, moesten vóór de verzending worden geopend. De arme dragers, die reeds betaald waren, lieten de koffers staan en gingen heen; nu kwam dus de beurt aan ons. Wij meenden eigenlijk met eene soort van deftige afzetteren in aanraking gekomen te zijn, en verklaarden dus, dat wij de visitatie van ons goed niet zouden toelaten, en dat we vooral niet gewoon waren, ons te laten bestelen. De drogman mompelde, dat wij wel met beambten der douane konden te doen hebben en werd bevreesd; maar de schippers, die door ons reeds waren aangenomen, en er dus groot belang bij hadden, dat we niet werden teruggehouden, meenden kort en goed een einde aan de zaak te mogen maken. Zij namen eenvoudig onze bagaadje op, en wierpen ze in de sloep. Natuurlijk lieten wij ons niet wachten, en eer de zoogenaamde ambtenaars van hunne verwondering waren gekomen, roeiden onze schippers vrolijk zingend daarheen. Een weinig later waren we op de «Vorwartz» geïnstalleerd.

IV.

VAN KONSTANTINOPEL NAAR RHODUS.

Het schip was weder, als bij onze aankomst, van allerlei vaartuigen belegerd. Het ging echter dezen keer niet zonder ernstige avarij; niet eens bleef het bij stooten en kraken van menige sloep, maar een der kaïken werd geheel en al verbrijzeld. Men nam daarvan intusschen geen de minste notitie iedereen redt hier zich zelve; dat is genoeg. Er was ook geen tijd om zich met kleinigheden te bemoeijen, want de installatie der Oostersche passagiers moest worden geregeld. Te Galatz, in den nacht aan boord gekomen, hadden wij nog niets van zulk eene inscheeping gezien, de familie was immers toen reeds behoorlijk gekampeerd; hier echter konde alles in de bijzonderheden worden nagegaan.

Eene scheepslading matrassen, dekens, kabaaijen, knapzakken, keukengereedschap en alle soort van kleinoodiën kwam aan, en werd van alle kanten, zelfs over de verschan-sing, aan boord geheschen. Het was aan eene barrikade gelijk, wat daar in een oogenblik werd opeengestapeld. Turken, Grieken, Arabieren en Perzen hadden daartoe hun aandeel geleverd. De vrouwen hadden nog hare afzonderlijke bagaadje.

Als in ons land zulk een inboedel moest geredderd worden, zoude men zeker, de tijd van twisten er afgerekend, een ganschen dag werk hebben. Hier was dat alles in een

uur aan kant, en zat iedereen in zijn huishouden de pijp te rooken, alsof er niets gebeurd was. Een enkele telaar werd door de matrozen in een oogenblik in orde gesteld.

Dewijl het nu rustig werd aan boord, viel ons oog op de omliggende sloepen, waarin het zeer onstuimig toeling. Een arme Griek werd van de eene sloep in de andere door een Turk vervolgd en dan geslagen en letterlijk getrapt. De Turk wilde dien ongelukkige met geweld het aan boord gaan belletten. Waren wij in zulk eene sloep geweest, de Turk zoude zeker zoo veel moed niet hebben aan den dag gelegd, maar wij konden er niet bij. Ons geroep intusschen en onze bedreigingen deden den Turk begrijpen, dat de «Franken» ernstig partij voor den armen Christen trokken, en toen hij nagenoeg bij de stoomboot gekomen was, achtte hij het voorzigtig ons bezoek niet af te wachten en sprong over in een ander vaartuig; zoodat de Griek zijne vrijheid terug bekwam, en zich gereed maakte om aan boord te komen. Ongelukkiglijk had de vervolgte te weinig geld om plaats te nemen en werd, na te vergeefs de hulp van zijne «Patriotti» te hebben ingeroepen, afgewezen. Wij konden nu wel berekenen dat de «christenhond», als hij niet medevoer, op nieuw in handen van den Turk vallen zou, en daarbij ook voor onze tusschenkomst zou hebben te boeten; wij namen hem daarom voor onze rekening aan boord, en verzochten den kommandant, orders voor de goede behandeling van dezen Griek aan den «camarière» te geven.

Wat er ook gebeuren moge, men kan in den «Gouden Hoorn» niet geankerd liggen, zonder telkens zich verrukt te voelen over de schoonheid en de grootsche pracht, waarmede de gansche omgeving zich hier vertoont. De lucht was in dezen oogenblik wel niet zoo geheel helder, als bij onze aankomst in den Bosphorus; maar, juist door de verandering van het weder, hadden wij gedurende eenigen tijd een van

die verhevene natuurverschijnselen, die men nu en dan bij onweër waarneemt. Terwijl de lucht, voor een gedeelte, met zware wolken werd bezet, en geweldige donderslagen zich in de verte lieten hooren, verscheen op eens de schoonste, de krachtigste regenboog. Dat was waarlijk betooverend. Die zachte gloed, die mengeling van kleur, welke, zonder ons oog te vermoeyen, zich over alles verspreidde, had iets zoo plegtig, dat niemand den indruk daarvan op zijne stemming verbergen kon.

Het uur van vertrek was daar. Onze boot stoomde haastig tusschen eene vloot van schepen door, en onttrok ons weldra aan een der schoonste gezigten, die wij ooit gehad hebben. Doch andere merkwaardigheden trokken nu de aandacht van den katholieken pelgrim in het oude Bithynië. Daar ligt Nicomedië, nu Ismid genoemd, Chalcedonië ook, zoo dierbaar voor den Christen om de belangrijke kerkvergadering, binnen hare muren gehouden op de helft der vijfde eeuw. « Petrus heeft door den mond van paus Leo gesproken », zoo werd hier door vijf honderd bisschoppen van het Oosten verklaard. Welk eene herinnering, welk eene vermaning voor ons, die ook leven in dezelfde belijdenis! Maar nog eene andere algemeene kerkvergadering werd in deze streken gehouden in het begin der vierde eeuw. De puinen van Nicëa! wij mogten ze ook begroeten met onze geloofsbelijdenis, want zij is dezelfde, die in het concilie van deze stad is vastgesteld: « de Verlosser is God, Hij is medezelfständig met den Vader ».

Onze geheele vaart moest van nu af aan voor iederen reiziger, maar voor den Christen bijzonder, de aangenaamste herinneringen wekken. Het is waar, men kan niet aanleggen op alle punten die in de geschiedenis der Kerk merkwaardig zijn; maar al deze wateren zijn toch in alle rigtingen van schepen doorkliefd, wier bemanning en passagiers apostelen

en martelaars waren; «en deze gedachte», merkt een pelgrim aan, «maakt zich langzamerhand meester van uw hart, ze wordt uwe hoofdgedachte». Welk een genot, welk eene aandoening, als men, vooral des avonds, op het dek heen en weder wandelend, zich die namen, die gebeurtenissen voor den geest haalt, zoo dikwijls gelezen in de heilige Schriftuur. Ik geloof niet, dat de Christen hier varen kan, zonder veel met God bezig te zijn.

De zware lucht, de donderslagen in de verte gehoord hadden ons reeds voor de afvaart van Konstantinopel ruw weder voorspeld; en inderdaad, na eenigen tijd te hebben gestoomd; werden we in de zee van Marmora door een' storm overvallen, die weldra zoo in hevigheid toenam, dat de reis niet kon worden voortgezet. De verschrikkelijke wind verijdelde al de krachten der boot; we moesten beproeven of er geankerd kon worden, eer we op het strand werden gedreven. Gelukkig hadden de ankers spoedig gevat, en zoo kon derhalve de verdere storm worden afgewacht. Als men weet, aan welke gevaren men in zulke omstandigheden is blootgesteld, moet men verwonderd zijn over de gerustheid, waarmede vele passagiers zich in de kooi nederleggen. Zij zijn ontsteld, zoodra de lucht een storm voerspelt, zij zijn gedurende den storm te angstig om eens goed in de golven te zien, en toch gaan de meesten beproeven, of ze ook slapen kunnen, als of de kabine eene plaats was van veiligheid.

De storm bleef een gedeelte van den nacht geweldig voortwoeden. In den nanacht werd het eenigzins bedaarder en de vaart derhalve weder voortgezet. De zee bleef nog eenigen tijd zeer woelig, maar dewijl de lucht zich geheel en al herstelde, werd het water langzamerhand vrij kalm; alle passagiers behalve de dames waren weldra bij de hand.

3 OCTOBER, WOENSDAG.

De reizigers werden op den gewonen tijd geroepen voor het ontbijt. Ofschoon de «Camarière» dezer boot, een Italiaan van middelbaar jeugdigen leeftijd met onberispelijk toilet, deftiger was, dan de «Oberkellner» der vorige stoombooten, bewees echter de tafel, dat wij er niet op waren verbeterd. Wij rekenden dit als eene voorbereiding tot de reis in Palestina, waarop ook wel het een of ander ontbreken zou, en stelden ons daarmêe te vreden.

Nog voor den middag kwamen wij door de zee van Marmora en zagen Gallipoli, waar de Turken op de helft der veertiende eeuw zich het eerst in Europa schijnen te hebben gevestigd. De stad, die we aan den anderen kant der Darnanellen op de kust van Azië opmerkten, is Campsaki, bekend door hare wijngaarden. Het is een der drie steden welke door Xerxes waren geschonken aan Themistocles, toen deze uit zijn vaderland was verbannen. De Dardanellen-sstraat of de Hellespont is de schoone zeeëngte, waardoor de zee van Marmora met de Aegeïsche zee, den Archipel, verbonden wordt. Wij stoomden voorbij Sestos en Abydos aan de beide oevers gelegen, en door de Fabelen der oude dichters bekend. Onze aandacht werd gewekt door de kasteelen van Azië en Europa, ter wederzijde der straat gelegen: immers meer dan 700 vuurmonden bestrijken hier de zeeëngte, en kunnen, als ze ten minste bruikbaar zijn, het doorvaren bijkans onmogelijk maken. Het weder was zoo schoon, dat Xerxes nog weër zijne schipbrug over den Hellespont zou hebben kunnen werpen; de straat is hier ook minder breed, dan ik mij had voorgesteld.

Wij kwamen in den Archipel, de zee in wier purpere golven de verbeelding van iedereen zich dikwijls gespiegeld heeft, de zee van klassieke herinnering.... Helaas, niemand

sprak van hare geschiedenis. Men wees ons nogtans, omdat wij er naar vroegen, de velden wier naam door de grootste dichters vereeuwigd is: de vlakte van Troje en de kunstheuvelen, die het graf bedekken van Achilles en Patrocles en andere helden, in den Trojaanschen oorlog vermaard. De voorzegging van Apollo is niet vervuld: het nageslacht van Hector heerscht niet meer in Ilion, alles is bijkans geheel verlaten. Er is misschien geene gebeurtenis, meer dan het beleg van Troje in Griekenland en in Klein Azië gevierd; de grootste helden zoo wel van den kant der Pelasgers als der Hellenen zijn op dat tooneel opgetreden; daarmede begint om zoo te spreken de geschiedenis van Griekenland. En toch behoort de vermelding van dat tienjarig beleg of dien tienjarigen oorlog meer tot het gebied der dichtkunde dan dat der geschiedenis; Homerus moet ons verhalen wat in de velden van Troje geschied is!

Onze boot moest een geruimen tijd te Tenedos vertoeven; maar aan den wal gaan konden wij niet. «Er is op het voormaals rijke eiland niets te zien», zeide men ons, «dan eenige Turken en Barbaren, die zich den naam van Grieken blijven geven». Wat zijn zij gelukkig, die nog ter goeder trouw op hunne kamer de dichterlijke reis maken naar Troje en Tenedos!

Intusschen vindt ook de Christen schoone herinneringen op deze kust. Het punt, dat daar tegeuover ons ligt, is door den H. Paulus en zijne reisgenooten en medearbeiders meer dan eens bezocht; het is Troas, waar de Apostel een jongeling met name Eutyclus van den dood heeft opgewekt.

Onze avondwandeling op het dek werd heden door het schoonste weder begunstigd. Ofschoon het jaargetijde reeds gevorderd is, heeft de lucht tot laat in den avond nog eene zachtheid, die u in bekoring brengen zou, om den nacht onder den blooten hemel door te brengen. De pas-

sagiers schenen dan ook met tegenzin naar hunne warme kabine te gaan. Wij volgden hun voorbeeld; het moest er nu ten minste veiliger zijn dan den vorigen nacht.

6 OCTOBER, DONDERDAG.

Ik weet niet, of het met de machine der stoomboot wel rigtig was. Nu en dan worstelde zij volkomen als een mensch die buiten adem is geloopen. Als Vulkaan nog gelijk weleer op het meer westwaarts gelegen eiland Lemnos zijne smederij had uitgeoefend, zouden we zeker wel eens daarheen zijn gestoomd; doch nu was er voor ons geen hulp te vinden, en veel goeds is er overigens in de oudheid van het eiland der Amazonen niet bekend. Het eiland Imbro, waar Ovidius landde, toen hij in ballingschap gezonden was, heb ik niet opgemerkt. Men wees ons evenwel aan den vasten wal de woonplaats van Jupiter en de andere Goden, den berg Ida, waaraan onderscheidene fabelen haren oorsprong hebben ontleend. Hoog verheft hij zich boven al wat hem omringt. De dichters weten dat de Simoüs en de Scamander hier ontsprongen zijn.

Wij hadden het geluk van zeer geschikte menschen als medepassagiers omringd te zijn. Onder hen was eene familie van Cyprus, die in deze streken bekend, ons nu en dan eenige inlichtingen konde geven.

Het weder bleef verrukkend schoon, en het was op ieders gelaat te zien, dat hij zich regt tevreden gevoelde. Wij rookten onze sigaar; de Turken hun chibouk of den narghilé; de dames zelve, door de kalmte der zee bemoedigd, onthaalden elkander op de cigarette, terwijl de Turksche vrouwen zoo den sluijer wisten te plooijen, dat haar zonder aanstoot de chibouk kon worden aangebragt.

Wat een pittoresk tafereel, als men de boot overwande-

lend, overal die groepen van verschillende oostersche volkeren vereenigd ziet. Over het algemeen hadden zij wel is waar een eenigzins verwaarloosd voorkomen, maar toch was in iedere groep de schoonste teekening. Men deed evenwel goed, niet overal te zeer te naderen, want de teekening waarborgt u niet voor onraad, of iets dergelijks. De afscheiding van de Oosterschen en Westerschen was intusschen zeer scherp; die menschen in hunne schapenhuid schenen ons wel te minachten met al onze beschaving en behoeften, terwijl hun een stuk brood met den watermeloen of eenige andere vrucht genoeg was.

Onze vrienden van Cyprus waarschuwden ons, dat wij weldra aan de kaap Baba moesten komen. Deze kaap had voor niemand iets merkwaardigs, maar wij hadden, gelijk alle pelgrims die hier passeerden, verlangd gewaarschuwd te worden op dit punt, want wij wisten, dat wij op die hoogte iets zouden zien, voor ons ten hoogste belangrijk. Wij waren dan immers aan de golf van Adriamyttium, bij het kanaal van Mitylene.

Toen Paulus te Troas den jongeling Eutychus had opgewekt, deed hij de reis te land naar Assos. Daar zou hij scheep gaan bij zijne medearbeiders, die de reis naar Assos over zee hadden gemaakt. De ruïnen, die hier liggen onder den naam van Beiram, zijn de overblijfselen van Assos, van waar de reis des Apostels werd voortgezet naar Mitylene, hoofdstad van het eiland Lesbos, hetwelk daar op korten afstand van ons gelegen was. Aan het einde der golf van Adriamyttium ligt de stad van dien zelfden naam; wij mogten niet vergeten, dat uit die plaats later de H. Paulus met een schip naar Rome werd gevoerd.

Wij kwamen aan Mitylene, zoo wordt tegenwoordig ook het geheele eiland Lesbos genoemd. Het deed ons leed, dat er aan dit merkwaardig eiland niet werd aangelegd; het is een

der voornaamste eilanden van den Archipel, bekend om zijn gezond klimaat en zijne vruchtbaarheid. Wij voeren de stad waar Faulus vertoefde voorbij. Helaas, men vindt hier op eene bevolking van 70,000 zielen niet meer dan ruim honderd Katholieken. Er zijn 17 à 18,000 Turken, de niet vereenigde Grieken maken het overige gedeelte der bevolking uit. Het is opmerkelijk dat Lesbos, zoo als in de oudheid, zich ook nu nog door zekere zucht voor de wetenschap onderscheidt. Onder een ander bestuur dan dat van Turkije moest dit eiland buitengemeen welvarend zijn.

Op onze kaart wordt, aan den vasten wal, nog eene andere merkwaardige plaats aangeduid, die vijf of zes uren van de zee ligt. Wij konden haar niet zien, maar dewijl wij er voorbij voeren, mag zij toch hier vermeld zijn: Pergamus was een der zeven kerken van Azië, aan wier Engel in het Boek der Openbaring geschreven is. Zij had eene beroemde boekerij. Men zegt dat het perkament zijnen naam aan dien der stad ontleend heeft. Er moet echter meer geleerdheid dan deugd gewoond hebben te Pergamus, want zij werd door den Apostel «de stoel van Satan» genoemd. Antipas, door de Schriftuur Gods getrouwe getuige genoemd, werd er gedood.

Wij ontvingen dezen avond nog eene onderrigting, waarmede zij, die na ons komen, welligt hun voordeel zullen doen. Er was eene Engelsche familie aan boord, welke, na andere togten, ook eene reis naar Palestina zoude maken. Het was die menschen aan te zien, dat zij wel zouden in staat zijn om des noods groote vermoeyenissen te doorstaan. Doch zij hadden Engelsche behoeften, waarin de woestijn niet kan voorzien. Wij verstonden niet goed, hoe een Arabische kok het in zulk eene huishouding maken zou. Maar die reizigers hadden de zaak beter begrepen dan de gewone pelgrims van het vaste land. Zij zouden inderdaad de woestijn

weder in een land van belofte veranderen. De kostbare voorraad was reeds vooruit gezonden; te Beyruth wachtte hen alles, wat tot het comfort van het leven in Engeland kan behooren; zij zouden in de woestijn even goed ontbijten en dineren als in een hôtél aan de London-Bridge.

SMYRNA.

7 OCTOBER, VRIJDAG.

Wij wisten niet waar onze boot zich dezen nacht kon hebben opgehouden; misschien was zij weêr vermoeid geweest. Des te beter, want nu kwamen wij met den dag aan het einde der golf, waar de voornaamste stad van Klein-Azië gelegen is. Eene groote menigte schepen, die in deze ontzaggelijke baai geankerd lagen, kondigden reeds in de verte de handelstad aan van den Levant. Op den achtergrond der golf, gedeeltelijk op de vlakte langs het strand, gedeeltelijk aan de helling van den berg verheft Smyrna zich met hare koepels en minaretten. Het was, uit zee gezien, waarlijk nog de koningin van Jonië in Oostersche pracht. Wij wilden, alvorens te ontschepen, eenigen tijd het genoegsmaken van zulk een gezigt, want wij vreesden, dat we, eenmaal in de stad gekomen, niet veel bekoorlijks zouden ontmoeten.

Een weinig later bragt eene sloep ons aan wal. Het aanlanden in de wijk der Franken en Grieken, die zich over eene ruime lengte langs den oever uitstrekt en door hare ligging de wijk van den groothandel schijnt te zijn; het in aanraking komen met Europeanen, die hier volmaakt als in Europa leefden, deed ons voor een oogenblik vergeten, dat wij ons in eene stad bevonden waar zeker 80,000 Turken gevestigd zijn. Wij waren alzoo, ofschoon een weinig bij toeval, van den beginne af gunstiger voor Smyrna gestemd dan we het

geweest waren voor Galata. Een onzer bezoeken neigde ons zeer, om deze goede opvatting te bewaren. De consul-generaal van Frankrijk, de heer Mure de Pelane, die vroeger in Rotterdam had gewoond en aan pastoor van Leeuwen bekend was, ontving ons met groote hartelijkheid. Hij wilde ons ook in eigen persoon vergezellen en die zaken doen zien, waarin hij begreep, dat door ons bijzonder belang gesteld werd.

Men verheugt zich als men in Turkije godsdienstige inrigtingen ziet bloeijen, die misschien een langzaam werken, maar ongetwijfeld een zekeren invloed moeten uitoefenen. Smyrna heeft twee parochiekerken binnen, en twee buiten de stad; bovendien bestaan er vijf of zes kerken en kapellen die, naar ik meen, als hulpkerken voor de geloovigen geopend zijn. De scholen en opvoedingsgestichten voor jongens en meisjes zijn, naar verhouding van de katholieke bevolking, welke 14,000 zielen bedraagt, goed bezocht. Met een bijzonder genoeg bezochten wij het gesticht der zusters van liefde, in wier scholen aan bijkans 500 meisjes onderdicht werd gegeven; wij vonden er ook kinderen van Armeërs en niet vereenigde Grieken. Deze scholen laten niets te wenschen over, maar de ruimte begint reeds meer en meer te ontbreken. Met meer hulpmiddelen was er veel meer te doen; de inkomsten der zusters zijn echter te beperkt, vooral wanneer men berekent, hoe veel diensten door haar aan de arme zieken moeten bewezen worden. Immers niet alleen de verpleging, maar ook de geneeskundige behandeling dier ongelukkigen is aan de zusters toevertrouwd, die in plaats van daarvoor iets te ontvangen, ook nog gratis de geneesmiddelen kunnen leveren. De apotheek, die ons getoond werd, was zeer rein, en ook zoo voorzien, alsof nog denzelfden dag eene commissie van onderzoek moest worden afgewacht. Wij werden door de zusters

uitgenoodigd den volgenden dag de H. Mis in hare kapel op te dragen.

Wij hadden nog andere bezoeken af te leggen, die, ofschoon minder belangrijk op zich zelve, evenwel niet konden verzuimd worden. Door een dier bezoeken kwamen wij te dineren bij een Israëliet, die ons, omdat het vrijdag was, een behoorlijk vischmaal deed bereiden. Na het diner werden de wijken der Turken, Armeniërs en Joden bezocht, want we wilden zoo veel mogelijk de geheele stad zien. Natuurlijk kwamen wij nu weder in eene echt Turksche buurt, in allerlei soort van bogten en stegen, waaruit men zich nu en dan ter naauwernood redden kan. De bazaars intusschen zijn zeer merkwaardig. Die overdekte straten, waarin men zoo wel de rijkste magazijnen, als de winkels van geringe handwerken vindt, verdienen wel bezocht te worden. Wij dwaalden nog onbezorgd voort, toen het ontmoeten van vele Joden in hun sabbath-gewaad ons deed begrijpen dat het reeds laat geworden was. Het kostte ons aanvankelijk moeite om in de zonderlinge stad het punt te vinden, waarvan we waren uitgegaan, maar wij herkenden eindelijk het Engelsch koffijhuis aan zee, en gingen daar wat uitrusten, om den avond verder bij den consul-generaal door te brengen.

Wanneer men zich in den vreemde bevindt, is het een goed geluk in zulk een kring genoodigd te zijn. De Consul ontving ons als vrienden van den huize in zijn gezin. De bedienden werden verwijderd, hij wilde dat zijne dochters zich met de zorg voor alles zouden belasten. Het waren twee meisjes, die, ofschoon reeds geene kinderen meer, evenwel nog dat kinderlijk goede bezaten, waarvan het lang voortduren gewoonlijk een bewijs van deugd en onschuld is. Ten gevalle van ons waren voor dezen avond nog andere vrienden genoodigd. Toen wij eenigen tijd hadden gesproken

over onze hoop en onze vrees, werden wij verrast met de mededeeling dat een lid van het gezelschap nog maar kort geleden in Palestina geweest was. De eerste drogman van het consulaat had de reis naar Jerusalem gemaakt. Wat konden wij beter wenschen! Geen wonder, dat hij van zijn pelgrimstogt verhalen moest. Hij werd dan ook niet gespaard, maar liet zich ook niet afschrikken; hij wist de eer van den «Hadji» (pelgrim) zeer goed op te houden. De avond was te spoedig voorbij. Wij hadden bepaald, aan boord te gaan vernachten; het was meer dan tijd, ons gereed te maken voor die reis; wij moesten dus afscheid nemen van deze achtingswaardige familie. De consul had ondertusschen bijzondere aanbevelingsbrieven in gereedheid gebragt, en overhandigde ze ons bij het afscheidnemen. De boot van het consulaat bragt ons aan boord. Het was nacht; wij hadden behoefte aan rust.

8 OCTOBER, ZATURDAG.

Ik had mij gevleid, dat ik als naar gewoonte rusten zoude, doch dezen keer had ik mij zeer vergist. Er was iemand met mij in de kabine gehuisvest, die door zijn geweldig slapen mij alle rust onmogelijk maakte. Toen de dag kwam, werd mijn buurman bedaarder, hij was immers ontwaakt. Ik besloot, van die gunstige gelegenheid gebruik te maken tot het nemen van een weinig rust, en ging dus nog niet naar den wal. Een paar uren later zou ik mijne vrienden volgen, ze zouden mij dan vinden in zeker koffijhuis. Zoodra nu mijn ongedurige buurman vertrokken was, kwam ik tot rust; en een weinig slapen had mij weldra zoo verkwikt, dat ik mij naar de stad kon begeven. Het kwam mij evenwel iets te laat voor om naar de kapel der zusters te gaan; ik ging derhalve de H. Mis lezen in de parochiekerk der

Rekollecten, om mij vervolgens te begeven naar de plaats, voor de zamenkomst gekozen. Terwijl ik nu aan het ontbijt was met mijne thee en Noord-Hollandsche kaas, kwamen mijne vrienden, die reeds bij de zusters hadden ontbeten. Zij waren vergezeld van den drogman der zusters en den Kawas van het huis. De kawas is een beambte van het gouvernement, hij is gewapend, en draagt ten teeken zijner bediening een langen staf met zilveren knop. Hij is in zijne kwaliteit verbonden aan de Consulaten, kloosters en andere inrigtingen, en gaat zijne meesters vooruit of vergezelt hen te paard. Met den kawas heet het, dat men veilig is, want hij vertegenwoordigt den Pacha; en inderdaad hij wacht niet te lang om van zijn regt gebruik te maken. Men had gemeend dat wij zulk een man noodig hadden voor een uitstap naar den berg Pagus, waar het zelfs bij dag minder veilig wezen kon.

De stad was spoedig verlaten. Langs de groote kazerne, die goed gelegen, maar slecht onderhouden is, gingen wij opwaarts naar den berg. Wij dachten aan het oude Smyrna, dat volgens de Apocalyps een der zeven kerken van Azië was, en wilden dáár vertoeven, waar de Heilige Polycarpus, de leerling van den Apostel Joannes, gemarteld werd.

Als de Turken eenmaal uit Europa en Klein Azië worden verdreven, zullen zij ons niets achterlaten dan een groot kerkhof en eene woestijn. De begraafplaatsen van Konstantinopel bij Scutari zijn onafzienbaar; hier vonden wij ze naar verhouding even groot. Wij namen onzen weg in de nabijheid van die met een schoon Cypressen-woud bezette doodenstad, en beklommen zoo den berg, die aan eene woestijn gelijk is geworden. De weg kwam ons nu langer voor, dan wij ons aanvankelijk hadden voorgesteld, hij was bovendien zeer moeijelijk. Nu en dan zagen wij eens om naar de stad en de Golf. Het was een treffend panorama,

maar er lag eene doodsche stilte over de stad. Onze drogman van Konstantinopel zoude, ware hij hier geweest, zeker gesproken hebben van den tempel van Eskulaap en ons wat dan ook, als een overblijfsel daarvan hebben aangewezen. De kawas helaas! was enkel in den wapenhandel geoefend, hij kende noch Eskulaap, noch zijnen tempel, wiens kostbare marmersoorten hier op een kerkhof verspreid liggen; het was hem genoeg zorg te dragen, dat we niet werden aangerand.

Zoo kwamen wij aan de oude Citadel, over wier oorsprong veel is getwist, maar waarvan een gedeelte ongetwijfeld de hoogste oudheid verraadt. De muren van dezen merkwaardigen bouw staan nog grootendeels overeind. Wij doorliepen ook eenige oude gewelven, en vonden eene kleine moskee; maar de schoone zon van Jonië, in het middaguur zoo brandend, had onzen kawas den lust tot spreken zoo zeer benomen, dat iedere poging tot het verkrijgen van eenige inlichting volslagen ijdel was. Misschien was het ook beter, dat wij niet gehinderd werden in onze overdenking, want wij overzagen van hier den bouwgrond der oude stad. De ruïnen van het amphitheater, die daar iets lager liggen, wijzen de plaats aan, die de pelgrim voor ieder lustoord van Smyrna's omgeving zoeken komt, wij hadden er behoefte aan overweging. Een leerling van den H. Joannes, de H. Bisschop Polykarpus, de «Engel der kerk van Smyrna», stierf hier immers den marteldood, het was in het jaar 166. De Christenen van Smyrna verzamelden de beenderen van den bloedgetuige, -en noemden ze, gelijk wij «kostbaarder dan goud en edelgestcente.» Zij legden ze in eene behoorlijke plaats neder, om vervolgens daar het feest te vieren van den Martelaar en door de gedachtenis van zulk een geloofsheld tot den strijd voor het geloof te worden opgewekt.

Er had hij het aflalen van den eenzamen berg eene vreemde ontmoeting plaats. Een man, behoorlijk met zijn geweer

gewapend, kwam ons op zekeren afstand te gemoet, maar week weldra geheel ter zijde af. Wij hadden het regt niet om dien vriend, ofschoon hij uit eene ongunstig bekende buurt kwam, verkeerde bedoelingen toe te schrijven. Het maken van gissingen was bovendien overbodig, want vijf personen, waarvan twee behoorlijk gewapend, zijn wel genoeg, om den grootsten bandiet dadelijk in een eerlijk man te doen veranderen! Wij hielden het dus er voor, dat hij verlangen had om eens op de jagt te gaan.

De reiziger, die Smyrna bezoekt, moet noodzakelijk verwijlen aan de karavanen-brug. Het is als een vereenigingspunt voor de karavanen, die naar de binnenlanden van Azië gaan, of van daar herwaarts gekomen zijn; men vindt er gewoonlijk eene groote menigte kameelen gereed voor de reis. Terwijl wij hier vertoefden, bood zich de gelegenheid aan, om de beambten der Turksche douane aan het werk te zien. De ruiters, die de brug overtrokken, schenen het vertrouwen der ambtenaars niet geheel te bezitten; zij werden niet alleen ondervraagd, maar ook overal betast, en een der beambten ontzag zich niet om eenvoudig met de hand de zakken van zijne patiënten te peilen. Wij hadden echter te spoedig hierover onze verwondering te kennen gegeven, want het bleek weldra, dat het in sommige zakken niet zuiver moet geweest zijn. Een paar ruiters althans konden niet verder gaan, zonder dat de geldbeurs voor den dag was gekomen.

Waar anders zouden wij nu gaan uitrusten, dan aan de Meles-beek, die zich beroemt, dat de grootste dichter aan hare oevers gezongen heeft? Maar zou het wel waar zijn, dat Smyrna de geboorteplaats van Homerus is? Men zegt, dat negentig steden elkander die eer hebben betwist, en dat men niet eens in de uitspraak der Orakels berust heeft. De vraag is niet opgelost; ook hebben de geleerden bij het verdedigen van hun gevoelen bewezen, dat er niets te bewijzen is.

Waarom zouden wij echter in dezen oogenblik tegen Smyrna stemmen? Zij heeft immers, naast Chio, misschien de beste bewijzen voor hare bewering geleverd. In ieder geval blijft de Meles een schoone naam, omdat de bijnaam van Homerus daaraan ontleend is. Wij zouden er zeker nog langer hebben vertoefd, maar er was geen tijd meer beschikbaar. Zoodra er dan in den bazaar eenige reisbenoodigdheden waren aangekocht, gingen wij in de sloep, en deze bragt ons naar de stoomboot, waar reeds alles voor het vertrek gereed was.

Groote drukte aan boord door het aankomen van allerlei passagiers. Doch niet die drukte boeide onze aandacht; neen, ons oog bleef onafgewend rusten op de stad, vooral op den berg, het Smyrna der Christenen, tot dat de boot het anker ligte en in vollen gang kwam.

Dewijl de Golf van Smyrna een inham is der Aegeïsche zee, en de stad aan het einde van den inham is gelegen, moesten wij een geruimen tijd varen, eer de stoomboot weder op den grooten weg was gekomen.

Onder de nieuw aangekomen passagiers telden wij eene zwaluw, die, in alle rigtingen over de boot vliegend, ons bijbleef, en nu en dan ging rusten in de touwen van het schip.

Ofschoon ons vaartuig met nieuwe krachten bezield scheen, werd het toch laat, voordat we het schoone maar ongelukkige eiland Chio passeerden. De avond was intusschen nog schooner en helderder dan een der vorigen. Toen wij ter hoogte van Ephese gekomen waren, las ik bij het licht der maan, wat de Schriftuur van Ephese vermeldt. Langen tijd predikte de Apostel Paulus in deze stad; het woord Gods wies er met magt. De kerk van Ephese is een der kerken van Azië, aan welke de H. Joannes in de Openbaring schrijven moest. Dezelfde Apostel woonde een geruimen tijd en stierf er in hoogen ouderdom. Maar welk eene glorie voor

Ephese toen binnen hare muren de bisschoppen uit alle oorden waren vereenigd en de gansche Christenheid hare jubelkreten vernam: Nestorius, de aanrander der waardigheid van Gods Moeder, is veroordeeld! Voor zulke herinnering laten wij gaarne ter zijde, wat de heidensche oudheid in die stad geroemd heeft. Als wij aan den wal konden gaan, moesten wij misschien een oogenblik vertoeven bij de ruïnen van haren wereldberoemden Tempel, maar neêrknielen zouden wij op eene andere plaats. Wij zouden een steentje medenemen van dien tempel, die, na de uitspraak der algemeene Kerkvergadering, gebouwd werd: ter eere van de «MOEDER GODS.»

Wij bleven zeer laat op het dek. Zeker waren de passagiers het grootste gedeelte van den nacht wakend gebleven, maar, bij eene kleine wending der boot of van den wind, werden zij zeer gehinderd door het roet, dat, van den schoorsteen uitgeworpen, op het achterdek nederviel, en waren dus veroordeeld om naar de kabine te gaan. Ik had intusschen niet vergeten, wat mij den vorigen nacht was overkomen, en zorgde alzoo, door eene andere kabine te betrekken, dat mijn onrustige buurman door mijne tegenwoordigheid niet kon worden gehinderd. De nacht was mij dan ook bij uitnemendheid goed; ik rustte volkomen uit van alle vermoeijenis.

9 OCTOBER, ZONDAG.

De nachten zijn hier kort, maar men verliest er niet bij, zeer vroeg bij de hand te zijn. Milete waren wij in den nacht voorbij gestoomd. De kommandant van de boot wijst ons Patmos. Voor de Romeinen was Patmos eene deportatieplaats. De H. Apostel Joannes werd naar dit eiland verbannen door Domitiaan. Het zijn bijkans niets dan rotsen, met

het oude Joannes-klooster bebroond. Toch is Patmos niet onbewoond, maar als de bewoners niet door het klooster werden ondersteund, zou het eiland misschien binnen korten tijd verlaten zijn. Men zoekt in het gezigt van dit eiland niet naar stof tot overdenking, men leest de Apokalyps, welke hier door den Apostel geschreven werd; men leest ze met zekeren angst, die profeten-taal, waarvan een groot gedeelte reeds in deze streken vervuld is, doch waarvan misschien nog grooter gedeelte bij ons zijne vervulling wacht.

Wij hadden dezen morgen reeds een geruimen tijd gevaren, eer ik weder onze nieuwe passagier opmerkte. Met zulk schoon weder verdwaalt eene zwaluw niet. Wat mag haar gebeurd wezen, wat mag het doel zijn van hare reis? Ik begon te denken aan onze zwaluwen van Noord-Holland, die iederen zomer de toogen der kerkraden met hare kunstvolle nesten kwamen bezetten. Eens had er een sterfgeval in een dier woningen plaats gehad; de overblijvende verdween ook weldra, en van dien tijd bleef dat huisje onbewoond. Zou onze passagier misschien ook iemand van hare familie hebben verloren, en daarom de reis naar elders hebben aanvaard? Zij zoude immers niet zoo geheel alleen zijn, als haar geen ongeluk was overkomen. Wat zijn er velen, wien het geluk vroeger had toegelagchen, later ongelukkig geworden, en dus alleen en verlaten door deze zeeën weggevlugt!

Nadat de boot nog drie of vier eilanden was voorbij gestoomd, kwamen wij in eene streek, die geheel met eilanden bezaaid was; ze omringden ons van alle kanten. Deze eilanden zijn niet vlak, maar meerendeels als rotsgevaarten, die in de zee geworpen zijn. Zeer hoog verheffen zich sommigen van hen; ze zijn massief, of bevallig door de hand der eeuwen bewerkt; het is de verbeelding der poëzie. Hier

moet voor de ouden ongetwijfeld eene stad der Nymfen geweest zijn. De stuurman zag evenwel liever het ruime sop dan deze schitterende Cycladen, en onze medepassagiers, die den Archipel kenden, waren geen vereerders van de water-Goden, die thans in deze streken genesteld zijn. Wij zouden welligt zijn onthaald geworden op eene geschiedenis van zeeroovers en al wat daartoe behoort, maar onze aandacht werd getrokken door Cos, dat vroeger Stanchio genoemd werd. Dit eiland is door den Apostel Paulus bezocht. Toen hij van de Bisschoppen en Priesters van Ephese en nabijgelegen Jonische steden afscheid genomen had, voer hij regtstreeks naar Cos, en zette den volgenden dag zijne reis naar Rhodus voort. Wij hielden denzelfden weg. Cos is ook bekend als het vaderland van Hippocrates, het bezat den beroemden tempel van Eskulaap. Men zegt, dat de Citadel, die zich daar zoo geheel Turksch vertoont, grootendeels met de overblijfselen van dien tempel gebouwd is. Ook wil Cos de bakermat van Apelles zijn, maar Colophon en Ephese betwisten het die eer. Wij konden slechts in de verte een blik werpen op Bodroun, het oude Halicarnasse, het vaderland van Herodotus en de geschiedschrijvers, onder den naam van Dionysius van Halicarnasse bekend, en waar ook Heraclitus werd geboren. De Citadel, door de ridders van Rhodus gebouwd, moet nog zeer belangrijk zijn.

De orde roept ons op deze boot iets vroeger dan op de vorige aan het middagmaal; wij mochten niet ontbreken op het appel. Het gezelschap was vermeerderd, maar niet tot mijn genoegen. Eene dame, die daags te voren, een weinig ongesteld, niet aan tafel verschenen was, had nu hare plaats over mij gekozen; zij was, zonder het te vermoeden, gekomen om mij den eetlust geheel te doen verliezen. Nooit heb ik meer behoefte aan drinken gehad, dan toen ik hare ongekunsteld kwistige behandeling zag van de olijven en de

olie-flacon. Ik behoef niet te zeggen, dat ik de tafel dezen keer onverzadigd verlaten heb. Dat ongeluk werd spoedig vergeten, want een der voornaamste eilanden van den Archipel was in het gezigt.

V.

VAN RHODUS NAAR BEYRUTH.

Rhodus! Zou het hart niet van aandoening geklopt hebben bij het naderen van zulk een grond? Ook de pelgrims mogen niet vergeten, dat Rhodus, reeds vóór de komst des Verlossers, een luistervol tijdvak gehad heeft. Een eiland, welks hoofdstad hare pleinen met duizende standbeelden, hare gebouwen met de meesterstukken van Zeuxis en Apelles had versierd; een eiland, welks scholen door Cato, Cicero en andere beroemde mannen bezocht werden, dat is iets treffends. Wanneer men leest, hoe dikwijls de Rhodiërs, ten dienste van kunst en wetenschap, aanzienlijke schatten ten offer gebracht hebben, dan blijft men opgetogen van bewondering.

En evenwel hechten wij hooger waarde aan hetgeen de geschiedenis van het Christen-Rhodus vermeld heeft. In het begin der veertiende eeuw kennen wij het eiland als het laatste bolwerk der Christenen in den Archipel. Door de Joannes-ridders van Jerusalem op de Turken veroverd, bleef het, in weerwil eener rampzalige verdeeldheid van het Westen, de schrik der Muselmannen, want in zijnen schoot ontwikkelde zich eene nieuwe kracht voor de Christenheid.

Te vergeefs voerde in 1480 Mahomet II, de veroveraar van Konstantinopel, zijne monstermortieren tegen de vesting aan. De muren konden bezwijken, de barbaren zelfs doordringen binnen de vest; maar er bleef een andere, een

onverwinnelijke muur, de ridders! Zij wijken niet. Vier duizend bestormers vallen door het zwaard dier heldenschaar. De Turken worden genoodzaakt het beleg op te breken, nadat negen duizend der hunnen gesneuveld, en veertien duizend buiten gevecht gesteld zijn. Had het onverschillige Europa dit helden-eiland niet geheel en al aan zijn lot overgelaten, nooit hadden de Turken het op de ridders veroverd.

In het jaar 1522 echter werd Rhodus op nieuw door de Turken bedreigd. Er waren toen op het eiland slechts zes honderd ridders, door niet meer dan vijf duizend soldaten gesteund. De magt van Soliman bedroeg 200,000 man. Maanden lang stond de handvol dapperen overwinnend tegen over die ontzettende legermagt. Driemaal drong de onstuimige vijand binnen de bres, maar driemaal ook werd hij teruggeworpen, en liet zelfs zijn vaandel in den strijd. Maar wat baatte het der kleine schaar 34,000 Turken te hebben doen vallen door het zwaard? Verlaten, verraden, is zij eindelijk genoodzaakt om te bukken voor het geweld. De waardige grootmeester Villiers de l'isle-Adam, die te vergeefs de hulp van het christen-Europa had ingeroepen, moest uit vermeend gebrek aan kruid het eiland overgeven. De ridders trokken vrij en eervol af, bewonderd door hunne vijanden; zelfs het onverschillige Europa bewonderde hen.

Onze stoomboot wierp het anker voor de haven. Welk een indrukwekkend gezicht op die torens en wallen, die nog de teekenen dragen der groote worsteling! Men roeide de reizigers dadelijk naar den wal. Wij besloten ons door geen leidsman te laten hinderen; het kwam ons beter voor alléén rond te dwalen met onze gedachten en herinneringen. Wij dwaalden dan ook in den waren zin des woords en hebben daardoor misschien een paar steenen minder gezien, maar in gezelschap van een Griekschen prater zouden deze uren zeker minder aangenaam voor de pelgrims geweest zijn.

Bij de aankomst aan wal mag men bijkans vragen of het eiland nog door de Turken bewoond wordt. Het is eene Grieksche bevolking, die u hier omgeeft; slechts een enkelen Turk mogten wij op een bureau in de gewone rookwolken gehuld ontmoeten. Eerst, als men verder gekomen is, blijkt het, dat Rhodus nog aan den vijand der Christenen toebehoort. De Turken tellen nog geen vierde der bevolking; zij bewonen met twee duizend Joden de oude ridderstad, en ofschoon, uithoofde van hun klein getal, vele huizen noodzakelijk onbewoond zijn, is het den Christenen, die meer dan twee derden der bevolking uitmaken, niet geoorloofd, die huizen te betrekken, waarop de wapenborden der oude ridders nog zijn gebeiteld. De Christenen vonden wij in de tuinen en voorsteden verspreid; hun getal moet ruim 22,000 bedragen, maar ik geloof, dat er niet meer dan tweehonderd Katholieken zijn zullen. Wij werden door een toeval verhinderd hunne kleine kerk te gaan bezigtigen.

Als men voor de eerste maal den schoonen palmboom op zijnen weg mag begroeten, rekt men de wandeling alligt een weinig te lang; de avond overviel ons op eenzame wegen, en het werd ons moeilijk, de rigting te begrijpen van sommige loopgraven, die men hier ongetwijfeld straten noemt. Het was raadzaam, af te zakken naar een veiliger kwartier. Dit besluit werd intusschen gemakkelijker genomen dan uitgevoerd; doch de getrouwe maan hielp ons uit de verlegenheid; wij kwamen eindelijk weder op bekende punten te regt. De Grieken dachten helaas niet aan hunne slavernij; zij vermaakten zich hier in eene herberg met muziek en gezang. Wij hadden geen lust om daar binnen te gaan, want het gezelschap was te groot, en het voorkomen der gasten, der muzikanten vooral, weinig geschikt, om een vreemdeling in den laten avond vertrouwen in te boezemen; met een weinig verbeelding zou men hier gemeend hebben van zeeroovers omringd te zijn.

Laat roeiden wij van den wal. De kolossus, het metalen beeld van den zonne-God, dat eertijds schrijlings boven den ingang der haven stond, is sedert eeuwen verdwenen, maar wij hadden aan die vuurbaak geen behoefte; het scheen dag te zijn. Bij onze terugkomst aan boord ontwaarden wij spoedig meer dan gewone levendigheid, doch niemand onzer achtte het van belang te vernemen, wat er te doen was in dezen oogenblik. Niets kon onze aandacht aftrekken van dien grond, die het edelste bloed van het Westen gedronken heeft. Het eiland lag daar voor ons, beschenen door de maan. Meer nog dan bij het licht der zon, scheen het nu op te rijzen uit de golven, en reusachtiger nog dan bij dag, was het voorkomen zijner muren en verdedigingswerken. Eene plegtige, diepe stilte heerschte over dit indrukwekkend tooneel; helaas! het was de stilte des doods, die zijn rijk achter deze wallen en torens heeft uitgebreid. Mijne verbeelding dwaalde nog rond in die doodenstad, toen wij ons reeds ter rust hadden nedergelegd.

10 OCTOBER, MAANDAG.

Men had in den nacht bijtijds het anker geligt; de passagiers ontwaakten dezen morgen in volle zee. Het zou een dag zijn van huiselijk verkeer, want eerst den volgenden dag kon Cyprus bereikt worden. Er moesten, dacht ons, aanzienlijke reizigers aan boord gekomen zijn.

Zooals in iedere groote of kleine gemeente vond men ook in de onze die buitengewone menschen, die de gaaf bezitten om met alles bekend te zijn. Zoodra iemand een weinig tijds aan boord vertoefd heeft, weten ze wie hij is, van welken ouderdom, van welk humeur hij is, van waar hij komt, waar hij heen reist, en zoo al meer. « Welk een schoone dag niet waar? » — « O ja, uitmuntend. » — « Zoudt

gij ons niet kunnen zeggen, wie die rijk gekleede Muselman is, die daar wandelt?» — «Wel hoe, weet gij dat niet? Het is de militaire Pacha van N., een zeer beschaafd man; dat zijn zijne vrouwen, daar ziet gij zijn gevolg.» Wij vernamen nu spoedig de verschillende betrekkingen, die door een leger van bedienden in het huis des Pacha's worden waargenomen; het begon met den pijpaanbrenger en eindigde met den lijfarts. De vrouwen hadden nog afzonderlijke bedienden van allerlei kleur, met al het personeel, dat in eene goed gehouden Turksche keuken te pas komt. Dat alles nu was wel kurieus, doch wij wenschten veel liever te vernemen, door welke soort van beschaving deze Pacha zich zoo aanbevelenswaardig gemaakt had. Wij voor ons hebben nooit een denkbeeld kunnen vormen van een beschaafden Turk. Welgemanierde Turken, zelfs van zekere wetenschap, ontmoet men tegenwoordig overal; maar eigenlijke beginselen van beschaving vindt men niet bij den Muselman. Hij zal dan eerst beschaafd worden, als hij ophoudt Muselman te zijn. Het zou nogtans gevaarlijk voor ons zijn geweest, van Turken omringd, ons gevoelen over hunnen toestand bloot te leggen; wij mogten daarom enkel vragen, waardoor de Pacha zich onderscheiden had. En inderdaad, hij had iets, wat ons, al was hij Muselman, achting voor zijn persoon kon inboezemen. Hij was immers, zeide men, goed voor zijne onderhoorigen, en ook jegens de Christenen niet kwalijkgezind. Alzoo, eere den Pacha! Het hinderde mij nogtans, dat een paar Christenen de gelegenheid zochten om hun hof bij hem te maken; want in weerwil zijner goedheid had hij door zijn voorkomen steeds een zeer onaangename indruk op mij gemaakt. Ik ging dus maar weër mijne zwaluw zoeken van den vorigen dag, doch ik zocht haar te vergeefs: zij was op het eiland Rhodus achtergebleven.

Aan het ontbijt kon iedereen den eetlust bewonderen van

den geneesheer des Pacha's, die een wonderbaar gemak bezat om zich van de schotels meester te maken. In zijn spreken was hij minder duidelijk voor ons, maar misschien viel onze aandacht meer op zijne borden dan op zijn gesprek. Tot ons leedwezen vernamen wij eerst later, dat deze Griek voor eene specialiteit in zijn vak werd gehouden. Wij tafelden dezen keer minder lang. Toen wij weêr op het dek waren gekomen, vonden wij de bedienden van den harem aan het werk, om voor de dames op te brengen. Deze dames waren aan het achtergedeelte der boot, op den grond op matrassen gezeten en bleven zooveel mogelijk gesluijerd. De kinderen van den Pacha aten met haar. Na het ontbijt rookten zij de cigarette, en ging de Pacha zich eenigen tijd met haar onderhouden.

Te rekenen naar de schotels, welke voor dit maal opgebracht waren, zal het ruim zoo goed als het onze zijn geweest; maar welk een toestand voor die vrouwen, bij voortdoring zoo geheel te worden afgezonderd. Als beelden, die zich niet vertoonen mogen, zaten ze daar. Eens had ik het ongeluk, heen en weder wandelend, eene van haar, terwijl zij eenig werk verrigtte, met ongesluijerd gelaat te zien. De ongelukkige ontstelde zichtbaar, en wist in hare verwarring niet, hoe zij zich spoedig genoeg geheel onder den sluijer begraven zou. Tot haar geluk wendde ik mij dadelijk van haar af. Zonder dat zou zij zich niet gered hebben uit hare verlegenheid.

Wij wenschten nu eene kleine lezing te houden over het eiland, hetwelk den volgenden dag moest worden bereikt. Ook anderen hadden zeker met ons dezelfde gedachte, want hier en daar werden enkele boeken voor den dag gehaald. Maar men bedriegt zich, als men hier in een onzer gedrukte boeken lezen wil. De lucht, de zee!... Wie zal ze ons weêrgeven die zalige uren, hier in overdenking door-

gebracht! Ik heb den ganschen middag mijne blikken daar niet van afgewend; de tijd van het middagmaal kwam veel te spoedig, ik had geen behoefte aan spijs.

Aan tafel gekomen had ik weêr mijne plaats tegenover de dame, die zonder het te weten den vorigen dag door een ruim gebruik van olie mijne maag zoo ontsticht had. Maar de olijven waren er nu niet bij; ik kwam dus van zelf in de goede stemming, om het voorbeeld te volgen, dat mij door de medegasten gegeven werd. Onze gesprekken schenen aanvankelijk het gevolg te wezen van den indruk, dien we allen hadden ontvangen op dezen schoonen togt; maar de ernst werd voor goed verdreven door een jongen Engelschman, die, toen hem iets hard's werd aangeboden, in gebroken Fransch verklaarde dat hij geene tanden had. Hij had zich bij vergissing verkeerd uitgedrukt, maar men hield hem aan zijn woord. Hij werd dus enkel van zulke geregten bediend, als men ook op honderdjarigen ouderdom, zonder zich te vermoeijen, kan nuttigen, maar die voor een jeugdigen Lord hoogstens als toespijs moesten worden gerekend. Wat zou de ongelukkige doen? Hij was aan de dames overgeleverd, en onder dezen waren een paar zijner landgenooten, die zeer goed getand en bereisd waren! Hij moest zich, hoe eetlustig ook, onderwerpen aan zijn lot, en nog in dank de raadgevingen aannemen, die men hem uit belangstelling niet onthouden wilde. Ik denk, dat onze Camariëre nog wel een extra «buono mano» aan hem zal verdiend hebben, Welk een genoegten intusschen, van menschen omringd te zijn, wier gesprek niets van dat hinderlijke heeft, wat het onderhoud dikwijls zoo moeilijk maakt voor iemand, die zijn geweten niet wil verloochenen. Men was vrolijk, zonder zich iets te veroorloven, wat minder voegelijk kon schijnen. De avond was weêr heerlijk schoon, doch er begon een zware dauw te vallen, zoodat men het niet

dienstig rekende, laat op het dek te blijven. Dit toeval bezorgde ons wat meerder rust dan tot hiertoe genomen was.

11 OCTOBER, DINGSdag.

De boot moest heden bijtijds voor het eiland Cyprus komen. Het is geen kleine huishouding, waarvan een Pacha omringd is, als hij reist; zijne bedienden beginnen derhalve reeds vroeg met het inpakken der bagaadje. Wij hadden wel meer Turksche verhuisdagen beleefd, maar nooit zulk een deftigen inboedel gezien als dezen keer; ten tien ure had de boot het anker geworpen.

CYPRUS.

Dit eiland was zeer vroeg bewoond. Waarschijnlijk heeft reeds de kleinzoon van Japhet hier zijne stad gebouwd, die onder den naam van Citthim en Cethim in de oudheid bekend is. Voor den pelgrim begint de verdere geschiedenis des eilands van den tijd, dat de Apostel Paulus door zijne prediking de bekeering van het zedeloze Cyprus heeft begonnen. «Van Seleucië voeren Paulus en Barnabas over naar Cyprus,» en verkondigden er het woord Gods. Het gansche eiland, van Salamis tot Paphos, trokken zij door. De Landvoogd zelf, toen hij de wonderen van Paulus gezien had, werd geloovig. Barnabas kwam er daarna met Marcus terug, en was de eerste bisschop van zijn geboorteland. Hij werd hier gesteenigd door de Joden; zijn graf bezocht men vroeger bij Salamis. Het Evangelie van Matthaëus, door Barnabas geschreven, is in het graf gevonden op de borst des Martelaars. Wij wilden van Cyprus geene andere herinneringen.

Zoodra het konde, spoedden wij naar den wal. Wij vonden Cyprus, zoo als het nu is, een Turksch eiland. Er heerschte intusschen levendigheid genoeg aan den zee kant; de bewoners van dit gedeelte schijnen grootendeels Grieken te zijn.

Wij bezochten de bazaars, en begaven ons vervolgens op weg naar Larnaca. De weg van de zoogenaamde marine naar de stad is niet van de aangenaamste. Zoodra wij een weinig van de zee waren verwijderd, werd het verbazend heet. Er was wind noch schaduw. Een witte, krijtachtige grond weerkaatste niet alleen de hitte, maar trof ook onze oogen met een allernaangenaamst gevoel. Ik geloof niet, dat ons gezigt daartegen lang bestand zoude geweest zijn. Eene wandeling van twintig minuten op zulk eenen weg valt moeilijk, doch men vindt er een rustpunt. Er was wel geen zitbank of lommer, maar toch is het eene verkwikking, als men de verhevenheid nadert, waar eenmaal het oude Cethim gestaan heeft. Wij kwamen te Larnaca; hier was eertijds Cethims doodenstad.

Ons eerste bezoek werd toevallig gebragt aan de kerk der schismatieke Grieken, die een groot gedeelte der bevolking van Cyprus uitmaken. Zij was, gelijk alle Grieksche kerken, die wij hebben bezocht, overladen met muurschildering. Een diaken ontving ons zeer vriendelijk. Daarna begaven wij ons naar het klooster der Franciscanen, dat nu voltooid en zeker een der schoonste is van den Levant. Welk een hartelijke ontvangst viel ons hier ten deel. De geheele kommunititeit kwam in de divans-kamer te zamen, om welkom te zeggen aan de pelgrims van het Noorden, en zich met ons te onderhouden; het ging alles met de grootste vertrouwelijkheid. Wat zouden wij verder zoeken in dezen oogenblik? Wij bleven zoo lang mogelijk; er was zeker geen beter gelegenheid om over den staat, waarin het eiland zich bevindt, ingelicht te worden; wij konden hier op nieuw naar den toestand vernemen der Grieksche kerk, een punt voor ons zeer belangrijk. De verdere reis der pelgrims werd eindelijk in de kerk den Verlosser en Haar aanbevolen, die als de Sterre der zee door de Christenen begroet wordt. Het afscheid verzekerde ons, dat het gebed onzer broeders ons niet ontbreken zou.

Andere gedeelten van Cyprus bezoeken konden wij niet, maar doorliepen nog zoo veel mogelijk de omstreken van Larnaca. Eene zonderlinge ontmoeting maakte dezen uitstap zeer gemakkelijk. Een jong Muselman in Europesche kleding, die met ons de reis van Smyrna gemaakt had, voegde zich ongenoodigd bij ons en werd onze gids. Ik dacht in den beginne, dat het niets anders dan eene mystificatie kon wezen. Die zonderlinge man, die altijd het regteroog met een tuurglaasje gewapend en het linkeroog gesloten hield, had onze aandacht reeds den vorigen dag getrokken. Hij wandelde dikwijls op de boot met een anderen bejaarden Turk, die het gebruik van het regteroog had verloren; en dan hadden zij, al wandelend de een uit noodzakelijkheid, de ander om het tuurglaasje, het hoofd geheel ter zijde gewend. Het vermoeden was toen bij mij gerezen, dat de ongelukkige éénoogige eenigzins bespot werd door zijnen geloofsgenoot. Vandaar dat ik aanvankelijk weinig was ingenomen met het gezelschap van dien ongevraagden vriend. Naauwelijks hadden wij evenwel een gedeelte van den weg met hem afgelegd, of ik begreep, dat zijne bedoeling beter was dan zijn voorkomen. Hij had bovendien veel gereisd, en wist ons waarlijk bijzondere diensten te bewijzen. Hij bleef ons vergezellen tot het laatste toe.

Op de terugwandeling kochten wij de eerste granaatappelen. Mijne vrienden hadden ze reeds te Smyrna bij de zusters leeren eten; ik werd nu ook in de behandeling van die vreemde vrucht onderrigt, en dewijl de theorie dadelijk in beoefening gebragt werd, was ik weldra in staat, mij door eigen studie verder te bekwamen. De granaatappel is een der heerlijkste vruchten; maar om er enkel het aangename van te proeven moet ze met zeker geduld worden gegeten. Zoodra men te veel sap er uit nemen wil, wordt het aangename in een onaangenaam bitter veranderd. Voor sommigen,

zegt een reiziger, zou het gebruiken van den granaatappel eene ware beproeving zijn. Wij zullen van deze vrucht nader spreken in het heilige Land.

De wijn van Cyprus, vooral de wijn van de kommanderie, is wereldberoemd. Hoe zou men het eiland kunnen verlaten, zonder dien wijn te hebben gedronken? Maar de voortbrengselen eener plaats worden op de plaats zelve soms moeilijk gevonden; wij moesten verschillende huizen bezoeken, eer de kommanderiewijn verkregen werd. Wij kochten een kleinen voorraad van dien kostbaren drank. Ik durf nauwelijks bekennen, dat hij mij minder bevallen is; wellicht zal hij dat later, dacht ik, als hij eene gedachtenis zal geworden zijn. Ten gevalle van den vriendelijken leidsman, die geen wijn gebruikte, werd eindelijk in een koffijhuis de Turksche koffij gedronken, en uitgerust. Men verhaalt ons, dat de gezondheidstoestand hier, over het algemeen, veel te wenschen overlaat; de koortsen en oogziekten teisteren het door de Turken verwaarloosde eiland meer en meer. De vreemdelingen nemen gaarne afscheid van zulk een grond. Wij keerden in den namiddag naar de stoomboot terug.

Bij het vertrek was het ons nog vergund, getuigen te zijn van de onderscheiding, waarmede onze hooge medereiziger de Pacha hier ontvangen werd. Toen hij de reis landwaarts in ging voortzetten, stond zeker het schoonste paard van Cyprus rijk gezadeld gereed. Wij wenschten de schatplichtige bewoners van het eiland een genadig regt, want de Pacha was gekomen, om bij de inning der belastingen tegenwoordig te zijn.

Het was vijf ure, toen de ankers geligt werden. Naar Beyruth was nu de togt. Aan tafel verscheen een nieuwe passagier, een Oostenrijksch Consul, oud-officier van het Oostenrijksche leger. Ook hij maakte de reis naar Jerusalem,

maar zou een korteren weg nemen, dan wij ons hadden voorgesteld. Het laat zich begrijpen, waarover de gesprekken nu liepen. Ieder uur bragt ons merkbaar nader aan de gewenschte Syrische kusten. Wij gingen intusschen vroeg te rust, omdat de volgende dag waarschijnlijk een werkzame dag zoude wezen.

VI.

VAN BEYRUTH NAAR DEN KARMEL.

12 OCTOBER, WOENSDAG.

Het was nagenoeg zes ure, toen wij ontwaakten. De golven waren zeer woelig ten gevolge van een hevigen storm, die hier had gewoed. Aan de zee reeds gewoon, werden wij daardoor niet gehinderd; maar bij een onzer, die alleen eene kabine in gebruik had en daarom onze magazijnhouder was, zag het er zóó wonderlijk uit, dat hij zelf niet begreep, wat hem dezen nacht was overkomen. Bij een gedaan onderzoek bevonden wij, dat hij, tot zijn en tot ons ongeluk, geheel was overgoten met onzen wijn van de kommanderie. Door het geweldig stooten en slingeren der boot waren de kurken van de, in eene bovenkooi, liggende flesschen alle afgeraakt, en wij hadden bijkans niets dan de ledige flesschen overgehouden. De pelgrims troostten elkander met het ongeval en gingen naar boven. Iets later vielen de ankers voor

BEYRUTH.

Wij lieten den storm der ontscheping van Arabieren en Turken voorbijgaan, en bleven, met een hart vol vreugde, de stad beschouwen, die daar zoo bevallig, als te midden van eenen hof schijnt te rusten op eene landtong aan de Syrische zee. Naast eenige ruïnen en beschadigde verdedi-

gingswerken verheffen de huizen zich terrasvormig, van het schoonste boomgewas omringd. De berg rijst verder in zachte glooijing op. Daar schijnt de luthof zich ruimer uit te breiden; het moeten prachtige landhuizen wezen, die op verschillende punten gelegen zijn. Maar boven dit alles verheft zich hoog in de wolken de blanke Libanon, de berg der H. Schriftuur, met wiens schoonheid en vruchtbaarheid de schoonste aller schepselen vergeleken is.

Eene sloep bragt ons eindelijk naar den wal. Ziedaar dan Syrië's voorname stad, het oude Berytum in de geschiedenis zeer bekend. Men noemt den vijfden zoon van Kanaän, Gergasi, als vestiger dezer stad; maar die onzekere overlevering laten we daar. Wij kennen Berytum als een dochter van Sidon, en bijzonder als eene volkplanting der Romeinen, eenigen tijd, naar de dochter van Augustus, Felix Julia genaamd. Wie de oude stad beschrijven wil, moet eene optelling doen van tempels en prachtgebouwen, door Herodes den groote, Agrippa en anderen opgetrokken, en waarvan nog enkele overblijfselen bewaard zijn. Wij willen ons vooral herinneren, dat Beyruth een toevlugtsoord der eerste Christenen heeft mogen wezen. Toen Vespasiaan optrok tegen Jerusalem, weken velen hunner naar Berytum, en vonden hier veiligheid. De heilige schaar werd zeer vermenigvuldigd op deze plaats. Later legde keizer Justiniaan getuigenis af, dat Beyruth door hare instellingen «de moeder, de voedster der wet» geworden was. Na de vreeselijke aardbeving in 566 is Beyruth echter niet meer geworden, wat zij vroeger was. Onder het juk der Turken daarna, verdween hare glorie bijna geheel en al. De stad herleefde wel is waar onder de kruisvaarders in de twaalfde eeuw, maar genomen en hernomen bleef zij eindelijk onder het juk der Turksche heerschappij. De wapenen van Europa hebben in 1840 Mehemet-Ali verdreven uit de stad, en haar voor goed aan Turkije verzekerd. Tegen-

woordig is Beyruth wederom de voornaamste handelplaats der Syrische kust en heeft in korten tijd bijzonder in bloei toegenomen. Hare toekomst wordt nog meer verzekerd door den grooten weg naar Damascus, waarvan in dezen oogenblik reeds een gedeelte voltooid is.

Onze landing had plaats buiten het gewoel. Het postkantoor werd bezocht, en, wyl wij nu eenige zaken te regelen hadden, konden wij niet beter doen, dan ons naar het huis der Franciscanen begeven, wien wij waren aanbevolen. Men ontving ons zeer vriendelijk, maar het was niet de hartelijkheid, ons door de Franciscanen te Cyprus betoond. Men deelde ons mede, dat eene Fransche pelgrims-karavaan juist van het heilige Land teruggekomen was. Twee van hare leden lazen hier de H. Mis. Zulke reizigers te spreken, moest voor ons zeer belangrijk zijn. Eenige oogenblikken later kwamen die twee geestelijken bij ons en verhaalden ons eenige bijzonderheden van hunne reis, die wel vermoeijend was geweest, want zij waren buitengewoon afgemat. De overige pelgrims, vernamen wij, hadden te veel behoefte aan rust, om het hôtel te kunnen verlaten; anderen nog waren ziek achtergebleven in het heilige Land.

Die berigten waren minder bemoedigend; doch het kwam ons voor, dat de ongelukkige afloop van dien pelgrimstogt grootendeels aan toevallige omstandigheden te wijten was. Het moest ons derhalve niet afschrikken; wij konden en zouden ook veel voorzigtiger zijn. Toen wij echter verhaalden, dat we de reis van hier over land naar den Karmel wenschten te maken, drong men er op aan, dat wij van dit plan zouden afzien. Behalve vele andere bedenkingen, in ons oog van minder beteekenis, werd ook deze gemaakt, dat uithoofde van de geweldige regenbuijen, op de bergen gevallen, de stroomen te zeer gezwollen moesten zijn, dan dat men ze in de eerste dagen zonder groot gevaar zou kunnen

doorwaden. Wat zouden wij doen? Wel nu, laten wij dan nog weder eene zeereis tot den Karmel beproeven. De tijd van ons verblijf in deze stad werd nu door die verandering van plannen zeer beperkt, en de verdere bezoeken moesten dus zonder uitstel worden afgelegd.

De Patriarch van Jerusalem bevond zich juist te Beyruth. Wij hadden van Mgr. Samhiri, die ons land bezocht heeft, een aanbevelingsbrief voor dien Patriarch. Wij werden dadelijk toegelaten en met bijzondere minzaamheid ontvangen. De ververschingen werden aangeboden op Oostersche wijs.

Mgr. Valerga is Italiaan. Hij kent een groot gedeelte van Azië, en spreekt verschillende Oostersche talen met bijzonder gemak. Zijne gestalte is meer dan middelmatig; een schoone, eenigzins grijzende baard geeft aan zijne houding het statige van een patriarch, maar in zijn geheel voorkomen is niets moeilijks. Nadat wij, zooveel mogelijk, de vragen hadden beantwoord, ons door Mgr. over ons land gedaan, namen wij de vrijheid, ook onze nieuwsgierigheid te openbaren. De Libanon, Palestina! Het moet Mgr. gebleken zijn, dat hij met zeer indiskrete menschen in aanraking was gekomen; maar hij heeft het ons niet ten kwade geduid; later ten minste hebben wij nog dikwijls bewijzen zijner belangstelling voor de Hollandsche pelgrims ontvangen.

Ongelukkiglijk werden de beschouwingen over den Libanon en het heilige Land op eene allertreurigste wijze afgebroken.

De Provinciaal der Jesuïten werd haastig aangediend; hij had zoo even het bericht ontvangen, dat Mgr. Planchet door de Arabieren vermoord was. Mgr. Planchet bevond zich op reis van Diarbekir naar Aleppo. Onder weg overviel hem de koorts; de karavaan bijblijven, was hem niet mogelijk; hij had behoefte aan rust. Met een klein gezelschap, zonder wapenen achtergebleven, werd hij door roovers vervolgd; de barbaren troffen hem met groote steenen aan den hals

en in den rug. Door buitengewone inspanning ontvlood hij nog de moordenaars en bereikte Souarek; maar hij bezweek daar reeds denzelfden nacht. Een ander pater, die den Bisschop niet had willen verlaten, was ook ernstig gewond, doch men wist niet, of hij het leven verloren had.

Het is te begrijpen, dat na zulk eene tijding het gesprek niet meer over eene andere zaak loopen kon, men voelde te diep het verlies, geleden door den dood van zulk eenen man. De Patriarch wilde ons nogtans niet laten heengaan, zonder ons den secretaris van Mgr. Samhiri te hebben voorgesteld. Het was een jong inlandsch geestelijke; hij moest namens den Patriarch aan Mgr. Samhiri berigten, dat hij zijne aanbevelingsbrieven niet te vergeefs van Moussul naar Holland gezonden had. Bij ons vertrek zeide ons de Patriarch, dat hij zich gereed maakte, om naar Jerusalem terug te keeren, en dus eerstdaags een bezoek van ons wachtte in de Heilige Stad. Hij verleende ons tevens de fakulteiten, waaraan wij behoefte konden hebben op de verdere reis.

Een weinig later waren wij, daartoe uitgenoodigd, de gasten van den Provinciaal der Jesuïten, en zagen wij ons omringd van geestelijken, wier inrigtingen van onschatbare waarde zijn voor Syrië en den Libanon. De Jesuïten wijden zich hier bijzonder aan het onderwijs. Hun streven is vooral, om door hun seminarie te Ghazir, voor de Oostersche Katholieken van verschillenden ritus en bijzonder voor de Maroniten eene bekwame geestelijkheid te vormen. En inderdaad, dat is de groote behoefte. Daarin zooveel mogelijk helpen voorzien, dat moest de hoofdgedachte zijn bij al hetgeen door ons voor deze christenen ondernomen wordt. Wie weet, of niet eenmaal door buitengewone maatregelen van den kant van Rome, dat schoone doel langs korteren weg zal bereikt worden!

Een onderhoud met menschen, die een verheven denkbeeld

wenschen te verwezenlijken, is natuurlijk zeer aangenaam. Het zal ons altijd leed doen, dat wij geen bezoek konden brengen aan het kollegie van Ghazir. Onze gesprekken leidden ons langzamerhand naar de bibliotheek, die, de omstandigheden in aanmerking genomen, goed voorzien was, en naar de drukkerij, welke door een der ordebroeders bestuurd wordt. Verschillende ascetische werkjes en ook andere, voor het onderwijs, zijn hier reeds gedrukt; maar in het groot gebrek aan boeken, dat in Syrië bestaat, kan door zulk eene drukkerij niet voorzien worden; het is te betreuren, dat de beschikbare middelen niet aan de behoefte geëvenredigd zijn.

De tijd is onverbiddelijk. Ik had wel gewenscht, dat de Fransche pelgrims ons, in goede trouw, bij ons eerste plan hadden gelaten, maar het was nu te laat. Een bezoek aan de Lazaristen kon niet worden gedaan. De Fransche Consul, wien wij bijzonder waren aanbevolen, was niet meer te huis. Wij vonden echter nog gelegenheid, om onze opwachting bij den Hollandschen Consul te maken. Goede ontvangst was hier natuurlijk; zij was ons bovendien door de aanbeveling van onzen Ambassadeur te Konstantinopel verzekerd. Het bezoek kon nochtans slechts kort zijn, er moest nog een overzigt van de stad worden genomen.

Wij hadden ons niet laten begoochelen, toen wij op de stoomboot verrukt waren over hare ligging, en vonden, wat wij ons hadden voorgesteld: de smalle straten van het Oosten, en de bazaars, waarin de koopman, als een beeld gezeten, de koopers wacht. Maar hoogst merkwaardig toch is eene wandeling door deze stad. Europa, Turkije, Arabië, de woestijn, alles is in deze zonderlinge straten vertegenwoordigd, alle natiën ontmoeten u, terwijl de kameeldrijver, zonder iemand te ontzien, zich eenen weg baant te midden van al dat gewoel. Ook zagen wij hier voor het eerst vrouwen,

die niet alleen waren gesluijerd, maar bovendien het gezigt met een bruinen of zwarten foulard bedekt hadden. Een begrafenis-stoet, welke ons ontmoette, kwam ons niet afschuwelijker voor. En toch zijn die vrouwen somtijds zeer goed gekleed, maar op den publieken weg moeten zij, om bij de Turken geen aanstoot te geven, aan spoken gelijk zijn. Het is intusschen bekend, dat de Europesche vrouwen zich niet onderwerpen aan die voorschriften der slavernij.

Hooger op, eigenlijk buiten de stad, kan men zich verlustigen in ruimer lucht. Het zou hier voor den wandelaar een paradijs zijn, als het heerlijke gezigt niet door verbazende cactus-hagen belemmerd werd. De bosschen, verder gelegen, hebben wij niet bezocht.

Er moest nu nog gedacht worden aan verdere benoedigheden voor de reis; de overige tijd werd alzoo in verschillende winkels doorgebracht. Wij kochten onder anderen eenige flesschen Franschen wijn, die wel duur, maar zeer goed was en zeer goed verzorgd werd om de onderinding van den vorigen nacht. De stoomboot zoude den volgenden morgen de reis naar den Karmel maken. Wij wilden den nacht aan boord doorbrengen: het gezigt op den Libanon en de stad had ons bekoord. De schippers droegen ons in eene sloep, en roeiden onder het gewone gezang der Arabieren naar de stoomboot, die op zekeren afstand van de stad ten anker lag,

De zee was tegen den avond volkomen stil. De stad werd langzamerhand verduisterd; eindelijk kon men niet meer onderscheiden, wat daar beneden lag; maar op den Libanon scheen het geen nacht te moeten worden: hij stond daar alleen met zijne herinnering uit de H. Schriftuur. Wij zullen nooit den avond vergeten, die ons hier geschonken werd.

13 OCTOBER DONDERDAG.

Wij hebben eindelijk den laatsten nacht in de slingerende kabine doorgebracht. Reeds vroeg ontwaakten wij en begaven ons, zoodra mogelijk, op het dek. De zee was op nieuw zeer woelig, de wind evenwel stil. Uithoofde van den gezondheidstoestand, had men de stoomboot nog niet te Beyruth gewacht, en heerschte er dus dezen morgen buitengewone drukte met de lading der goederen. Alles intusschen deed zien, dat wij ons weër te midden van een ander volk bevonden. De nieuwe passagiers waren in het kiezen van plaats zoo vrij mogelijk; onze deftige en ordelijke « Camarière » gevoelde zijne onmagt en liet hen begaan. Alles zou zich ook wel geschikt hebben, als het enkel bij plaats nemen was gebleven; maar eenmaal geïnstalleerd, hadden de Arabische vrouwen het achterdek der boot al spoedig tot bleekveld en droogzolder ingerigt. Eene menigte vlaggen en wimpels wapperden van alle kanten, en wij dürfden niet berekenen, wat er nog uit de waschkuip van die gezinnen kon worden te voorschijn gebragt. Wij waren wel verlangend om dit werk gestaakt te zien, maar begrepen, dat er geduld moest worden geoeffend.

Intusschen schenen niet alle menschen even geduldig te zijn als wij. De matroos, die het roer houden moest, kwam een weinig inspektie nemen van het terrein; het was aan hem te zien, dat er iets zou gebeuren. Eene ontploffing verwachtten wij dadelijk, maar, tot onze verbazing, verwijderde hij zich, zonder een enkele aanmerking gemaakt te hebben. Er moest dus, dachten wij, zeker geen overtreding der verordeningen hebben plaats gehad. Doch naauwelijks hadden wij een paar keeren heen en weër gewandeld, of de matroos kwam terug; nu echter niet alleen. Hij was een zijner kennissen in de stookkamer gaan roepen, en begon nu

eenvoudig de opruiming. De vrouwen, verschrikt over den bijstand, die hem door den zwarten stoker verleend werd, vergaten alle aanmerking, en schoten van alle kanten toe, om den matroos en zijn zwarten gezelschap te helpen; de zaak was geregeld in één oogenblik. Nu viel er nog wel van den kant der vrouwen een scherp woord, maar de matroos zeide haar in het Italiaansch, dat hij geen Arabisch verstond, en ging zóó bedaard zijnen weg.

Wij waren over zulk eene zonderlinge regtspleging wel een weinig verwonderd, doch het was meer dan tijd, dat de stuurman afdoende maatregelen nam; want weldra kwamen er vele passagiers, die niet gaarne op een bleekveld zouden gelegerd hebben. Onder dezen werden bijzonder opgemerkt een paar deftige Arabieren met witten baard, die de karavaan naar Mekka begeleid hadden; zij werden met buitengewone oplettendheid bediend. Aangenamer was het ons, ook Maronitische familiën onder onze medereizigers te tellen. Een der Jesuïten van Beyruth, Pater M., konde zeer goed de tolk der Franken zijn. Door hem kwamen wij ook in aanraking met den pastoor der Maroniten, die te Ptolemaïs gevestigd zijn.

Een woord over de Maroniten, de bewoners van den Libanon, wordt in het dagboek van iederen reiziger gevonden. Wij waren dikwijls in de gelegenheid, ons over dat volk te onderhouden met hen, die onder de Maroniten gewoond en verkeerd hadden. Men kan tegenwoordig niet meer aannemen, dat de Maroniten tot op het einde der twaalfde eeuw in ketterij zouden hebben geleefd. In het laatst der vierde eeuw was de heilige kluizenaar Maron reeds bekend als de grootste voorstander en verdediger der Katholieke leer. Hij stierf in het begin der vijfde eeuw. Het klooster van dien Heilige aan den Oronto werd een middenpunt voor de Katholieken, die daarom toen reeds door de ketterij uit minachting Maro-

nitens genoemd zijn. Later werd een der monniken van dit klooster, Joannes Maron, de tweede Maron bijgenaamd, door Paus Honorius I, tot Patriarch van Antiochië gewijd. Vele ketters bekeerde hij, maar moest eindelijk, om aan het geweld der vervolging te ontgaan, met de bekeerden de vlugt nemen naar den Libanon. Daar bleef hij het werk der bekeering voortzetten, tot dat hij in het laatst der zevende eeuw stierf, zoo als hij geleefd had: in heiligheid. De Maroniten behielden den naam van hem, die hun Apostel geweest was. Men heeft beweerd, dat zij later tot de ketterij der Monotheliten vervallen, en, eerst weder in de tweede helft der zestiende eeuw, met de Kerk zouden verzoend zijn. Doch, wijl wij behalve door andere schrijvers, ook door onderscheidene Pausen, van Pius IV tot Benedictus XIV, hunne standvastige orthodoxie erkend zien, kan die bewering voor ons geen waarde hebben. Dat volk, hetwelk ten tijde der kruistogten « zijne broeders van het Westen te gemoet snelde, hen geleidde, van levensmiddelen voorzag, en naast hen streed, » heeft zich altijd onderscheiden door eene bijzondere gehechtheid aan Rome, die bij vele andere Oostersche volken niet bekend was; en, als er nu of dan eenige moeilijkheid bij hen mag gerezen zijn, zij onderwierpen zich immer aan de uitspraak van den H. Stoel. Hunne geschiedenis is die van een volk, dat altijd eenvoudig en zuiver van zeden was. Men kan intusschen niet loochenen, dat zij in den laatsten tijd wel iets van die zuiverheid van zeden, die hen altijd onderscheidde, verloren hebben, en dat hunne godsdienstige kennis tegenwoordig te wenschen overlaat. Laat ons hopen, dat het kwaad nog weder worde uitgerooid.

De Maroniten zijn evenwel niet de eenige bewoners van den Libanon. In de twaalfde eeuw reeds nestelden zich in deze bergen de barbaren, die onder den naam van Drusen

bekend zijn. Men heeft ten onregte de Drusen als een overschot der kruisvaarders beschouwd. Zij bestonden reeds vóór den tijd der kruistogten, en ontleenen hunnen oorsprong van den Muselmanschen khalif der Fatimiten, den woesten Hakem, die op het laatst der tiende eeuw te Kaïro in Egypte geboren werd. Deze barbaar wilde als hooger Wezen worden vereerd, maar zijne schandelijke kunstgrepen, gevoegd bij zijne wreedheid, verbitterden het volk. De woesteling werd overwonnen door Abu-Racna en het ware met hem gedaan geweest, had niet Alfadla, een zijner generaals, den overwinnaar gevangen genomen. Een weinig later, toen Alfadla ook zelf het slagtoffer van de wreedheid zijns meesters was geworden, kwam zekere Mohammed Daresi, de Druus genoemd, een apostel van zekere sekte der Muselmannen. Deze bood zijne diensten aan Hakem, en nu werd de goddelijke afkomst van Hakem in geschrifte gepredikt.

Toen echter de rampzalige Mohammed het waagde, in de moskee van Kaïro eene voorlezing zijner schriften te doen, kon hij den dood niet ontkomen dan door de vlugt. Zijn god Hakem zond hem naar Syrië, en daar vond hij niet enkel veiligheid, maar won hij ook voor zijne dwaze leer aanhangers, die zich naar hunnen apostel Drusen noemden. Deze apostel der Drusen sneuvelde wel kort daarna, maar Hakem schonk hem een opvolger in Hamzé, die het werk bleef voortzetten, zelfs toen Hakem door zijne zuster vermoord was.

Men zou kunnen zeggen, dat de sekte der Drusen aan een geheim genootschap gelijk is. De eenvoudige Drusen kennen niets van de leer; alleen de verlichten zijn ingewijd, en deze worden nog weder in klassen verdeeld. Wij hebben meermalen wetenschappelijke menschen ontmoet, die een geruimen tijd onder de Drusen verkeerd hadden; zij kenden weinig zekers over dit volk. De inkarnatie van God in Hakem, de zielsverhuizing en het voortduren der wereld en

Hakems Rijk na den oordeelsdag, schijnt nog de hoofdleer der Drusen te zijn. Al het overige, wat wij wegens hen vernamen, is vol verwarring en tegenstrijdigheid. Dat zij nog, als weleer, het gouden kalf aanbidden, wordt niet bewezen, maar de grond van hunne zedeleer is afschuwelijk.

Nog een ander volk woont meer oostwaarts, en heeft zijn hoofdzetel te Balbek; dit zijn de Metualers. Men weet, dat zij Muselmannen der secte van Ali zijn, een fanatiek volk, evenzeer aan de Muselmannen van Omar, als aan de Christenen vijandig.

De treurige geschiedenis van den Libanon in verschillende eeuwen is maar al te zeer bekend. Het woelt er nu weêr sedert het vorig jaar. Men sprak ons reeds te Beyruth (*) van maatregelen, die daar, om de rust te herstellen, moesten genomen zijn. Het oog der Maroniten blijft steeds naar Frankrijk gekeerd; maar de Drusen rekenen, zij verkondigen het luide, op Engeland. Het is een vreeselijk oordeel, dat

---

(*) Wat men te Beyruth vreesde is helaas maar al te spoedig in vervulling gekomen. Naauwelijks waren wij in Europa teruggekeerd, of de plundering en verdelging der Christenen waren in vollen gang. Welk een gruwel! Binnen korten tijd hadden Turken en Drusen meer dan 18.000 Christenen vermoord en telde men 6.000 weduwen en 10.000 weezen van beiderlei geslacht en duizende vrouwen en meisjes werden verkocht en weggevoerd; — bovendien waren er 75.000 mannen en vrouwen uit hunne verbrande dorpen verjaagd en naar de kuststeden en in het gebergte gevlugt aan honger en allerlei ellende ter prooi. Allerwege waren de verschrikkelijkste verwoestingen aangerigt en op eene uitgestrektheid van 116.360 vierkante Ned. mijlen was alles vermoord, vernietigd. En gewis zouden alle Christenen ter slagting gevoerd zijn, maar uit vrees voor de Fransche legers, hebben de Kannibalen de jagt op de „Christen honden” gestaakt..... altijd nogtans gereed om een nieuwen moordtogt te beginnen, en helaas daartoe vindt het huichelachtige Turkije ongetwijfeld nieuwe gelegenheid, dank der verdeeldheid en het onderling wantrouwen dat in Europa heerscht.

hier over Engeland wordt uitgesproken. Als wij verplicht waren eene geschiedenis te leveren van den Libanon, zouden wij, in weerwil der verklaringen dikwijls in Londen gedaan, niet veel weten aan te voeren tot verdediging van Engeland, doch wij hebben in ons dagboek geen plaats voor politieke beschouwingen, en keeren dus tot ons reisgezelschap terug.

Zoodra de stoomboot de ankers geligt had, lieten de Maronitische familiën hare matrassen spreiden; de dames zaten daarop neder, de mannen op den grond op tapijten, of zij wandelden heen en weêr. Sommigen van hen hadden eene manier van doen, als of zij langen tijd met Europeanen in aanraking geweest waren. De Arabieren ook, die met ons reisden, waren niet zoo afgetrokken als wij verwacht hadden; gelijk wij, schenen ook zij zeer nieuwsgierig te zijn; het was een zonderlinge kring, waarin den Franken zekere beleefdheid bewezen werd.

Wij voeren langs den westelijken kant van den Libanon. De boot stoomde, wjl het schoone weder zulks toeliet, digt langs de kust. Op sommige bergkruinen was de sneeuw van het vorige jaar niet weggedood. In het gezelschap bevond zich een Maroniet, die meer dan ieder ander bekend was met de belangrijke punten, welke zich hier voordoen; hij wees ze ons iederen keer met voorkomenheid. Het punt waar Jonas volgens de overlevering door den visch werd uitgeworpen, toen hij, naar Ninive gezonden, voor het aanschijn des Heeren was weggevlugt, wordt nog altijd «Ras Nebbi Jonas», de Kaap van Jonas genoemd. De Turken zelve maakten de pelgrims daarop opmerkzaam, want ook zij maken daarheen den pelgrimstogt.

Daar rijst als uit de zee de stad, waarvan Kanaäns oudste zoon als grondlegger genoemd wordt, de hoofdstad van Phenicië, tegenwoordig Saïda genaamd, het oude Sidon. Wij kwamen voor de stad, die van den zeekant nog een

allerschoonst gezigt levert. Wat is het pijnlijk als men u in het gezigt van zulk eene stad durft geluk wenschen, dat gij niet van nabij de getuige van hare ellende behoeft te zijn! De Sidoniërs zijn in de geschiedenis zeer beroemd, en als Homerus hen bezingt, dan levert hij geschiedenis. Hunne schepen, zegt men, waagden het eerst den strijd met het trouweloos element; hun heeft de zee het eerst toebehoord. De kunst om glas te maken schijnt ook reeds door de Sidoniërs te zijn ontdekt; men schrijft hun bovendien de uitvinding toe van het letterschrift. Bij den tempelbouw van Salomon en Zorobabel onderscheidden zich Sidons kunstenaars. Bij de verdeeling van Kanaän door Josué werd Sidon aan den stam van Aser toegewezen, maar is niet door de Joden bemagtigd geworden.

Sidon is helaas! gezonken door hare weelde en zedeloosheid. De verwoesting der oude stad, door Nabuchodonosor en Alexander den groote, was de uitvoering van het vonnis, hetwelk God door zijne profeten over haar gesproken had.

Wij waren hier aan den voorpost van het beloofde Land. Tot hier kwam ook de Verlosser en heeft Hij zijne wonderen verrigt; het moet in de nabijheid dezer stad zijn, dat Hij de dochter genas der Kananésche vrouw. Paulus kwam ook, en had hier vrienden, want vele leerlingen des Verlossers waren van Tyrus en Sidon. Zoo als men weet heeft Sidon ook haar belangrijk tijdvak gehad, toen zij, onder den naam van Saïette, deel maakte van het Christenrijk van Jerusalem.

Onze stoomboot voer de beroemde stad onverschillig voorbij, maar onze oogen wendden zich niet meer van die kusten af, die door alle volkeren zijn bezocht en welke de Verlosser zelf bewandeld heeft. Wij zochten een oogenblik te vergeefs Surafend (Sarepta), tot dat een Maroniet ons te regt hielp. De stad, waar God eene weduwe bevolen had Elias te

voeden, en waar de profeet het kind der weduwe opwekte van den dood, is geheel verwoest; wij konden bijna niets onderscheiden van hetgeen ons gewezen werd.

Sôur werd nu reeds op zekeren afstand gezien; het is de stad welke naast Sidon de beheerscheres der zee geweest is: Tyrus, reeds voor den Trojaanschen oorlog door de Sidoniërs gebouwd, de moeder van Kadix en Karthago, wier naam in de geschiedenis van bijkans ieder volk genoemd wordt. Het was een der beroemdste steden van de oudheid; alle schrijvers komen daarin overeen. Als men hare grootheid en rijkdom kennen wil, behoeft men enkel de profetiën van Isaias, Ezechiël en Zacharias in te zien. Men kan zich nauwelijks een denkbeeld vormen van zooveel pracht. Eene stad wier kooplieden vorsten waren, wier paleizen gebouwd waren van marmer en goud, wier markten door alle landen van alles werden voorzien; eene stad die het heelal deed vreezen, welk eene herinnering! Helaas! hoe zijt gij vergaan, gij trotsche stad, die in de zee woondet, gij die, te midden der wateren, zoo sterk waart met uwe ingezetenen, gij die het heelal vreezen deedt! Wij vonden er een scheepje, het was van een visscher. «Tyrus zal in het midden der zee eene plaats zijn, om netten te droogen.» Het is onmogelijk hier te vergeten, welk vonnis door de profeten over Tyrus geveld is.

Nabuchodonosor verdelgde de oude stad 581 jaren voor de geboorte van Christus. Zij verrees, en bloeide wederom, maar werd op nieuw door Alexander den Groote verwoest. Later had zij als Romeinsche volkplanting nog eenigen roem, maar werd al spoedig weder in asch gelegd. De pelgrim vergeet het laatste tijdvak van Tyrus niet; toen immers heeft de Verlosser zelf de stad bezocht. Petrus vestigde er eene gemeente, en Paulus vertoefde er. De christenen van Tyrus tellen vele namen onder de martelaars; hunne kerk was de

eerste na die van Jerusalem, en de voornaamste kerkvergaderingen van het Oosten zijn door hunne aartsbisschoppen bijgewoond. Sedert de eerste helft der zevende eeuw is de stad weggekewijnd onder de Turksche slavernij. De kruisvaarders verlostten haar nog in 1124 en voor eenigen tijd werd zij weder magtig, maar in 1291 door de Turken hernomen, heeft zij zich niet meer opgerigt.

Onze vrolijke medereizigers bemoeiden zich weinig met oude herinneringen van Sidon en Tyrus. De Tyriërs zelve sloopen de oude overblijfselen meer en meer, en verkoopen ze gaarne voor eene kleinigheid. De vrouwen schijnen nogtans altijd op de kleuren van Tyrus zeer gesteld te zijn. Men weet, dat Tyrus zich een bijzonderen naam heeft gemaakt door het bereiden der purperkleur. Geen purper was zoo gezocht als dat der Tyriërs. Rome ruilde haar goud voor deze kleur. Men verzekerde ons dat, op zekeren tijd des jaars nog altijd de purperschelp aan deze oevers te vinden is; maar zij wordt niet meer benuttigd; een speelgoed voor de kinderen is zij bij zeker feest.

Zoodra wij Tyrus waren voorbijgestoomd, scheen ons vaartuig meer te moeten afhouden van de kust, en weldra kwam de hooge Karmel goed in het gezicht. Wij hebben dien berg dadelijk met innige aandoening begroet; de Christenen deelden met ons hetzelfde gevoel. Men waarschuwde ons evenwel, dat er nog geduld te oefenen bleef; de stoomboot zoude eerst met den avond Kaïfa, aan den voet des Karmels gelegen, bereiken. Wij bleven ons derhalve onderhouden met de vrienden der reis. Het was eene zonderlinge combinatie, wij hadden zelfs den Mudir (regter) van Akka met zijnen zoon in onzen kring. De Turken en Arabieren zaten op den grond en beweerden dat hunne wijze van zitten veel gemakkelijker dan de onze is; wij bleven intusschen gebruik maken van het tabouret. Ik kan moeilijk zeggen, welk een pijnlijken

indruk de beleefdheid dier Turken jegens ons nu en dan op mij gemaakt heeft. Wij kenden reeds te veel het lot onzer medechristenen in deze streken, hoe zij onderdrukt en als in slavernij worden gehouden. Waartoe, dacht ik, die vriendelijkheid voor ons! Ik trachtte mij nogtans te overtuigen, dat onze medereizigers misschien minder kwalijk gezind jegens de Christenen konden wezen dan het dubbelhartige gouvernement, hetwelk zich niet ontziet, reeds sedert verleden jaar, woelingen in de hand te werken, waardoor de kracht der Christenen ondermijnd wordt.

De laatste stad die op onzen weg lag, is Akka of St. Jean d'Acre, vroeger ook Ptolemaïs genoemd. Ofschoon zij door Josué aan den stam van Aser was toegewezen, hebben de Israëliten haar niet bemagtigd. De stad is overigens door de rampen, die zij heeft ondergaan, zeer bekend; en bij belangrijke gebeurtenissen in Syrië, zal zij, om hare ligging, nog weër eenmaal het tooneel worden van menigen strijd. Zij heeft nog het voorkomen van eene sterke plaats. Bijzondere vermaardheid heeft Ptolemaïs ten tijde der kruistogten verkregen. In het begin der zevende eeuw was zij den Christenen door Omar ontweldigd. De kruisvaarders namen haar onder Boudewijn I, in het jaar 1104. Saladijn heroverde haar 82 jaren daarna; maar in 1191 werden de Christenen weder overwinnaars. Er is niets grootscher dan het tweejarig beleg waardoor, onder Richard Leeuwenhart en Philippus Augustus, Ptolemaïs den Turken weder ontnomen werd. Een eeuw later bezweek de stad voor den Sultan van Egypte, die met 250.000 Mahomedanen voor hare muren verschenen was. Met haar viel het Christen-rijk van Jerusaleem. Helaas! het was meer gesloopt door de Christenen dan door den Muselman. Toen Napoleon in 1793 St. Jean d'Acre belegerde, moest hij bij gebrek aan behoorlijk belegeringsgeschut het beleg opbreken.

In het jaar 1832 werd de stad door Ibrahim Pacha onder

de kogels begraven, maar de Engelsche en Oostenrijksche vloten ontnamen haar in 1840 weder aan Egypte. Sedert dien tijd bleef zij in het bezit van Turkije, der Christenen dankbaren bondgenoot! De reizigers, die over land van Beyruth naar den Karmel gaan, komen door Ptolemais, maar verlaten haar zoodra mogelijk. Wij stelden ons tevreden met de stad van den zeekant te zien. Onze boot voer de baai voorbij en wierp het anker aan den voet van den Karmel te Kaïfa. Hier eindigde onze zeereis. Wij aanschouwden eenige oogenblikken Karmel's heerlijke kruin, en de ontscheping begon naar landsgebruik. Gelukkig hij, die reeds geoefend is, als hij tegen den avond deel moet hebben aan zulk eene onderneming!

Wij moesten weêr dadelijk maatregelen nemen, om meester te blijven van ons goed. Zoodra er een sjouwer gehuurd was, betrok ieder onzer zijn post. Terwijl pastoor van L. toezigt bleef houden op ons magazijn, moest ik den Arabier begeleiden naar de sloep, waarin de Heer van G. reeds plaats genomen had, om alles in ontvangst te nemen. Het ging aanvankelijk zeer goed, maar onze drager kreeg waarschijnlijk voordeeliger gelegenheid in het oog, en liet dus zijnen principaal in den steek. Gelukkig vond ik een anderen helper; maar deze vriend, ofschoon zeer ijverig, behandelde de zaak zoo gemeenzaam, dat al spoedig een onzer reistasschen in eene verkeerde boot was aangeland. Ons roepen hielp er niets aan, het werd niet eens opgemerkt, tot dat ik zelf een bezoek bracht aan de schippers der vreemde sloep, en mij op Arabische wijze regt verschaftte, en zoo kwam ons goed weder ter regter plaats. Waarom een der Arabieren, juist toen ik weder aan boord der stoomboot wilde stappen, de sloep, waarin ik mij bevond met geweld afduwde, weet ik niet; maar, als ik mij niet in der haast aan een touw had vast gegrepen, zoude ik zeker met natte kleederen te Kaïfa

gekomen zijn. Onze drager had dit geheele tusschenbedrijf rustig aangezien, en hielp ons nu verder bij de inlading van het overgebleven goed.

De zee was zeer woelig, maar de sloep goed met roeijers bezet, en ieder van ons werd voor bekwaam genoeg aangezien om behoorlijk vast te zitten. Twee of drie vrouwen had men zeker uit voorzigtigheid naast elkander op den bodem der boot nedergelegd. Zij konden eene meerdere of mindere kneuzing bekomen, als een Arabier over haar heen liep, maar over boord raken konden zij niet. Er was dus in het oog der ruwe schippers geen zwarigheid, en de boot stak af. Men onthaalde ons nu niet enkel op het gewone gezang, maar een der Arabieren plaatste zich op de voorpunt der boot, en terwijl het vaartuig met geweld op en neder geworpen werd, bleef hij daar, geheel los staande, zijne bekwaamheid vertoonen in het bewaren van het evenwigt. Ondertusschen naderden wij de kust, doch moesten weër afsteken, omdat eene andere sloep ons, door de smalle rotsopening, was voorgegaan. Ons vaartuig werd nu met moeite uit de sterke branding gehouden; maar, ofschoon wij bij het missen van een enkelen riemslag op de rotsen konden verbrijzeld worden, de grappen van den kunstenaar werden voortgezet. Eindelijk kwamen wij toch behouden aan wal. Pater M. en de pastoor van Ptolemaïs vielen dadelijk in de handen van een paar half naakte schippers; wij hadden het geluk zonder de hulp dier menschen het vaartuig te kunnen verlaten. Acht Arabieren namen nu ieder iets van onze bagaadje op den rug, en geleidden ons naar eene Grieksche lokanda, waar wij, na eenig onvermijdelijk getwist met schippers en dragers, op eene vrij goede kamer onzen intrek namen.

Wat zalig gevoel in dezen oogenblik, één uur van de Karmelkruin, slechts acht uren van Nazareth! Wij maakten

dadelijk eene wandeling aan het dierbare strand. Bij onze terugkomst werden wij nog door een bezoek van onzen Consul verrast; de avond was feestelijk.

KAÏFA.

14 OCTOBER, VRIJDAG.

Ik heb den eersten nacht in Palestina slapeloos doorgebracht. Naauwelijks ingesluimerd werd ik ieder oogenblik gewekt door een dof aanhoudend gekerm, dat ik maar niet wist te onderscheiden. Ik had, ten einde tot rust te komen, op elke wijze gezocht, om een naam te vinden voor dat vreemd geluid, maar het gelukte mij niet; ik bleef in het onzekere en daardoor buiten slaap. Toen de morgenstond kwam, werd het geraas nog levendiger, en dat wees mij den weg op mijne ontdekkingsreis. Helaas, het waren goede vrienden, die mij zulk eenen onrustigen nacht hadden bezorgd. Eene kameelen-karavaan was op den weg voor onze lokanda gelegerd; die arme dieren hadden den ganschen nacht zoo geloeid en gezucht. Zij hadden ook wel reden om treurig te zijn, want ze waren in het geheel niet ontladen geweest; een handvol gesneden stroo lag hier en daar nog verspreid, dat was het overschot van hun sober avondmaal. De kameel wordt over het algemeen zeer slecht beloond voor de diensten, die hij den mensch bewijst; men rekest er te veel op, dat hij weinig behoefte heeft. Gelukkig heeft de natuur zelve aangewezen, waarbij men zich in het beladen van dit goedig dier bepalen moet. Wij hebben later dikwijls het beladen van kameelen bijgewoond; de dieren lagen bij die gelegenheid altijd geknield. Konden zij met den ontvangen last niet met eenig gemak opstaan, dan moest de vracht verligt worden; anders stelde men zich in gevaar hen onder weg

te zien bezwijken. Soms wijk men wel van dezen regel af; doch daarom ook vonden wij nu en dan kameelen in de woestijn, die daar dood waren nedergevallen.

Wij begaven ons vroegtijdig naar de kerk, om God dank te zeggen voor de tot hertoe behouden reis. Er is te Kaïfa een kleine, maar vrij goede katholieke kerk; wij lazen er de H. Mis. Na de Mis werden wij ontvangen door den pater Karmeliet, die hier als pastoor in bediening is. Het ontbijt was gereed: zwarte koffij met een stuk geroosterd brood. Hoe mijne vrienden dat eerste Palestina's-ontbijt hebben behandeld, is mij niet bekend, want zij waren mij een weinig vooruitgegaan. Dat echter mijne onbedrevenheid in het oog liep, durf ik niet betwijfelen, want ware er geen goed water geweest, mijne eerste proefneming zoude volkomen mislukt zijn. De conversatie van den pater was beter dan zijn ontbijt, en dus wel geschikt, om mij spoedig te doen bekomen van mijne verlegenheid: wij bleven ons met hem onderhouden, tot dat pater M. de reis aannam naar Nazareth.

Nu waren wij een bezoek schuldig aan onzen Consul den heer Leon; wij wenschten hem te bedanken voor zijne belangstelling, ons dadelijk bij onze aankomst betoond. Toen wij echter bij hem kwamen, om de schuld der dankbaarheid te voldoen, bleek het al spoedig, dat wij, in plaats van onze rekening te vereffenen, eigenlijk nieuwe en nog grootere schuld bij dien achtingswaardigen man gingen maken. Zonder zulks te hebben verwacht, werden wij als Hollanders op de meest gastvrije Oostersche wijze door hem onthaald. Dit Oostersche onthaal ten huize van een Israëliet scheen ons dadelijk te moeten herinneren, dat wij het land der traditiën waren ingetreden. Als Abraham de vreemdelingen ontving, verscheen Sara niet aan den maaltijd, maar stond achter de deur van de tent. De vrouw van den huize kwam ook niet aanzitten aan de kollatie, den pelgrims bereid. Toen de

gastheer met ons plaats op den divan genomen had, verwijderde zij zich, en bleef, terwijl wij iets gebruikten, aan den ingang der kamer staan, als of zij daar enkel was om onze orders aftewachten. Eerst later werden wij aan die goede vrouw voorgesteld. De Consul belastte zich nu ook met het doen maken van toebereidselen voor onze verdere reis, zoodat wij den tijd, die anders welligt voor ons een tijd van twisten met de moekers zoude geweest zijn, in aangenaam verkeer konden doorbrengen.

Kaïfa, door de Arabieren Haïfa genaamd, heeft eene gunstige ligging, de reede is hier minder onveilig dan bij het naastaangelegen Ptolemaïs. Wij vernamen, dat er tamelijk handel is. Galilea en Samarië voeren langs hier hare voortbrengselen uit; dat geeft eenige levendigheid. Men zegt, dat in de schoone baai van Kaïfa in vroegeren tijd, meer dan elders, de purperschelp gevonden werd. Welligt is het daarom, dat de stad eertijds den naam van Porphyreon gedragen heeft, al werd zij ook niet juist op de plaats van het oude Porphyreon der Pheniciërs gebouwd. De Bisschoppen van het christen Porphyreon hebben op verschillende kerkvergaderingen zitting gehad. Ten tijde der kruistogten werd Kaïfa door Godfried van Bouillon aan Tankred geschonken; maar men heeft zich vergist met te melden, dat toen ook de Bisschoppelijke zetel werd hersteld. Saladijn verwoestte later de stad, en de inwoners werden omgebracht of in slavernij weggevoerd. Tegenwoordig is Kaïfa een Turksch stadje met vervallen muren en verdedigingswerken; er wonen nogtans onderscheidene Christenen, die zich op den handel toelleggen. Wij vonden hier Arabieren van Europesche afkomst, die ons nog gedeeltelijk in het Fransch en gedeeltelijk in het Italiaansch hunne lotgevallen, en dus ook hunne teleurstellingen konden verhalen. Er zijn overal veel menschen wien het lot niet gunstig was. Vóór ons vertrek

kochten wij in den bazaar eenig wit neteldoek, hetgeen we, op raad van in dit land bekenden, om den hoed wikkelden, ten einde het hoofd voor de hitte der zon meer te beschutten: een maatregel, welke, zoo als men zeide, hier niet overbodig mogt gerekend worden. En nu gingen wij opwaarts naar den heiligen berg; de kawas van den consul vergezelde ons.

VII.

DE KARMEEL EN NAAR NAZARETH.

De weg van Kaïfa naar het klooster van den Karmel is eenigzins moeilijk. Nadat men een steenachtig olijvenbosch is doorgereden, komt men aan een steil pad, dat op de meeste punten eerder een trap dan een weg moet genoemd worden; maar de paarden zijn er aan gewoon, en men heeft ter vergoeding een allerschoonst gezigt. Nergens ook ademt men zuiverder lucht. En als u daarbij, gelijk het ons gebeurde, het angelusklokje zijne zoete toonen te gemoet voert, o dan wordt de weg zoo aangenaam, zoo gemakkelijk. Wij kwamen ten twaalf ure aan het Elias-klooster, waar de vreemdelingen met voorkomendheid worden ontvangen. Mijne vrienden waren ten overvloede van bijzondere aanbevelingsbrieven voorzien, en dus konden wij rekenen op de gulste gastvrijheid. De Prior van het klooster en Mgr. Valerga, Bisschop van Malabar, die zich juist hier bevond, kwamen het welkom zeggen aan de pelgrims; een Karmeliet van België, Pater Victor van het klooster te Gent, bekend aan pastoor van L., bleef vervolgens de landgenooten gezelschap houden bij het middagmaal. Maar wij hadden van den eersten oogenblik behoefte aan eene wandeling op den berg, die in de H. Schriftuur bijzonder gevierd wordt.

Het land van belofte der nieuwe Wet, de Kerk van Christus op aarde, door den profeet in de toekomst aanschouwd

en voorspeld, dat heerlijk en vruchtbaar land wordt bij den Karmel vergeleken. De schoonheid van den Karmel, zegt de profeet, zal haar gegeven worden. Het hoofd van de bruid des hooglieds, de schoonste der schepselen, wordt aan den Karmel gelijk genoemd. «Uw hoofd is als de Karmel,» zingt Salomon haar toe. En inderdaad, de Karmel is schoon. Het is een bergketen, die eene lengte van bijna acht uren hebben kan, hij strekt zich uit van het Zuidoosten naar het Noordwesten, waar hij als een voorgebergte in de zee uitspringt, zijne hoogste toppen bereiken 1800 voet. Ofschoon de grondstof van den Karmel uit eene soort van kalksteen bestaat, is hij toch op de meeste plaatsen bezet met geurig struikgewas en altijd groenend hout. Wij vonden aan zijne lagere zijden den olijf- en vijgenboom, hooger op den pijnboom en eik. Hij was eertijds het «vruchtenveld,» thans vloeijen zijne beken grootendeels weg en bevruchten het landschap, dat lager gelegen is, maar de natuur heeft hem eene schoonheid hergeven, wel in overeenstemming met de groote dingen, die op zijne kruin gebeurd zijn.

De Karmel is de plaats, waar God op eene bijzondere wijze verheerlijkt is voor het gansche volk van Israël. Zoodra gij den berg beklimt, daagt voor u het beeld op van den grooten profeet, die hier de afgoderij beschaamd, de eer van Jehovah gewroken heeft.

Onder de regering van Achab was de boosheid groot in Israël. Met eene Sidonische prinses gehuwd, bevorderde deze vorst ten gevalle zijner vrouw de afgoderij. Baäl, den afgod der Sidoniërs, had hij in Samarië een prachtigen tempel gewijd; de Baälpriesters van Sidon verrigttten in het midden van Israël de altaardienst. Het volk werd in den stroom van ongeloof en zedeloosheid meêgesleept; men verachtte Jehovah in het openbaar.

Doch daar komt op eens een man, wiens kleed was een

haren mantel met een lederen gordel toegemaakt: Elias de Thesbiter. Hij kondigt den koning dreigend aan: zoo waar de Heer, de God van Israël leeft, er zal in jaren geen dauw noch regen zijn, dan naar de woorden mijnsmonds.

Het woord des Heeren werd vervuld, drie jaren en zes maanden viel er geen regen in het rijk van Israël. De nood klon onbeschrijfelijk hoog.

Maar nu ontving Elias het bevel: ga, vertoon u aan Achab, opdat ik regen geve op het land. God wilde verheerlijkt worden voor het gansche volk. De dag is bepaald, het zal blijken, wie God is in Israël.

Op den bestemden dag zijn vier honderd vijftig Baälsprofeten op den Karmel vergaderd; Israëls volk is er te zamen gekomen uit alle oorden des rijks. Daar verschijnt Elias. Hij staat alleen, maar de profeet van Jehovah weet door wien hij gezonden is. «Hoe lang, roept hij met magtige stem tot het volk, hoe lang zult gij aan beide kanten kreupel gaan! Indien de Heer uw God is, volg Hem, doch is het Baäl, volg dan hem.» Maar het ontstelde volk antwoordde hem niet. «Ik ben, hernam Elias, alléén gebleven een profeet van den Heer, doch 450 zijn de Baälsprofeten in getal,» De strijd, dien ik aanga met hen, zal beslissen wie God is in Israël. Er moesten twee varren worden aangebragt. Laat, zeide Elias, de Baäls-priesters een daarvan uitkiezen, hem in stukken houwen en de offerdeelen op het hout nederleggen zonder vuur. Ik zal den anderen nemen en op het hout schikken; er zal ook geen vuur worden bijgebragt. Roept gij den naam van *Uwen* God aan, ik zal den naam aanroepen van den Heer. En de God, die door het vuur antwoordt, zal onze God zijn. «Dat voorstel is goed,» antwoordde het gansche volk.

Nu namen de Baälsprofeten hun offerdier en bereidden het zóó als door Elias was vastgesteld. Maar zij riepen te

vergeefs : Baäl , verhoor ons ! van den morgen tot den middag toe , te vergeefs voltrokken zij hunne afgodische plegtigheden. Er was geen stem , noch iemand , die antwoordde.

Roept toch wat luider , spotte Elias. Hij is immers God ! maar hij zal in gesprek zijn , of in de herberg , of op reis. Mogelijk slaapt hij wel , hij zal wel ontwaken als gij wat harder roept. En zij riepen nog luider en maakten zich met messen en priemen wonden in het vleesch , zoodat het bloed er afstroomde ; doch Baäl kwam hun niet te hulp.

Dan sprak Elias tot het volk : komt tot mij. En toen het volk was genaderd , herstelde hij het altaar des Heeren , dat verwoest was. Twaalf steenen nam hij , naar het getal der stammen van Israëls kinderen , en hij wijdde het altaar aan den Heer. Rondom hetzelfde maakte hij eene groeve en legde de offerdeelen op het hout , en gebood dat men vier kruiken vol water zou scheppen en die over het hout uitstorten. Dit liet hij drie malen doen. En het water stroomde van alle zijden des altaars af , zoodat ook de daarom gemaakte groeve gevuld werd. Als nu het uur gekomen was , waarop het avondoffer moest worden opgedragen , trad Elias toe en bad : O Heer , God van Abraham ; Isaäc en Israël ! toon heden , dat Gij Israëls God zijt , en ik uw dienaar ben , en dat ik dit alles naar uw bevel gedaan heb. Verhoor mij Heere , verhoor mij , opdat dit volk wete , dat gij de Heer , de God zijt , en dat gij hun hart weder bekeerd hebt. In angstvolle verwachting staat het schuldig volk , het oog gevestigd op de offergift. En zie , daar openen de hemelen zich , en het vuur des Heeren schiet op het altaar neër , en offer en hout en steen en aarde worden verteerd , en het water in de groeve geheel opgedroogd. Toen het volk dat zag viel het met het aangezigt ter aarde en riep eenstemmig uit : de Heer zelf is God , de Heer zelf is God.

Nu gelastte Elias , dat men alle Baäls-profeten grijpen

zou; geen van hen mogt het ontkomen. En als het volk dit had gedaan, leidde hij de bedervers des volks bij de Kison-beek, die aan den voet des Karmels vloeit; zij werden ter dood gebragt.

Zoodra deze schrikkelijke strafoefening was voltrokken, ging Elias tot Achab. De lucht was nog onbewolkt en strak, doch de profeet wist wat God gesproken had. Ga naar huis, zeide hij tot Achab, eet en drink, want het gedruisch van een zwaren regen wordt reeds gehoord. Daarop beklom hij de kruin des Karmels, boog zijn aangezicht ter aarde, en smeekte dat God zijn woord vervullen mogt. En terwijl hij bad, zond hij zijn dienaar opwaarts om uit te zien naar de zee. Doch deze kwam terug en zeide: er is niets. Ga zevenmaal terug, sprak de man Gods. En toen de dienaar ten zevenden male naar de zee had uitgezien, kwam hij weder en zeide: een wolkje, zoo groot als de voetstap eens mans, klint op uit de zee. Nu hernam Elias: ga, zeg den koning: span uwen wagen aan en rijd weg, opdat de regen u niet overvalle. En de hemel werd bewolkt en verduisterd, de wind stak op en er kwam een zware regen. En de hand des Heeren kwam over Elias, en hij ijldes Achab vooruit tot dat hij kwam in Jezrahel.

Zoo trad Elias op dezen berg voor Jehovah in het strijperk, zoo gaf God getuigenis tegen over het volk, dat Hij de Heer is, de God van Israël. Wie zal het wagen iets te voegen bij dit ontzagverwekkend verhaal? Het was voor ons een plegtig oogenblik, toen wij dat tooneel van Gods grootheid en goedheid gingen overschouwen, toen wij God gingen aanbidden op den heiligen berg. De Heer zelf is God! Geen ander God buiten Hem! Hem, Hem alleen zullen wij al de dagen van ons leven volgen, deze belofte heeft ons hart in verrukking herhaald.

En toch mengde zich met onze vreugde een weemoedig

gevoel. Waarom immers, dachten wij, ligt op dezen berg de offerplek van Elias sedert eeuwen verlaten? Waarom bleef er ten minste geen bidplaats op deze eerbiedwaardige plek? Helaas! dáár zal waarschijnlijk geen veiligheid voor den christen zijn. De eigenlijke plek, waar het offer van Elias door het vuur des Heeren werd verteerd, ligt op grooten afstand zuidoostwaarts van het klooster verwijderd, daar waar de beek Kison het dichtst aan den Karmel komt. Eene overwelfde fontein is er nabij, deze heeft, in weerwil van de driejarige droogte, waarschijnlijk overvloedig water tot het begieten des offers kunnen opleveren. De offerplek zelve kan El-Mansourah zijn, maar waarschijnlijker misschien is het El-mohraka, «de verbrande plaats,» zoo als zij thans nog door de Arabieren genoemd wordt. De hoogst oude ruïne, die men daar vindt, is de bouwval eener kerk, denkelijk van die, welke de H. Helena, volgens Nicephorus, op den Karmel bouwen deed, zoodat ook de oudheid ons gevoelen schijnt te hebben voorgestaan.

Zoodra wij in het klooster waren teruggekeerd, begaven wij ons naar de kerk, waar het paterskoor begonnen was de avondgetijden te psalmodiëren. Wij volgden daar in den geest die schoone gezangen, die zoo juist de behoefte van ons hart, onze dankbare opgetogenheid wedergaven.

De kloosterkerk van den Karmel is eenvoudig. Zij is eene rotonde. Het uitspringend altaarkoor, de dusgenaamde Maria-kapel, rijst veel hooger dan de vloer der kerk. Een trap met dubbelen opgang leidt er toe uit het ruim. Tusschen deze twee opgangen daalt men een paar treden af in eene grot onder het koor. Deze wordt de Elias-grot genoemd. Men meent, dat de profeet er zijn verblijf heeft gehouden. Zij heeft een altaar, doch is overigens in haar natuurlijken staat. In het ruim der kerk vindt men nog twee zij-altaren, ook hebben wij er een orgel opgemerkt.

Dezen avond vernamen wij dat het feest van de H. Theresia den volgenden dag, met bijzondere plegtigheid, zoude gevierd worden. Dewijl Mgr. Valerga zich met zijne missionarissen in het klooster bevond, had men daartoe eene schoone gelegenheid.

Mgr. kwam zich nog eenigen tijd onderhouden met ons. Die goede bisschop! hij was nog jong, maar de arbeid had hem vergrijsd. Hij wist, dat hij welligt niet lang meer weêrstand aan het klimaat zijner missiën zou bieden. Ook was hij naar nieuwe werklieden komen uitzien. Hij had die geestelijken gevonden, die met hem ongekend hun leven wilden ten offer brengen voor de groote zaak. Nu keerde hij tevreden naar zijne kerk terug, in gezelschap van zijne medehelpers, want bij zijn sterven zou de kudde niet verlaten zijn. Wij soepeerden dezen avond met een Nazarethaner student van het patriarkaal seminarie te Beit-Djala in de nabijheid van Bethlehem. Dewijl hij zeer goed Fransch sprak, konden wij, bij voorraad, inlichtingen inwinnen over Nazareth; hij was onze eerste leermeester voor enkele woorden van dagelijksch gebruik in de ons vreemde Arabische taal.

15 OCTOBER, ZATURDAG.

De klok kondigde heden reeds vroeg het feest aan van de hervormster der Karmeliten-orde, de H. Theresia. Wij gingen ons bereiden tot de H. Mis. De pelgrims droegen de H. Offerande op in de Elias-grot, en keerden na het ontbijt, om de pontificale Mis bij te wonen, naar de kerk terug. De Bisschop werd door Italianen, Franschen, Maltezers, Nederlanders en een Arabier bijgestaan. De Fransche en Oostenrijksche Consuls van Kaïfa waren in hunne kwaliteit bij de H. Offerande tegenwoordig. Het deed ons genoeg

op te merken, dat de Karmel nog niet door katholieke vorsten vergeten wordt. De misgewaden, die heden voor het eerst werden gebruikt, waren een geschenk van Spanje's koningin. Men heeft geen gebedenboek noodig bij zulk eene plegtigheid. Ik werd nogtans, nu en dan, door het orgel gehinderd. Er bestaat, voor zoover wij ondervonden, in het Oosten weinig denkbeeld van kerkelijk orgelspel. Die voor spelen en tusschenspelen, die alle overeenstemming met den inhoud der kerkelijke gezangen missen, kunnen zeker voor niemand stichtend zijn.

Na het einde der plegtigheid werd er een weinig gegeten. Wij waren in gezelschap der paters in de Divanskamer. De Fransche en Oostenrijksche consuls kwamen er ook. Het gesprek konde dus niet anders dan zeer gereserveerd zijn. Men leidde ons vervolgens naar het schoone klooster-terras. Welk een treffend gezicht! Daar lag naar het Westen « de groote zee.» Zij schitterde van het licht der zon. Het was stil, maar uit den schoot der wateren klom een zacht geruisch; de zee loofde zeker den Heer in dezen oogenblik. Noordwaarts zagen wij over Kaïfa. Ptolemais, op dezen afstand gezien, scheen niets van hare vorige schoonheid te hebben verloren; doch schooner dan dit alles vertoonden zich de kruinen van den Libanon met den grooten Hermon, die zich in het Noordoosten verheft. De vlakten van Akka konden wij in het Oosten overzien. Zuidwaarts breidde zich de vlakke kust naar Caesarea uit, daar wachtte ons het dal van Saron, in de H. Schriftuur beroemd.

Wij hadden de hooge terrassen verlaten en nog een weinig in de kerk neêrgeknield, toen onverwachts eene zware onweërsbui zich boven den Karmel ontlaste. Met verschrikkelijk geraas rolde de donder over het klooster heen. Drie slagen volgden elkander met een ontzettend geweld. Ik weet niet, of de natuurkundigen, in zulk een oogenblik, wel zouden

denken aan hetgeen over het onweder in hunne boeken vermeld wordt. Men aanbidt God in zulk een ontzaggelijken stond. De lucht herstelde zich in enkele minuten. Men vreesde wel dat zulk verschrikkelijk weêr de voorlooper van den regentijd zoude zijn; doch wij konden, als of er niets ware gebeurd, op nieuw onze excursiën ondernemen.

Wat zonderlinge berg met zooveel grotten, waarvan het getal zelfs op twee duizend wordt gesteld! De Karmel is door de profeten Elias en Eliseüs niet enkel bij plegtige gelegenheden bezocht geworden, maar ook, eenigen tijd hunne en hunner leerlingen woonplaats geweest. Eene ruime vierkante grot met eene soort van alkove op de noordwestelijke helling des bergs, wordt nog door Arabieren en Christenen de profeten-school genoemd. Deze eerbiedwaardige plaats wordt thans door een Turkschen Santon (monnik) bewaard. Wij vonden er eene groote wasflambouw ter eere van Elias door de Turken ontstoken.

Dat de Karmel op plegtige dagen, om te aanbidden, ook door het volk van Israël werd bezocht, kan wel uit de geschiedenis der Sunamitische vrouw worden opgemaakt. De plaatselijke overleveringen noemen den H. Joachim en Anna met Maria haar kind als bezoekers van den heiligen berg. Maria zoude er later ook gekomen zijn, toen zij met haar goddelijk Kind van Egypte wederkeerde; welligt heeft zij er eenigen tijd vertoefd. Maar de Karmel moest ook de glorie van Jehovah, de heerlijkheid Gods zien. Er is niet aan te twijfelen, dat de Verlosser, die zelfs tot Tyrus en Sidon voortging, ook den Karmel met zijne Apostelen bezocht heeft.

Men weet, dat sedert de dagen van Elias en Eliseüs de Karmel bewoond is door kluizenaars, die bij de komst des Verlossers het geloof in Hem hebben aangenomen, en vervolgens, naar de plaats hunner woning, Karmeliten genoemd

zijn. Joannes van Antiochië schreef in het jaar 130, dat godvruchtige kluzenaars, navolgers van Elias en Eliseüs, dikwijls van den Karmel, hunne woonplaats, afdaalden, en in Galilea en Samarië het geloof in den Verlosser gingen verkondigen.

De Karmeliten bewaren in hun officie de godvruchtige overlevering, dat de navolgers van Elias en Eliseüs, met eene teedere devotie voor Maria bezielde, op de kruin des Karmels, de eerste kapel ter eere der altijd onbevleete Maagd aan God hebben toegewijd, en dat hun daarom de naam van broeders van St. Maria van den Karmel gegeven is.

Als pelgrims veroorloven wij ons niet, deel te nemen aan den strijd, die voor of tegen enkele traditiën der Karmeliten gevoerd is. Buiten twijfel werd de Karmel zeer vroeg door Therapeuten en Asceten bewoond, en waarom zouden dezen niet zeer spoedig den naam van Karmeliten hebben verkregen? Doch, bepaald als kerkelijke of geestelijke orde, kennen wij de Karmeliten eerst in de 13^e eeuw. De kruisvaarder, Berthold van Kalabrië vereenigde in de tweede helft der twaalfde eeuw, een klein getal broeders op de helling des bergs aan den zee-kant, bij de Elias-grot (profeten-school), en bouwde tusschen de aldaar toen reeds aanwezige ruïnen eene kleine kerk. Hij woonde er met tien broeders in het jaar 1183, toen de priester, Joannes de Phocas, den Karmel bezocht. Brocard, opvolger van Berthold, verzocht en verkreeg in 1209 van Albertus, Patriarch van Jerusalem, voor de broeders van den Karmel eenen Regel, die in het jaar 1224 door Paus Honorius III bekrachtigd, en, iets later, door Innocentius IV uitgebreid en in enkele punten verzacht werd. In 1285 eerst, schijnen de Karmeliten het schapulier, en iets later nog mantel en kap te hebben aangenomen.

Bij het toenemen der Turksche heerschappij kunnen intusschen de Karmeliten niet in het rustig bezit hunner woning

gebleven zijn, meermalen veranderden zij dan ook op den heiligen berg van verblijf.

Zoo vinden wij, gelijk reeds is gezegd, op het laatst der 12e eeuw een klein getal broeders bij de profeten-school (Elias-grot) op de noordwestelijke helling des bergs. De H. Albertus, die hen onder éenen regel vereenigde, schreef hun in het begin der 13e eeuw, als wonende bij de bron van den Karmel, die van het eerstgenoemde punt wel een uur verwijderd is. Daar liggen ook nog de ruïnen van het S. Brocardus-klooster nabij het dal der martelaars. Quaresmius, die in de eerste helft der zeventiende eeuw in Palestina woonde, spreekt bovendien van eene groote kerk, in vroeger eeuwen op den top des Karmels gebouwd, doch hij zegt, ze geheel vervallen te hebben gevonden. Toen in dezelfde eeuw, na de hervorming der orde, de Karmeliten op den langen tijd door hen verlaten Karmel terugkeerden, vestigden zij zich wederom bij de profeten-school. Kortens tijd daarna werden zij echter van daar verdreven, en de grot werd, zoo als ze thans nog is, eene moskee. Na nogmaals van een ander punt verdreven te zijn, bouwden zij in 1767 eene nieuwe kerk en klooster, ter plaatse, naar het schijnt, waar eertijds de kerk stond, door Quaresmius bedoeld. Dit is het klooster, hetwelk door Napoleon in 1799 tot hospitaal ingerigt, na zijnen aftogt door de Turken omvergehaald en later door den beruchten Pacha van S. Jean d'Acre (Akka) geheel vernield werd.

Thans bezitten de Karmeliten een schooner en ruimer gebouw, op de plaats van het vorige opgetrokken. Europa herinnert zich nog den ontwerper en uitvoerder van het grootsche plan, broeder Jan Baptist, den armen Karmeliet, die niets anders bezittend dan moed en vertrouwen op God, om aalmoezen in te zamelen de halve wereld heeft afgereisd. Maar de Karmel herinnert zich ook, dat gansch Europa voor

den bouw des kloosters hare officers gebragt heeft. Het klooster is een toevlugtsoord voor iedereen reiziger, het voornaamste gedeelte des gebouws is voor de gasten bestemd, en men vindt daar alles, geneeskundige hulp zelfs, als het noodig mogt wezen.

Het voormalig paleis van den Pacha van Akka, nabij het klooster gelegen, behoort nu aan de Karmeliten, en is tot verblijfplaats voor de Oostersche pelgrims bestemd. In den tuin, die voor het klooster ligt, wees men ons nog een klein monument. Het is gewijd aan de nagedachtenis der ongelukkige Franschen, die gekwetst, of door de pest aangetast, Napoleon op den terugtogt niet konden volgen, en door de Turken werden vermoord. Toen de Karmeliten terugkwamen op de puinhoopen van hun klooster, vonden zij er de overblijfselen dier soldaten overal verspreid. Zij hebben ze begraven en dat kleine monument op hun graf opgericht.

De dag was voor ons ten einde, er moesten maatregelen genomen worden voor de reis naar Nazareth.

16 OCTOBER, ZONDAG.

De heilige Mis werd vroeg gelezen, wij toefden daarna eenigen tijd in de kerk. Als men zich op weg begeeft naar Nazareth, vergeet men de Moeder des Heeren niet. Wees gegroet, Gij vol van genade! Hare voorspraak moge ons vergezellen op onzen moeilijken weg. Wij namen afscheid van de gelukkige Karmel-bewoners, en men leidde ons naar beneden: de paarden stonden daar reeds gereed.

Maar wat mag dat ontevreden gemompel beteekenen, waarmede wij tot kennismaking door onze mockers werden ontvangen? Doch wij behoefden niet lang naar de bedoeling dier menschen te raden. Het gold onze zadels! Vele Ara-

bieren willen met de Europesche rjazadels niets te doen hebben; zij hadden daarom reeds vóór onze komst besloten, om het gebruik van de onze niet te veroorloven. Wij meenden nogtans, dat men, na eenigen tijd te hebben geredeneerd, als gewoonlijk, wel zoude toegeven. En inderdaad twee Arabieren, ofschoon altijd schreeuwende dat het niet zoude gebeuren, begonnen hunne paarden, op Europesche wijze, te zadelen. De derde moeder daarentegen hield als man van karakter vol, en wilde, in plaats van toe te geven aan Europeanen, liever onverrichter zake met zijn paard naar Kaïfa terugkeeren. Wij lieten hem gaan. Een der pelgrims moest nu den weg naar Kaïfa te voet afleggen. Tot ons genoeg en viel op pastoor van L. dat treurig lot!

De weg was buitengewoon steil; de paarden, ofschoon aan dezen rid gewoon, moesten met de grootste omzigtigheid afdalen. Wij ontmoetten enkele Christenen; de vrouwen en kinderen waren op ezels gezeten, de mannen te voet; zij gingen zeker naar de Mis op den Karmel. Nu en dan zag ik eens om naar onzen wandelenden vriend, die lustig de trappen afklom. De andere pelgrim scheen zich minder op zijn gemak te gevoelen. Het was ook de eerste, en een moeilijke proef. In de vlakke gekomen bemerkte ik, dat mijn toestand eigenlijk de gevaarlijkste was geweest op dezen togt; de teugel van mijn paard was geheel versleten en brak. Ware dit gebeurd op de steile helling, waar ik het dier met den teugel moest ondersteunen, dan konde er alligt een groot ongeluk zijn gebeurd. Nu was het niet de moeite waard, er om stil te houden; wij naderden Kaïfa.

De Consul kwam in eigen persoon ons te gemoet, en wilde ons maar niet laten vertrekken, voordat wij nog eenige verversching ten zijnent hadden gebruikt. Er werd dus nog een uur bij dien gastvrijen Israëliet vertoefd. Ten tien ure zaten wij weër in den zadel: nu moest het in eens door naar Nazareth.

Men verzekerde ons, dat de wegen tegenwoordig veilig waren. De Pacha van Jerusalem had nog kort geleden het land van eenige bandietenbenden doen zuiveren, het zou dus niet noodig zijn bewijs van onzen moed te geven op dezen togt. Voorzigtigheidshalve werden wij nogtans door een gewapenden drogman vergezeld. Deze drogman of tolk was een Turk, die behalve het Turksch ook Arabiesch sprak! hij wist echter ook in het Italiaansch een weinig tabak te vragen en zich te verontschuldigen, als hij er niet aan dacht den tabakszak aan den eigenaar terug te geven. Een paar mockers, die met ons reden, waren van dezelfde school, maar trachtten ons in het Italiaansch te beduiden, dat de dienst van dien ongeletterden drogman wel konde gemist worden. Wij hadden wel gaarne èn drogman èn mockers te huis gelaten, maar in een land zonder groote wegen zijn zulke lieden onontbeerlijk; men moet zich geheel aan hen toevertrouwen. Gelukkig vonden wij hen over het algemeen beter dan men veronderstelt; zij verdienen op een enkele uitzondering na het vertrouwen, dat hun geschonken wordt. Welgemoed reden wij Kaïfa uit.

Het beloofde Land werd eertijds, voor zoo ver het aan dezen kant des Jordaans en der Doode Zee ligt, naar den kleinzoon van Noë, Kanaän genoemd. Omdat het door God aan Abraham en zijn geslacht beloofd was, heeft het den naam van 't «beloofde land.» Door de Israëlitën onder Josuë bemagtigd, komt het, vereenigd met het overjordaansche, voor onder den naam van land van Israël, land der Hebreëuwen. Ook land van Jehovah noemen de profeten het. Toen, bij Salomon's dood, de scheuring der stammen plaats had, werd het Rijk der tien stammen het koninkrijk van Israël of Ephraïm genoemd. Dit Rijk besloeg geheel het noordelijk gedeelte des lands met Galaäd over den Jordaan. Het Rijk der twee stammen, het zuidelijk deel, noemde men Juda's koninkrijk.

Het is bekend dat Israël en Juda, in gevangenschap weggevoerd, eindelijk vrijheid verkregen om naar hun land weêr te keeren. Van deze vrijheid maakten de meesten van Juda's stam gebruik, en van daar, dat allen, die waren wedergekeerd, nu den algemeenen naam van Joden verkregen, en de naam van «het Joodsche land,» aan het geheel gegeven werd.

De naam van «Palestina» is minder oud. Hij is ontleend van de Philistijnen, die in het zuidwestelijk gedeelte des lands hunne steden hadden; de Grieken en Romeinen gaven dezen naam aan het geheele land.

Voor ons is Palestina «het Heilige Land», omdat de Verlosser der wereld daar geleefd en geleden heeft. Ten tijde vooral des Verlossers was de geheele landstreek aan deze zijde des Jordaans en der Doode Zee in drie landschappen verdeeld: Judea, Samarië en Galilea. In het Zuiden ligt Judea, Galilea ligt in het Noorden, het midden gedeelte wordt Samarië genoemd. Wat aan de oostzijde des Jordaans gelegen was, werd de overjordaansche landstreek of Perea geheeten. Thans is Palestina onder de heerschappij der Turken gebragt en wordt door hen onder de Pachaliken of landschappen van Syrië gerekend.

De grenzen van het beloofde Land worden op verschillende plaatsen der H. Schriftuur vermeld. Ik zal, zegt Mozes, uwe grenzen stellen van de Roode Zee tot de zee der Philistijnen (Middellandsche zee) toe, en van de woestijn (van Arabië) tot aan den vloed (den Eufraat). Elders worden nog meer bepaalde omschrijvingen van het land gedaan. Men moet intusschen daarbij in aanmerking nemen, dat eenige grensbepalingen die waren van het land, hetwelk nog veroverd moest worden, maar dat de Israëlitén om hunne traagheid niet hebben veroverd. Wel zien wij onder de regering van Salomon de heerschappij van Israël tot aan de Roode

Zee en den Eufraat uitgebreid, maar slechts in dien zin, dat de bewoners schatplichtig waren; het land werd niet bepaald in bezit genomen door Israël.

Van het land nu, werkelijk door de Israëlitén in bezit genomen, kennen wij als westelijke grens de Middellandsche zee, van El-arisch, in de schriftuur de beek van Egypte genoemd, tot omstreeks Sidon. Van hier gaat de noordelijke grenslijn oostwaarts naar den Hermon en de grenzen van Damascus. De oostkant in het overjordaansche wordt door de bergen van Galaäd en woest Arabië begrensd; de lijn gaat, ten einde de zuidelijke grens te vormen, om de zuidelijke uiterste punt van de Roode Zee heen, tot dat zij eindelijk aan de zee de beek van Egypte bereikt. De grootste lengte van het land was van het Noorden tot het Zuiden omstreeks 53 uren gaans, de breedte van het Oosten naar het Westen zeer ongelijk, maar gemiddeld 21 uur.

De pelgrims bevonden zich nu reeds in Galilea, het landschap, waar de Verlosser het langst gewoond en de meeste wonderen verrigt heeft. Zou er voor den Christen een land kunnen zijn in schoonheid aan dit land gelijk?

Na eenigen tijd gereden te hebben vonden wij eene tamelijk groote uitgestrektheid, die onder water stond; wij trokken er door. Eene menigte kudden hadden in deze waterrijke plaats, met de frischheid, ook voeder in overvloed. De herders hadden volstrekt geen ruw voorkomen, en waren, ofschoon gewapend, evenmin als wij verlangend, om van hunne wapenen gebruik te maken. Het was zichtbaar, zoo als Flavius Josephus het noemt, een vet land, dat ook nu nog overal rijk kon voorzien zijn van weilanden en allerlei soort van boomen; maar het is te weinig bevolkt, en bovendien behoort het aan Turkijë en wordt dus slecht bebouwd. Hier en daar zagen wij in plaats van de bloeiende steden, die men er vroeger vond, een enkel gehucht. Een van die

gehuchten kwamen wij zeer nabij, doch niemand gevoelde zich geneigd tot eenige kennismaking; liever gingen wij wat vertoeven bij eenen put, die een weinig ter zijde gelegen was. Drie of vier meisjes waren daar bezig met water te scheppen voor het vee. Het water werd in emmers van geitenvel opgehaald en in bakken uitgestort; het zal in de dagen van Laban niet eenvoudiger zijn toegegaan. Enkele kruiken stonden bij den put gereed; daarin moest het water huiswaarts gedragen worden. Deze menschen waren intusschen beter gekleed, dan de vrienden, met wie wij bij de landing te Kaïfa kennis gemaakt hadden; zij waren ook zeer voorkomend, om ons van het noodige water te voorzien. De kruik werd ons dadelijk aangeboden. Onze gedachten dwaalden geheel in den ouden tijd, tot dat het gezelschap en niet het minst die dochters van de woestijn zich vrolijk maakten over mijne onhandigheid. Ik wilde water drinken uit de kruik, die mij werd aangeboden; maar er niet aan denkend, dat de mond der kruik eenigzins grooter dan de mijne was, werd ik bij het ligten derzelve geheel overstroomd. Gelukkig wist ik alleen, dat ik nog meer water tusschen dan over mijne kleederen had gekregen.

De Turk die, onder het rooken zijner pijp, bij dit alles den hoogsten ernst bewaard had, gaf het sein om te vertrekken; een weinig tijds daarna reden wij weder in een behoorlijken draf vooruit. Mijn paard maakte wel een oogenblik inbreuk op de orde, door de pooten in de hoogte te steken, maar dat schaadde ons niet; in vijf minuten herstelt men hier alles, mits de reiziger gezorgd hebbe, dat hij van touw voorzien is en zich wete te behelpen. Van nu af aan besloot ik echter, niet meer te paard te gaan, alvorens alles goed te hebben nagezien, en wij hebben later ondervonden, dat zulks onder menschen, zoo ruw en zorgeloos als men hier aantreft, bepaald noodzakelijk is.

Ofschoon de vruchtbare streek, waarin wij ons bevinden, aan eene woestijn gelijkt, zal zij toch zeker ook zonder kultuur, overvloed van voeder voor de kudden voortbrengen. Thans is wel bijkans alles verdroogd, doch zoodra de regen komt, moeten deze vette gronden, zelfs voor werkelooze bewoners, een rijkdom zijn. Wij hebben op enkele plaatsen nog iets gezien van den rijken oogst, die hier te zamelen is. Bij een gehucht, dat eerder voor dieren, dan voor menschen gebouwd scheen, lagen verbazende korenhooopen in het veld, die, voor den uitvoer bestemd, naar Kaïfa moesten vervoerd worden; de kameelen stonden reeds gereed om hunnen last te ontvangen.

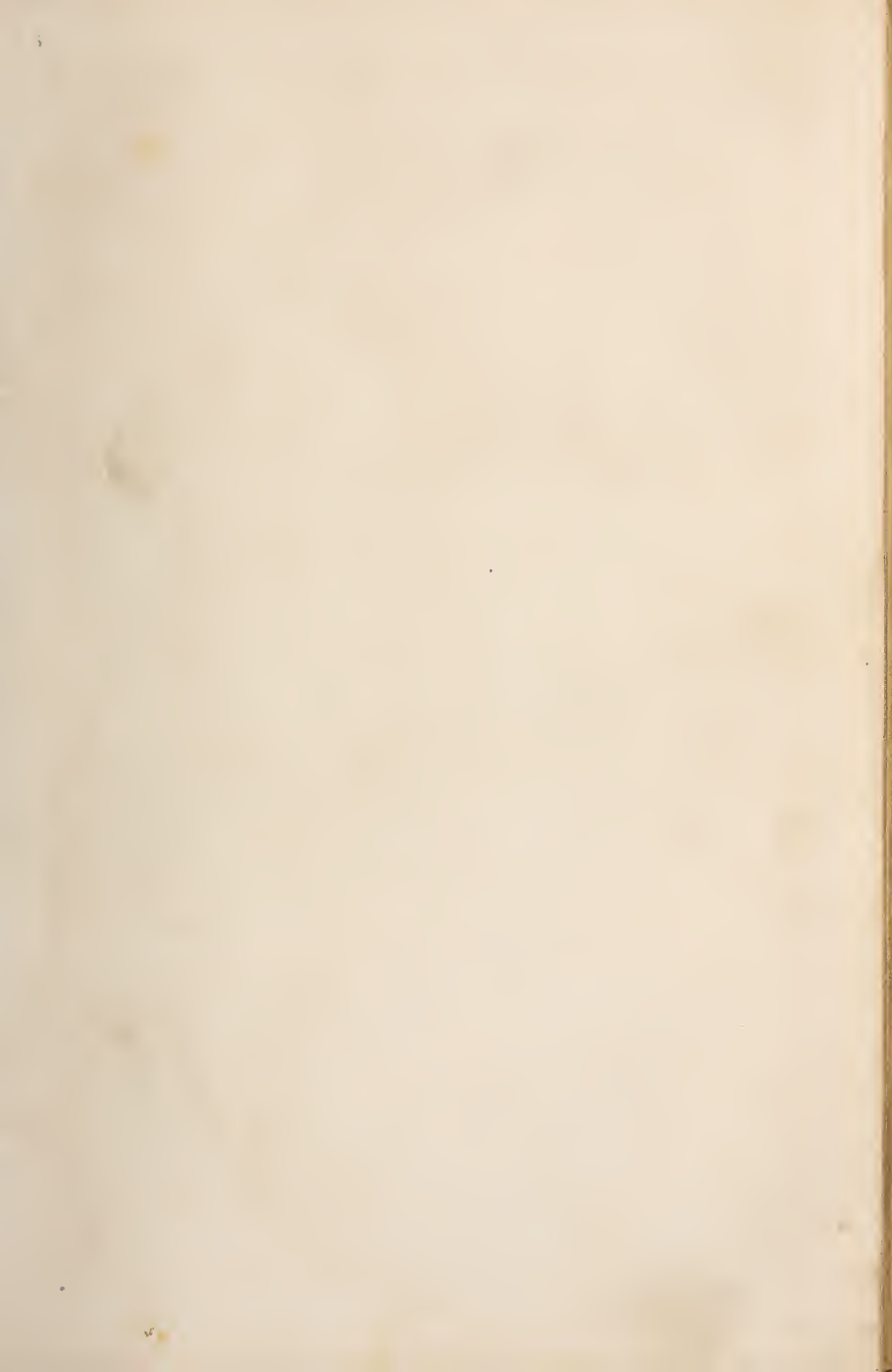
Wij hadden wel gaarne al dadelijk een broodje doen bakken onder de asch; maar de menschen, die uit deze holen te voorschijn kwamen, zagen er zoo onvriendelijk uit, dat wij liever iets verder bij eene rots-fontein ons brood gingen eten; de voorzigtigheid gebood zulks. Hier werd tot ons leedwezen de vrede verbroken tusschen de karavaan. Toen ons eenvoudig maal was geëindigd, en de beurt om te drinken aan de paarden gekomen was, ontstond er tusschen deze dieren eene ernstige vechtpartij; zij sloegen en beten elkander verschrikkelijk. De drogman, die niet gewoon scheen, zich met eens andermans zaken te bemoeijen, liet alles begaan, totdat, door de krachtige tusschenkomst der moekers, de zaak geschikt werd. Het meest schuldige dier werd verwijderd en zoo de vrede hersteld.

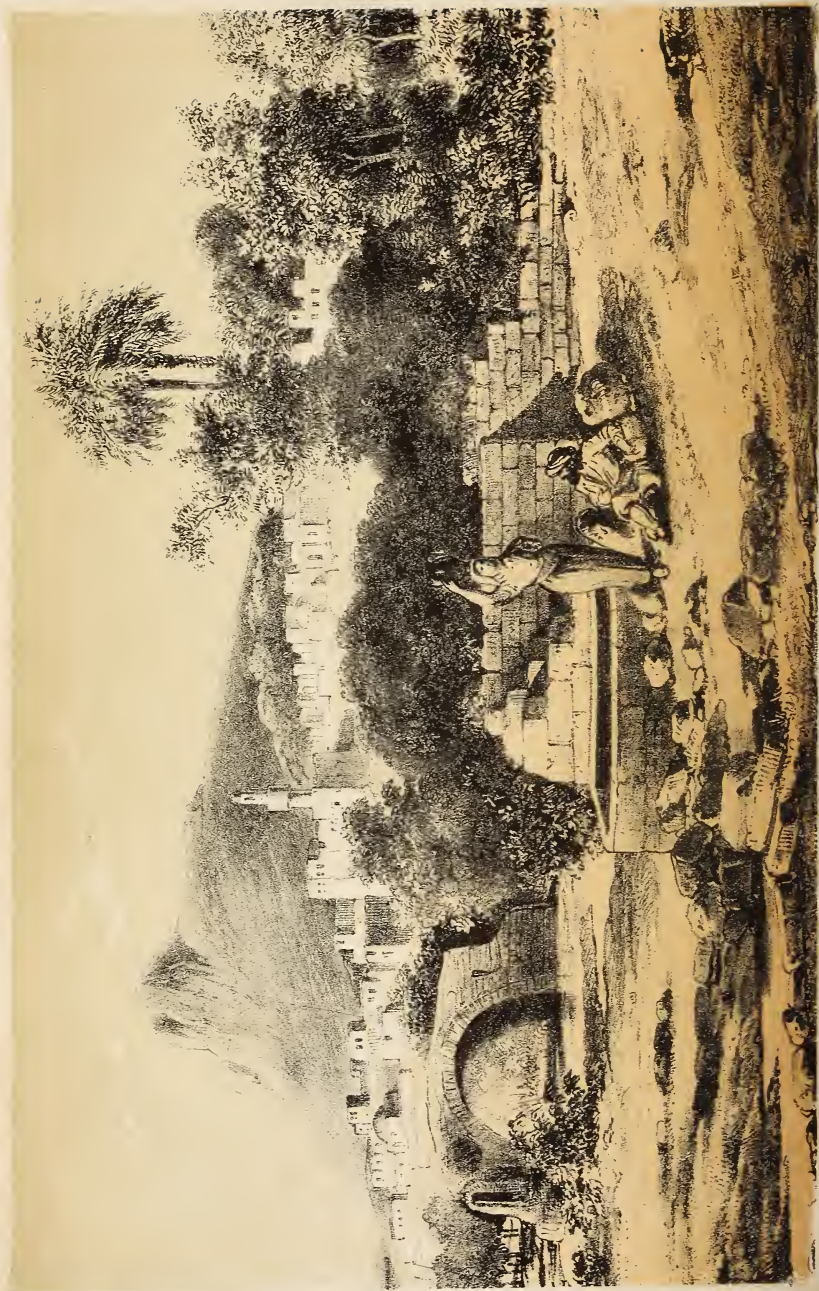
Na 'en kwartier toeven waren wij weder te paard. Het was zeer warm, maar minder drukkend, dan ik verwacht had. Nu en dan vroeg men mij, waar wij eigenlijk de hitte zouden krijgen, die ik mijnen vrienden had beloofd, maar ik troostte hen met de verzekering, dat er naderhand nog wel eens een heete dag komen zou.

Het land werd intusschen zeer indrukwekkend: nu eens

was onze weg van rotsen en bergen omgeven, dan weder werden de hoogten beklommen, en overschouwden wij de bergen, waaraan de grootste herinnering verbonden is. Het oog bleef eindelijk gevestigd op de heuvelen, waarachter naar onze berekening Nazareth moest gelegen zijn. Het was nu reeds half drie. De verwachting maakte ons stil. Onze drogman wist waarschijnlijk den afstand minder goed te berekenen. Als wij hem vroegen hoe ver Nazareth nog verwijderd was, dan knikte hij en antwoordde: «En Nazirah!» Eens scheen hij zelfs eene verkeerde rigting te hebben genomen; wij begonnen te vreezen dat wij van den weg werden afgeleid. Tot ons geluk naderden de moekers, die den weg zeer goed kenden, en wij volgden hen. Wij kwamen nog langs een dorp, gedeeltelijk door Christenen bewoond; eindelijk ging het eene nauwe bergengte in. Het was een krijtachtige grond; als een muur rees de rots ter wederzijde omhoog. Wij klommen en daalden; bijkans een uur duurde deze onaangename togt, daar hoorden wij uit den mond der moekers het: «En Nazirah!» Nazareth lag voor ons; nog eenige oogenblikken en een onzer vurigste wenschen zou vervuld zijn. Het was vier ure na den middag, toen wij de heilige plaats binnenreden. Wij begaven ons onverwijld naar het klooster en van daar naar de Casa, het huis, dat, tegenover het klooster gelegen, voor de pelgrims bestemd is. Wij verlangden dadelijk ons hart te gaan uitstorten in het Heiligdom. Men raadde ons echter eerst een weinig te rusten. Een uur daarna lagen wij neêrgeknield op de plaats, waar het WOORD IS VLEESCH GEWORDEN. . . . . Dien oogenblik vergeten wij nooit. Tegen den avond keerden wij naar de Casa terug, den volgenden dag zouden wij de H. Mis lezen in het Heiligdom.

NAZARETH VAN DE OOSTZIJDE.

VIII.

NAZARETH EN NAAR HET MEER VAN TIBERIAS.

Nazareth, van den stam van Zabulon, was, vóór de komst des Verlossers, een vergeten stadje in Galilea, bij de Joden in minachting. «Kan er iets goeds uit Nazareth zijn», zeide Nathanaël, toen hem de Verlosser in Jesus van Nazareth werd aangeduid; zoo groot was het vooroordeel zelfs bij den Galileër tegen Nazareth.

Van deze onbeduidende stad moest evenwel het Heil der wereld uitgaan, want daar woonde de Maagd vol van genade, die den Verlosser in haren schoot ontvangen zou. In dien tijd «werd de Engel Gabriël van God gezonden naar eene stad van Galilea, met name Nazareth, tot eene maagd die ondertrouwd was aan eenen man, wiens naam was Joseph, uit het huis van David; en de naam der maagd was Maria. En de Engel kwam tot haar binnen en sprak: Wees gegroet, gij vol van genade! De Heer is met u! Gezegend zijt gij onder de vrouwen! Als zij dit hoorde, ontstelde zij over zijne woorden en peinsde, wat dit voor een groet mogt zijn. En de Engel sprak tot haar: Vrees niet, Maria! want gij hebt genade gevonden bij God! Zie, gij zult in uwen schoot ontvangen, en eenen Zoon baren, en zijnen naam zult gij Jesus heeten. Deze zal groot zijn, en de Zoon des Allerhoogsten genoemd worden; en de Heer God zal Hem den troon van zijnen vader David geven; en hij zal over het huis

van Jacob heerschen in eeuwigheid; en zijns rijks zal geen einde zijn. Toen zeide Maria tot den Engel: Hoe zal dat geschieden, dewijl ik geenen man beken? En de Engel antwoordde, en sprak tot haar: De heilige Geest zal over u komen, en de kracht des Allerhoogsten zal u overschaduwē: daarom ook zal het Heilige, dat uit u zal geboren worden, Gods Zoon genoemd worden. En zie, Elisabeth, uwe bloedverwante, ook zij heeft eenen Zoon ontvangen in haren ouderdom, en deze maand is voor haar, die onvruchtbaar heette, de zesde. Want geen woord zal bij God onmogelijk zijn. En Maria zeide: Zie hier de dienstmaagd des Heeren; mij geschiede naar uw woord!» (Luc. I).

Ziedaar de grootheid van Nazareth, « Nezer ». Zij is zooals haar naam aanduidt de stad der bloem. « Daar zal eene roede uitgaan van den wortel van Jesse, en eene bloem zal uit haren wortel opgaan, » zegt de profeet Isaias. De Bloem, de Verlosser der wereld, de Nazareër werd te Nazareth ontvangen in den schoot der onbevleete Maagd. Hij leefde hier meer dan twintig jaren in afzondering als kind en jongeling; en toen Hij reeds zijne openbare loopbaan was begonnen, kwam Hij meermalen herwaarts terug. Nazareth is zijne stad. Hier is, om zoo te spreken, geen plek, die Hij niet heeft bewandeld; geen wonder derhalve, dat deze stad van den beginne af een der dierbaarste plaatsen voor de Christenen « de Nazareners » geweest is.

Nauwelijks was de tijd van vervolging der Christenen geëindigd, of wij zien over de plek zelve, waar het groote Geheim is voltrokken, den schoonen tempel verrijzen, die door velen aan Helena, de moeder van Konstantijn, wordt toegeschreven, en waarvan de H. Hieronymus en onderscheidene anderen na hem melding hebben gemaakt. Meermalen wilden de ongeloovigen, zoo als de H. Willibald getuigt, dezen tempel verwoesten, doch iederen keer werd hij door de

Christenen, voor geld, tegen hunne vernielzucht behoed. Tot in de tiende eeuw nog zien wij hem bij de overgave der stad door Zimiscès gespaard, « omdat de Maagd Maria daar de Boodschap des Engels had ontvangen.» Doch in het begin der twaalfde eeuw werd hij door de Turken grootendeels verwoest. De edele Tankred, tijdens de kruistogten heer van Galilea geworden, herstelde wederom het eerbiedwaardig gebouw. En ofschoon Nazareth, na den veldslag bij Hittin, door Saladijn bemagtigd, en de tempel van Maria Boodschap ontheiligd werd, verwoest werd hij toch niet; de H. Lodewijk kon nog binnen zijne muren aanbidden in het jaar 1250. Dertien jaren later echter, in 1263 werden de Christenen door den sultan Bibars uit Nazareth verdreven en de tempel werd geheel verwoest. En ofschoon acht jaren daarna de standaard van het kruis weder te Nazareth werd gepland, het was voor korten tijd. De stad bleef bijkans aan eene puinhoop gelijk.

Doch niet te vergeefs had de H. Franciscus in 1219 het Heilige Land bezocht. Wij vinden de Franciscanen weldra terug bij de heilige plek. Gedurig verdreven door de Turken, komen zij evenwel altijd weder, tot dat zij eindelijk in het begin der zeventiende eeuw de kerk herbouwen kunnen. Ook deze kerk moet nogtans enkele jaren daarna zijn verwoest, maar in 1730 werd met het klooster de kerk gebouwd, die, nu nog aanwezig en, ofschoon kleiner dan de eerste Helena-Basiliek, evenzeer als deze over de heilige Grot gebouwd is.

Ons verblijf nu in de Casa was slechts een paar schreden van de heilige plaats. Welk eene gewaarwording voor den geloovige, een eerste avond te Nazareth! Wij dachten er niet aan, dat wij behoeften hebben konden aan rust, en bleven dezen avond langen tijd in gesprek. Eindelijk moesten wij ons toch te rusten begeben. Er waren kamers van be-

hoorlijke ledekanten voorzien, en ik twijfelde er dus niet aan, of wij zouden zeer goed slapen in het pelgrimshuis.

Ik bevond mij intusschen weldra minder kalm, dan ik verwacht had; de slaap kwam zeer langzaam, en toen ik eindelijk tot rust was gekomen, werd ik spoedig weêr gewekt, om niet meer dan bij tusschenpozing een weinig te sluimeren. Men zou gezegd hebben, dat in de straten van Nazareth eene menigte wilde dieren waren te zamen geloopt, zulk een verschrikkelijk gehuil en geblaf werd er onophoudelijk van alle kanten gehoord. Het waren de zwerende honden en jakhalzen, die des nachts hunnen buit komen verslinden en hun kwartier verdedigen tegen andere dieren, aan wie geen regt toekomt op de onreinheden, die men des avonds op de straten geworpen heeft.

17 OCTOBER, MAANDAG.

De dag brak nog niet aan, toen wij opgingen naar het Heiligdom, om aan het altaar van Maria Boodschap de heilige Offerande op te dragen. De geloovigen waren reeds in het gebed vereenigd op de heilige plaats. Wij hadden wel gewenscht kalm te blijven en onze aandoening te onderdrukken, ten einde des te aandachtiger de heilige Geheimen te kunnen verrigten; maar het gevoel liet zich niet bedwingen op zulk eene plaats. Het Evangelie van Maria Boodschap « in dien tijd werd de Engel Gabriël gezonden naar eene stad van Galilea met name Nazareth » zal wel nooit zonder eene heilige aandoening door den priester aan het altaar gelezen worden. Maar wat moet hij gevoelen, als hij aan dit Altaar leest: **HIER** werd de Engel gezonden; **HIER** heeft Hij het vleesch aangenomen door den H. Geest, uit de Maagd Maria; **HIER** is het Woord vleesch geworden! Nooit waren wij zoo ontroerd bij het opdragen der H. Offerande.

Het Heiligdom is, zoo als van den beginne, geheel ingesloten in de er over gebouwde kerk. Zoodra men dezen Tempel binnen treedt, ziet men een altaarkoor voor zich ter hoogte van twaalf treden boven den beganen grond der kerk. Een marmeren trap met dubbelen opgang leidt daartoe. Tusschen deze twee opgangen daalt men langs een breeden marmeren trap af naar de heilige Plaats.

Gelijk de Basiliek van Justiniaan te Konstantinopel en bijna alle oude monumenten door ophooging van het omliggend terrein onder den beganen grond geraakt zijn, zoo is ook de plaats der BOODSCHAP langzamerhand eene onderaardsche kapel geworden.

Als men vijftien trappen afgedaald is, bevindt men zich als op eene soort van bordes, ter wederzijde een altaar hebbende, het een ter eere van den H. Joachim, het ander ter eere van den H. Aartsengel Gabriël gewijd. Dit is de eigenlijke bouwgrond van het huisje van Maria, hetwelk, gelijk ook nu nog in dit grottenland gebruikelijk is, tegen de rots was aangebouwd, en met eene in de rots gehouwen grot als binnenvertrek gemeenschap had.

Van hier een weinig voortgaande, daalt men nog twee treden af, en dan is men in de grot, die wij binnenkamer kunnen noemen. Dit is het voorname Heiligdom, de plaats waar de onbevleete Maagd zich bevond toen de H. Geest over haar kwam en de kracht des Allerhoogsten Haar overschaduwde, en de Zoon van God het vleesch aannam in haren zuiveren schoot. Het marmeren altaar hetwelk aan de achterzijde van deze grot gezien wordt, is het altaar van MARIA BOODSCHAP: het is aan den voorkant open, en een opschrift onder de altaartafel in den marmeren grond zegt u, dat hier het groote Geheim voltrokken is :

HIER IS HET WOORD VLEESCH GEWORDEN.

VERBUM CARO HIC FACTUM EST. ●

De geloovigen kussen dezen grond met eene aandoening die onbeschrijfelijk is. Bij voortdurend branden hier onderscheidene lampen ter eere van Hem, die als het ware licht in de wereld is gekomen.

Aan de rechterzijde van dit Altaar, den Evangeliekant, worden nog de twee zuilen gevonden, in den tijd van de H. Helena opgericht ter gedachtenis dat de Engel hier verscheen en de onbevleete Maagd begroet werd. Een dezer zuilen is nog in haar geheel; van de andere hebben de ongeloovigen, die hoopten schatten er in te zullen vinden, na 1620 het onderste gedeelte verbrijzeld, maar het bovenste gedeelte is aan het gewelf hangend gebleven. De zonderlinge plaatsing dezer zuilen moet daardoor verklaard worden, dat de eerste kerk, waarvan de overblijfselen nog aanwezig zijn, ofschoon op dezelfde plaats, zeker in eene andere rigting dan de tegenwoordige gebouwd was.

Ter linkerzijde van het voorname Altaar gingen wij door eene opening in eene andere kapel, die ook geheel in de rots schijnt uitgehouwen te zijn. Het Altaar dat men hier vindt, is met den rug tegen de achterzijde van het eerstgenoemde gesteld. Wij zagen hier eene afbeelding van de heilige Familie met het opschrift: *HIC ERAT SUBDITUS ILLIS.* «Hier was Hij hun onderdanig.» Volgens Phocas zou na de terugkomst van Egypte, dit gedeelte hoofdzakelijk het verblijf van het Goddelijk kind geweest zijn. Er is nog een ander vertrek, dat gedeeltelijk in de rots gehouwen, gedeeltelijk gemetseld scheen: de gemeenschap daarmede wordt langs een klein ongelijk steenen trapje onderhouden.

Toen wij terug kwamen in het voorname Heiligdom hadden de geloovigen zich verwijderd, en konden wij dus, nog eenigen tijd, geheel alleen, in stille overweging nedergekniel blijven.

De kerk, die tegenwoordig het heiligdom omsluit, is in

Italiaanschen stijl gebouwd, niet groot en ook onregelmatig. Zij heeft, om zoo te spreken, geen middenschip, want enkele schreden van den ingang rijst reeds het altaarkoor op en begint de trap, die naar de heilige Plaats leidt. De twee zijbeuken eindigen nagenoeg op eene lijn met het hoofdaltaar.

Wij vonden onderscheidene schilderijen; het waren voorstellingen van geheimen uit het leven der H. Maagd; de schilderij in het paterskoor, «de Boodschap van Maria,» verdient wel te worden opgemerkt. Behalve het schoon hoofdaltaar, zijn er enkele zijaltaren. Eén orgel is ter rechterzijde van het hoofdaltaar geplaatst.

Wij moesten eindelijk, om iets te gaan gebruiken, naar de Casa terug. De paters bezochten ons weldra en wij vonden hier nog weder pater M. onzen reisgezel. Als oude kennissen bleven wij een gedeelte van den voormiddag bij elkander; een der paters, pater Bonifacio, wilde gaarne verder onze leidsman zijn.

Na het voorname heiligdom bezochten wij binnen Nazareth de andere plaatsen, die voor den Christen merkwaardig zijn. Op korten afstand van het klooster wijst men den pelgrims de kapel, die onder den naam van werkplaats van den H. Joseph bekend is. Hier was, zoo als de overleving zegt, eerst de woning, later de werkplaats van den H. Joseph, want door den arbeid moest in de behoefte van het heilig Gezin voorzien worden. Voorzeker menigmaal is de Verlosser hier zijnen voedstervader in den arbeid behulpzaam geweest. «Hij was hun immers onderdanig.» Hij werd immers later nog uit minachting de zoon eens timmermans en zelf een timmerman genoemd. De oudste traditie zegt, dat Hij met Joseph gearbeid heeft. Deze plaats moet reeds vroeg in eene kerk herschappen geweest zijn. Zij werd wel is waar door de ongeloofigen verwoest, maar is herbouwd, en in het tegenwoordige gebouw wijst men nog iets van hare overblijfselen

aan het altaar, dat bij het stukadoren daarom ruw gelaten is. Ook is de tegenwoordige kapel versierd met eene schilderij boven het altaar, betrekking hebbende op de geschiedenis van het H. Gezin. De paters lezen in deze kapel eens in de week, wij lazen er ook de H. Mis. Het deed ons intusschen wel treurig aan, dat we bij het bezoek dezer plaats moesten heenstappen over de Turken, die, daar in het vuil nederliggend, ons met de lompste minachting bezagen. De stem van den Muëzzin: «Er is geen ander God, dan God, en Mahomet is zijn profeet,» weêrgalmde juist over gansch Nazareth, en de Turksche Moskee, van cypressen omgeven, verhief als zegevierend hare minaretten boven iederen anderen bouw.

Eene andere belangrijke plaats, die wij vervolgens moesten bezoeken, is de dusgenaamde Synagoog, eene kleine kerk, opgetrokken ter plaatse waar, zoo als men meent, in de dagen des Verlossers de Joodsche Synagoog van Nazareth stond. Een gedeelte van dit gebouw is zeker het oudste van Nazareth. De kerk behoorde aan de Franciscanen tot het jaar 1770. Toen werd zij, door een besluit van de Propaganda te Rome, aan de katholieke Grieken afgestaan, die sedert het jaar 1741 tot de Kerk waren teruggekeerd.

De oude bewoners van Nazareth hebben zich helaas! wel altijd onderscheiden door hunne ondankbaarheid tegen den Verlosser, maar deze plaats vooral is tegen hen een verschrikkelijk getuigenis. Toen de Verlosser in de kracht des Geestes van Judea naar Galilea was teruggekeerd, leerde Hij in de Synagogen en werd door allen hoog geprezen. Als Hij dan ook in Nazareth kwam, waar Hij was opgevoed, ging Hij volgens zijne gewoonte op den sabbath-dag in de Synagoog en stond op om te lezen. Daar werd Hem het boek van den profeet Isaias toegereikt, en toen Hij het boek had opengerold vond hij de plaats waar geschreven stond:

«De geest des Heeren is op mij, daarom heeft hij mij gezalfd; om aan de armen het Evangelie te verkondigen heeft hij mij gezonden, om te genezen die vermorzeld van harte zijn, om aan de gevangenen bevrijding te verkondigen, en aan de blinden het gezigt; om gewonden heen te zenden in vrijheid, om het jaar van des Heeren welbehagen te verkondigen en den dag der vergelding.» En het boek opgerold hebbende, gaf Hij het den dienaar weder en ging zitten, om over de voorgelezen plaats te spreken tot de vergadering. En toen van allen in de Synagoog de oogen op Hem waren gevestigd, verklaarde Hij den zin der profetie, die in Zijnen persoon hare vervulling gekregen had: «Heden is deze Schrift in uwe ooren vervuld.» En allen gaven Hem getuigenis en waren verwonderd over de welbehagelijke woorden, die uit zijnen mond voortkwamen. Maar ofschoon zij verrukt waren over zijne woorden, ergerde zich hunne aardsgezindheid in zijnen nederigen stand. Is deze niet de zoon van Joseph, zeiden zij met minachting onder elkaâr. Hem erkennen voor den Messias wilden zij niet: waarom ook — dachten zij in wreveligen hoogmoed — doet hij onder ons die wonderen niet, als wij gehoord hebben, dat door hem in Kapharnaüm verrigt zijn. Doch het verrigten van wonderen zoude helaas! geen nut hebben onder hen; de Verlosser verklaart hun ook, dat zij zich door ongeloof onwaardig maakten getuigen te zijn van zijne wonderen. En nu, in plaats van tot nadenken te komen door zulk eene ernstige teregtwijzing, werden zij veeleer daarover vergramd. En allen die in de synagoog waren, werden met toorn vervuld als zij dit hoorden, en zij stonden op en dreven Hem voort buiten de stad, en voerden Hem op den top des bergs, op welken hunne stad gebouwd was, om Hem in de vervaarlijke diepte neder te werpen.

Wij gingen vervolgens aangenamer herinnering zoeken in

eene kapel die de «mensa Christi,» tafel van Christus, genoemd wordt. Zij is gelegen in het hoogste gedeelte der stad. Men wees ons daar een stuk rots, langwerpig rond als eene tafel, een weinig boven den grond verheven. De overlevering is, zoo als men zegt, in het Oosten bij alle Christenen onafgebroken, dat de Verlosser op dezen steen meermalen met zijne Apostelen gegeten heeft. Uithoofde van eene herstelling der kapel konden wij haar niet zoo bezichtigen, als wij wel hadden gewenscht, en bleven dus slechts eenige oogeblikken Hem aanbidden, die om onzentwille onze behoeften gekend heeft.

Nazareth bezit tegenwoordig ook hare liefdezusters, die zich aan de verpleging van zieken en het onderwijs toegewijd hebben. Het zal echter moeilijk zijn, de belangstelling voor hare meisjesschool bij de moeders van Nazareth levendig te houden. De ontwikkeling van het ligchaam is, bij de meeste kinderen, die van den geest verre vooruit; vandaar dat die groote kinderen dikwijls reeds zijn gehuwd eer de opvoeding voltooid is. Wij vernamen intusschen, dat reeds meer dan twee honderd kleinen aan de zorg der zusters waren toevertrouwd, en dat door ruim een derde dezer de school geregeld bezocht werd. Het geduld, de ijver der zusters zal dat getal doen toenemen, wij zijn er zeker van. De jongens vinden in de scholen der paters gelegenheid om onderrigt te worden.

Niets is bekoorlijker dan eene wandeling in den omtrek van Nazareth. Als de pelgrim eene bevallige plaats vinden wil, dan gaat hij een weinig noordwaarts nog geen 10 minuten buiten het stadje. Daar is eene bron welke door iedereen de Maria-bron genoemd wordt; wij kwamen er meermalen. De plek, waar zij ontspringt, is ingesloten in eene kerk, welke door de niet-vereenigde Grieken op de ruïnen der oude S. Gabriëls-kerk gebouwd is. Het water

wordt van hier door een kanaal naar buiten geleid voor algemeen gebruik. Iets verder heeft men nog een vergaarbak aangelegd, maar dit werk is in vervallen staat. De dochters van Nazareth en de vrouwen, die niet vermogend genoeg zijn om dienstboden te onderhouden, gaan allen naar deze bron om zich het noodige water te verschaffen. De groote kruik wordt, in eene eenigzins schuine rigting, op het hoofd geplaatst, en zoo wordt het water huiswaarts gedragen. Sommige vrouwen waren daarbij van hare kinderen vergezeld. Er zijn geen andere bronnen zoo nabij Nazareth, het kan dan ook niet anders of Maria, die niet vermogend was, moet ook dikwijls naar deze bron zijn gegaan, om in de behoefte van het gezin te voorzien; zij zal hier ook wel vergezeld van haar Goddelijk kind gekomen zijn. Men twijfelt daar niet aan, als men de plaatselijke gelegenheid ziet en met de onveranderlijke gebruiken des lands bekend is. Met welk een genoegen hebben wij meermalen van dit water gedronken. Soms gingen wij in de kerk en lieten ons daar het water putten; andere keeren bleven wij, waar de kruiken door de vrouwen gevuld worden. Die vrouwen begrijpen wel, waarom van tijd tot tijd de pelgrim een weinig van dit water komt vragen; in weerwil van de drukte die hier altijd heerscht, wordt men dan ook spoedig door haar geholpen, of laten zij u zelf een weinig water scheppen zoo gij het verlangt. Wij verkozen gewoonlijk het laatste.

Doch welk een smartelijken indruk maakt op den pelgrim het bezoek van eenen berg, die drie kwartier ten zuiden der stad gelegen is. Een gids leidde ons daarheen langs een pad, waarop een der pelgrims dreigde duizelig te worden. Toen de rots een eind wegs beklommen was, vonden wij een ouden ruimen waterput, met eenige ruïnen en eene plaats, die als altaar dienen kon. Wij toefden hier een weinig en dronken uit den put, die, ofschoon zeer hoog

gelegen, nog van water voorzien was. De top des bergs werd met moeite bereikt. «Dit is de berg der nederstorting,» zeide ons de gids. Hier wilde men den Verlosser van de steilte afwerpen. Maar de booze plannen der Nazarethaners werden door een wonder verijdeld, Jesus ging ongehinderd midden door hen heen en vertrok. Met huivering ziet men van deze hoogte naar den afgrond neer. Er is nogtans eene borstwering, zoodat men zonder gevaar den rand der diepte kan naderen. De indruk welke daar door sommige gidsen getoond wordt, als of de hand des Verlossers den steen zou hebben geraakt, kan niet anders dan eene uitvinding zijn, want de borstwering is zichtbaar van later dagteekening.

Wij vonden geen water in de rotskloven beneden den berg, maar de schrijvers, die er van spreken, kunnen deze plaats in een ander jaargetijde hebben bezocht, en het zou ons niet verwonderen, dat door het van den berg afstroomend water in den regentijd de diepte gevuld wordt. Als de omstreken van Nazareth, zooals men verhaalt, door wilde dieren zijn bewoond, dan kunnen zij nergens beter dan hier, in verschillende holen, eene schuilplaats zoeken.

Toen de Verlosser de synagoog uitgeworpen en naar den berg gedreven werd, bevond Hij zich niet zoo geheel alleen te Nazareth. Zijne Moeder verbleef ook in deze stad. Toen Hij daar sprak in de synagoog, was zij er misschien ook op de plaats voor vrouwen afgezonderd. In ieder geval konde haar niet verborgen blijven, wat Hem werd aangedaan. De overlevering zegt, dat Maria, vernemend wat er plaats had, Jesus wilde volgen. Zij ging een eind wegs voort, maar de teedere moeder bezweek, toen zij haren Zoon te midden dier woeste menigte had opgemerkt. Ter gedachtenis hiervan had men omstreeks deze plaats eene kerk gebouwd. Een klooster werd er bijgevoegd; religieuze vrouwen moesten het

aandenken bewaren van zulk eene smart: de kerk werd genoemd « Maria van den schrik. » Thans bestaan die gebouwen niet meer.

Wij waren, om naar waarheid te spreken, bij het bezoek van den berg der « nederwerping » een weinig te leur gesteld; niet omdat de aangewezen plaats wat verder dan wij verwacht hadden van de stad gelegen is, immers de H. Schriftuur heeft geen afstand bepaald; maar omdat zij niet juist de berg is, aan welks helling Nazareth is gebouwd. De Evangelist zegt toch: « dat zij Hem leidden tot op den top van den » berg op welken hunne stad gebouwd was, om Hem van de » steilte af te werpen; » zoodat de plaatselijke overlevering in strijd schijnt te zijn met het woord der H. Schriftuur. Of zou men moeten veronderstellen, dat de Evangelist zeggende « den berg, » niet zoo bepaald den heuvel bedoeld heeft, aan de helling waarvan Nazareth ligt, maar wel het gebergte, den bergengroep, waarvan de stad omringd, en waarop zij derhalve, om zoo te spreken, gebouwd is? Dan zal de overlevering der Latijnen met de H. Schriftuur in overeenstemming zijn.

Het is intusschen opmerkelijk, dat de Maroniten, die te Nazareth wonen, met de Latijnen niet in hetzelfde gevoelen staan. Hun kerkje ligt bij den zuid-westelijken vrij steilen wand des bergs, en daar ook meenen zij, is de steilte, waarvan men den Verlosser heeft willen afwerpen. Hadden wij de plaats der nederstorting, zonder gids moeten zoeken; wij zouden ze ongetwijfeld hier gezocht hebben. Mij dunkt, dat de plaatselijke gelegenheid wel een weinig voor de traditie der Maroniten pleiten kan.

Men vindt bij den ingang der stad aan de zuidzijde nog eene vrij ruime khân of verblijfplaats voor de karavanen. In het beneden gedeelte zijn de stallen, en boven de verblijfplaatsen voor de reizigers. Men moet echter Arabier zijn, om

tot het verblijf daarin te kunnen besluiten; want ik geloof, dat de wilde dieren van Nazareth voor den Europeaan minder te vreezen zijn, dan de kleine huisdieren van deze khân.

Wij bragten dezen avond nog een bezoek aan het voorname Heiligdom en keerden vervolgens naar de Casa terug. Er werden maatregelen genomen voor een uitstap naar Kana en het Meer van Genesareth, zoo nochtans dat wij weêr konden terugkeeren naar Nazareth. De pelgrims rookten dezen avond de feestsigaar, die voor Palestina bewaard was, en dronken een glas franschen wijn te Beyruth gekocht. Mijne vrienden schenen echter ook iets te hebben vernomen van het rumoer van den vorigen nacht, zoodat wij ons dezen keer op behoorlijken tijd te rust begaven.

18 OCTOBER, DINGS DAG.

Dezen morgen hadden wij weêr het geluk de H. Mis te lezen in de grot, waar de Engel de onbevleete Maagd begroet heeft. Ten half acht reden wij uit naar Tiberias. Verschillende merkwaardige punten moesten heden worden bezocht.

Het ging dezen keer zonder gewapenden drogman. Ieder onzer had een ongeladen pistool in den gordel, dat zou, meenden wij, wel voldoende zijn. Twee gidsen vergezelden ons, Moussoul en Gallil. Men konde hun bij eene eerste ontmoeting reeds aanzien, dat zij alle geschiktheid hadden voor het zwervend leven, hetwelk zij waarschijnlijk altijd leiden zullen. Konde het zijn, dan zou een van hen, zooals hij zegt, wel gaarne Fransche consul worden, maar omdat er mogelijkheid bestond, dat zijne hoop niet verwezenlijkt werd, hield hij zich vooreerst bij zijn vak. Deze jongens waren katholiek en eerlijk, zij kenden zeer goed den weg en spraken ook een woord Italiaansch; voor nie-

mand hadden zij vrees , dan voor een Jood. Zoo gingen de pelgrims dan welgemoed op reis.

Het weder was allerschoonst. Welk een hemel, zoo helder, zoo hoog! Er is geen grooter genot dan een togt op de bergen in de woestijn. Wij hielden den weg van Nazareth naar Kana van Galilea , waarvan het eerste gedeelte wel moeilijk was. Na den berg te hebben beklommen , moesten wij afdalen. Het paard van een mijner vrienden stortte neder op een gevaarlijk punt, doch het moet enkel tot onze waarschuwing geweest zijn , want ruiters noch paard hadden letsel bekomen. Men zoude intusschen schrikachtige menschen zonder gewetensbezwaar kunnen aanraden om te huis te blijven ; want , of iemand bij zulk voorval verschrikt is , wordt hier niet gevraagd : als er maar geen ernstige wonden bekomen zijn , stapt men weêr op, en daarmee is alles gedaan. Wij reden dus ook weder onbekommerd voort tot dat een schoone waterput ons noodigde om de noodige voorzorg te nemen tegen den dorst.

Toevallig waren bij dezen put eenige voorname bedoïnen vereenigd; zij hadden uitmuntende paarden, waren ruim van wapenen voorzien en schenen ook veel beter gespierd dan wij. Het zal dus niet om onze pistolen geweest zijn, dat zij ons met vrede gelaten hebben. Als zulke menschen kwaad van wille zijn, is er niets tegen te doen; niet eens zou men kunnen vlugten, want hunne paarden vliegen, als het noodig is, door de woestijn. Onze geleiders beproefden te vergeefs met deze deftige lieden een broederlijk woord te wisselen. Zonder de Arabische taal te verstaan begrepen wij zeer gemakkelijk, dat men met de vriendelijkheid onzer jongens niet was ingenomen. Het gevreesde gezelschap verliet ons met een korten groet.

Wij hebben op dezen weg ter linkerzijde een dorp gelaten, dat «Michieth,» de plaats des Zieners genoemd wordt.

Men meent, dat hier het oude Geth, de geboorteplaats van den profeet Jonas was gelegen. Sommigen voegen er zonder genoegzamen grond bij, dat de profeet er ook zoude begraven zijn; men wijst zelfs eene hoogte, die het graf van den profeet Jonas genoemd wordt. Wij hebben daar niet opgehouden, doch reden door naar de plaats, waar de Verlosser zijn eerste wonder verrigt heeft:

KANA VAN GALILEA.

Ten negen ure kwamen wij daar aan en stapten af aan de bron, die voor geheel Kana het water leveren moet, en dus, volgens de overlevering, ook de kruiken der bruiloft gevuld heeft. Dewijl de vrouwen hier naar de gewoonte bezig waren met wasschen, scheen de bron troebel te zijn, maar wij konden toch, waar zij ontspringt, zeer goed water vinden, en dronken er dus gaarne van.

Ondertusschen vertoefden wij hier een weinig onder een paar olijven en overschouwden de eenmaal bevoorregte plaats, die, helaas door Turken bewoond, nu een rampzalig voorkomen heeft. Bij den ingang van het dorp lag op den openbaren weg een doode kameel; de honden waren bezig hem te verslinden, en niemand, niet eens de persoon, in de nabijheid van wiens huis het dier lag, dacht er aan om het te begraven, of ten minste te doen opruimen. Wat in dit land neêrvalt, blijft liggen, tot dat het verslonden wordt. Gelukkig zijn er dwalende honden en jakhalzen, des noods arenden genoeg, om geregeld van alles opruiming te houden. Wij hadden intusschen reeds genoeg gezien, om door zulk eene kleinigheid niet te worden afgeschrikt. Wij reden de plaats in, en vonden de plek, waar de Verlosser zijne heerlijkheid heeft geopenbaard, en zijne leerlingen in Hem geloofd hebben.

Er was eene bruiloft te Kana in Galilea en de Moeder van Jesus was daar, en Jesus was ook met zijne leerlingen ter bruiloft genoodigd; en als er wijn ontbrak werd door den Verlosser, op de voorbede zijner Moeder, het water in wijn veranderd. Eertijds stond hier eene schoone kerk. Deze kerk bespreken niet alleen oude schrijvers, zoo als de H. Antoninus in de zesde, en Willibald in de achtste eeuw; ook Surius, die in de zeventiende eeuw Kana bezocht, vond haar nog aanwezig. Hij zag boven den ingang drie kruiken in den steen gebeiteld, doch de kerk was toen in eene moskee veranderd. Er wordt door sommigen ook melding gemaakt van een klooster, onder den naam van «Architriclinium» ter zelfder plaatse gebouwd. — Van de kruiken, waarin het water in wijn veranderd werd, vond Antoninus er nog twee, die men met water vulde en op het altaar offerde. Willibald vond er slechts een. Waar de andere toen bewaard werden is ons onbekend. De *Correspondance d'Orient* zegt, dat ze ten tijde der kruistogten naar het Westen zijn overgebracht. En Surius meldt, dat hij er een te Keulen en een te S^t. Denys bij Parijs gezien heeft. Ook de abdij van Port Royal moet in het bezit van een derzelve geweest zijn. Men kan overigens bij verschillende schrijvers de plaatsen vermeld zien, die een der zes kruiken of ten minste eenig fragment er van beweren te bezitten.

Te Kana zelve vindt men, helaas! nu niet meer dan bijna onkenbare ruïnen. Een paar kleine zuilen houden de plek in gedachtenis, waar het wonder door den Verlosser verrigt werd. Wij knielden op deze ruïnen neêr, en niet minder getroffen, dan wij het in eene basiliek zouden geweest zijn, aanbaden wij Hem, in wien ook wij geloofd hebben. Ook dachten wij natuurlijk mede aan Haar, op wier voorbede de Verlosser, ofschoon zijn uur nog niet was gekomen, het begin zijner wonderen gemaakt heeft.

Kana is beroemd niet alleen om hetgeen hier reeds is vermeld, maar ook, omdat de Verlosser daar wedergekomen is, er vertoefd en den zoon des hoofdmans, terwijl deze te Kapharnaüm ziek lag, genezen heeft. «Ga, uw zoon leeft,» dat woord te Kana gesproken, schonk de gezondheid weder aan den lijder, die zich op grooten afstand van Jesus, te Kapharnaüm bevond. De Israëliet in wien, volgens het woord des Verlossers, geen bedrog was, Nathanaël, waarschijnlijk dezelfde als de Apostel Bartholomeüs, was van Kana; men wees ons nog de plaats, waar zijn huis gestaan heeft. Dat echter Simon, de Apostel, ook van Kana zoude zijn, zoo als gewoonlijk vermeld wordt, kunnen wij niet aannemen. Naar hetgeen de evangelist Mattheüs in zijn dertiende hoofdstuk schrijft, houden wij het er voor, dat hij te Nazareth geboren is.

Alles duidt aan dat de omstreken van het stadje zeer vruchtbaar zijn; wij vonden er nog verkwikkende schaduw onder de vruchtboomen, aan den heuvel geplant.

Toen wij weër te paard stegen, herinnerden mij mijne vrienden, dat ik mij een hond van Palestina wilde aanschaffen; er was, merkten zij teregt op, een goede gelegenheid; doch de overvloed van keuze maakte mij besluiteloos! Ik heb overigens nergens afschuwelijker honden gezien, dan in dit land; zij schijnen allen tot dezelfde familie te behooren, misschien eene zeer oude. Men denkt onwillekeurig, dat zij wel kunnen afstammen van die honden, welke het bloed van de booze Jézabel hebben gedronken.

Na eenigen tijd rijden kwamen wij in de schoone vlakte van Zabulon, die op deze hoogte door de Christenen het veld der korenaren genoemd wordt. Volgens het verhaal van den H. Mattheüs, ging de Verlosser door het gezaaide op eenen sabbath. Zijne leerlingen nu honger hebbende begonnen aren te plukken en te eten. En de Phariseën dit ziende, zeiden tot Hem: Zie awe leerlingen doen, wat niet geoorloofd

is te doen op den sabbath. Maar de Verlosser wees hun op hetgeen David gedaan had uit nood, toen hij met de heilige brooden zijn honger stilde, sprak hun ook van hetgeen de priesters op den sabbath deden zonder schuldig te zijn, en regtvaardigde zijne leerlingen, verklarende, dat de Phariseën niet begrepen wat de geest is der wet. Men bewaart de overlevering, dat die gebeurtenis hier omstreeks moet hebben plaats gehad; de juiste plaats aanwijzen kan men niet, maar in ieder geval waren wij op den weg, dien de Verlosser dikwijls bewandeld heeft. Als het nog de tijd der korenaren geweest was, zouden ook wij zonder bezwaar geplukt en gegeten hebben; maar de oogst was juist van het veld. Er werd nogtans een weinig vertoefd in een vijgentuin, die met een muurtje van losse steenen en eene cactushaag omgeven was. Het was eene geschikte plaats om te ontbijten, maar ons brood was reeds aan een steen gelijk. Welk een groote waarde hebben de Oostersche waterkruiken in zulk een oogenblik. Onze gidsen hadden er voor gezorgd zich van zulk eene kruik te voorzien, waarin het water altijd zekere frischheid behoudt. Deze kruiken zijn van gebakken aarde, welke zeer poreus is, bijna als die van onze gewone bloempotten; ze moeten hier te lande een voornaam deel van het huisraad uitmaken, want bijna iedereen reist er meê, wij hebben ze ook op verschillende plaatsen in menigte te koop gezien. Zij werden reeds aan David aangeboden, toen hij voor het aanschijn van Absalon vlugtte over den Jordaan. Wij waren intusschen spoedig verzadigd. Het was wel een van de heete dagen, die ik ten genoegen van mijne vrienden gewenscht had te zien. Bij het te paard stijgen vroeg ik, of het hun dezen dag niet naar den zin ging. Een van hen geheel badend in het zweet, deed eene opregte beken-tenis, de ander kwam er niet zoo regt voor uit, maar scheen toch wel tevreden voor dezen keer.

Wij naderden nu plaatsen der smartelijkste herinnering ; het zijn de velden , waarin de noodlottige Julij-veldslag van 1187 geleverd werd. Nooit was er in het heilige Land voor de Christenen verschrikkelijker oogenblik. Het christenleger , door honger en dorst bijkans uitgeput , werd hier door de legers van Saladijn geheel verslagen en de ongelooovigen maakten zich meester van het ware Kruis. Van nu af aan moest het heilige Land verloren gerekend worden voor de Christenheid.

Onze gidsen wezen ons den berg Hittin , die de berg van Christus of de berg der «zaligspreking» genoemd wordt ; maar wjl hij een eind ter linkerzijde van onzen weg lag , hadden zij er niet op gerekend hem aan te doen. Zulk een berg mogt evenwel niet , in het voorbijgaan enkel , begroet worden ; wij wilden hem beklimmen en dus werden de paarden er heen gestuurd. Wij vonden geen gebaanden weg , en de beklimming was op het punt , waar wij aankwamen , zeer moeilijk. Met veel inspanning werd de hoogte door onze paarden bereikt. Op het bovenste vlak , dat klein van omvang is , lagen nog de overblijfselen waarschijnlijk van eene kerk.

Hier hield de Verlosser die Rede , waarin al het verhevene Zijner leer als te zamen gevat is. Hier noemde Hij ze zalig , die arm van geest..... die zuiver van harte zijn ,..... die vervolging lijden om de gerechtigheid..... Het verhevenste gebed werd ons hier geleerd. De Verlosser scheen hier gaarne te vertoeven , het is de berg , waarop Hij dikwijls gebeden , misschien ook de Apostelen verkoren heeft.

Wij zaten neder. Nu eens dwaalde onze blik over de golvende vlakke , dan weder was hij gevestigd op den Thabor , die op korten afstand verwijderd scheen. De zee van Genesareth , de Hermon , de Libanon en Galaäds bergen , werden van deze hoogte gezien. Safed waarop eenmaal de blik des

Verlossers gerust heeft, « de stad op den berg gebouwd », verhief zich hoog, bijkans aan den Thabor gelijk. Zoo is de Kerk van den Verlosser zichtbaar op de aarde: « de stad die op een berg gelegen is, kan niet verborgen worden. » Het zijn wel zalige oogenblikken geweest, die wij doorbragten op den berg, zoo schoon gelegen, zoo opwekkend voor ons geloof. Neen, een mensch kan zulk eene leer niet verkondigen, als hier is verkondigd; dat kon de Godmensch alléén; Hij alléén kon woorden vinden voor dat gebed, hetwelk nu het onze geworden is!

Helaas! wij waren waarlijk pelgrims, en moesten weder vooruit. Bij het afdalen van den berg, was het niet mogelijk, in den zadel te blijven; het paard werd bij den toom gehouden, en zoo kwamen wij weér beneden, alwaar ons eene goede vermaning wachtte van een onzer vrienden, die, voorzigtiger dan wij, den berg te voet had beklommen. Ik verloor bij deze gelegenheid veel van mijn voorzigtigheids-krediet, juist omdat ik, uit voorzigtigheid, zelf den togt geopend had. Onder het maken van goede voornemens gingen wij weder te paard en bereikten weldra een anderen heuvel, waar op nieuw getoefd werd.

De heuvel, waarop wij nu gingen nederknielen, is die der « broodvermenigvuldiging. » Uit den Evangelist blijkt, dat de Verlosser tweemaal het brood heeft vermenigvuldigd, en wel: eens aan deze, eens aan gene zijde des Meers. Wij hebben alleen aan dezen kant de plaats des wonders bezocht. Zij is ten hoogste eerbiedwaardig voor den Christen, omdat de Verlosser, als Heer der natuur, daar zijne schepende magt geopenbaard heeft.

Nu ging het zonder verder oponthoud naar Tiberias. Het land is zeer schoon. In plaats van wilde dieren zagen wij de vlugge gazellen, als het symbool der bevalligheid ook in de H. Schriftuur bekend. Eenige zwarte bedoïnen-tenten

lagen in de nabijheid van onzen weg, maar de pelgrims reden ongehinderd voort. Het Meer scheen zich te verwijderen of te naderen naar gelang van de rigtingen, die men ons deed volgen. Eindelijk bleef het in 't gezicht, Tiberias met hare ingestorte muren en torens lag daar beneden aan den oever. 's Middags ten 3 ure reden wij de stad binnen door de noorder-poort.

IX.

TIBERIAS EN HET MEER VAN GENESARETH.

Ofschoon wij de tweede helft van October reeds waren ingetreden, was het nog brandend heet in Tiberias. Wij bragten dadelijk een kort bezoek aan den pater Franciscaan, die hier met een paar broeders verblijf houdt; de gidsen leidden ons vervolgens naar een huis om te verblijven. De bewoners van dit huis waren ongetwijfeld in de rust, want het duurde zeer lang, eer voor ons geopend werd. Binnen gekomen bemerkten wij, dat de eigenaar niet regt begreep, wat ons bezoek moest beteekenen. Er werden evenwel matten aangebragt, en wij konden gaan zitten; maar 't kwam ons voor, dat het adres wel verkeerd konde zijn opgegeven; wij waren dus een oogenblik besluiteloos. Een gelukkig toeval redde ons, en misschien ook den gastheer uit de verlegenheid. Wij bevonden ons in gezelschap van iemand, die zeer bevreesd is voor zekere insekten, welke in een warm land, bij het ontrollen van matten, ligtelijk worden gestoord. In plaats nu van zich daartegen behoorlijk te verdedigen, nam hij, zoodra wij ze bemerkten, de vlugt. Wij moesten hem nu wel volgen, want buiten gekomen kon hij onzen bijstand nog zeer van noode hebben. Eenmaal gered, wilde onze vriend zich niet weër blootstellen aan het gevaar, en wij gingen daarom naar eenen Jood, die in de stad eene soort van hôtél heeft opgerigt. Hier werden wij dadelijk begrepen;

maar onze gidsen verlieten ons. Zij wilden liever op de straat, dan bij een Jood verblijven, en bij hun weggaan vernamen wij van hen, dat ons waarschijnlijk nog dezen nacht de hals zou afgesneden worden. Wij traden intusschen binnen. De kamer was groot, met steenen vloer en gemetseld gewelf, dus regt frisch. Men bragt ons zeer goeden wijn en eenige gebakjes: dat was de voorbereiding tot het middagmaal.

Maar daar hoorden wij onverwachts in een aangrenzend vertrek eene buitengewone levendigheid. Wij meenden er werd getwist. Eindelijk kwam de dochter des huizes, eene getrouwde vrouw van veertien jaar, tot ons, en zij verzocht de gasten in het vertrek te gaan, waar die levendige woordenwisseling had plaats gehad. Daar binnen gekomen vonden wij in plaats van een halsafsnijder een beschaafden Gallicischen Jood. Hij had ons Hollandsch hooren spreken en veronderstelde, dat wij ten naastenbij zijne landslieden moesten wezen; hij was ziek, maar verlangde toch ons te zien en te spreken. Het was inderdaad een belangwekkende man. Na bijkans de gansche wereld te hebben rondgezworven, was hij eindelijk hier gevestigd en behoorde, zoo als 't scheen, tot de voornamen der plaats. Zijne vrouw werd ons ook voorgesteld: eene krachtige Marokkaansche vrouw van goed voorkomen en, wat hier vooral hooge waarde heeft, zeer zindelijk.

Onze gastheer werd door ons bezoek zoo opgebeurd, dat hij langzamerhand zijne ongesteldheid begon te vergeten; althans hij stond op, om ons de plaats en de beroemde synagoog, die de voornaamste is van het land, te doen bezichtigen. Door zijne belangstelling bleef intusschen het middagmaal zeer lang uit, en werd het laat, eer wij iets konden gebruiken; doch, wat men ons voordien, was er niet te minder om.

Na het diner was het te laat om uit te gaan; wij hadden ook behoefte aan rust, en vrezende, dat het in gereedheid brengen van het slaapvertrek, gelijk de bereiding van het middagmaal, wel wat duren kon, waarschuwden wij den gastheer bij tijds, dat wij naar rust verlangden. Doch alles was tegen onze verwachting dadelijk gereed, wij zaten immers zonder het te weten op onze legersteê. Men gaf ons ieder een kussen en ligte deken; meer achtte men niet noodig in het voorname hôtél van Tiberias. Na eene gedane opmeting bleek evenwel, dat de divan, waarop wij gezeten waren, voor drie personen, die niet zittende wilden slapen, een half el te kort was, en daarom werd voor een der reizigers nog eene matras in gereedheid gebragt.

Tiberias, de eenige stad die nog op den oever des Meers gevonden wordt, door de Arabieren Tabbarië genoemd, werd gesticht door Herodes Antipas, den moordenaar van den H. Joannes den Dooper. Gunsteling van keizer Tiberius, noemde hij de nieuwe stad Tiberias. Zij werd van den beginne af hoofdzakelijk door vreemdelingen bewoond. De Joden gingen er ongaarne heen; velen van hen vestigden zich hier niet dan uit dwang; zij was immers niet alleen van vele graven omringd, maar ook gedeeltelijk daarop gebouwd. Echter werd zij gedurende eenigen tijd de hoofdstad van Galilea.

In den tijd der Joodsche oorlogen was de stad zeer bekend, want zij heeft van den oorlog al de gruwelen gezien en ondervonden. Maar Tiberias heeft eene andere vermaardheid, waardoor haar naam altijd leven zal. De beroemde school der rabbijnen werd in het jaar 180 binnen hare muren gesticht. Toen Jerusaleem verwoest, en het Joodsche volk verspreid was, trokken de voornaamste Joodsche leeraars, om Palestina niet te verlaten, naar Tiberias; hier hoopten zij de overleveringen te bewaren van het verspreide volk. Tot

dat einde werd de Talmud vervaardigd. De rabbijn Juda, bijgenaamd Hakkadosch, dat is: de heilige, vereenigde de overleveringen en wat hij als dusdanig rekende in het boek, dat de «Mischnah» of tweede Wet genoemd werd. Honderd jaren daarna verscheen de Gemara van Jochanan en verschillende rabbijnen, die eigenlijk eene verklaring van de Mischnah was. Deze twee boeken maken den Talmud uit, welke die van Jerusalem genoemd wordt. In het begin der zesde, of op het laatst der vijfde eeuw intusschen leverden de Joodsche scholen van Babylon in Egypte (Kairo) eene nieuwe Gemara, welke de Talmud van Babylon genoemd, en meer dan die van Tiberias in gebruik is gebleven. Als men van den Talmud spreekt, bedoelt men gewoonlijk den laatsten, die, in weerwil van de vele ongerijmdheden daarin vervat, in de hoogste eer bij de Joden is.

Men schrijft ook aan de leeraars van Tiberias, de «Masorah» toe, het boek der overlevering om den tekst en de lezing der H. Schriftuur zuiver te bewaren, een werk van onbegrijpelijk omvang, en vooral om de zoogenaamde punctuatie zeer merkwaardig. De leermeesters van den H. Hieronymus waren ongetwijfeld ook van Tiberias. Op enkele minuten afstands van de stad toonen de Joden u gaarne de graven der voornaamste leeraars en ook dat van den beroemden Mozes Maïmonides genaamd.

Tiberias is voor de Joden, met Hebron Safed en Jerusalem, nog altijd de «heilige stad.» Van hare bevolking, welke, naar de gemiddelde berekening, nagenoeg 4000 zielen bedragen kan, maken de Joden zeker twee derden uit. Het zijn menschen van alle natiën. Men onderscheidt hen gemakkelijk van het andere volk, zooals zij ook, uithoofde van hunne verschillende afkomst, van elkander zijn te onderscheiden. Wat bewoog velen van hen, om hier te midden van pijnhoopen in eene ongezonde stad hunne dagen

te gaan slijten? Helaas! de hoop, dat van dezen kant de Verlosser van Israël zal opdagen en, alvorens zijn troon te Safed te vestigen, Tiberias bezoeken zal, die hoop drijft hen naar deze heilige stad. Er is ons verhaald, dat nog op zekeren tijd door eene dusgenaamde grap de gansche bevolking in beweging gesteld is. Men had haar in den waan gebragt, dat het teeken des komenden Verlossers over het Meer verschenen was. Ik ken niets onwaardiger dan zulke spotternij.

19 OCTOBER, WOENSDAG.

Tiberias heeft ook hare christelijke herinneringen. Het kan niet anders, of de Verlosser, die zoo dikwijls vertoefde aan het Meer, moet ook in deze stad enkele malen zijn gekomen. Men vond hier later het Evangelie van Joannes en het boek van de Handelingen der Apostelen in het Hebreuwsch vertaald, en ook het Evangelie van den H. Mattheüs.

Tot aan de regering van Konstantijn was het den Christenen niet vergund hier te wonen. De eerste Christen-kerk dagteekent van dien tijd. Een dier ledige tempels, welke onder den naam van «Adrianum» bekend waren, moet toen in een Christen-tempel zijn herschapen. Men telt de Bisschoppen van Tiberias tot aan de zevende eeuw. Van dien tijd was de zetel onbezet, de kruisvaarders herstelden hem 400 jaren daarna. Na den val van het Christen-rijk van Jerusalem bleven de Christenen verspreid. De stad heeft zich sedert dien tijd ook niet meer opgericht, en is bovendien door verschillende aardbevingen zoo vreeselijk geteisterd, dat men haar ook nu nog een grooten puinhoop kan noemen, waarop binnen gedeeltelijk verwoeste muren eene menigte rampzalige woningen zijn verspreid.

Onze wandeling was dezen morgen vroeg naar de kerk

van den H. Petrus, die aan den oever van het Meer gelegen is. De Evangelist Joannes verhaalt de verschijning van den verreezen Verlosser aan zijne Apostelen bij het Meer van Tiberias. Jesus stond aan den oever van het Meer. Op zijn bevel werd het net geworpen, en had er weêr een wondervolle vischvangst plaats. En als Hij nu de Apostelen het maal had doen nemen, wendde Hij zich tot Simon Petrus en zeide tot hem: Simon, zoon van Joannes, bemint gij mij meer dan dezen? En Petrus antwoordde hem: Ja Heere! gij weet, dat ik U lief heb. En Jesus zeide tot hem: Weid mijne lammeren. Andermaal nog deed Jesus hem dezelfde vraag, bemint gij mij? en Petrus antwoordde nogmaals: Ja Heere, gij weet, dat ik U lief heb! Jesus zeide hem wederom: Weid mijne lammeren. Nu zeide Jesus hem ten derden male: Hebt gij mij lief? Petrus werd dan bedroefd, omdat Hij ten derden male tot hem zeide: hebt gij mij lief? en hij zeide tot Hem: Heere! Gij weet alles, gij weet dat ik U lief heb. Weid mijne schapen, zeide nu de Verlosser. Voorwaar, voorwaar, toen gij jonger waart, gorddet ge u zelve, en gingt waar gij wildet; maar wanneer gij oud zijt geworden, zult gij uwe handen uitstrekken, en een ander zal u gorden, en leiden waarheen gij niet wilt. — Ziedaar dan door den Verlosser zelve het opperherderschap over de geheele kudde, over de gansche Kerk aan Petrus gegeven; ziedaar de vervulling der belofte, reeds vroeger door Jesus in de streken van Cesarëa Philippi aan Petrus gedaan: «gij zijt Petrus (kepha, steenrots) en op deze steenrots zal ik mijne Kerk bouwen.... en aan u zal ik geven de sleutelen van het Rijk der Hemelen.» De opperste magt in het Godsrijk is dus aan Petrus geschonken: hem moeten allen onderworpen zijn.

De Christenen komen die groote gebeurtenis aan denzelfden oever herdenken in de kerk, ter eere van den Apostel

Petrus hier gebouwd. Wij lazen er lieden de H. Mis. Waar konden wij den Verlosser beter dank zeggen, dat Hij in Petrus een onwankelbaar middenpunt van eenheid aan zijne Kerk gegeven heeft?

Ik weet niet op welken grond de thans bestaande kerk door sommigen aan Helena wordt toegeschreven; Zij moet door Tankred zijn gebouwd. Het verdient opmerking, dat bij de laatste aardbeving van 1837, waardoor hier bijna alles vernield werd, zij evenwel behouden is gebleven. Zij is van ongemeen sterken bouw, heeft den vorm van een schip en staat bijkans in het Meer, zoodat, bij het wassen daarvan in den wintertijd, hare muren zeker door het water bespoeld worden. Sedert 1847 is aan dit heiligdom een klein verblijf voor een paar geestelijken toegevoegd.

Na het ontbijt werden de paarden gezadeld voor een uitstapje langs het schoone Meer. De pater was zoo vriendelijk geweest, zorg te dragen voor een behoorlijk gewapenden geleider. Een Katholiek, Youssouf, had zich daartoe aangeboden. De Grieksche pastoor verlangde ook bij deze gelegenheid een uitstap te maken en sloot zich dus bij ons aan. Men wenschte het gezelschap goede reis, en wij reden uit. Het was half acht, zeer schoon weder, maar reeds zeer warm.

De togt ging noordwaarts op, langs het Meer. Buiten Tiberias rijst de oever, en is hij, behalve nu en dan zeer steil, ook rotsachtig. Het water geheel en al nabij komen konden wij in den beginne niet. Na een uur rijden kwamen wij aan een dorp, dat aan den voet des bergs in eene schoone vlakte gelegen is. De oever van het Meer was hier laag gloojend, nagenoeg zoo als ons zeestrand, maar de grond rotsachtig, of met keisteenen bezaaid. Dit zijn de streken, die Flavius Josephus bewonderenswaardig noemde zoowel om hare schoonheid als vruchtbaarheid; maar de tijd is

voorbij, dat de bewoners dezen bevoorregten grond met ijver bewerkten; en in het land, dat zoo rijk konde zijn aan vruchten, ziet men bijkans niet dan verarmde menschen, wier voorkomen de type is eener woeste zorgeloosheid.

Het dorp, waar wij ons bevinden, is het kasteel van Magdalum, bij den Evangelist Mattheüs vermeld. De Verlosser kwam hier, nadat Hij de menigte door een wonder had gespijst. Ook leefde er eenigen tijd die vrouw, wier naam zoo groot is in het Evangelie: Magdalum was het eigendom van Maria, die daarom Magdalena genoemd wordt. De kerk, eenmaal hier door de Christenen gebouwd, is geheel verwoest.

Bij de vlakte van Magdalum, ook die van Genesareth genoemd, kregen wij ruimer weg. Nu eens waren wij geheel aan het Meer, dan weder als in eenen hof, tusschen het hout, laurierrozen en ander heestergewas; maar de heesters zijn aan boomen gelijk in dit klimaat. Dikwijls reden wij in het Meer en dronken het water, dat zeer goed van smaak is. De Grieksche Pastoor had er vermaak in, dat wij zoo onvermoeid in het drinken waren; hij reed dus ook mede, en dronk zoo als wij. Maar dewijl zijn paard eens vrij diep wegzakte in den leemachtigen grond, werd hij te voorzigtig, om nog langer deel te nemen aan ons spel. Wij doorwaadden een paar riviértjes, die hun water afvoeren in het Meer. Aan het noordeinde der vlakte van Genesareth begon langzamerhand de oever weër te rijzen, en werd, als beneden Magdalum rotsachtig, op sommige plaatsen vrij hoog. Een smal pad in de rots gehouwen, overblijfsel van een ouden weg, leidde over dezen berg heen.

Voor dat deze hoogte beklommen werd, zagen wij ter zijde van onzen weg eene ruïne van tamelijken omvang. Men wist ons evenwel daarover geen inlichting te geven. Later vernamen wij dat het de overblijfselen zijn eener

Khàn. Ik kan echter moeilijk gelooven dat de Khàn-Minieh alleen zulk een omvang gehad heeft. Voor mij bleef aan deze ruïne de herinnering van het verlies mijner handschoenen verbonden, eene ware ramp in zulk eene brandende zon voor ieder, die geen Arabier is. Men had mij reeds beduid, dat ik op het punt stond om zwart te worden in het aangezicht. Mijne arme handen overtuigden mij een uur later, dat er misschien niet zonder reden om mijn gelaat gelagchen werd. Deze dag blijft met dat al een der aangenaamste van onze reis.

Er lagen vroeger bij het Meer van Tiberias twee plaatsen die den naam hadden van Beth-Saïda. De eene lag aan den oostelijken oever des Jordaans, waar deze rivier zich in de zee stort, en werd door Philippus in eene prachtige stad herschapen, en, naar de dochter van Augustus, Julias genoemd. De andere lag ten westen van het Meer. Deze laatste is voor den Christen het meest belangrijk. Wij werden door onze gidsen daarheen geleid. Petrus, Andreas en Philippus waren van Bethsaïda. De Verlosser kwam er meermalen en moet er vele wonderen hebben gedaan. De Evangelist spreekt, wel is waar, enkel van de genezing des blinden; maar uit de bedreiging van den Verlosser, tegen de plaats gedaan, blijkt genoeg, dat er vele wonderen zullen verrigt zijn. Hier zijn wij te Bethsaïda, zeide de gids, nadat wij, van Magdalum gerekend, weder een uur gereden hadden.

Wij zochten de stad te vergeefs. Onkenbare overblijfselen van gebouwen liggen tusschen het struikgewas. Bethsaïda is verdwenen. Een bergstroom, die zich in het Meer ontlast, brengt hier een waterkorenmolen in beweging, ziedaar alles, wat in dezen omtrek van de stad van Petrus, Andreas en Philippus gevonden wordt.

Nadat wij weër langs de zachte hellingen der bergen den

schoonsten weg hadden bereiden, wees men ons Kapharnaüm. Eene gedaantelooze massa rees in de verte omhoog. Het zal de afstand zijn, dachten wij, die ons belet te onderscheiden, wat door het geoefend oog van den gids beter gezien wordt. Doch het was de afstand niet, die Kapharnaüm hare gedaante deed verliezen. Toen ons oog niets wist te onderscheiden, bedroog het zich niet. Wij kwamen nader bij. Daar lag de trotsche koopstad van Galilea voor ons! Maar Kapharnaüm is geen stad meer, niet eens een gehucht. Eene massa ruïnen omringde ons weldra; een paar bedöinen-holen waren het middenpunt: van hier overzagen wij de stad «ter helle neêrgestort.»

Kapharnaüm was de begunstigde stad. Een geruimen tijd had zij het voorregt den Verlosser in haar midden te bezitten, zoodat zij zelfs Zijne stad genoemd werd. Zij was getuige van vele Zijner wonderen. Nazareth zelf benijdde het geluk, dat haar ten deele viel.

Maar Kapharnaüm heeft geen voordeel gedaan met de ontvangene genade. «En gij, Kapharnaüm, sprak de Verlosser, zult gij tot den hemel worden verheven? Tot in de helle zult gij nederdalen; want, zoo in Sodoma geschied waren de teekenen, die in u geschied zijn, het zoude welligt gebleven zijn tot op dezen dag; maar ik zeg u: aan het land van Sodoma zal het dragelijker zijn in den dag des oordeels, dan aan u.»

Het was alles stil rondom ons. Wij zelven dwaalden zonder te spreken over deze puinhoopen rond, of gingen neêr zitten op de brokstukken van eenige oude kolom. Wij dachten aan de teekenen, hier door den Verlosser gedaan, aan de straffen, over deze stad gekomen. Een geruimen tijd vertoefden wij op deze merkwaardige plaats. Wat is zij schoon de ligging van Kapharnaüm! Wij overschouwden van hier het gansche Meer van Genesareth. Het heeft wel

is waar den krans van steden verloren, waarmede het gesierd was in vroeger tijd, maar het is nog bekoorlijk. Wat moet dit Meer zijn geweest, riepen wij uit, toen de landstreek, die het omringt, om den rijkdom van vruchten en gebouwen door ieder bewonderd werd!

Het Meer van Tiberias komt in de H. Schriftuur onder verschillende benamingen voor. In het oude Testament wordt het genoemd de zee Kenereth en ook de zee Ceneroth. In het Nieuwe Testament heet het de zee van Genesareth, de Galilesche zee of het Meer van Tiberias. De geschiedschrijver Flavius Josephus noemt het Gennesar. Het heeft in de rigting van het Noorden naar het Zuiden eene lengte van omstreeks vijf uren op eene gemiddelde breedte van anderhalf uur. Het ontvangt zijn water van verschillende beken, die uit het gebergte toevloeijen, en van den Jordaan, die aan de Noordzijde er in valt, om het evenwel aan de Zuidzijde weder te verlaten, en dan Zuidwaarts zijnen loop voort te zetten tot aan de Doode Zee. Er is nog overvloed van visch, zoo als weleer. Wij vonden de temperatuur van het water veel hooger dan in de Syrische zee. Zij, die het zeer koud hebben genoemd, zullen misschien in den winter aan deze oevers geweest zijn, of het gedronken hebben, nadat het in de daartoe bestemde kruiken bekoeld was.

Men heeft het Meer van Genesareth bij andere Meren vergeleken. Wij durven geen vergelijking maken van tooneelen, die ieder eene geheel eigenaardige schoonheid bezitten. Eene bergketen, met ravijnen doorsneden, omsluit het Meer. Die rotsen, zoo verscheiden van vorm en kleur, rijzen op eenige punten verbazend hoog. Nu eens springen zij tot in het Meer, dan weder verwijderen zij zich en laten ruimte voor een vruchtbaar veld. Aan de zuidzijde, waar de bergketen zich ontsluit, en de Jordaan, om zijnen loop te hernemen, buiten het Meer treedt, boven het Jordaandal, stond de zon

aan den helderen hemel, en goot een stroom van licht over den waterspiegel en de rotsen heen. De werking van dat licht was onbeschrijfelijk schoon. Zoo moet het Meer geweest zijn, toen de Verlosser den wind en de zee had geboden, en het zeer stil geworden was!

Onze blikken bleven langen tijd geboeid aan dat verheven tafereel. De ziel van den Christen wordt daarbij in verrukkende overweging weggevoerd..... Hier vaart de Verlosser over, of wandelt op de baren, of bedaart den storm, of predikt uit het schip.... Daar verschijnt Hij na zijne verrijzenis.... En hoeveel andere herinneringen zijn er niet verbonden aan dit heilig Meer? Dat zijn hier oogenblikken van onbegrijpelijke zaligheid.

Wij hadden niet verondersteld nog een levend wezen te zullen ontmoeten op de puinen van Kapharnaüm. Doch toen wij om af te dalen, ons met moeite, een weg baanden door het struikgewas, kwamen op eens eene menigte schapen en geiten te voorschijn. Een jonge bedoën weidde ze, maar hij had ons naauwelijks opgemerkt, of verwijderde zich in allerijl. Hij ging dus zeker zijne gezellen waarschuwen, dat de «Tell hum» door Europeanen bezocht was. Waren wij misschien schatplichtig aan den bedoën, die hier zijne vorstelijke woning gevestigd heeft? Wij wisten het niet en gingen, in afwachting van eenig nader berigt, onze kollatie nemen aan den waterkant; doch er kwam niemand om ons te bemoeijelijken. Onze zitplaats was voor ieder een losse steenbrot, die in het water lag. Een weinig verdroogd brood, in water gedoopt, is geen lekkernij; maar wij hebben wel eens beter, doch met minder smaak gegeten dan op deze plaats.

De tijd vliegt voorbij. Er was heden nog een andere uitstap te maken; de terugrid moest worden aangenomen. Wij wendden ons een oogenblik naar de ruïne van Korozain

en stegen vervolgens te paard, om nagenoeg denzelfden weg te houden, die des morgens gevolgd was. Nu en dan ontmoetten wij bedoïnen met groote kudden schapen en eenige jonge kameelen; zij waren meest te paard en allen gewapend. Andere Arabieren, reizigers in volle wapenrusting, reden ons hier en daar voorbij; wij wenschten elkander naar lands gebruik den vrede toe. Wij waren intusschen niet, zoo als wij meenden, geheel alleen op menig punt. Reeds meermalen hadden wij heesters opgemerkt, die, ter hoogte van nagenoeg drie ellen opgeschoten, de doornachtige takken als een treur-es uitgespreid en tot aan den grond gebogen hadden. Er was ter zijde eene opening in de takken gemaakt, en tegen die opening zagen wij, om als deur te dienen, eenen bos doornen aangebragt. Enkele Arabieren, zeide men ons, hielden daar hun verblijf. Ouder gewoonte is de reiziger op zijne hoede in deze streek; wij waren het ook, doch voelden ons eerder tot medelijden dan tot vrees voor die menschen gestemd.

De togt werd nu in eens doorgezet tot Magdalum; hier hielden wij, om de hitte, een weinig stil. Wat zoude ik gaarne gebaad hebben in het Meer, maar ik was te zeer verhit. Een van ons wilde evenwel een voetbad nemen, ofschoon de steenachtige oever daartoe minder geschikt was. Onze badende vriend had dan ook veel moeite om tusschen al die losse steenen staande te blijven. Uit diskretie vroegen wij hem niet, hoe hem dat werk bevallen was! Wij hadden ons met het zoeken van schoone braambeziën vermaakt.

Alles wordt hier op rekening der bedoïnen geschreven. Wij waren langer uitgebleven dan noodig scheen voor den bepaalden rid. Natuurlijk meende men dus te Tiberias, dat wij eene onaangename ontmoeting met die lieden moesten gehad hebben. Ik voor mij geloof, dat men, als de reizigers te lang uitblijven, wel allereerst bevreesd mag zijn, dat het

paard van den een of den ander gevallen is of iets dergelijks; maar daaraan had men niet gedacht; men was slechts verheugd, dat wij niet waren aangerand.

Naar het gemaakte plan moest nu de uitstap gemaakt worden zuidwaarts langs het Meer; maar de gastvrije pater had voor de pelgrims een vischmaal aangerigt. «Visch uit het Meer van Genesareth!» riep hij ons toe. Hij wist wel, dat de pelgrim zóó niet te vergeefs genoodigd wordt. Er bleef daardoor slechts tijd over voor eene wandeling in de nabijheid der stad, in dat veld van ruïnen en grafplaatsen, waarvan Tiberias vooral aan den zuidkant omgeven is.

Wij keerden naar ons hôtél terug en zouden ten minste nog een togtje maken op het Meer. Doch, behalve dat er slechts één boot was te vinden in geheel Tiberias, werd de onderneming door onzen hôtélhouder als een gevaarlijk werk beschouwd: hij durfde ons tegen den avond niet aan die Arabieren toe te vertrouwen. Eene aangename verrassing vergoedde ons deze opoffering. Er was dezen avond een nieuw feestmaal voor ons bereid. Ook onze vriendelijke Jood had voor ons doen visschen in het Meer. Wij aten, onder andere soorten, den zoogenaamden Pietersvisch.

20 OCTOBER, DONDERDAG.

Dezen morgen was ik buitengemeen vroeg bij de hand. Reeds te middernacht worstelde ik op den divan tegen onzichtbare vijanden. Vloojen konden het niet zijn, want deze zochten altijd bij voorkeur een mijner vrienden, die op dezen oogenblik goed in de rust was. Er zijn ook wel andere insekten in dit land; doch ze oefenen alle hetzelfde bedrijf; het was dus moeilijk in den nacht te berekenen, met wie ik te kampen had. Ik had moeds genoeg om den strijd tot twee ure vol te houden; doch toen kwam bij mij de gedachte,

dat ik met al mijnen moed in ieder geval de lijdende partij zoude blijven, en ik besloot dus om op te staan. Tegen drie uren ontving ik reeds een bezoek van een der gidsen van Nazareth, die zeide eens te komen zien, of wij nog in het land der levenden waren. Ik stelde hem gerust, en hij keerde dus, om de heugelijke tijding aan zijnen kollega te brengen, naar zijn buitenverblijf terug.

Zoodra het eenigzins lichter werd, ging ik om den tijd te verkorten op de wandeling. Na een weinig te hebben rondgedwaald stuitte ik op eene bende honden, die het nachtelijk werk nog niet hadden geëindigd; zij waren niet vriendelijk, en ik achtte het ook onnoodig mij met zulk een gezelschap in te laten en keerde dus terug. De tijd viel mij intusschen lang. Het was ook, als of de nacht zelf geen verkoeling van lucht had veroorzaakt; ik zou dus wat frisheid gaan zoeken bij het Meer, toen eene geheel bijzondere ontmoeting mij in het noordelijk gedeelte der stad een geruimen tijd deed vertoeven. Een huis met ruim terras stond hier in de nabijheid van oude ruïnen. Welk eene drukte daar in het vroege morgenuur! Naderbij gekomen bemerkte ik, dat onderscheidene Turken op dat terras bezig waren met hun morgengebed. Het kwam mij voor, dat een hunner de oefening bestuurde van allen, die zich hier bevonden, want hun knielen en nedervallen had iederen keer zeer geregeld plaats. Op een ouden muur gezeten, had ik al mijne aandacht op dat tooneel gevestigd, totdat ik door de biddenden werd opgemerkt, en een hunner van het terras naar beneden kwam. Ik beduidde dien Turk, dat ik wilde gaan bidden, hij wees mij onze kerk; ik begreep toen, dat ik mij nu voorzigtigheidshalve verwijderen moest. Onze gids van Nazareth had intusschen ook reeds eene verkenning gedaan in de plaats. Niet ver van onze kerk ontmoette hij mij, en dewijl hij mij verzekerde, dat de pater en de broe-

ders zeer vroeg bij de hand zijn, gingen wij dadelijk daar heen. Mijne vrienden waren ons nu ook al spoedig gevolgd. Nadat de pater de H. Mis gelezen had, droeg ook ik de H. Offerande op. Wij bleven daarna ontbijten en maakten ons langzamerhand gereed voor de terugreis naar Nazareth.

Tegen acht ure stegen wij te paard. Onze weg was niet zoo geheel dezelfde, dien wij voor een paar dagen gevolgd waren; wij bleven van de plaats der broodvermenigvuldiging en van den berg van Christus meer verwijderd. Ieder onzer herkende nogtans deze heilige plaatsen en verheugde zich, dezelve nog eenmaal te mogen aanschouwen. Talrijke kudden ontmoetten wij dezen keer in de woestijn. Eene bedoïnenfamilie was met hare kameelen en vee bij een waterpoel gelegerd; daar werd aangelegd, doch het water was door de dieren ondrinkbaar gemaakt. Tegen den middag vonden wij eene schoone plaats, om een weinig te verblijven; een paar olijfboomen konden ons lommer geven, en wij bedachten ons dus niet lang.

Terwijl de pelgrims ook voor hunne paarden eenige schaduw zochten, had een der gidsen de tafel gereed gemaakt, en bragt de ander op. Er lagen reeds een paar kippen op den schanslooper van Gallil, die door hem tot tafelkleed bestemd was. Wij meenden hem echter voor die oplettendheid te moeten bedanken; wij wilden de weelde eener gedekte tafel! niet, lieten eenvoudig de geregten op den grond leggen, en zoo werd het maal gedaan. Wij werden daarbij door onze gidsen zoo getrouw bijgestaan, dat er van den rijken voorraad, ons door den goeden hôtelhouden van Tiberias bezorgd, niets overschoot. Een Arabier kan den ganschen dag zonder eten doorbrengen, maar hij kan ook altijd eten; hij schikt zich naar de omstandigheden.

Zoodra wij gegeten hadden, wilden de gidsen vooruit, doch wij begrepen, dat het niet schaden kon, eerst eene cigarette

te rooken. Wij bleven dus een half uur stil in de schaduw gezeten, een groot genot, als men een geruimen tijd door de zon van dit land beschenen is.

Kana moest weder worden aangedaan. Het oponthoud was niet lang, wij wilden echter nog eene teug water van de bekende bron. Groot was weder de drukte. De vrouwen, van hare kruiken voorzien, maakten den toegang zeer moeilijk. Maar onze gids, die met alle gebruiken bekend was, baande zich den weg op Arabische wijs. Hij kwam aan de bron, doch niet zonder dat in het gedrang de kruik van een der vrouwen gebroken werd. Wij konden nu drinken, onderwijl onze gids met die vrouw twistte, en haar trachtte te bewijzen, dat zij door eigen schuld hare kruik gebroken had.

Toen wij gedronken hadden, gaven wij aan die arme vrouw tot groote verwondering van het gezelschap, en vooral van onzen gids, eenig geld om eene nieuwe kruik te koopen. De twist nam hierdoor een einde, en de reis werd voortgezet. Ten half vier stapten wij af aan de Casa te Nazareth.

Toen wij een weinig gezeten hadden, kreeg ik een onoverwinnelijken aanval van slaap en ging dus wat rusten. Wel twee uren sliep ik achtereen, tot dat ik door eene buitengewone drukte gewekt werd.

Er waren nieuwe pelgrims. Mgr. Desflèches, bisschop van Sinite, vikaris apostoliek van Se-tchouan, oostelijk China, was hier aangekomen. Hij was vergezeld van eenen Vlaamschen kloosterbroeder uit Jerusalem, en drie zusters van den H. Joseph uit Saïda. Eene Poolsche dame had zich aan dit gezelschap aangesloten. Wij vernamen al spoedig, dat het plan bestond, om den volgenden morgen den Thabor te bezoeken. Schooner gelegenheid kon er moeilijk komen voor ons; wij besloten dus om daarvan gebruik te maken. Het werd bepaald: morgen naar den Thabor.

Dezen avond hadden wij groot souper met het geheele

gezelschap. Ik was toevallig naast Mgr. geplaatst. Een missionaris van China kan niet zoo geheel en al zijn ingenomen met den toestand van Palestina. De geschiedenis van de eerste eeuwen der Kerk, dat leven van strijd, waardoor het getal der geloovigen niet slechts vergroot, maar ook het geestelijk leven zoo krachtig wordt ontwikkeld; ziedaar den heiligen hartstogt van die mannen, die dikwijls meer dan eens martelaar worden, eer zij hunne loopbaan hebben afgelegd. Maar die geestelijke beweging vindt men in Palestina niet, er zijn nergens minder bekeeringen dan in dit land. De Schismatieken bekeeren zich zelden, de Turken en Joden bijkans nooit. De Katholieken zelven dragen het kenmerk eener slavernij van zoo veel honderde jaren. Hoe kan het anders? Dat stelsel van *zedelijke* verdrukking vooral, hetwelk, op de meest barbaarsche wijze, reeds zoo lang door Turkije op de Christenen hier te lande is toegepast, moest eindelijk wel zijne bittere vruchten dragen. Als men altijd vertrapt wordt, en dat is het woord, hetwelk hier moet worden gebezigd, dan volgt eindelijk die prostratie, welke hier bij de Christenen wordt waargenomen. Het zoude te wenschen zijn, dat zij die met keizerlijke Firmans reizen en door de Pacha's worden geregaleerd, ook eens een weinig afdaalden, om zich met eigen oogen van den waren toestand der Christenen te verzekeren, om te zien welke smaad den Christenen, *omdat* zij Christen zijn, en dus EUROPA in dit land wordt aangedaan.

Wij vernamen tot onze verwondering dat het geheele gezelschap de reis van Jerusalem naar Nazareth met ezels had gemaakt. Men bekomt hier over dat dier bij iedereen het beste getuigenis. Wij hebben hem in Egypte wel grooter gezien, maar onvermoeider ezel, dan dien van Palestina, vindt men niet ligt. Hij moet ook zeer gemakkelijk te berijden zijn, en van daar dat de vrouwen er gewoonlijk ge-

bruik van maken. De mannen doen dit evenwel in Palestina thans slechts bij uitzondering. Ik voor mij geloof ook, dat men, met eenige oefening, op het paard zich het zekerst rekenen kan; het paard is gehoorzamer en ook voorzigtiger op een moeilijken weg.

Dewijl de reizigers zeer vermoeid waren, duurde het avondmaal niet lang. Iedereen wist ook, dat de nacht zeer kort zoude wezen; men ging dus weldra te rust. De Hollandsche pelgrims bleven nog eenigen tijd bij elkander, zij dwaalden in hun gesprek terug naar het Meer van Tiberias. Ik bemerkte nu dat ik vergeten had aan te teekenen, dat het afscheid van onzen hôtelhóuder, wiens naam mij ongelukkig ontgaan is, even hartelijk als de ontvangst was geweest. Het is wel zeker, dat door dezen goeden man meer kosten gemaakt zijn voor ons, dan hij ons in rekening gebragt heeft.

X.

UITSTAP NAAR DEN THABOR EN NAÏM.

21 OCTOBER, VRIJDAG.

Dezen morgen ten half vier werden de pelgrims gewekt. Te oordeelen naar den ijver door den wekker aan den dag gelegd, moest er, dacht ons, groote haast zijn bij het werk. Wij stonden dus onverwijld op en zorgden, zoo spoedig mogelijk gekleed te zijn. «De karavaan staat op het punt om te vertrekken!» hoorden wij. Beneden gekomen bemerkten wij evenwel, dat we ons zonder reden hadden gehaast, want paarden noch ezels waren aangebragt, en ons bleef dan ook nog een uur ter beschikking, om van den eersten schrik te bekomen. Eerst ten vijf ure stelde de karavaan zich in beweging.

Wij hadden dezen keer een veel deftiger geleide, dan naar gewoonte. Behalve onze twee reeds bekende gidsen, waren er nog andere moekers en een paar goed gewapende drog-mans; zij schoten nu en dan hunne geweren af ter eere van de karavaan.

Ik had er volstrekt geen spijt van, dat wij, naar men zich beklaagde, een uur te laat waren van huis gegaan; wij behoefden ons nu ten minste op dezen togt niet zoo geheel en al aan het instinkt der paarden over te laten; het was reeds licht genoeg om iets te onderscheiden van den weg.

Na een alleraangenaamsten togt van twee uren kwamen de pelgrims in de nabijheid van den «berg des lichts.»

Vroeger hadden wij reeds meermalen den Thabor opgemerkt, want bijna geheel alleen staat hij in de vlakke van Jesraël, 1750 voeten boven den waterspiegel der Middellandsche zee, en nagenoeg 2400 voet boven het Meer van Genezareth. Door de regelmatigheid van zijnen vorm onderscheidt hij zich ook van iederen anderen berg van Galilea, boven alles wat hem omringt verheft hij zich spitsvormig, en dat geeft aan zijn voorkomen iets plegtigs, iets strengs.

Maar de Thabor is niet alleen de meest indrukwekkende, ook de schoonste en bevalligste is hij van alle bergen in Galilea. Dat ondervonden wij, toen we hem nabij waren gekomen: als een onmeetbare lusthof rees hij daar op voor ons, in den rijkdom van het schoonste houtgewas. Voorzeker, hij juicht nog in den naam des Heeren, zoo als de H. Schriftuur gesproken heeft.

De beweging der karavaan kwam ons veel te langzaam voor in dezen treffenden oogenblik. Wij reden met een der gidsen vooruit. Toen wij echter reeds een goed gedeelte van den berg hadden beklommen, konden wij ons geen weg meer banen door het kreupelhout; het bleek, dat de gids ons een verkeerd pad had doen opgaan; wij moesten terug, en ons weder ootmoedig gaan aansluiten aan de karavaan, die nu juist den berg begon te beklimmen.

De weg werd weldra zeer moeilijk; eenige leden der karavaan stapten af. Wij meenden echter genoeg op onze geofende paarden te kunnen vertrouwen, en na een uur rijden kwamen wij zonder ongeval op den top des heiligen bergs. Wij begaven ons dadelijk naar het punt, waar, volgens de overlevering, de gedaanteverwisseling des Verlossers heeft plaats gehad.

Een bisschop van China, een religieus van Jerusalem,

zusters van Saïda, eene Poolsche dame, vier katholieke Arabieren van Nazareth en drie Hollanders, allen vereenigd in hetzelfde geloof, allen te zamen gekomen op den heiligen berg, om den Verlosser als den Zoon van God te aanbidden, dat mogt wel indruk maken op ieder van ons!

Zoodra het draagbaar altaar door den religieus was gesteld, begon Mgr. Desflèches de H. Offerande. Wij bevonden ons in eene kapel, waartoe men met enkele trappen afdaalte. Ieder onzer zocht, zoo hij best kon, eene plaats vóór of in de kapel. Men vreest niet hier neêr te knielen in het stof van eenen grond, die door den Verlosser is betreden en daarom door de geloovigen met aandoening gekust wordt. Onder deze H. Mis ontvingen de aanwezigen de H. Communie, zij waren diep aangedaan; wij waren het niet minder, want het oogenblik naderde, dat ook wij de H. Offerande moesten opdragen.

Het is den priester, die een der heilige plaatsen bezoekt, in den regel geoorloofd, de Mis te lezen van het geheim, hetwelk daar voltrokken is, of herdacht wordt. Wij kozen derhalve de H. Mis op het feest van de gedaanteverandering des Heeren, en mogten alzoo bij het opdragen der heilige geheimen het Evangelie verkondigen, waarin de verheerlijking van den Verlosser beschreven wordt.

«En na zes dagen nam Jesus met zich Petrus en Jacobus en diens broeder Joannes, en leidde hen op een hoogen berg afzonderlijk. En Hij werd voor hen van gedaante veranderd, en zijn aangezicht schitterde als de zon, en zijne kleederen werden wit als sneeuw. En zie hun verschenen Mozes en Elias met Hem sprekende. Petrus nu nam het woord op en zeide tot Jesus: Heere, het is ons goed hier te zijn; als gij wilt, laat ons hier drie tenten maken, een voor U, een voor Mozes en een voor Elias. Terwijl hij nog sprak, zie zoo overschaduwde hen eene lichte wolk; en zie eene stem

uit de wolk zeide: Deze is mijn welbeminde Zoon, in wien ik mijn welbehagen heb gesteld; hoort Hem! En de leerlingen dit hoorende vielen op hun aangezicht neder en waren zeer bevreesd. En Jesus trad toe, raakte hen aan en zeide tot hen: staat op en vreest niet. Als zij nu hunne oogen ophieven, zagen zij niemand dan Jesus alleen. En toen zij van den berg afgingen, gebod hun Jesus en zeide: Zegt aan niemand dit gezigt, tot dat de Zoon des menschen van de dooden is opgestaan.» (Matth. XVII.)

Nadat wij de H. Mis hadden gelezen en de dankzegging verrigt was, verlieten ons de nieuwe reisgenooten en begaven zich naar Tiberias; wij echter konden den geheelen voormiddag verblijven op den heiligen berg.

Voor dat het gezelschap ons verliet, was de Thabor in ligte nevelen gehuld gebleven, en hadden wij niet wel kunnen onderscheiden, wat op eenigen afstand gelegen was. Nu bij het rijzen van de zon verdwenen alle nevelen, en alles schitterde weldra van het zuiverste licht. Wij waren op het hoogste gedeelte des bergs gekomen. Geen afstand is hier voor het gezigt te groot, tot dat het eindelijk door de vergelegene bergen gestuit wordt; bijkans alle merkwaardige punten van Galilea overschouwt men van deze plaats. Wij zagen nog eens den weg, dien we een paar dagen te voren hadden afgelegd. Van den Karmel en den heuvel, aan welks helling Nazareth gebouwd is in het Westen, keerden wij ons Noordwaarts heen, en konden toen Kaña onderscheiden en den berg, welke die van Christus genoemd wordt, ook Safed, verheven op hare rots. Maar den Libanon, den grooten Hermon! het was, als of de afstand ze nog indrukwekkender maakte voor het gezigt. Den Jordaan in het noordoosten en Oosten onderscheidden wij evenzeer en vooral de bergketen van Basan met het glinsterend Meer van Galilea. De kleine Hermon, aan wiens voet Naim ligt, scheen ons zeer nabij;

wij zagen Endor, zonder het evenwel te herkennen. Verder in het Zuiden, dit moesten de bergen van Gelboë en die van Samarië zijn. De vlakke van Esdrelon geleek eene woestijn; de Kison was nauwelijks zichtbaar, zoo waren zijne wateren in dit jaargetijde opgedroogd; eene groene bogtige streep, dat waren zijne oevers, hier niet meer boschrijk, zoo als aan den voet des Karmels bij Kaïfa. Een van ons meende ook nog in het Westen de Middellandsche zee te hebben opgemerkt.

Nadat we een geruimen tijd in alle rigtingen hadden rondgezien, kwamen de gedachten op den Thabor terug, want niet alleen om het verrukkend gezigt, maar vooral omdat de Verlosser hier verheerlijkt werd, is het ons goed hier te zijn.

Ofschoon de H. Schriftuur den hoogen berg waarop de gedaanteverandering des Heeren plaats had, niet bij name heeft vermeld, is het nogtans 't eenstemmig getuigenis der oudheid, dat de Thabor de berg der verheerlijking is. De H. Cyrillus, bisschop van Jerusalem in de eerste helft der vierde eeuw; Eusebius, bisschop van Caesarea in Palestina, van wien men zeide, dat hij alles wist wat vóór hem was geschreven; de H. Hieronymus, die eene reeks van jaren in Palestina verbleef en bij een ieder vermaãrd is door zijne kennis van het heilige Land; zij getuigen ons allen het bestaan dezer overlevering en nemen haar ook aan. De H. Paula beklom den Thabor, zegt Hieronymus, den berg, voegt hij er uitdrukkelijk bij, waarop de Heer van gedaante veranderd is. Die berg is den Christenen heilig, verklaart hij verder, en allen, die den pelgrimstogt maken naar het heilige Land, bezoeken zoo wel den Thabor als Bethlehem, Calvarië en den Olijfberg. Van daar dat de H. Helena, zoo als Nicephorus vermeldt, ter gedachtenis van het verheven geheim een allerschoonsten tempel op den Thabor bouwen deed. Getuigen van lateren tijd behoeven wij niet;

het is bekend, dat deze overlevering door de geloovigen inderdaad altijd als eene overlevering der Kerk gehouden is; de Oostersche Christenen hebben haar zelfs in hunne liturgische kerkgebeden opgenomen.

De pelgrim, die den berg Thabor bezoekend aan de heilige Geheimen deelachtig geworden is, behoeft niet te vermelden, wat hem bezig hield in dit heilig oord. Hij bereidt zich immers voor om te Jerusalem den bitteren lijdensweg van zijnen Verlosser te gaan beschouwen met een geloof, dat in plaats van geërgerd te worden, den Zaligmaker der wereld juist in Zijne vernederingen erkennen zal. Ware het ons geoorloofd geweest, hier onze tenten op te slaan, wij zouden daarvoor het loover gemakkelijk hebben verzameld; maar ook wij moesten weêr afdalen van den heiligen berg: niet eens op den Thabor van hier beneden vindt de mensch eene blijvende stad.

De toebereidselen werden gemaakt tot het vertrek. Doch daar bemerkten wij dat een der moekers, die ons reeds was vooruitgegaan, had goedgevonden het hoofdstel van een onzer paarden in gebruik te nemen. Onze vriend, over wiens goed men zoo beschikt had, was natuurlijk niet zeer gestemd om aldus de reis te aanvaarden. Er bleef dus weinig anders over, dan dat onze drogman den ongelukkigen moeder in zijn genot ging verstoren. Hij bedacht zich dan ook geen oogenblik, maar nam het paard zonder hoofdstel, sloeg het eenvoudig een touw om den nek en reed weg in vollen ren: hij wenschte zeker spoedig van zijne reis terug te zijn. Ik voor mij echter hield als zeker, dat die onvoorzigtige ruiter den hals moest breken, en dat we noch hem, noch het paard levend zouden wederzien; maar de gidsen stelden ons gerust, noodigden ons uit om iets te gebruiken, en gingen frisch water scheppen uit den eenigen put, die hier gevonden werd.

Bij slot van rekening verheugden wij ons bijna over het ongeval, want een geruimen tijd konden wij nu nog in de schaduw van eenen ouden eik vertoeven; de drogman kwam, zelfs vroeger dan wij hoopten, van zijnen togt terug. Hij had den moeker achterhaald. Wat er bij die ontmoeting gebeurd was, verhaalde hij ons niet; maar wij begrepen dat wel ten naaste bij. Genoeg; hij had het hoofdstel terug bekomen; en nu was er geene hoop meer op verder oponthoud. Het is gereed, «jella, jella» riep men een oogenblik daarna; wij moesten vooruit, terug naar Nazareth; het ging echter niet spoedig, zoo als het kommando luidde, maar wel zoo langzaam mogelijk.

Na eenigen tijd rijden waren wij, om ongelukken te vermijden, genoodzaakt af te stappen, de weg werd te steil, men hield het paard aan de hand. Ik gaf het mijne aan den gids, en zonder te denken, dat het gevaarlijk zijn konde alleen achter te blijven, hield ik mij een weinig op bij een allerschoonsten boom, dien ik niet wist te onderscheiden. Mijne vrienden waren nu spoedig een goed eind vooruit, maar wat hinder? ik zoude den weg wel bekorten door regtuit van eene steilte af te zakken. Dat ging evenwel iets vlugger dan ik gewenscht had; ik stond in een oogenblik de karavaan vooruit, zonder te begrijpen hoe ik dat werk zoo spoedig verrigt had. Zoodra de weg het toeliet, gingen wij weder te paard.

Wij hadden ons 's morgens bij het beklimmen van den Thabor geen rekenschap kunnen geven, van waar de menschenstemmen kwamen, die op korten afstand van onzen weg gehoord werden. Het waren de Arabieren van Dabareth, waar men meent dat de jongeling, die van den boozen geest bezeten was, werd genezen.

Eens daalden te dezer plaatse Barak en tien duizend strijders met hem den Thabor af. De Heer, de God van Israël,

had door den mond van de profetes Debora gesproken, dat Hij Sisara, den veldoverste van Jabin, den verdrukker van Israël, in Baraks handen leveren zou. Het was hier aan de beek Kison, die bij den Thabor ontspringt, dat het woord des Heeren vervuld werd. De mannen van Zabulon en Nephthali, in gezelschap van Debora, vielen, door Barak aangevoerd, als een stortvloed op de legerbenden van Sisara. En de Heer sloeg Sisara en zijne wagens en de gansche menigte zoo geweldig, dat hij van den wagen afsprong en te voet vlugtte; de gansche menigte van Israëls vijanden werd verslagen tot den laatsten man. Sisara zelf werd geleverd in de hand eener vrouw: hij vond een schandelijken dood in de tent van Jahel, bij wie hij, na den strijd, eene schuilplaats gezocht had. Het was hier de plaats om het danklied te zingen van Debora en Barak, doch wij hadden voor het oogenblik niet anders bij ons dan het nieuwe Testament; maar wij zullen nog weder den Kison zien, die de lichamen van Israëls vijanden heeft weggevoerd.

Wij wilden niet lang stil houden te Dabareth. Als men den Thabor gaat bezoeken, heeft men reeds meermalen gelezen van den slag, hier door Napoleon aan de Turken geleverd. Drie duizend Franschen sloegen een leger van dertig duizend man. Hoe kan het zijn? ik dacht er niet aan, voor dat wij in de nabijheid kwamen van Nazareth.

Onze terugkeer naar Nazareth werd begunstigd door eene verbazende hitte! Wij waren nu ook weder de eenvoudige pelgrims, zonder eeregeleide of iets van dien aard. Merkwaardige plaatsen hebben wij op dezen togt niet aangedaan. Een waterpoel, dien we vonden, was troebel en warm; wij konden niet beter doen dan zonder oponthoud doorrijden tot Nazareth. 's Middags ten half vier kwamen wij daar weder aan. Men had in de Casa er aan gedacht, dat wij nog moesten dineren; alles was spoedig gereed, en men had niet te vergeefs op onzen goeden eetlust gerekend.

Na het middagmaal moest een bezoek worden gebracht aan Mgr. Valerga, den broeder des Patriarchs, dien wij op den Karmel hadden ontmoet, en die nu te Nazareth was aangekomen. ZHw. noodigde ons dadelijk uit, om met hem en zijne Missionarissen de reis naar Jerusalem te maken. Dat vereerend voorstel werd natuurlijk door de pelgrims aangenomen; de dag van vertrek zoude zoo spoedig mogelijk worden bepaald. Zoodra men zich in de stad bevindt, gevoelt men behoefte om het voorname Heiligdom weder te zien; wij gingen er dus heen om onze kerkelijke getijden te lezen. Dierbaar zijn de uren die hier in overweging worden doorgebracht, te dierbaarder, omdat de meeste pelgrims wel overtuigd zijn, dat zij waarschijnlijk maar eens in het leven de reis kunnen maken naar Nazareth.

Toen het avond geworden was, bleef ons nog een schoone tijd om aantekening te houden van den afgelegden togt, wij wilden dus ook iets aanstippen over de tegenspraak, die onze traditie wegens den Thabor in den lateren tijd onderhouden heeft. Het bestaan der traditie kan wel door niemand ontkend worden, en zulks wordt dan ook door geen schrijver beproefd. Maar heeft dan de overlevering gedwaald? Zoo *gissen* sommigen, en dit is hun genoeg, om vermetel te verwerpen, wat op de overeenstemming van vele eeuwen gebouwd is. Men heeft op den Thabor vele ruïnen gevonden, en deze moeten volgens hen bewijzen, dat er ten tijde des Verlossers een dorp of vesting op den berg bestond, en dat derhalve de verheerlijking des Heeren daar niet kan geschied zijn. Wat ons aangaat, ook wij hebben op den Thabor vele ruïnen gevonden, maar niet begrepen, hoe daaruit het bestaan eener stad of iets dergelijks juist ten tijde des Verlossers bewezen wordt; vooral daar zich uit den bevoegden getuige Flavius Josephus veeleer het tegendeel laat bewijzen. Deze geschiedschrijver immers, verhalend wat hij als veldheer

ondernam ter verdediging van Galliea tegen keizer Vespasiaan, zegt ons, dat hij in Neder-Galilea zes steden in staat van verdediging bragt en den berg Itabyrion, dat is den Thabor, en de spelonken bij het Meer van Genesareth versterkte. Ware er in dien tijd, namelijk slechts vijf en dertig jaren na de gedaanteverandering, eene stad of vesting op den berg geweest, de veldheer zoude er van gesproken hebben, hij zoude niet in het algemeen den berg, maar de stad, de vesting des Itabyrions hebben genoemd.

Niet minder opmerkelijk is eene andere plaats bij denzelfden schrijver. Hij zegt daar, dat Vespasiaan, ofschoon de handen vol hebbend met het beleg van Jotapat, evenwel er aan dacht om hen, die den berg Itabyrion bezet hadden, van daar te verdrijven. En dan beschrijft hij dezen berg als zijnde dertig stadiën hoog en op den top eene vlakke hebbende van zes en twintig stadiën. Deze vlakke omringden zij met eenen muur, zoo lezen wij daar, zonder dat er van vesting of stad eenige sprake is. Er kan dus niets anders geweest zijn dan eene tijdelijke legerplaats. Men vond er niet eens genoegzame bouwstoffen voor den bedoelden muur.

Of wil men misschien, dat de stad, waarvan Josué spreekt, nog ten tijde des Verlossers op den Thabor gevonden werd? Maar deze stad lag, zoo als Polybius meldt, slechts vijftien stadiën hoog, terwijl het bovenvlak des bergs tot dertig stadiën hoogte bereikt. Doch men kan met geen schijn van grond veronderstellen, dat zij ten tijde des Verlossers nog bestond. Er kunnen enkele ruïnen geweest zijn, maar niets meer.

Eene andere bedenking, dat Caesarea van Philippus, waar de Verlosser zich een weinig te voren bevond, te ver van den Thabor ligt, dan dat Hij hier in zoo korten tijd zou gekomen zijn, kan niet in aanmerking komen. Wanneer immers leidde Jesus de bevoorregte Apostelen op den berg? «Zes dagen

daarna.» Nu is Caesarea niet meer dan 16 uren van den Thabor gelegen. Om zulk een afstand af te leggen, zal dus een tijd van zes dagen wel voldoende geweest zijn. Een bewoner dezer streken legt dezen weg te voet gemakkelijk in drie dagen af, onze gidsen zouden niet meer dan twee dagen behoeven.

Wij maken alzoo gerustelijk het besluit, dat onze bepaalde traditie, juist omdat men met ongegronde veronderstellingen, met *gissingen* alleen tegen haar te velde getrokken is, des te hooger waarde in het oog der Katholieken krijgen mag.

22 OCTOBER, ZATURDAG.

Wij hebben heden gelezen in de dusgenaamde werkplaats van den H. Joseph, en een dag van rust gehouden te Nazareth. Wandelingen en bezoeken in en om het stadje veraangenaamden ons dezen kostbaren dag.

De kleine bazaar van Nazareth heeft weinig merkwaardigs. Wij vonden er gelijk te Tiberias verschillende vruchten, voortbrengselen van het land, kleedingstoffen en andere zaken, voor huiselijk gebruik, ook eenige sieraden voor vrouwen.

De Arabische vrouwen en meisjes ziet men hier, zoo als in het geheele land, met het onmisbaar hoofdsieraad, bestaande uit een paar slingers van aan een koord geregen muntstukjes. De armste vrouwen dragen ze. Onderscheidene versierselen van gekleurd glas, hoofdzakelijk van Damascus en Hebron, zoo als armbanden, ringen, oorbellen, enz., schijnen overal zeer gezocht. Deze gebruiken hebben voor den reiziger weinig vreemds, want men kan op vele plaatsen, zelfs in ons land, veel zonderlinger hoofdsieraden bij de vrouwen zien. Doch wij hebben, vooral later, te Naïm en elders vele vrouwen ontmoet, die eenen gouden of zilveren neusring droegen. Dat versiersel hing aan een der

neusvleugels, die tot dit einde doorboord was. Het moet, zoude men zeggen, een zeer lastig sieraad zijn, maar het is niettemin zeer geliefd en ongetwijfeld ook zeer oud.

Welligt zijn dit de versierselen waarvan reeds de profet Ezechiël spreekt, als hij zich Jerusalem onder het beeld eener kostbaar gekleede vrouw voorstelt en tot haar zegt, dat hij haar, onder andere kleinoodiën, «eenen ring op den mond» (op de neusgaten?) had gegeven.

Het gebruik om de toppen der vingers, de wenkbraauwen en oogleden, dikwijls ook de lippen te kleuren, is mede vrij algemeen. Men zegt, dat die kleuring der oogleden, met galnoten en spiesglas door de vrouwen als een behoedmiddel tegen de hier heerschende oogziekten beschouwd wordt, doch het wordt ongetwijfeld daarom niet minder als eene versiering gerekend. Zoo verhaalt immers ook de Schriftuur, dat reeds Jezabel, toen zij haar hoofd versierde, ook de oogleden gekleurd had. De mannen zelve waren niet eens vrij van deze ijdelheid.

Of het door tatouëring mismaken van aangezicht en handen, bij de Arabische vrouwen in gebruik, als eene bevordering der schoonheid wordt gerekend, weet ik niet; het kwam ons afschuwelijk leelijk voor, en welligt is de bijgeloovigheid niet geheel vreemd aan dit zonderling gebruik. Sommige pelgrims keeren evenwel niet van Jerusalem terug zonder zich daar, of te Bethlehem aan zulk eene operatie te hebben onderworpen. Men prikt hun op den arm het wapen van het heilige Land, een enkel kruis, of eenig ander teken. Dat moet hun zeker een onuitwischaar diploma zijn van hunne pelgrimsreis. Schoon noemen wij het nogtans, dat eertijds de Europesche zeelieden het kruisteeken droegen, ingeprikt op armen en borst, om, in geval van schipbreuk, als Christen begraven te worden. Te Jerusalem ontmoetten ons ook geheel zwarte vrouwen, wier gelaat door insnijdin-

gen niet weinig was misvormd; zij waren echter niet van dit land. Het is bekend dat zulks bij de Israëlitén door de wet verboden was.

Wij vonden te Nazareth de vijg, den granaatappel, de druif, den olijf, de watermeloen en andere voortbrengselen der streek, ook de Indische of Cactusvijg, die zeer aange-naam van smaak is. Deze laatste dient men echter wel door een deskundige te laten behandelen, of men loopt gevaar, zoo als het mij op eene andere plaats gebeurd was, de gevolgen van de ontelbare stekels, waarmede haar omkleedsel gewapend is, aan handen en tong te ondervinden.

Met welk eene verbazende kracht ontwikkelt zich hier de Cactus, die bij ons, met zorg gekweekt, evenwel klein en zonder vruchten blijft. Die wij in dit land vonden, hadden wel eene hoogte van drie of vier el. Hunne langwerpige ronde gestippelde bladen waren bij eene lengte van ten minste drie palmen nagenoeg twee duim dik en met scherpe stekels bezet. Op den rand dezer bladen prijkt de schoone geurige bloemkelk, of de reeds gerijpte vrucht in overvloed. Niets is gemakkelijker dan het voortplanten van den Cactus in dit klimaat. Een blad, in de aarde geplant, heeft weldra wortel geschoten, en dan schiet het eene blad uit het andere voort, en in korten tijd heeft het gewas zich naar alle kanten uitgebreid. Gewoonlijk wordt hier de Cactusplant tot beschutting van tuinen gebezigd. Er is geen veiliger omheining dan die met geduchte prikkels gewapende heggen; men kan ze bijkans niet aanraken zonder zich te kwetsen. Misschien is er maar een dier, dat de prikkels van den Cactus niet vreest; het is de arme kameel. Hem zagen wij zonder vrees den Cactus snoeijen en die bladen eten, waartoe zeker geen andere mond in staat is.

Belangrijker nogtans is voor de bewoners van Palestina de vijgenboom, die nog altijd door het gansche land ver-

spread is, en tweemaal, ja zelfs soms driemaal in het jaar zijne vruchten leveren kan. Men zou met een weinig zorg dezen boom tot in het oneindige kunnen vermenigvuldigen. Overall waar hij geplant is, of zich zelve heeft voortgeplant, groeit hij op een lagen stam weelderig voort; nooit zagen wij een boom met meer vruchtdragend hout. Men kan zien, dat het boven alles een vruchtboom is; voor dat de bladen uitkomen heeft zich de vrucht reeds gezet; en als de late vijg begint aan te komen, vallen de bladeren van den boom en laten aan de vrucht alle sappen, die zij, om in het gevorderd jaargetijde nog te kunnen rijpen, noodig heeft.

De vijg is niet alleen eene aangename vrucht, zij is ook een voornaam voedingsmiddel voor het volk. Men is gewoon de vijgen te droogen; ook perst men ze nog tegenwoordig, als in Davids en Abigails tijd, tot koeken te zamen. Wij hebben deze echter niet gegeten, omdat wij te Smyrna ongelukkig eene vijgeninlegging hadden bijgewoond en de indruk daarvan nog niet genoeg bij ons was uitgewischt.

De gedroogde vijg van Bethlehem beviel ons het meest. De late vijgen aten wij nog versch; deze moeten door den vreemdeling, die zich de koorts niet op den hals wil halen, niet dan geschild en zeer matig gebruikt worden.

Voor den pelgrim heeft de vijgenboom bovendien in weerwil van zijn knobbeligen stam eene eigenaardige bekoorlijkheid. Hij is immers, zoowel als de wijnstok en de olijf, de boom der H. Schriftuur, de boom van het beloofde Land, het beeld van Gods zegening over zijn volk. Men weet, dat hij ook reeds in het paradijs gevonden werd, en dat zijne aan elkander gehechte bladeren onze stamouders na hunne zonden het eerst bedekten.

Naast den vijgeboom komt de olierijke olijf, niet minder vermaard in de H. Schriftuur om zijne waarde en vrucht-

baarheid. Hij was altijd de rijkdom van het Oosten, waar-
dig geacht om onder de koninklijke schatten geteld, en als
het loon van God aan het huïs des regtvaardigen gerekend
te worden. Het is bekend dat bij vele godsdienstplegtigheden
het gebruik van de olie was voorgeschreven; de hoogepries-
ters en koningen ook moesten met olie worden gezalfd. Waar
niets scheen te kunnen groeijen, daar vonden wij dikwijls
den olijfboom met overvloed van vruchten beladen; hij heeft
nog minder behoeften dan de vijgenboom; tusschen de rotsen
zelfs vindt men niet zelden nog een olijftuin.

De granaatboom heeft op zich zelf weinig bekoorlijks,
maar zijn bloei moet heerlijk schoon zijn, en niets haalt bij
het verkwikkende van zijne vrucht. De granaat heeft ons
meermalen verkwikt, als de warmte ons den eetlust bijkans
had benomen. Hij werd door de verspieters van Kanaän als
een der uitnemende vruchten des lands tot Mozes gebragt,
en heeft onder menig opzigt eene geestelijke beteekenis in
de H. Schriftuur. De wijn van den granaat wordt in het
Hooglied gevierd; de spruiten der bruid zijn een paradijs
van granaatboomen met hunne vrucht; hare wang wordt
vergeleken met het afgebroken stuk of de schil van eenen
granaat. De Ephod van Aäron was beneden aan den zoom
met granaatappelen van blaauwe en roode purperzijde gesierd.
Men vond ook den granaatappel in Salomons tempel aan de
kolom-kapiteelen afgebeeld.

De versche druif vonden wij niet meer, maar men ver-
gastte ons hier reeds op den honig van het beloofde land.
Wij aten overigens, dewijl de tijd der groenten voorbij was,
eene soort van linzen, gierst en maccaroni, alles met de
olijfolie toebereid. Ons brood werd gebakken in het klooster,
doch het dorschen der tarwe, waarmede men juist bezig was
in het veld ten Zuiden van Nazareth, leverde een tafereel
uit den ouden tijd.

De schoven werden op het veld in een kring gespreid, een paal stond in het midden. Een paar ossen liepen als in een molen rondom den paal, hunne pooten dienden als dorschvlegel en traptten het koren uit de aren, zoodat van het stroo niet veel meer dan kaf overschoot. Deze wijze van dorschen was eertijds bij de Israëlitcn zeer in gebruik. De bek van den os, die op den dorschvloer het koren uittrad, mogt volgens de wet niet worden toegebonden; wij zagen dat gebruik ook nu nog onderhouden, de ossen konden vrijelijk eten van de uitgespreide schoof.

Het wannen zagen we geschieden op even eenvoudige wijs. Het gedorschte koren werd met een houten schop tegen den wind op in de hoogte geworpen, en zoo stooft het kaf weg. Men moest nogtans, wijl er weinig wind was, het koren meermalen aan deze behandeling onderwerpen. Op deze wijze van wannen wordt ook hier en daar gezinspeeld door de H. Schriftuur. Vergeefsche moeite zoude het zijn, dezen menschen te beduiden, dat zulk werk gemakkelijker en doelmatiger kan worden verrigt. Zij zijn het zoo gewoon, en van hunne gewoonte wijken zij niet af. Die de voorouderlijke gebruiken verlaat, is in hun oog verachtelijk; men vindt hier nog de levende geschiedenis van den oudsten tijd.

23 OCTOBER, ZONDAG.

Op een paar uren afstands ten Zuiden van Nazareth ligt een plaatsje, dat geen pelgrim onbezocht laten mag. Nadat wij dezen morgen in het voorname heiligdom de H. Mis hadden gelezen, werden de paarden aangebragt; de togt was naar Naïm. Ofschoon de bedoïnen, die hier gewoonlijk rondzwerven, minder gunstig bekend zijn, en door sommigen roovers van beroep worden genoemd, meende men evenwel, dat de weg voor het tegenwoordige genoegzaam veilig was.

Wij gingen dus als naar gewoonte gerust op reis, slechts vergezeld van de gidsen, die ons op den togt naar Tiberias begeleidden.

De weg was aanvankelijk slecht. Als men van den berg is afgedaald, komt men in de schoone vlakke van Esdrelon of Jezraël, en men ziet Naïm in de verte aan den voet, of liever aan de eerste helling van den kleinen Hermon liggen. Schoon doet zich het plaatsje op een afstand voor.

De togt werd zonder kwade ontmoeting voortgezet. Alleen onzen armen gids trof een klein ongeval. De Kison, die door de vlakke van Esdrelon loopt, moest doorwaad worden. Wij kwamen aan de beek, die in dit jaargetijde slechts weinig water heeft en dus geen oponthoud konde veroorzaken; maar het paard van een mijner vrienden wilde niet voort, totdat het door den gids met geweld in de beek gedreven werd. Eenmaal er in gekomen, wilde het dier er niet uitgaan en bleef onverzettelijk zoo lang staan trappelen, dat het zondagsche kleed van den gids, geheel beslijkt, niet meer te herkennen was. Geen wonder, dat het verlangen om consul te worden in dezen oogenblik bij den armen jongen weder bovenkwam.

Hoe meer wij Naïm naderden, des te meer scheen alles te veranderen van gedaante, het geleek eindelijk vrij wel naar een bandietenkwartier. De plaats, eertijds een schoone leviten-stad van den stam van Issachar, is een ellendig dorp geworden, hetwelk uitsluitend door Arabieren bewoond wordt. Wij reden er in. Op en om de puinhoopen der oude stad zijn de hutten verspreid. Eenige vrouwen waren bezig met toebereiden van spijzen in de open lucht; anderen van haar schenen de rampzalige dakterrassen te voorzien tegen den naderenden regentijd, allen waren op een of andere wijze aan het werk, de mannen daarentegen lagen hier en daar in ledigheid hunne pijp te rooken. Men bezag de vreemde-

lingen met buitengewone nieuwsgierigheid. De gidsen deden ons het plaatsje geheel doorrijden, zij meenden dat wij ook eene moskee wilden bezoeken, welke op den top des bergs gelegen is. Doch dit was onze bedoeling niet; wij keerden dus terug en begaven ons naar de bij overlevering bekende plek, waar een der grootste wonderwerken des Verlossers heeft plaats gehad. «En het geschiedde daarna dat Jesus naar eene stad ging, genaamd Naïm: en zijne leerlingen, en eene talrijke schare gingen met Hem. Als Hij nu de poort der stad naderde, ziet er werd een doode uitgedragen, de éénige zoon zijner moeder; en zij was eene weduwe: en eene groote schare van de stad was met haar. En als de Heer haar zag, werd Hij met ontferming over haar bewogen, en sprak tot haar: ween niet! en Hij trad toe, en raakte de baar aan: en de dragers stonden stil. En Hij sprak: Jongeling, ik zeg u, sta op! En de doode zat overeind en begon te spreken. En Hij gaf hem aan zijne moeder.» Een paar marmeren zuilen te midden van ruïnen duiden de eerbiedwaardige plaats aan; de kerk, die er vroeger stond, is geheel verwoest.

Dewijl het ons niet aan tijd ontbrak, hadden wij gehoopt hier iets langer te kunnen verblijven, doch wij werden al spoedig door het volk gestoord. Doordien wij, alvorens deze plek te bezoeken, het dorp hadden doorgereden, waren wij door de bewoners van Naïm opgemerkt en kregen nu een bezoek van gewapende bedelaars, wier getal zoodanig toenam, dat een langer vertoeven gevaarlijk konde worden. De voorzigtigheid gebood ons intusschen alles te vermijden, wat vrees verraden konde van onzen kant. Wij namen het ongeladen pistool in de hand, om hen te doen veronderstellen, dat wij desnoods bedacht waren op tegenweer, en weigerden bepaaldelijk het gevraagde geld. Het aanzoek om geld werd natuurlijk herhaald, maar eene herhaalde

weigering van onzen kant deed enkelen der bezoekers afzakken, en de houding der blijvenden mogt doen veronderstellen, dat wij ten minste niet van een bepaald komplot omringd waren. Wij maakten van deze gelegenheid gebruik om ons langzamerhand een weinig te verwijderen en plaatsten ons zóó, dat men ons althans niet onverwachts van achter overvallen konde, en nu werd de verdere ontknooping afgewacht. Onder het eten van een stuk brood met eene teug water zagen wij toen het getal dezer vrienden nog meer afnemen, en alles eindigde zeer vreedzaam. Zoodra wij buiten het bereik dezer menschen waren gekomen, hielden wij ons overtuigd, dat onze bezoekers niet dan brave lieden waren, ofschoon van een zeer ongunstig uiterlijk.

Op den terugtogt moesten wij Japha aandoen, dat als de geboorteplaats van Zebedeus en zijne zonen Jacobus en Joannes beschouwd wordt; doch onze gidsen hadden zich vergist in den weg; ten drie ure kwamen wij wederom te Nazareth. Andere uitstappen konden niet meer gemaakt worden, het vertrek der karavaan was immers bepaald op den volgenden dag.

De pelgrim verlaat Nazareth niet zonder nog eens die plaatsen te bezoeken, waar hij, konde het zijn, zoo gaarne altijd verblijven zou. Ons afscheidsbezoek bij de paters volgde daarna. Men leidde ons voor de laatste maal op het schoone klooster-terras; men begreep, dat wij nog eens den omtrek wilden overzien, waar de Verlosser zoo dikwijls gewandeld heeft. Het was avond toen wij terugkeerden naar het pelgrimshuis. Hier wachtte ons het gezelschap, waarmede wij den uitstap naar den Thabor gemaakt hadden. Pater M., dien wij te Beyruth het eerst ontmoetten, verliet ons eerst laat. De hoogwaardige Bisschop van Sinite, die zich thans in China bevindt, liet ons iets ter gedachtenis.

Volgens de opgave van den patriarch, Mgr. Valerga,

heeft Nazareth eene bevolking van 3500 zielen. Er zijn 1200 Muselmans en evenveel Schismatieke Grieken, 600 Latijnen, 250 vereenigde Grieken en 220 Maroniten. Deze laatsten moeten zeer arm zijn: hun pastoor wendde zich tot ons om eenige ondersteuning. Sedert eenigen tijd heeft zich ook een door Pruissen en Engeland bezoldigd Protestantsch leeraar te Nazareth gevestigd.

XI.

VAN NAZARETH NAAR JERUSALEM.

24 OCTOBER, MAANDAG.

Dezen morgen was de afreis der karavaan naar Jerusalem op vier ure bepaald; op den bestemden tijd waren onze paarden gezadeld en de Hollandsche pelgrims gereed. Wij meenden te gaan vertrekken, maar tot onze niet geringe teleurstelling vonden wij voor onze medereizigers nog niets in gereedheid gebragt.

Als men op een bepaald uur vertrekken wil, moet men ten minste een paar uren te voren de moekers gaan aanzetten; zonder dat zijn die lieden nooit op hunnen tijd gereed. De drogman der karavaan had zulks ongetwijfeld verzuimd, en men begon dus de toebereidselen te maken tot het vertrek, toen eigenlijk alles in orde moest wezen. Wat zouden wij doen? Wij hadden ons eenmaal aan de karavaan aangesloten, en moesten dus haar lot deelen van den beginne af. Wij wandelden heen en weër. Het vertrek werd van half uur tot half uur uitgesteld: er kwam geen vervordering. Om gelaten te blijven gingen wij nog eenigen tijd nederknielen in het Heiligdom.

Ten zeven ure eindelijk stapten de reizigers te paard. Wij werden tot op zekeren afstand door de voornamen der plaats begeleid. De karavaan bestond uit elf personen: Mgr. Valgera,

vier missionarissen Karmeliten, een Nazarethaner seminarist, drie Hollanders en twee drogmanen, die beiden goed waren gewapend, en waarvan één de teekenen zijner ontmoetingen met de bedoïnen wel altijd behouden zal. De moekers moesten de karavaan volgen met onze bagaasje.

Na een uur rijden waren wij in de buitengemeen vruchtbare vlakte van Esdrelon, te regt de groote vlakte in de Schriftuur genoemd; zij is immers, op eene lengte van meer dan acht uren, nagenoeg meer dan vijf uren breed. De teleurstellingen van den vroegen morgen werden spoedig vergeten. Aan onze linkerhand zagen wij weder den schoonen Thabor, die zijne ronde kruin te midden der vlakte met majesteit verheft; hij staat daar als de beheerscher der woestijn geheel vrij. De ligte nevelen waarin zijne kruin op dezen oogenblik gehuld is, verhoogden nog, naar het ons schijnt, zijne rijzige gestalte; het is alsof hij wederom, gelijk bij de verheerlijking des Verlossers, met den Hemel vereenigd is. De berg Karmel vertoont zich op grooteren afstand, maar zeer duidelijk aan onze rechterhand; voor ons ligt de kleine Hermon.

De vlakte van Esdrelon is beroemd om de overwinning, door het zwaard van Jehovah en Gedeon op de Madianiten behaald. Saul kampeerde hier nog, toen de Heer reeds van hem gescheiden was; hij had te Endor, dat bijkans op onzen weg ligt, de waarzegster geraadpleegd en ging de Philistijnen bestrijden, die te Aphec waren gelegd; hij stierf door zijn eigen zwaard, en drie zijner zonen sneuvelden in den strijd. Esdrelon was overigens zeer dikwijls het tooneel van verschillende krijgsgevechten.

Wij naderden de bergen van Gelboë, «waarop geen dauw noch regen komen moet, omdat de sterken daar gevallen zijn.» Aan den voet dezer bergen lag vroeger Jezraël, de stad van Achab en Jezabel, waar de onschuld vervolgd, maar ook door den Heer gewroken werd. Er is niets ver-

schrikkelijker, dan het vonnis dat over Jezabel en Achab gesproken en ook letterlijk door God voltrokken is.

Onze karavaan bewoog zich uitermate langzaam, en gunde zich misschien daarom geen tijd om hier of daar een weinig te vertoeven; ter naauwernood konde men te paard blijvende eenen teug water nemen aan eenen put. Djennin in Samarië, op de grenzen van Galilea gelegen, moest de eerste haltplaats zijn: zoo luidde het reglement. De warmte had zich reeds vroeg doen gevoelen op dezen togt, doch tegen den middag, toen de zon zoo hoog aan den helderen hemel stond, en zich niet het geringste windje liet voelen, werd de lucht zoo verbazend heet, dat wij in eene bijkans bedwelmende hitte voortreden, totdat tegen één ure Djennin (Ginéa) bereikt werd, het dorp waar de pelgrims afscheid moesten nemen van Galilea. Deze plaats is gelijk aan iedere andere door de Turken bewoond, maar men vindt er water ter besproeiing in overvloed, het oord is daarom zeer vruchtbaar. De hutten zijn van tuinen omringd, de muur, die ze bijkans omsluit, is eene Cactushaag. Palm-, oranje- en vijgenboomen maken dit punt inderdaad bekoorlijk.

Men meent, dat de Verlosser, hier omstreeks, die tien melaatschen gezuiverd heeft, van welken slechts één terugkeerde om Hem te bedanken en eer te geven aan God. Ter gedachtenis daarvan hadden de Christenen in vorige eeuwen hier eene kerk gesticht; thans bestaat zij niet meer.

Wij kampeerden buiten de plaats in een vijgentuin. Een bedoën met eene wapenrusting, die wel voor vier der onzen voldoende wezen zoude, nam hier ook zijn verblijf. De karavaan had intusschen behoefte aan eten, maar het duurde nog lang eer de moekers met den voorraad aankwamen, we werden in dien tusschentijd op een kruikje frisch water onthaald. Eindelijk begon het middagmaal. Er was koud vleesch, harde eijeren en brood; het nageregt bestond uit amandelen

en vijgen, die hier in overvloed werden gevonden. De pelgrims zaten op den grond, die ook tot tafel diende. Iedereen beijverde zich, om zich zoo veel mogelijk te versterken voor den volgenden rid. Wij vernamen bij dit aartsvaderlijk feestmaal het tweede hoofdstuk van het reglement: na een paar uren rust zou de reis worden vervolgd, maar tot hoe ver begrepen wij niet juist, en het was ook niet wel te begrijpen.

Toen de tijd om te vertrekken naderde, maakte ieder zich gereed. Maar daar begon weder, dacht ons, dezelfde geschiedenis, waarvan wij helaas des morgens getuigen geweest waren; de moekers waren niet gereed; een oogenblik later gaven zij teekenen van onwil, en eindelijk na eene hevige woordenwisseling met den drogman weigerden zij bepaald de reis voort te zetten en gingen heen. Bij mij rees het kwade vermoeden, dat drogman en moekers het wel eens konden zijn; en ik was zeer geneigd om de ontevredenheid des drogmans tegen de moekers te beschouwen als eene bloote vertooning voor de karavaan.

Er werd beraadslaagd wat nu te doen stond. Men bleef bij het plan om verder te gaan en meende eene nieuwe poging bij de moekers te moeten aanwenden; maar die lieden waren niet meer te vinden. Eindelijk vond ze de drogman, en hij trof met hen een zoogenaamd vergelijk. De karavaan zoude hier vertoeven tot 's avonds elf ure, en dan moesten de moekers, om den weg te vervolgen, gereed zijn. Deze hadden dit aangenomen, vernamen wij; welnu, zoo was, meende ik, juist hun plan geweest van den beginne af. De karavaan nam er genoegen mede! bedenkingen van onzen kant zouden nutteloos zijn geweest, wij moesten ons onderwerpen.

Tegen den avond werd het koud en de reizigers begrepen dat het goed zoude zijn, de nachtrust zoo mogelijk iets te

vervroegen. Over dat punt kon door ons geen bezwaar worden gemaakt; een paar nachten onder de tenten in het land der aartsvaders behoorde immers ook tot de plannen der reis. Maar onze berekening had wederom gefaald. Men had, in weerwil van de afspraak, verzuimd de karavaan van tenten te voorzien; zoodat iedereen maar beproeven moest, hoe hij zich best kon beschutten tegen de koude en de nattigheid. Al de bagaasje der reizigers was intusschen op een hoop bijeengebragt, de paarden werden in een kring rondom ons geplaatst; achter die borstwering legden wij ons neêr, terwijl een der moekers bij deze gelegenheid de wacht betrok, hetgeen eigenlijk slechts beteekent, dat hij buiten den kring sloop, en dus, als er onraad komen mogt, 't eerst van allen het hazenpad kiezen kon.

De moekers hielden dezen keer, zooals te begrijpen is, woord; ten elf ure in den nacht werden de reizigers gewekt, een weinig later waren wij, allen minder of meer van de koude verstijfd, te paard. Niets is onaangenamer dan zulk een nachtelijke rid zonder te hebben uitgerust en in eene streek, die ten hoogste voor behoorlijk gewapende lieden veilig is, behoudens altijd het gevaar van nu of dan een val te doen met het paard. Het ging in Gods naam voort. Den weg onderscheiden of onze wapenen doen zien konden wij niet, maar wij rekenden op ons getal en al weêr op onze paarden, die aan een moeilijken weg gewoon zijn, en dezen togt welligt meermalen gemaakt hadden. Toen wij eenigen tijd hadden gereden, werden de meesten van ons door eene bijkans onweerstaanbare behoefte aan slaap overvallen. Wij meenden niet beter te kunnen doen, dan eens af te stappen, en liepen dus van een der drogmans vergezeld, eenige oogenblikken met het paard aan de hand; maar wij geraakten weldra te ver ten achter en moesten weder opstijgen, vooral omdat wij ons geëskorteerd hoorden

door de jakhalzen der streek. Het gehuil dezer dieren, dat getrouw door het gehuil van dwalende honden beantwoord werd, had iets verschrikkelijks in deze woestijn. De drogman redt nu en dan eens ter zijde om ons van die onaangename gezellen te verlossen, maar die dieren wisten wel, dat de woestijn hun toebehoort. Ik heb met dat al ondervonden dat er geen beter middel is tegen den slaap dan zulk gezelschap.

Maar wat een ongelukkig bestel, zulk eene merkwaardige streek te moeten doorrijden in den nacht! Sanour, op eene hoogte gelegen, passeerden wij zonder iets te kunnen onderscheiden. Dit moet het oude Bethulië zijn, beroemd door die heilige vrouw, die, om haar vertrouwen op God, Israëel van zijnen magtigen vijand bevrijden mogt. Judith, door wier hand Holofernes, de generaal der Assyriërs, viel, was van Bethulië; zij leefde er tot in zeer hoogen ouderdom, en werd er begraven, betreurd door geheel het volk van Israëel.

Niemand onzer heeft kunnen begrijpen, waarom een gewapende Arabier ons onverwachts kwam vergezellen in deze woestijn. Zijn paard stond gezadeld gereed. Zoodra wij zijne hut waren genaderd, kwam hij met zijn geweer naar buiten en sprong in den zadel. Zonder een enkel woord te spreken reed hij wel een half uur met ons voort; hij keerde daarna evenzeer zonder te spreken terug. Wij meenden de oplossing van dit raadsel bij onzen drogman te vinden, maar deze liet ons aan onze gissingen over.

Naauwelijks waren wij van dien geheimzinnigen medereiziger verlost, of wij kregen een nieuw maar vriendelijker bezoek. Er moesten zeker bedoïnen in deze streek zijn gelegerd. Een jong paard, hetwelk was losgelaten, voegde zich bij ons en maakte springend en dartelend eene wandeling mede, tot groot ongerief zeker van zijnen meester; want

alle pogingen om het te verwijderen waren te vergeefs, tot den morgenstond bleef het bij ons. De drogman meende ons intusschen te kunnen verzekeren, dat onze vrolijke gezelschap, na deze speelreis, wel van zelf naar zijnen meester zoude terugkeeren; wij lieten hem dus verder al het genoegen van zijne wandeling. Over het algemeen is men hier voor het wegloopen der dieren weinig bezorgd; als wij op verschillende togten nu en dan halt hielden, liet men onze paarden gewoonlijk geheel vrij.

Toen het dag begon te worden, kwam er wat meer levendigheid in de karavaan; zij ontwaakte geheel en al, toen wij een oogenblik bij eene bron waren afgestapt. Een frisch water sprong hier uit een paar rotskloven voort en gaf leven aan deze plek, het gras groeide er welig. Wij dronken een weinig en wandelden heen en weër, tot dat sommigen hun geweekt broodkorstje hadden gegeten, en nu ging het gezelschap weder, zoo wakker mogelijk, op reis, terwijl ieder zich gelukkig rekende, in den afgeloopen nacht, half slapend, niet van het paard te zijn gevallen.

Ons rekenschap geven van den weg, dien wij maakten, konden wij intusschen niet meer; eene enkele vraag die wij deden, werd niet voldoende beantwoord; wij vroegen derhalve vooreerst niet meer, maar volgden gehoorzaam de kronkelingen, door onze gidsen gemaakt. De karavaan bereikte eindelijk 's morgens ten 8 ure den berg, van welken men nederziet op het dal, waardoor Sichem met Samarië als verbonden is.

SICHEM.

Het gezicht op deze stad trof ons allen, het is allerschoonst. Gelegen in een verrukkelijke vallei tusschen den Hebal en den Garizim, vertoont zij zich daar met hare koepels en witte minaretten zoo frisch, zoo bekoorlijk, dat ze nog aan

eene Oostersche residentie gelijk, waarvoor de schoonste ligging gekozen is.

Wij reden den berg langzaam af; de vermoedheid scheen van ieder onzer geheel te wijken in dezen oogenblik. Ziedaar dan de vallei, door de aartsvaders bezocht en bewoond. Abraham kwam hier, toen hij op Gods bevel met zijne huisvrouw Sara en Lot zijn neef uit zijn Vaderland, uit zijne maagschap, uit het huis zijns vaders vertrok, en zonder te weten waar heen, naar het land ging, dat God hem toonen zou. «Hij kwam tot de plaats Sichem en het zeer vermaarde dal» en de Heer verscheen aan Abraham en zeide: dit Land zal ik aan uw geslacht geven. En Abraham rigtte hier den Heer het eerste Altaar op.

Ook Jacob kwam en vestigde zijn verblijf in deze vallei, hij kocht een stuk gronds, waar hij zijne tent had opgeslagen; ook hij bouwde hier een Altaar voor den magtigen God van Israël. En wie zou op deze plaats den zoon van Rachel vergeten, die zich door zijne deugd eene bijzondere voorliefde van Jacob verworven had! Joseph, de onschuldige jongeling, kwam om naar zijne broeders te vernemen te Sichem aan. Hij dacht hen hier te vinden, maar zocht te vergeefs; toen hij echter vernam, dat zij reeds vertrokken waren naar Dothaïn, ging hij welgemoed verder noordwaarts op, onbewust van hetgeen hem daar van zijne ondeugende broeders te wachten stond.

Sichem, ook Sichar genaamd, is ongetwijfeld een der oudste steden van Palestina. Hemor de Heviter bouwde en noemde haar naar zijnen zoon Sichem. De zonen van Jacob, Simeon en Levi, plunderden haar op verraderlijke wijze, om de oneer, die hunne zuster Dina door Sichem was aangedaan. Toen het Joodsche volk in bezit was gekomen van het beloofde Land, werd Sichem onder de vrijsteden gesteld en aan de Leviten toegekend. Abimelech, een ontaarde zoon

van Gedeon, eerst door de goddelooze mannen van Sichem tot koning uitgeroepen, vervolgens door hen veracht, verwoestte de stad met haren toren geheel en al; zij werd echter herbouwd. Roboam, de zoon van Salomon, kwam er later; want om hem koning te maken was Israël hier vergaderd; doch hij wilde niet toegeven aan het verlangen des volks, en zóó scheidde zich hier Israël van Davids huis. Nu werd Jeroboam koning van Israël, en Sichem verheven tot hoofdstad van het nieuwe koninkrijk. Samarië kreeg daarna wel de bovenhand en werd de koninklijke stad, maar Sichem bleef niettemin eene belangrijke plaats. Later was zij als Romeinsche volkplanting bekend onder den naam van Flavia Neapolis. Men weet, dat vele Samaritanen van Sichem in den Verlosser hebben geloofd; reeds vroeg bestond hier eene bloeiende christengemeente. Een groot kerkleeraar was van deze stad: Justinus, die omstreeks het jaar 167 te Rome gemarteld werd, en een der voorname getuigen is van het geloof der oude Kerk aan de wezenlijke tegenwoordigheid van den Verlosser in het aanbiddelijk Altaargeheim. «Deze spijsze, zegt hij, heet bij ons Eucharistie. Daaraan deelnemen mag niemand, dan hij, die als waarheid aanneemt, wat ons geleerd wordt, en die tot wegneming der zonden en ter wedergeboorte het bad des doopsels ontvangen heeft, en leeft volgens de voorschriften van Christus. Want niet als gewoon brood en gewonen drank ontvangen wij dit, doch gelijk, door het woord van God, onze vleesch geworden Heiland Jesus Christus, zoo wel vleesch als bloed tot ons heil heeft gehad, zoo zijn wij ook geleerd geworden, dat de spijs, die uit kracht van het met Zijne woorden gesproken gebed gezegend is, en waardoor ons bloed en ons vleesch ter verandering gevoed wordt, zoo wel het Vleesch als het Bloed is van den vleeschgeworden Jesus.» Hoe zouden wij hier eene plaats kunnen weigeren aan zulk een voor ons kostbaar getuigenis?

Toen Tankred ten tijde der kruistogten Sichem in bezit had genomen, werden hare opbrengsten ten voordeele van het H. Graf aangewend.

Tegenwoordig telt de stad nog bij de tien duizend inwoners, waarvan vijf honderd Grieksche Christenen, honderd vijftig Joden en bijna even zoo velen Samaritanen, de overigen Mahomedanen zijn. Uithoofde van de groote vruchtbaarheid der streek heerscht er welvaart, en is er eenige handel; haar volk is ongedwongen en ruw.

Men bezoekt te Sichem de Samaritanen-wijk en hunne arme synagoog. Dat overschot der Joodsche sekte, uit eene vermenging van Heidenen en Joden in den tijd der Babylonische gevangenschap ontstaan, leeft hier in de grootste armoede, door allen veracht en allen verachtende, maar aan zijne overleveringen getrouw. Die ongelukkigen meenen, dat nog altijd velen hunner geloofsgenooten in Egypte en in Europa gevestigd zijn. Zij bewaren met godsdienstige zorg een zeer oud handschrift des Pentateuchs; andere boeken van het oude Testament erkennen zij niet. Wij waren tot ons leedwezen niet in de gelegenheid, dit merkwaardige stuk te zien. Het is thans bewezen, dat de Pentateuch der Samaritanen van dien der Joden niet noemenswaard verschilt, ofschoon Joden en Samaritanen altijd zeer vijandig jegens elkander geweest zijn. Europa is ook, sedert het begin der zeventiende eeuw, langzamerhand in het bezit gekomen hunner voornaamste handschriften, zoodat hunne leer tegenwoordig genoeg bekend is. Opmerkelijk is het, dat de letters waarvan zij gebruik maken, van die verschillen, welke men in de polyglot-bijbels en spraakkunsten aantreft.

Wij hadden op onze togten wel veel ellende, melaatschen echter hadden wij nog niet gezien. Hier vonden wij die rampzaligen voor het eerst; zij lagen, ter naauwernood gekleed, aan den ingang der stad een weinig ter zijde van

den weg. Met half verteerde handen reikten zij ons hunne houten napjes toe. Ik ken niets akeliger dan die heesche stem, waarmede zij ons om eene almoes smeekten. Wij zagen zulke ongelukkigen later nog in grooter getal, bijzonder te Jerusalem. De Arabieren noemen verschillende soorten van geneesbare melaatschheid; doch de eigenlijke is ongeneeslijk en zeer besmettelijk; die daaraan lijden, blijven dan ook van de burgerlijke zamenleving uitgesloten; huwen zij echter onder elkander, dan wordt de overerfelijke ziekte altijd op hunne kinderen voortgeplant.

Wij beloofden ons voor dezen dag een allerschoonst kampeement in de tuinen der stad, in de «tentenvallei» der Schriftuur; maar de karavaan maakte geen gebruik van menige schoone gelegenheid; men wilde ons eenvoudig doen afstappen op den grooten weg. Na eenige aanmerking evenwel van onzen kant werd er eene plaats gezocht, waar ten minste eenige schaduw was te vinden; daar zouden wij vertoeven, want de geheele karavaan was afgemat, had behoefte aan rust en wilde zich verkwikken door den slaap. Maar hoe zal men slapen, als men tusschen den Hebal en den Garizim gelegerd is! In weerwil van onze vermoeijenis slui merden wij slechts een oogenblik.

De Hebal en Garizim zijn zeer vermaard in de Schriftuur des Ouden Verbonds. Zoodra het land was in bezit genomen door Israël, moest op den Hebal een altaar voor den Heer worden gebouwd. Het eenmaal met God gesloten Verbond moest vernieuwd, over hen, die de wet zouden opvolgen, moest alle zegening, en over de verbrekers van het Verbond de vloek van God worden uitgesproken.

Josuë volbragt het, van Gods wege, door Mozes gegeven bevel. Op den Hebal werd een steenen altaar gebouwd, Gods wet werd op de steenen des altaars geschreven, en het brandoffer opgedragen aan den Heer. Op den berg

Garizim stonden de zes stammen, de kinderen van Rachel en Lia; de overige stammen stonden op den tegenoverliggenden Hebal geschaard. In de vallei, waar wij gelegerd zijn, tusschen de beide bergen was de ark des Verbonds gesteld, zij was omringd van de priesters en leviten en de ouderlingen des volks. Allen stonden. Dan werd op Gods bevel de ruimste zegening toegezegd aan de onderhouders van zijn woord, en een plegtig «Amen» van den Garizim beantwoordde ieder keer de belofte van God. Maar ook, als tegen de overtreders der wet Gods schrikkelijke vloek was uitgesproken, werd van den Hebal even krachtig het toestemmend «Amen» herhaald. Het verbond met den Heer was door het volk vernieuwd. De plaats zelve, door hunne vaders als vreemdelingen bezocht en bewoond, maar nu door de vervulling van Gods belofte hun eigendom geworden, was een waarborg, dat God nu ook weder zijn woord vervullen zou. Waar vindt men in de oudheid iets zoo waarlijk groot? Waar vindt een reiziger zulke herinnering? Geen volk heeft in zijne geschiedenis iets in schoonheid hieraan gelijk. Kort voor zijnen dood verscheen Josuë nogmaals in deze vallei, nog weêr werd het plegtig bezworen Verbond bevestigd, en hij liet daarvan te dezer plaatse een gedenk-teeken na als eene getuigenis voor Israël. Maar ach! in weerwil van dit alles heeft later de Garizim het op zijne kruin bezworen Verbond door Israëls volk miskend gezien. Hoe is het mogelijk! Er rees zelfs een schismatieke tempel op.

Een joodsch priester van Jerusalem, die tegen de voorschriften der Wet eene vreemde vrouw ten huwelijk had genomen en daarom door den hoogepriester Jaddus van het altaar verwijderd werd, pleegde dezen gruwel in Israël. Later werd deze tempel door de Samaritanen, om de gunst van Antiochus te verwerven, aan den Griekschen Jupiter gewijd. Thans bidt de Samaritaan nog altijd gekeerd naar

den Garizim, en ieder jaar vereenigen zich de gezinnen, die in Sichem gevestigd zijn, en slagten dan het paaschlam op den hun heiligen berg.

Nadat men de karavaan goedgunstiglijk tot na den middag had laten vertoeven op deze merkwaardige plaatsen, begon het moekers-gilde te spreken van de voortzetting der reis. Er diende derhalve eene soort van maaltijd te worden gereed gemaakt. De opper-drogman, met de regeling dezer zaken belast, had in een oogwenk den kostbaren provisiezak ledig geschud, en onze schapenbout, die te Djennin reeds onder behandeling was geweest, werd, zoo veel mogelijk van kaf gezuiverd, nogmaals het hoofdgereg. Een paar niet minder schoon geveegde kippen vonden met een dozijn harde eijeren ook eene plaats op het glanzend papieren tafelkleed. Wij konden ons dus, met een weinig moed, niet alleen verzadigen, maar ook nog iets bewaren voor een volgenden keer. Men was zeer spoedig gereed, want wij moesten nog andere belangrijke plekken bezoeken in het Sichems-dal.

Ziedaar het erf, door Jacob, toen hij hier woonde, van Hemor's kinderen gekocht, en vóór zijn sterven aan Joseph, boven het deel dat dezen toekwam, vermaakt. Hier is ook Joseph's graf. Hij had immers gewild, dat zijne kinderen, eenmaal weder optrekkende uit Egypte, zijn gebeente zouden meêvoeren naar het Land, aan Abraham, Isaác en Jacob beloofd. En de kinderen van Israël deden zoo als Joseph hun had bezworen; zij hebben zijn stoffelijk overschot uit Egypte overgebracht en op dezen akker begraven, die het eigendom van Joseph's kinderen gebleven is. Den steen der getuigenis door Josuë opgericht vindt men niet meer.

Een weinig verder Zuidwaarts bezochten wij den vermaarden Jacobs-put, die thans door de Christenen de put der Samaritaansche vrouw genoemd wordt.

Als de Verlosser, wyl zijn uur nog niet was gekomen, zich onttrekken wilde aan de vervolging der Phariseërs, verliet hij Judea en ging wederom naar Galilea. Hij zoude om den kortsten weg te nemen door Samarië gaan, en kwam alzoo aan de stad Sichem, Sichar genaamd, nabij het landgoed, hetwelk Jacob zijnen zoon Joseph had gegeven. «Daar was de Jacobs-bron. En vermoed van de reis zat Hij bij de bron neder.» Toen kwam tot Hem de Samaritaansche vrouw van Sichem, en hield Hij met haar dat treffend gesprek, hetwelk door den Evangelist vermeld is. Dierbare plek voor den Christen, die Gods gave kent en weet wat hij, om den dorstenden en hongerenden Verlosser te verzadigen, van Hem vragen moet.

De H. Helena heeft over den put de prachtige kruiskerk gebouwd, die in de achtste eeuw door den H. Willibald en later nog door anderen bezocht werd.

Ook hebben de schrijvers de gedachtenis bewaard van het vrouwenklooster, hetwelk aan deze kerk was toegevoegd. Wij vonden van dat alles niets meer dan naar allen kant verspreide steenbrokken en ruïnen. Maar tusschen de puinen is de put nog altijd aanwezig, want hij is in den vasten steengrond beveiligd, goed overkruind en heeft slechts eene opening van een paar voet op den beganen grond. «De put is diep, zeide de Samaritaansche vrouw. Mandrel dië hem in de 18^e eeuw bezocht, schatte zijne diepte op 105 voet, en 15 voet water vond hij er in. Thans is hij nog ruim 75 voeten diep, maar wij vonden er op dit oogenblik, welligt door de langdurige droogte, geen water in. Wat konden wij beter doen, dan door een hartelijk gebed, dat levend water vragen, waarvan de Verlosser hier gesproken heeft?

De karavaan maakte zich naar onze meening al te haastig op van deze merkwaardige plaats, maar wat zal men redeneren tegen menschen, wier eerste en laatste argument is:

«u bedreigen dieven en roovers!» en die zich des noods beroepen op eigen ondervinding! Wij hadden bergengten door te trekken, door eene fanatieke bevolking bewoond; ook wachtte ons nog het zoogenaamde rooversdal. Men wilde zoo spoedig mogelijk naar veiliger oord. Wij dachten nogtans dat men alles niet zoo in den letterlijken zin nemen moest, en bleven dus nog wat vertoeven op deze belangrijke plaats; doch het was wel ernstig gemeend bij de leiders der karavaan: zij wachtten ons geen oogenblik, en waren weldra de drie of vier achterblijvers op eenigen afstand vooruit. Doch wat hinder? wij zouden immers wel spoedig de ongeduldige medereizigers hebben ingehaald. De haast, waarmede nu de achterblijvers voortreden, had intusschen een geheel ander gevolg dan men verwachten mogt; den missionaris, die mij op een smal pad vooruit reed, trof immers een klein ongeval en, daar we dus wel genoodzaakt waren hulp te verleenen aan den reisgenoot, verloren wij bij het duister worden de voorgangers uit het gezigt. Men riep en maakte gebruik van een paar schelle fluitjes, maar het hielp er niets aan. Gelukkig was er maar één rijdbaar pad, zoodat wij ten minste niet zoo gemakkelijk konden verdwalen; en onze paarden, die niet minder dan wij verlangend waren om zich aan te sluiten aan den trein, namen dan ook het werk zoo krachtig op, dat wij in korten tijd weder onze plaats bij het gezelschap hadden ingenomen. Drie uren later was de haltplaats bereikt.

Zoodra de moekers aangekomen waren, ontstak men een vuur; de goederen werden afgeladen en zorgvuldig bijeengebragt. Het werk werd bestuurd door een Abyssiniër, die te Djennin het woord voor de anderen gevoerd had, en in wien wij, als zijn moed aan zijn voorkomen en stem gelijk was, een goeden verdediger zouden bezitten. Het was een vervaarlijk gezigt, als hij nu en dan door

den gloed van het vuur beschenen werd. De stilte van den wind liet toe, dat wij onze waskaarsen ontsteken konden, en de papieren lantaarns van Smyrna gaven iets schilderachtigs aan onze groep, die wederom als te Djennin door de paarden omsloten werd. Men beproefde op voorstel van den drogman nog eene soort van avondmaal, waarbij we den reeds bekenden zak weder zagen verschijnen; doch een paar vijgen met een granaatappel waren ons genoeg. De meeste reizigers verlangden ook naar rust en begonnen liever hunne rustplaats door het wegruimen der steenen in orde te brengen. Ook wij raaptten op dit veld van steenen de meest hinderlijke weg, en legden ons neder op ons Smyrna's reiskarpet. Het werd weêr koud en de jakhalzen waren ook hier weder op hunnen post.

Zoodra de morgenschemering aanbrak, werden wij door den drogman gewekt. Tijd om te vertrekken was het wel is waar nog niet, maar de plek, waar wij ons bevonden, was te merkwaardig, dan dat de karavaan er slapend in den morgenstond vertoeven zou.

Wij waren gekampeerd tegenover Lebona bij den heuvel, waarop de ruïnen van Silo 'gelegen zijn. Nadat Kanaän was onderworpen, trok Josuë met zijne legermagt van Galgala op, en alle kinderen Israëls vergaderden te Silo; en aan de zeven stammen, die nog niet in hunne bezitting getreden waren, werd toen door het gewijde lot hun erfdeel toegewezen, en de Tabernakel des Heeren werd er opgerigt. Silo was, wat later Jerusalem werd, de geestelijke hoofdstad des rijks. Ongeveer drie honderd jaren lang trokken Israëls jubelende feestrijen, driemaal 's jaars, om voor Jehovah te verschijnen, deze hoogten op.

Eens kwam hier Anna, de huisvrouw van Elcana; maar aan de algemeene vreugd nam zij geen deel: God had haar geen kinderen geschonken, en daarom stortte zij haar hart

met vele tranen uit voor den Heer en deed Hem eene gelofte. Toen zij later wederom voor den Tabernakel verscheen, was hare bede verhoord, en het kind, dat zij den Heer kwam toewijden, heette Samuël; het was die zoon, in wien God zich een getrouwen profeet had opgewekt. Er is niets lieflijker dan het beeld van dit kind, als wij het ons hier voorstellen met den ephod gekleed, den Heer dienend, terwijl God zich aan hem begon te openbaren in het heiligdom; hier immers begint Samuël die verheven loopbaan, die wij kennen uit de Schriftuur.

Doch waarom is Silo zoo spoedig vervallen van haren roem? Helaas! zij is bezoedeld geworden door Israël's ongerechtigheid: op hunne heuvelen hebben zij den Heer verzocht, daarom heeft God den Tabernakel verstooten van Silo, ja, den tabernakel waarin hij gewoond heeft onder de menschen. De Ark, van Silo weggevoerd en helaas in handen der Philistijnen gevallen, kwam er niet weder terug; de Tabernakel van Joseph werd verworpen door God; en als de profeet Jeremias daarna Jerusalem bedreigde met Gods straffen, dan wees hij op Silo: zoo lag toen reeds de stad getroffen door de hand van Gods gerechtigheid. Nu is Silo (Seilûm) een dorp met ruïnen van vroegeren en lateren tijd. Het eenige gebouw van hoogere oudheid is eene moskee. Niets doet ons in deze streken pijnlijker aan, dan het gezicht van die hutten, waartoe de kolomstukken en groote steenen van oude gebouwen gebezigd zijn. Eene hut van boomschors en klei getuigt minder van den rampzaligen toestand eens volks dan die nieuwe puinhoopen welke men hier helaas overal ontmoet.

De karavaan moest, zoo als wij aanvankelijk meenden, nog dezen dag de reis voortzetten tot Jerusalem. Eerst later vernamen wij, dat de pelgrims, alvorens de H. Stad te bereiken, zouden overnachten te Ramma-lah. Waarom men

dezen rid aanving zonder eenig ontbijt, vermeldde het programma niet; doch ik bemerkte weldra, dat met mij de meeste leden der karavaan zeer waren teleurgesteld; althans men begon elkander vertrouwelijk mede te deelen, dat er behoefte aan eten gevoeld werd. Ondertusschen reed men altijd voort, tot dat een van de kennissen de zaak uitmaakte langs den kortst mogelijken weg. Hij ging het hoofd der karavaan verklaren, dat wij niet verder zouden gaan, alvorens ten minste iets gebruikt te hebben. Iedereen ondersteunde nu, op zijne wijze, het woord van den parlementair, en er werd halt gehouden en gegeten.

De togt werd vervolgens met nieuwen moed voortgezet. Wat was het genoegelijk de bewoners dezer streken op verschillende punten bezig te zien met het inzamelen van de laatste vijg; jammer dat bij die vruchtbare vijgentuinen de weg tusschen opgestapelde wallen bijna onrijdbaar was. Ieder eigenaar had zich beijverd om zijnen tuin zooveel mogelijk van steenen te ontdoen, en zoo had men den grooten weg inderdaad in een grooten steenhoop veranderd; onze arme paarden struikelden bij iederen stap.

De berghellingen trokken zoowel hier als op andere punten de aandacht van de reizigers. Iedereen weet, hoe men in onzen tijd door steenterrassen op de helling der bergen het wegspoelen der vruchtbare aarde belet, en dan den kostbaarsten bouwgrond voor den wijngaard of andere vruchtboomen verkrijgt. Ook de oude bewoners van Palestina hadden dit stelsel reeds in beoefening gebragt; wij hebben meermalen hier en daar de overblijfselen dier terrassen en muurwerken ontmoet, waardoor de uitgestrektheid van den grond veel grooter en ieder plekje tot op de bergtoppen vruchtbaar gemaakt werd. Nu zijn wel is waar, na eene verwaarloozing van zooveel eeuwen, vele bergen van Judea in bloote rotsen en steilten veranderd, maar er is geen twijfel

aan, dat ze eertijds, met eene goede aardlaag bedekt, overvloediger dan een platte grond in het voortbrengen van vruchten geweest zijn.

Wij vonden op den verderen togt nog verschillende ruïnen, waarvan de gidsen ons geen rekenschap geven konden. Ook nog een enkel onbekend gehucht passeerden wij; maar het was zichtbaar, dat we Galilea en Samarië verlaten en de woeste bergen van Judea bereikt hadden. En toch ademde ik hier ruimer dan tusschen de vijngenaarden, die wij hadden gepasseerd; daar was het mij te geurig, terwijl hier de frissche berglucht als een nieuw leven in mij kwam opwekken.

Djyfnā (Gofna) was iets later voor ons eene schoone pleisterplaats. Het dorp is aan alle Arabische dorpen gelijk, maar het ligt in eene vruchtbare streek. Hier vonden wij eene statie van seculiere missionarissen voor het H. Land, door den patriarch van Jerusalem, Mgr. Valerga, opgerigt. Twee priesters, een Franschman en een Duitscher, zijn hier gevestigd, zij ontvingen ons buitengewoon vriendelijk. Er heerschte weldra in deze zonderlinge woning eene bijzondere bedrijvigheid; het waren de toebereidselen tot het feest. Terwijl de tafel voor de gasten getimmerd werd, zaten een paar Arabische meisjes het koren te malen op een bordes van den trap. De molen was niets anders dan een uitgeholde steen; een andere steen, die naar een grooten kogel geleek, werd in den bak heen en weder gerold; in zeer korten tijd was er genoeg meel voor de broden van het feestmaal verkregen. Toen wij aan tafel kwamen, vonden wij het brood gereed. Het waren koeken, in vorm aan het zoogenaamde Joden-paaschbrood gelijk. Men had ze gebakken in een aarden pot, die hier oven genoemd wordt. De pot, tot op zekere hoogte met steentjes gevuld, was heet gestookt; en het deeg, op de steentjes uitgespreid, was

weldra genoeg doorbakken voor het gebruik. Deze broodkoeken, zonder zuurdeeg gereed gemaakt, waren vrij goed van smaak, maar zij konden slechts korten tijd bewaard worden: men moest iederen dag versche bakken. Men bakt hier ook op aarden kruiken, waarin het vuur is aangebragt. Zoodra de kruik genoegzame hitte verkregen heeft, wordt het deeg er eenvoudig opgestreken, en het baksel is zeer spoedig gereed. Eene andere soort van brood, waarmede wij later hebben kennis gemaakt, was onder de asch of eigenlijk tusschen twee vuren gebakken; het was nagenoeg aan de genoemde soorten gelijk, maar naar 't ons voorkwam iets te geurig! want onze toenmalige gastheer had in zijne bakkerij geene andere brandstoffen kunnen gebruiken dan gedroogde koe- of kameelenmest. Ons diner nu was eenigzins Italiaansch: macaroni met schapenvleesch. Er was ook wijn; hij werd, zooals hier gebruikelijk is, met water gemengd. De gasten moesten zich bij het gebruik daarvan wel een weinig behelpen, want enkelen hadden een glas, anderen een kopje, er waren ook een paar koppen die voor meer dan één persoon dienst moesten verrigten; doch men schikt zich gaarne, als men een paar dagen met den Arabischen provisiezak op reis geweest is.

Na den middag verlieten wij, door een der missionarissen vergezeld, dat arme doch gastvrije verblijf, men wilde immers vernachten te Ramma-lah, waar ook eene statie van missionarissen gevonden wordt. De weg, die ons daarheen leiden moest, is hoogst merkwaardig, mits men, in plaats van in regte lijn Zuidwaarts te rijden, eene bogt ten Oosten maken wil: dan toch komt men tusschen Bethel en den nog meer oostelijk gelegen steenhoop van het oude Haï door. Wij namen ongelukkiglijk onze bogt iets te klein, en Bethel, dat wij ten Westen wenschten te krijgen, bleef daardoor aan onze linkerhand, zoodat wij de hoogten niet konden berei-

ken, op welke Abraham zijne tent opgeslagen en herhaaldelijk den naam des Heeren aangeroepen en geofferd heeft. Maar Bethel is toch ook op zich zelve eene hoogst merkwaardige plaats in de H. Schriftuur, een dier punten, waarbij iedereen zeker dikwijls in den geest heeft stil gestaan: want hier is het, dat Jacob eene treffende verschijning van God ontving. Hij vreesde de gramschap zijns broeders, in wiens plaats hij door zijn vader Isaïc was gezegend, en begaf zich naar Haran in Mesopotamië. Hij kwam dan te dezer plaats en wilde er rusten na zonsondergang; hij legde daarom zijn hoofd neder op eenen steen, sliep onder den blooten hemel, en zag in den droom eene ladder, die op de aarde stond en tot den hemel reikte: Engelen Gods klommen langs dezelve op en daalden er langs neder, God zelf leunde op de ladder en beloofde hem geheel het land en eene zeer groote nakomelingschap, en dat in hem en in zijnen Nazaat alle geslachten der aarde zouden gezegend worden. Ik zal, zeide God, waarheen gij u begeeft, uw geleider zijn, en ik zal u terugvoeren in dit land en met u blijven, totdat ik alle mijne woorden vervuld heb. En de plaats vroeger Luza geheeten, werd nu door Jacob Beth-el genoemd, en hij rigtte den steen als een gewijd gedenkteeken op en deed aan God zijne gelofte. Ziedaar de hoogte, waarop dat alles gebeurd is! De Heer zal ook onze God zijn, dachten wij. Jacob kwam hier later nog terug en rigtte voor God, die zijn geleider op zijne togten geweest was, een altaar op. En de Heer verscheen hem op nieuw en beloofde hem weder een groot en aanzienlijk nageslacht en het land dat Hij aan Abraham en Isaïc had geschonken. En Jacob noemde deze plaats het huis van God en stichtte een steenen gedenkteeken als heiligdom voor den Heer, die hem hier was verschenen. Het is bekend dat Bethel in later tijd voorkomt als de plaats waar het volk van Israël, om den Heer te aanbidden, te

zamenkwam. Helaas! waarom zijn zulke schoone plaatsen bijkans allen naderhand plaatsen geworden van ongerechtigheid? In weerwil der nabijheid van den Tempel des Heeren te Jerusalem, liet het volk van Israël zich hier verleiden tot afgoderij; de gouden afgodsbeelden, door Jeroboam op het altaar verheven, werden begroet als de Goden, door wie Israël uit Egypteland moest verlost zijn.

Tegen den avond kwamen wij te Ramma-lah aan een huis, dat nog niet geheel was afgewerkt, doch waarvan de geheele regeling deed zien, dat het tot de ontvangst van pelgrims bestemd was. Wij stapten af, omringd van een menigte Arabieren. Hadden wij niet geweten, wie de eigenaar zijn moest van dit huis, het ware moeilijk te berekenen geweest, want met ons stroomden de omstanders naar binnen. Iedereen scheen het regt te hebben van vrijen toegang in dit gebouw.

De Arabieren wandelden deftig met den Chibouck in den mond heen en weër, als of zij zich in hun eigen huis bevonden. Zij werden wel niet boos, als hun op de hier gebruikelijke wijze de deur gewezen werd, maar een oogenblik daarna kwamen zij weder terug, of staken het hoofd door de vensters, om te zien hoe wij Franken het zonder hunne tegenwoordigheid wel zouden redden. Tusschen die vreemde bedrijven werden wij door den Missionaris, die hier gevestigd is, even hartelijk als te Djyfnā ontvangen, en de aartsvaderlijke korenmolen was ook even spoedig als dáár aan het werk. Voor mij was intusschen de hoofdzaak te weten, of er geschikte gelegenheid om te rusten kon gevonden worden. Ik had mij reeds een paar nachten in ons grootsch, maar ongewoon buitenverblijf niet behoorlijk tegen de koude kunnen beschutten. Nu eenmaal onder dak, had ik daarom niet veel lust om, als het anders konde, mijne nachtrust weder op den grond te nemen. Ik nam dan de vrijheid mij eenige oogenblikken te verwijderen, en, volgens

de Arabische gewoonte, alles eens goed op te nemen. Mijn onderzoek leverde mij het beste resultaat op. Ik vond eene kamer, behoorlijk van slaappleatsen voorzien; maar ik zag tevens, dat het getal dezer rustplaatsen niet aan het getal der pretendentes geëvenredigd zou zijn. Mijn plan was derhalve spoedig gemaakt. Terwijl de gasten nog iets later aan het avondmaal vertoefden, begaf ik mij stil ter rust zoo goed mogelijk hopen, dat men mij zulks niet ten kwade mogt duiden. De nacht was mij dan ook uitnemend goed, ik was den volgenden morgen volkomen uitgerust.

Het is ligt te begrijpen, welke de eerste gedachte bij het ontwaken wezen moest: wij zullen heden onze intrede doen in de Heilige Stad. Ofschoon de karavaan den voormiddag te Ramma-lah vertoefde, scheen niemand lust te gevoelen tot eenige kennismaking met het dorp; het was als of ieder onzer alle drukte vermijden wilde. Men ging nu hier, dan daar eens nederzitten, en langzamerhand geraakten de leden der karavaan op verschillende punten verspreid. Eerst tegen den middag vereenigde men zich voor het maal. Na den maaltijd kwam onverwachts het berigt, dat de pelgrims door eene eerewacht van Jerusalem zouden worden ingehaald, en moesten wij derhalve onverwijld te paard, want tijd en plaats van ontmoeting was naauwkeurig aangegeven. El-bireh een weinig oostwaarts gelegen, waar Maria en Joseph op hunnen terugtogt van Jerusalem naar Nazareth bemerkten, dat het Goddelijk Kind niet meer in het gezelschap was, konde nu tot ons leedwezen niet worden aangedaan. Daarentegen passeerden wij Gabaon, de stad zoo beroemd in de geschiedenis van Israël's intrede in het beloofde Land. De bewoners van Gabaons gebied, vernomen hebbende wat er gebeurd was met Jericho en Haï, wendden zich tot Josuë, om vrede te maken met de kinderen van Israël. En Josuë, door hunne listige en bedriegelijke woorden misleid, maakte inderdaad

met hen een verbond en bezwoer het, dat hij hen behouden zou, en zóó zwoeren ook de Hoofden des Volks. Het bedrog der Gabaoniten kwam spoedig uit, en dus konde het verbond als van onwaarde worden gehouden: doch men had hun gezworen in den naam des Heeren, den God van Israël: men strafte hen dan, maar zij werden gespaard uit eerbied voor den heiligen Naam.

Doch ziet, nu verbonden zich vijf Kanaänitische vorsten om slag te leveren tegen Gabaon; dat bolwerk hunner staten moest herwonnen worden, en dan zouden zij gemeenschappelijk handelen tegen Josuë: het liet zich immers aanzien, dat hunne vereenigde krijgsmagt in hun eigen land sterker dan die der vreemde Israëlitzen zijn zou. Maar, wat naar hunne meening den ondergang van Israël moest tengevolge hebben, verhaastte hun eigen ondergang. Josuë, door de Gabaoniten gewaarschuwd, rukte onverwijld tegen de verbonden koningen op, en overviel hen met het aanbreken van den dag. God leverde hen in zijne handen, zij werden verslagen, en toen zij weglugten door de bergengten van Bethoron, zond de Heer over hen een regen van steenen, en meer werden er gedood door de hagelsteenen dan door het zwaard van Israël.

Toen stond de aanvoerder van Israëls legermagt in verrukking, en vol vertrouwen aanriep hij den Heer: «zon, sta stil tegen Gabaon, en gij maan tegen Ajalon's vallei.» En de zon en de maan stonden stil, totdat het volk zich over zijne vijanden had gewroken. De zon stond in het midden des Hemels en heeft zich niet gehaast om onder te gaan den tijd van eenen dag, en daar is vroeger noch later zoo lange dag geweest.

In volgenden tijd is Gabaon bekend als de stad, waar de Tabernakel van het verbond des Heeren, door Mozes in de woestijn opgerigt, langen tijd gerust heeft. Het metalen al-

taar, gemaakt door Beseleël, was ook te dezer plaats vóór den Tabernakel des Heeren. Davids zoon kwam later met de vorsten en regters van geheel Israël en de prinsen der familiën op de hoogte van Gabaon. Duizend brandoffers offerde de nieuwe koning den Heer, en toen God hem verscheen, en hem zeide, dat hij vragen moest, wat hij begeerde, vroeg hij wijsheid en verstand, en God gaf hem wijsheid en verstand, maar bovendien ook rijkdom en glorie, en geen koning is aan Salomon gelijk geweest. Thans is Gabaon nog een schoon dorp op eene hoogte gelegen. Als gij naar El-Djib vraagt, wijst u de gids, zonder het te weten, het oude Gabaon. De karavaan was nu nog een paar uren ongeveer van Jerusalem. Wij lieten bij den verderen rid de ruïnen van Gabaä, het vaderland van Saül, op korten afstand aan onze linkerhand, Westwaarts Emmaus aan onze regter, verder nog in het Westen lag Ajalon. Meer andere plaatsens, in de oudheid beroemd, liggen in deze streken, maar konden door ons niet bezocht worden. Daar kwam reeds de eerewacht van Jerusalem, om Mgr. Valerga, den broeder des Patriarchs, het welkom te bieden en naar de heilige Stad te vergezellen: het was eene deputatie van den militairen Pacha van Jerusalem. Nadat een rijk gezadeld paard, daartoe aangebragt, door Mgr. was bestegen, werd hij door al de leden der eerewacht op Oostersche wijze begroet; nu volgden de consuls of kanseliers der Katholieke natiën met de geestelijkheid en den kanselier van het Patriarkaats, en zoo werd de togt voortgezet. Van tijd tot tijd vereenigden zich nog nieuw aankomenden met onze karavaan; het werd een geheele ruiterdrom, waarvan ieder lid vrij kostbaar gekostumeerd was. Kortens tijds slechts reden wij geregeld in matigen stap; want wij moesten weldra, volgens het gebruik, van de bedrevenheid onzer Arabische geleiders getuigen zijn. Nu en dan vlogen zij daarheen en trachtten elkander voorbij te rennen;

soms ging het in grooten galop tegen elkander in, en als dan de ruiters elkander zoo dicht mogelijk waren genaderd, wisten zij den schok met wonderbare vlugheid te ontwijken. Onze drogman onderscheidde zich bij deze gelegenheid als een der beste ruiters. Ofschoon deze Arabieren hunne moeilijke kunsten uitvoerden ter eere van de karavaan, en dus de bewijzen van bewondering niet mogten achterwege blijven, ik voor mij ten minste had haar liever van die eer verschoond gezien. Dit evenwel wonnen wij er bij, dat er wat meer gang kwam in den trein, en wij nu met spoed moesten voortrijden, niettegenstaande de weg uithoofde der losse steenen zeer slecht was. Ieder pad, dat maar eenigzins berijdbaar was, werd ook om strijd gezocht, en ofschoon het paard van een paar Jerusalemmers door eenen val ons waarschuwde, dat wij voorzigtig moesten zijn, was er echter geen hoogte, die niet beklommen werd; zoozeer hoopte iedereen het eerst de heilige Stad te zien.

Wij moesten misschien er aan gedacht hebben, dat Jerusalem vooreerst nog niet konde gezien worden, want de Arabieren verzuimen niet het «el kods» (de Heilige) te doen hooren, zoodra men aan de laatste heuvelen gekomen is. Maar wie zou de heilige Stad kunnen naderen met die kalmte, waarmede een bewoner van Jerusalem terugkeert naar zijne stad. Wij vroegen al weèr nu den eenen, dan den anderen, totdat de kanselier van het Patriarkaats ons iets in de verte wees. Ik meende te verstaan, dat het Jerusalem wezen moest, doch ik vergiste mij; hij wilde enkel zeggen, in welke rigting de stad vóór ons gelegen was. Maar toch de toppen des Olijfbergs werden weldra opgemerkt. Nu sprong eensklaps de gansche karavaan juichend vooruit, een oogenblik later vloog uit aller borst eene magtige vreugdekreet, het glinsterend oog overschouwde Jerusalem, van haar rotsenveld omgeven.

Men kan moeilijk zeggen welke gedachten in zulk een oogenblik opwellen in het geschokt gemoed. Ik konde slechts één woord vormen «Jerusalem.» Mijn hart herhaalde dat bij iederen stap, die voorwaarts gedaan werd. Daar ligt, riep men ons toe, de Olijfberg, daar is Golgotha, het Graf des Verlossers. . . . O hoe klopt het hart bij de eerste aanschouwing van dien koepel, die zich boven de heiligste plaats verheft. Onze blik werd er niet meer afgewend, tot dat wij, te dicht aan de stad gekomen, hem uit het oog verloren.

De weg werd met eene bogt zoo genomen, dat wij aankwamen aan de Westzijde der stad aan de Jaffapoort, die ook de poort van Bethlehem en die der pelgrims genoemd wordt.

XII.

JERUSALEM.

27 OCTOBER, DONDERDAG.

Het was vijf ure na den middag. De pelgrims reden de Jaffapoort binnen. Wij kwamen langs het Patriarkaatsgebouw, waar Mgr. Valerga met zijne Missionarissen en gevolg zijn intrek nam, en reden vervolgens door naar de dusgenaamde Casa nuova, het Katholieke pelgrimshuis, hetwelk door de zorg der EE. PP. Franciscanen in de nabijheid van hun klooster gebouwd is. Zoodra het een en ander geregeld was, begaven wij ons naar het St. Salvators-klooster, om onze aanbevelingsbrieven te toonen en onze opwachting te maken bij den bewaarder van het heilige Land. Daarna bragten wij nog een bezoek aan Mgr. Valerga, in wiens gezelschap de reis naar Jerusalem was gemaakt, en keerden toen naar het pelgrimshuis terug. De hoogwaardige Pater, bewaarder des heiligen Lands, die, toen wij aan hem wenschten voorgesteld te worden, afwezig was, schonk ons met zijnen secretaris nog dezen avond de eer van een bezoek.

Nadat het avondmaal met andere pelgrims genomen was, begaven wij ons ter rust. Dat men echter den eersten nacht te Jerusalem, in weerwil zijner vermoeijenissen, minder slaapt, zal niemand verwonderen. Voor de eene gedachte, die men wil verwijderen, komen er meer andere in de plaats; het is,

gelijk een pelgrim zegt, als of de geest verheldert door de stilte en duisternis. Misschien ware de rust ons dienstiger geweest in dezen oogenblik; wie weet echter of de tijd niet eenmaal komt, dat wij zulk een slapeloozen nacht gaarne zouden koopen.

Jerusalem, de stad Gods, «de heilige stad,» is zeer oud. Reeds ten tijde van Abraham bestond zij op den Moria. Melchisedech, de priester des allerhoogsten Gods, was haar stichter en koning; zij heette Salem, dat is: vrede.

Toen de Jebusiten, Kanaäns afstammelingen, haar later bemagtigden, bouwden zij eene sterkte op den naastgelegen Sion-berg, waaraan zij den naam gaven van hunnen vader Jebus. De bergen Akra en Bezetha werden vervolgens ook ingenomen door de stad.

Jerusalem is derhalve op vier bergen gebouwd: den Sion, den Moria, den Akra en den Bezetha. De langwerpige ronde Sion ligt in het Zuiden. Hij heeft ten Oosten den Moria, wiens zuidelijk uitspringende klip Ophel genoemd wordt, terwijl zijn noordelijke punt Baris wordt geheeten. De Akra ligt Noordwest ten Noorden van den Moria; verder in het Noorden vinden wij den Bezetha. De geheele berggroep is ten Noorden, Oosten en Zuiden, en gedeeltelijk ten Westen van diepe dalen omgeven. Aan de Noordwestzijde echter is hij door eene klimmende vlakte met den bergrug van Judea vereenigd. De Sion werd in den beginne door het dal Tyropeon van den Moria en den Akra gescheiden.

Wij weten, dat we bij deze opgave afwijken van hen, die op gezag van Robinson den Akra geheel ten Noorden van den Sion stellen; doch zulks doen wij opzettelijk. Om immers met dien schrijver in te stemmen, zou men moeten aannemen, dat het genoemde dal Tyropeon, bij zijn begin, west-oostwaarts geloopt heeft, om vervolgens langs den Moria in zuidelijke rigting af te gaan: iets, wat ons niet aannemelijk

voorkomt. Wij meenen, dat het Tyropeon dal zijn begin had in het Noorden, doch eenigzins ten westen geneigd, en dat het alzoo de stad van het Noorden naar het Zuiden heeft doorsneden. Dat is niet alleen het gevoelen van deskundige bewoners van Jerusalem, maar daarvoor pleit ook de, in genoemde rigting, altijd merkbare indrukking van den grond, die dan ook door iedereen «de vallei» genoemd wordt. Wat Robinson op zijne kaart als een gedeelte van het dal opgeeft, zal men op de plaats zelve niet gemakkelijk als zoodanig aannemen.

Doch, al namen wij die rigting van Tyropeon aan, dan zou het nog altijd zeker blijven in ons oog dat, hetgeen hij den Akra noemt, te zeer van de tempelplaats is verwijderd en in ieder geval veel te hoog ligt. De Akra van Robinson, die door de Arabieren «el-Akranium» genoemd wordt, is eigenlijk het «Kranium» of «de plaats des Kraniums» der heilige Schriftuur, de schedelplaats namelijk, Calvarië, eertijds buiten de stad gelegen, maar nu door den laatsten muur ingesloten.

Tot de komst der Israëlitin in het land van Kanaän, dus nagenoeg 500 jaren, bleven de Jebusiten in het ongestoord bezit der stad, en ofschoon deze toen door Juda genomen werd, behielden zij nogtans altijd den bijkans onneembaren Sion-burg. Eerst David veroverde 400 jaren daarna de geheele stad, en vestigde als koning van Israëls stammen zijn verblijf in den Sion-burg, die daarom bijzonder Davids stad genoemd, en tevens de plaats werd des Heiligdoms.

De zoon van David, Salomon, voegde door zijne bouwwerken nieuwen luister aan Sion toe, en vergrootte ook de kruin van den Moria. Aan de Oostzijde, waar deze berg de vallei van Josaphat raakt, werd een hooge en buitengewoon sterke muur opgetrokken, de tusschenruimte gevuld, en de kruin van den berg geëffend: daar moest immers de

tempel gebouwd worden voor den Heer. Men ziet nog de sporen van de brug, waardoor toen reeds over het Tyropeondal de Sion met de Moria vereenigd werd. Na den tempelbouw nam de bevolking in sterke mate toe, zoodat ook de Akra met huizen bedekt werd; Salomons muur omsloot den Sion en den Moria. Volgende koningen versterkten Jerusalem nog meer. Ezechias bouwde zijne torens en nog een anderen muur, waardoor de stad aan den noordwestkant, hare zwakkere zijde, werd versterkt. Ook Manasses bragt het zijne bij tot de versterking en verfraaijing der stad.

Jerusalem moet schoon zijn geweest boven andere steden, en door hare ligging en reusachtige verdedigingswerken buitengemeen sterk; maar helaas! binnen hare muren vond de ongerechtigheid plaats. Zij werd daarom meer dan eens veroverd en geplunderd, tot dat zij nagenoeg 600 jaren vóór Christus, door Nabuchodonosor ten gronde verdelgd werd, en hare bewoners in gevangenschap werden weggevoerd. Zeventig jaren duurde de Babylonische gevangenschap. Zorobabel begon wederom den herbouw van stad en tempel, doch het werk werd langen tijd onderbroken, en eerst door Esdras en Nehemias voltooid. Kortten tijd daarna trok Alexander de Groote tegen Jerusalem op, maar hij eerbiedigde haar en offerde in den tempel. Na den dood van Alexander waren de Joden, nu van Egypte, dan van Syrië afhankelijk; Jerusalem bleef evenwel gespaard, tot Antiochus Epiphanes haar op nieuw verwoestte en den tempel door zijne afgodsbeelden bezoedelde.

Nog weder kwam evenwel voor Jerusalem, onder de regering der Macchabeërs, een roemvolle tijd; doch de verdeeldheid van Hircanus en Aristobulus opende de stad voor de Romeinen; zij werd op nieuw veroverd, en de tempel geplunderd. Herodes de Groote, door de gunst der Romeinen tot koning uitgeroepen, verfraaide en versterkte haar weder; op nieuw

werd zij met paleizen gevuld; ook nu was niets aan de sterkte en pracht van hare torens gelijk, en een vernieuwde tempel verrees op den Moria.

Korten tijd na den dood des Verlossers werd Jerusalem nog door Agrippa in dier voege uitgelegd, dat niet alleen de Bezetha, maar *Golgotha ook binnen den muur gesloten werd*. Maar het duurde niet lang of de voorzegging, door den Verlosser over haar gedaan, kwam in vervulling. Men vindt bij den Joodschen schrijver Josephus de geschiedenis van het verschrikkelijk lot, hetwelk zij heeft ondergaan. Na eene langdurige belegering nam Titus de stad. Alles werd in asch gelegd; nooit was er, bij eene inname, zulk een vreeselijke slagting.

Een nieuwe opstand der Joden voltooide hunnen ondergang. Wel werd op de puinen van Jerusalem door Adriaan weder eene stad gebouwd, maar men noemde haar Aelia Capitolina, en zij werd door hare afgodsbeelden aan eene heidensche stad gelijk, tot dat Konstantijn met zijne moeder het Kruis deden planten op den Calvarieberg, en die christelijke gedenkteeken oprigten, waarvan de overblijfselen nog aanwezig zijn. Dat gebeurde in het begin der vierde eeuw. Nagenoeg drie eeuwen bleef Jerusalem nu de stad der Christenen, waarna zij door Chosröes, koning der Perzen, werd overmeesterd. Toen werden tachtig duizend Christenen aan de Joden verkocht en door dezen omgebracht. De overwinnaar bleef wel is waar slechts twaalf jaren meester van de stad, hij werd immers op zijne beurt overwonnen door Heraclius; maar weldra begon op nieuw de heerschappij der ongeloovigen in Jerusalem: zes jaren later toch kwam de derde opvolger van Mahomet in de heilige Stad, en de moskee van Omar werd op den Moria gebouwd.

Gedurende vier eeuwen worstelde nu eene reeks van barbaren om het bezit van Jerusalem; totdat eindelijk Europa

hare legers afzond en de heilige Stad verhief tot hoofdstad van een Christenrijk: in het jaar 1099 trokken de kruisvaarders de stad binnen. Godfried van Bouilloh werd koning van Jerusalem; niemand immers was beter dan hij in staat om het rijk te bevestigen. Na hem beklommen nog zeven anderen den troon, maar de verdeeldheid der grooten ondermijnde het staatsgebouw. Te vergeefs streden de Christenen voor het behoud des rijks met meer dan menschelijken moed; in het jaar 1188 moest Jerusalem zich overgeven aan Saladijn. De Christenen herkregen haar nog, doch slechts voor korten tijd; nieuwe rampen volgden weldra. In 1244, bij den inval der Karesmiërs, zien wij alle Christen bewoners van Jerusalem ter dood gebracht, en vijftig jaren later zijn zij nagenoeg geheel en al uit Palestina verdreven. Nu heerschten de Baharitische sultans tot het jaar 1382. Deze werden verdreven door de Mamelukken van Circassië, welker heerschappij in 1517 ook een einde nam. Van dien tijd werden de Ottomannische keizers de heeren van Jerusalem. Zij zijn het nog, dank der verdeeldheid van Europa, waar men zich echter nog altijd met ijdele titels geluk wenscht. Jerusalem is derhalve thans eene Turksche stad, evenwel met zeer gemengde bevolking van nagenoeg 18,000 zielen. De Joden zijn nog altijd het grootst, misschien wel acht duizend in getal. Er zijn ruim vijf duizend Arabische en duizend Turksche Muselmannen, welke laatsten de bezetting uitmaken. De Christenen tellen ongeveer vier duizend zielen, doch van dezen zijn slechts 1200 Katholiek, terwijl de Protestanten zeer gering in getal zijn.

Ofschoon Jerusalem zoo dikwijls werd verwoest, weet men thans zeker, dat de stad daarom niet verplaatst is. Zij verheft zich nog altijd op denzelfden grond, waarop zij vroeger heeft gestaan. De Moria, de Akra en de Sion zijn nog de grondslagen van Jerusalem. Alleen de zuidelijke helft van den Sion

en de Bezetha vallen buiten den tegenwoordigen muur, terwijl daarentegen aan de noordwestzijde Golgotha met een gedeelte van Gihon, door Herodes Agrippa en Adriaan ingesloten, ook nu nog daar binnen gebleven is.

De tegenwoordige muur door Selim I. en diens zoon Soliman II. tegen de helft der zestiende eeuw gedeeltelijk gebouwd, gedeeltelijk hersteld, is nagenoeg geheel en al op den muur van Adriaan opgetrokken. Hij loopt aan de Oostzijde der stad van het Noorden naar het Zuiden tusschen het dal van Josaphat, den Akra en den Moria. Aan de zuidelijke klip van Moria, die Ophel genoemd wordt, gekomen, gaat hij die niet geheel om, maar keert zich westwaarts er over heen, zoo dat deze rotspunt, eertijds geheel binnen de stad gesloten, er nu buiten blijft. Van hier loopt de muur met eene bogt westwaarts over den Sion heen, zoo nogtans dat het zuidelijke gedeelte daarvan weder buiten blijft. Zoodra hij nu aan de Westzijde van dien berg gekomen is, gaat hij bijna regt noordwaarts op, totdat hij, deszelfs noordwestelijk punt genaderd, verder in noordwestelijke rigting voortspringt om Golgotha en een gedeelte van Gihon heen. Hij komt vervolgens een weinig in oostelijke rigting terug en gaat dan tot het punt, van waar hij is uitgegaan. Wij hadden ons niet voorgesteld Jerusalem nog door zulk een kolossalen muur omringd te zullen vinden. Het is als een getande rots gordel, die om de stad gesloten is. De bergsteenen, waarvan hij gebouwd is, zijn in den regel langwerpige vierkant en hebben eene lengte van twee tot vier voeten, maar op verschillende plaatsen vindt men geheele vakken, waarvan de steenen van drie tot zeven Nederlandsche ellen lang zijn, bij eene hoogte naar evenredigheid.

De hoogte van den muur zal zijn van veertig tot vijftig voet. Soms is de massieve rots hoogte door behakking in een muurwand herschapen, en vormt dan met den gemetsel-

den muur een opgaand geheel. Het meest opmerkelijke vak van dien aard werd ons gewezen bij de Damascus-poort; daar immers rijst de regtopstaande rots bijkans tot boven toe, en behoefde men dus, om in de lijn des muurs te blijven, slechts vijf of zes lagen metselwerk. Op korten afstand van elkander verheffen zich op den muur behalve vele kleine vierkante ook grootere en ronde torens, doch deze laatste zijn weinig in getal. Men begrijpt dat aan zulke muren eene belangrijke dikte moet gegeven zijn; men kan ze gerust op ongeveer twee ellen schatten: alleen van de bovenste lagen is, aan den binnenkant, de ruimte voor een loopgang uitgespaard.

Van de poorten, die in dezen muur gemaakt werden, zijn er slechts vier, waardoor wij geregeld toegang vonden tot de stad. De eerste dezer in den westelijken muur is de Jaffapoort, welke, gelijk gezegd is, ook wel die van Bethlehem of der pelgrims genoemd wordt. De tweede is in den noordelijken muur en wordt de Damascuspoort geheeten. Aan den oostelijken muur kwamen wij dikwijls binnen door de Mariapoort, thans ook die van St. Stephanus genaamd. Op den Sion hadden wij van den zuidkant den toegang door de Sionspoort. De overigen zijn dicht gemetseld. Aan de zuidoostzijde der stad, tegenover het dorp Siloë, vindt men de Mestpoort, welke thans ook den naam van die der Maugrabijnen of Barbaren draagt. Daar kwam de Verlosser de stad binnen, toen Hij geleid werd tot Annas en Caïphas. In den reusachtigen oostmuur, welke den Moria steunt, vindt men de vermaarde Gouden poort, die met haar dubbelen ingang van Romeinschen stijl als een werk van koning Herodes moet worden gerekend. De Arabieren noemen haar de poort der barmhartigheid, de eeuwige poort, en beschouwen haar als een symbool van de poorten des Hemels. Voor ons is de Gouden poort ten hoogste merkwaardig, omdat de Ver-

losser, van Bethanië komend, door haar zijne zegepralende intrede deed binnen Jerusalem. «Zie; uw Koning komt tot u, zachtmoedig zittende op eene ezelin, en een veulen, het jong eener jukdragende.» Het moet een zielverrukkend feest geweest zijn, door de Christenen te dezer plaatse zoo dikwijls op den Palmzondag gevierd! Dan immers stroomde de menigte, om den Verlosser in den geest te gemoet te gaan, uit de stad met palm- en olijftakken den weg op naar Bethanië. Daar werd de ezelin en het veulen aangebragt; men legde kleederen op haar, deed er den Patriarch op zitten, en trachtte zoo den optogt voor te stellen des zachtmoedigen Konings. Dan trok men langs Bethphage over den olijfberg, dwars door het dal van Josaphat, door de ontsloten Gouden poort den Moria op, en heel de menigte zong den Heer, die magtig geweest is in den strijd, den lofzang zijner glorie: «Gezegend die daar komt in den naam des Heeren: hosanna in den hooge.» Door deze zelfde poort werd ook het ware Kruis van den Verlosser in 627 op eene plegtige wijze ingehaald. Keizer Heraclius had het door Chosroës II ontroofde Kruis herwonnen, en wilde het in eigen persoon weder dragen naar de kerk van Golgotha. Maar het Kruis mogt niet worden gedragen door een vorst, die met goud en edele gesteenten was bedekt. Eene onzichtbare hand wederhield hem, tot dat hij zijn keizerlijk gewaad had afgelegd en meer gelijkvormig aan den vernederden Verlosser geworden was. De Grieksche zoo wel als de Latijnsche Kerk herdenkt nog jaarlijks deze gebeurtenis door een kerkelijk feest. De Gouden poort werd eertijds daarom niet alleen op Palmzondag maar ook op den dag van Kruisverheffing voor de pelgrims geopend.

Thans opent men de heilige poort niet meer: zij is in eene moskee herschapen en aan den buitenkant digt gemetseld, terwijl de binnenzijde door de Turken bewaakt wordt; want,

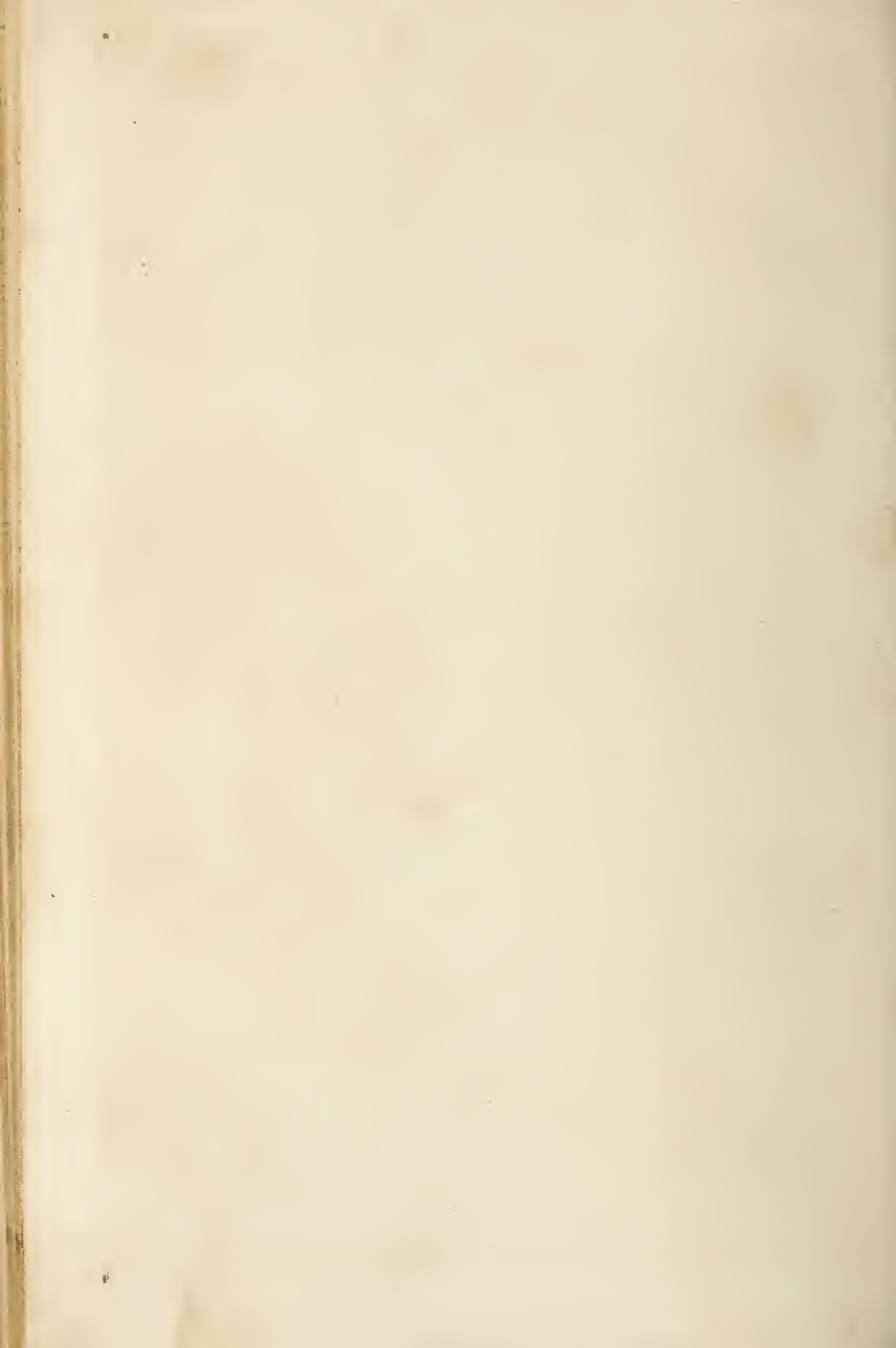
«als nog weder de Christenen Jerusalem bemagtigen, dan zullen zij intrekken door de Gouden poort,» dat is de overlevering, bij de Turken bewaard. De Muselmannen beweren ook, dat de heilige poort gesloten is, dewijl geen ander mensch dien grond betreden mag, nadat een hunner profeten daar is doorgestaan. Welligt vindt deze bewering haren grond in de traditie der Christenen, door ons hierboven vermeld. Het is wel te betreuren, dat den Christenen de toegang tot deze merkwaardige moskee ontzegd is: de inwendige bouw moet zeer prachtig zijn.

Men kan tegenwoordig de muren van Jerusalem omgaan in een uur. Zij, die dit nauwkeurig hebben onderzocht, rekenen 4630 stappen voor den geheelen omgang dês muurs. Voor de noordzijde nemen zij 1435, voor de oostzijde 1005, voor de zuidzijde 1290 en voor de westzijde 900 schreden. Wij hebben de muren meermalen te paard omgewandeld, maar nooit geheel en al te voet, zoodat wij geen juiste opgave van eigen bevinding doen kunnen. Hoogst merkwaardige plaatsen omgeven overigens Jerusalem. Iedere plek, zoo wel om als in de stad, verdient zoo veel mogelijk bezocht en weder bezocht te worden. Wij zullen natuurlijk het meest gevonden worden op die plaatsen, die door het Werk van den Verlosser geheiligd, of aan de gedachtenis daarvan zijn toegewijd.

Al wie Jerusalem met een weinig oplettendheid heeft gezien, maakt van zelf eene verdeeling der stad. Als men zich plaatsen wil aan de Damascuspoort, in den noordermuur gelegen, en van daar regtuit zuidwaarts de stad overziet, dan heeft men de lijn tusschen het wester- en oosterkwartier. Begeeft men zich vervolgens naar de Jaffapoort, die in den westelijken muur ligt, dan kan van daar de lijn getrokken worden van het Westen naar het Oosten een weinig ten Zuiden geneigd, en verkrijgt men zoo de verdeeling der

geheele stad in vier kwartieren. De noordelijke helft van het westergedeelte is bewoond door de Latijnen, Grieken, Abyssiniërs en Copten en wordt het Christen kwartier genoemd. De zuidelijke helft daarvan, hoofdzakelijk door de Armenische Christenen ingenomen, is bekend onder den naam van kwartier der Armeniërs. Nu komt de oostzijde der stad, maar die veel breeder dan de westzijde is. Hier van behoort de uitgestrekte noordelijke helft met den geheelen Moria aan de Turken en heet daarom het kwartier der Muselmannen, waaraan beneden het kleine kwartier der Maugrabijnen moet worden gevoegd. De zuidelijke helft eindelijk, hoofdzakelijk de oostelijke helling van den Sion, ten zuidwesten van den tempel, is door de Joden bewoond en wordt de jodenwijk genoemd.

Men wordt bij zijne omwandelingen te Jerusalem getroffen door de somberheid der stad, want verscheidene straten zijn bogtig en smal en door meer of minder lange steenen bogen overwelfd. Alleen in de straat der Bazaars heerscht levendigheid. De grootere huizen in het goede gedeelte der stad zijn van goed behakten bergsteen opgetrokken, maar in de geringe buurten vindt men huizen van leem, of die aan een ruwen steenhoop gelijk zijn. Het laat zich nogtans aanzien, dat Jerusalem binnen eenige jaren groote verandering zal ondergaan. Volgens Oostersch gebruik hebben de huizen, waarin geen winkel gehouden wordt, aan de straatzijde lage deuren, weinig en hoog geplaatste vensters met houten of ijzeren traliewerk. Op de huizen ziet men een of meer koepels, want de binnenvertrekken hebben geen plat plafond, maar in den regel een steenen gewelf, dat als eene kalot boven het dak uitsteekt. Het verdere gedeelte der daken is plat, en wijl men er op verblijft, wandelt en in den zomer zelfs den nacht doorbrengt, zijn deze, gelijk in den ouden tijd door de wet der Joden bevolen was, voorzien van borst-

weringen. Deze borstweringen zijn somtijds van steen, maar dikwijls enkel van gebakken buizen opgetrokken, die boven elkander gelegd aan eene zeef of traliewerk gelijk zijn, zoodat het huis daardoor weinig wordt bezwaard, en tegelijk eenige frischheid op het terras wordt verkregen. Toen wij ons in October te Tiberias bevonden, hielden daar nog sommige huisgezinnen op de terrassen hun nachtverblijf.

Als de Verlosser zijne leerlingen waarschuwt, om, wanneer de gruwel der verwoesting staan zal in de «heilige plaats,» hun behoud te zoeken in de vlugt; dan zegt Hij, dat die alsdan op het dak is, niet moet afkomen om iets uit zijn huis te halen. En inderdaad, zóó zoude men ook nu nog spreken, als men hier iemand eene haastige vlugt raden moest. Men zou hem van het eene dakterras op het andere doen overgaan, gelijk wij gemakkelijk doen konden op meer dan eene plaats. Den toegang tot deze daken vindt men ook niet in het binnenste gedeelte der woningen, maar in een voorhuis, of op het binnenplein, soms geheel en al langs een buitentrap, zoodat hij, die niet over andere terrassen maar langs dezen weg zich haastig verwijderen wil, bij het afdalen van den trap het huis niet meer kan binnengaan.

Bij het bezoek van verschillende huizen dachten wij ook natuurlijk aan eene gebeurtenis in het Evangelie vermeld, waarvan de verklaring aan sommigen wel eens moeilijk is voorgekomen. De Verlosser bevond zich te Kapharnaüm, in het huis, waar Hij gewoonlijk zijn verblijf hield; en er vergaderden zich zoo velen, dat zelfs de plaats bij de deur hen niet meer kon bevatten. En daar kwamen er tot Hem, die eenen verlamde bragten, welke door vier mannen gedragen werd. En daar zij dien, om de schare, niet voor Hem brengen konden, ontblootter zij het dak boven de plaats waar Hij was, en, eene opening gemaakt hebbende, lieten

zij het bed neder waarop de verlamde lag. Het is niet moeilijk te verstaan, hoe deze mannen, in weerwil van de menigte, op het dakterras kunnen gekomen zijn; daartoe had men immers toegang langs den buitentrapp, of des noods over het dak van een aangrenzend huis. Maar hoe zal het dak zijn ontbloot of afgedekt? Als men veronderstelt dat de Verlosser zich in den binnenhof bevond, die hier somtijds tot zaal ingerigt en dus met een zeil overdekt wordt, dan zouden wij, gelijk sommigen doen, het zóó kunnen verstaan, dat men een gedeelte der dakborstwering, die rondom de binnenplaats loopt, weggenomen en zoo den zieke in den voorhof heeft neêrgelaten. Het komt ons echter voor, dat bij deze verklaring de uitdrukking van den Evangelist te veel wordt uit het oog verloren. Zij *dekten het dak af boven de plaats* waar Jesus was, zegt de H. Marcus, en de Evangelist Lucas voegt er bij, dat zij den zieke met het bed door de *tigchelen* nederlieten *in het midden* voor Jesus. Nu kan men toch het uitbreken der borstwering moeilijk eene ontblooting of afdekking van het dak noemen, en bovendien kon de zieke door zulk eene opening, wel langs den muur, maar zeker niet boven de plaats, waar Jesus was, in het midden der menigte worden neêrgelaten. Wij voor ons meenen te moeten aannemen dat de Verlosser zich niet op het binnenplein bevond, maar in het *voorname* vertrek, waarvan het plafond als eene kalot een weinig boven het plat uitsteekt; en, dat de verlamde wel degelijk door eene opening *daarin* gemaakt, in het vertrek is nedergelaten. Wij hebben een huis bezocht, door het zien waarvan wij in deze meening niet weinig zijn versterkt. Het dak of terras van dit huis was met kalk volgeraapt en derhalve geheel gesloten, maar in het plafond van een groot vertrek, dat de kalot vormde op het dak, was eene ruimte gespaard, die door losse tegels naar welgevallen geopend of gesloten kon worden.

Door zulk eene opening nu zal de zieke waarschijnlijk in het midden der menigte zijn afgelaten; men behoefde dan niet eens te breken aan het dak, maar eene eenvoudige afdekking was genoeg, zooals dan ook bij den Evangelist enkel van eene ontblooting, eene afdekking gesproken wordt.

29 OCTOBER, ZATURDAG.

Wij wilden Calvarië voor de eerste maal niet anders zien dan buiten alle gewoel; en vandaar, dat wij eerst den tweeden dag na onze komst te Jerusalem de kerk van het H. Graf bezochten. Men had ons intusschen de gelegenheid verschaft om de rust, die wij verlangden, te vinden in de zoogenaamde kapel der Geeseling, waar ook de H. Mis konde opgedragen worden. Dezen morgen leidde een der paters ons daarheen en onderhield ons daarbij met godsdienstigen eenvoud over het geheim des Lijdens dat aldaar herdacht wordt.

Er was, gelijk bekend is, bij de Romeinen eene bijzondere strafoefening in gebruik, de geeseling. Zij die tot den kruisdood waren veroordeeld, ondergingen gewoonlijk deze gruwzame foltering; ook werd voor onderscheidene misdrijven, of om eenen schuldige tot bekentenis te dwingen, deze straf toegepast. De ongelukkige werd dan van zijne kleederen ontdaan, aan een korten paal gebonden, genoodzaakt om in eene bukkende houding te staan en met roeden of riemen zoo verscheurd, dat men het slagtoffer meermalen zag bezwijken onder deze marteling. De Verlosser heeft ook dat verschrikkelijk lijden ondergaan. Zijne onschuld was wel is waar erkend, maar de zwakke regter had den moed niet om de onschuld met gezag uit de hand der boozen te verlossen; hij deed den Verlosser als eenen schuldige geeselen, of misschien daardoor de wraakzucht zijner vijanden bevredigd, medelijden bij hen opgewekt kon worden. Geen wonder dat

de boosheid zelve toen oppermagtig regter geworden is. De plaats der geeseling is bij het regthuis. Reeds vroeg stond daar eene kerk, die langen tijd op verschillende wijzen door de Turken is ontheiligd; doch sedert vijf en twintig jaren bezoeken de Christenen wederom de «kapel der geeseling.» De eerbiedwaardige plek is ommuurd. Wij kwamen daar binnen door eene lage ijzeren deur. Een klein voorplein gaf ons toegang tot de kapel, die met hare vijf altaren, in weerwil van hare onregelmatigheid, een bevallig voorkomen heeft. Het Hoofdaltaar, waarboven het geheim wordt afgebeeld, is opgericht ter plaatse waar men meent dat de kolom stond, aan welke de Verlosser gebonden werd. Een opschrift onder de altaartafel vermeldt deze overlevering. Wij verlangden aan dat hoofdaltaar de H. Offerande op te dragen. Terwijl pastoor van L. de H. Offerande verrichtte, was ik neêrgeknield aan den ingang der kapel op eene soort van knielbank. Eene Russische familie en een paar Arabische vrouwen met hare kinderen knielden op den grond. Ik was natuurlijk vol van gedachten aan hetgeen hier eens gebeurde. Wij zijn maar eenige stappen van den Lithostrothos: dáár stond Hij, en er was geen gedaante meer in Hem! Dáár ging eenmaal de kreet op: weg met Hem! O, waarom waren wij in dezen stond niet duizenden in getal om op zulk eene plaats te erkennen, dat wij door Zijne striemen genezen zijn!

De Mis was geëindigd, nu ik ging ook de H. Offerande opdragen ter Zijner gedachtenis . . . . Na de Mis beschouwden wij nader deze eerbiedwaardige plaats. Behalve de goede sakristij, zijn hier nog een paar cellen, een tuintje en een regenbak: men is als in een klein hospitium.

Mijne vrienden begaven zich dezen voormiddag naar den Franschen consul, den Heer Edmond de Barrère, aan wien wij door den Consul-generaal van Smyrna bijzonder waren aanbevolen. Ik evenwel moest, tot regeling van een en ander,

naar de Casa terug en zoude mij dan verder op het terras wel eenigen tijd verlustigen met het gezigt over de stad. De ondervinding echter leerde mij weldra, dat ik de gelukkigste keuze niet gedaan had, want ik vond geen hoekje in of op de Casa, waar men niet door een schrikbarend geweld vervolgd werd. Een der bedienden, Antonio, was op de binnenplaats aan het houthakken en eenige Arabische vrouwen waren bezig met de wasch. Ik konde den ijverigen houthakker niet aan het verstand brengen, dat het gemakkelijker zou zijn, de zware eiken takken met eene zaag te korten en dan te kloven. Dat kon wel met de bijl gedaan worden; en hij bewees zulks door met verdubbelde kracht er op te slaan. Ik wilde nog opmerken, dat het werk, op de door mij voorgestelde wijze, ten minste met minder geweld kon worden verrigt; maar men zou wel verwonderd geweest zijn over mijne teérgevoeligheid; en bovendien, wat zou het baten? De Arabische vrouwen bleven in ieder geval aan het woord, en dit alleen was genoeg, om aan een Hollander het hooren en zien te doen vergaan. De toon waarop de Arabieren spreken is zeer scherp; zelfs in den mond der meer beschaafden heeft hunne taal iets onaangenaams, iets vermoeijends voor den hoorder.

Mijne vrienden kwamen eindelijk terug. Na het middagmaal moesten eenige bezoeken worden ontvangen; tegen vijf ure begaven wij ons naar de kerk van het heilige Graf. Daar komende, wenschten wij onverwijld het Heiligdom binnen te gaan, doch andere Oostersche pelgrims waren ons reeds voor. Wij gingen derhalve eerst naar de kapel van de verschijning des Heeren, of de Maria-kapel, en dewijl de paters zich hier gereed maakten tot het houden der gewone processie, rekenden wij ons verplicht aan die openbare plegtigheid deel te nemen. Deze oefening wordt dagelijks door de bewaarders van het H. Graf gehouden; men bezoekt

daarbij al de heiligdommen die zich in de uitgestrekte kerk bevinden; bij ieder heiligdom vereert men door toepasselijke en allerschoonste gebeden en hymnen het geheim, hetwelk daar voltrokken is, of herdacht wordt. Wij beklommen bij deze gelegenheid voor het eerst den Calvarieberg. De paters zongen den hymnus met het toepasselijk gebed; wij bleven in stilte neêrgeknield op den heiligen grond, met het oog gevestigd op de plek, waar eenmaal het Kruis gestaan heeft, waar alles volbragt werd. Hier stierf Hij in de grootste smart voor ons, voor mij. . . . . O God! het was zoo veel, wat uwe genade ons hier gevoelen deed! . . . . .

Wij mogten de orde der processie niet storen en moesten alzoo weldra van den Calvarie afdalen. Na de statie bij den steen der zalving kwamen wij vóór het heilig Graf. Ziedaar de plaats, waar zij Hem gelegd hadden, hetzelfde graf, waarin het ontzielde ligchaam des Verlossers gerust heeft. Wij zongen met de paters den lofzang aan den Overwinnaar des doods. Ons hart brandde van verlangen om nu reeds het heilig Graf binnen te gaan, het kon echter dezen keer niet geschieden zonder stoornis der plegtigheid. Wij bleven dus aan den ingang van het Heiligdom neêrgeknield. Na het bezoek van de statie der verschijning aan Maria Magdalena begaf zich de processie naar de Maria-kapel, om haar te begroeten, aan wie de Verlosser het eerst verschenen is. In deze kapel rust het Allerheiligste; wij konden nergens beter blijven danken voor al het goede, dat ons geschonken was.

Toen de avond viel en wij naar de Casa teruggekeerd waren, onderhielden wij elkander over hetgeen wij hadden mogen zien en ook wel in het bijzonder over de processie. Men had ons in een werk over het heilige Land bijkans afgeschrikt, om in gezelschap van de paters deze oefening te houden. Een schrijver maakt de woorden van Robinson

tot de zijne en zegt, «dat ze zoo in het oog loopend waren, de gemeene en niets beteekenende gezigten der in de Grafkerk aanwezige, inzonderheid Latijnsche Priesters. Zij schenen,» zegt hij, «meer tot het lage gemeen te behooren, dan tot de dienaren van het kruis van Christus..... naauwelijks was er een enkel gelaat onder, waaruit verstand sprak. Eenige deftige Fransche zeeofficieren,» voegt hij er bij, «hadden zich met een paar Iersche katholieken aan de processie aangesloten, maar zij schenen niet op hunne plaats te zijn en zich over hunne medegezellen te schamen.» Zoo hadden wij gelezen, en dat was niet zeer aanmoedigend geweest voor ons. Geen wonder dat wij, nu gelukkiger geweest zijnde dan die Fransche en Iersche katholieken! onze vreugde daarover niet konden verbergen. Wij hebben immers die domme en gemeene gezigten niet opgemerkt. Of echter de gelaatstrekken der tegenwoordige Latijnsche geestelijken wel aan dien schrijver zouden bevallen, daarvoor instaan durven wij niet; maar wij willen hun zulks niet ten kwade duiden, evenmin als wij het hem tot oneer rekenen willen, dat hij zelf te Beyruth, op den Karmel en op andere plaatsen niet bevallen is.

30 OCTOBER, ZONDAG.

Dag, beter dan duizend andere! Wij gaan voor de eerste maal de H. Mis lezen op de Calvarie-kruin; het onbloedig Offer opdragen daar, waar het Goddelijk Bloed heeft gevloeid; den dood des Heeren verkondigen daar, waar Hij zijne laatste zuchten geslaakt heeft. Een geloovig hart zal begrijpen, wat er aan dit altaar in onze ziel moet zijn omgegaan..... Na de H. Mis konden wij ook voor de eerste maal het graf des Heeren binnengaan. Toen wij daar lagen neêrgeknield, het hoofd gebogen over de plek waar de Godmensch had gelegen, vergaten wij alles wat ons omringde

op deze heilige plaats. De Godmensch zelf aan het vonnis des doods onderworpen, maar dat vonnis door Hem uitgewischt! Het leven begonnen, waar alles door den dood overwonnen scheen! Deze waren de gedachten, die ons beheerschten. Toen wij het graf verlaten moesten, drukten wij met huivering en eerbied onze lippen op den heiligen steen, en voelden meer dan ooit, welke hoop in het hart van den Christen is weggelegd.

Dewijl de godsdienstoefening der niet vereenigde Grieken nu een aanvang ging nemen, verlieten wij de kerk. Zoodra men buiten de gewijde muren gekomen is, vindt men helaas de gewone bedrijvigheid van den werkdag, Turken immers en Joden hebben op den zondag hunne bazaars geopend; de voormiddag konde dus niet beter worden doorgebracht dan in het pelgrimshuis. Na den middag moest aan andere merkwaaardige plaatsen een bezoek gebracht worden.

XIII.

JERUSALEM.

(VERVOLG.)

Laat ons opgaan naar den berg, dien God bemind heeft. Sion, welke herinnering wekt deze schoone naam! Davids stad, woonplaats van den Heer, afbeelding der Kerk en van den Sion, die hierboven is. Heerlijke dingen zijn van hem gezegd. Eene vreugd der gansche aarde noemt hem de Psalmist; ook voor ons is hij eene groote vreugde om de magtige wonderwerken, die op zijne kruin geschied zijn.

De noordelijke helft van den Sion is tegenwoordig nog binnen den stadsmuur gesloten. Wij begonnen onze wandeling op dit gedeelte aan de Jaffapoort. Ter zijde zuidwaarts van deze poort ligt diep in den grond, van eene waterlooze sterk bemuurde gracht omgeven, een zwaar langwerpig vierkant gebouw. Dit is de Citadel, waarvan een der torens nog als de Hippicustoren van Herodes door velen beschouwd wordt, en wier onderste bouwwerken zonder twijfel tot den tijd van David teruggaan. Zij wordt sedert den tijd der kruistogten gewoonlijk de toren der Pisaners genoemd, omdat de kruisvaarders van Pisa binnen hare muren langen tijd gevestigd waren. Wij hebben haar, zoo dikwijls als wij haar bezochten, met haren oorspronkelijken naam als Davids-burg begroet. David immers, de man naar Gods hart, de groote boeteling, woonde er, en ook rustte er de Ark des Verbonds, totdat de tempel gebouwd was.

Op korten afstand van den Davids-burg werden wij al spoedig herinnerd aan eene treffende gebeurtenis. Als men in de handelingen der Apostelen het verhaal leest der wonderdadige verlossing van Petrus uit de gevangenis, dan volgt men als het ware den Apostel, terwijl hij door den Engel de stad wordt binnengeleid. Men ziet hem staan kloppen aan het huis, waar velen in het gebed voor hem vereenigd waren. Daar komt het meisje, Rhode genaamd. Zij heeft reeds de stem van Petrus herkend, maar, van blijdschap verdwaald, ijlt zij naar binnen terug, om daar te zeggen wie voor de deur staat. Wie kon het gelooven? maar zij bevestigt het hoe langer hoe meer, totdat wij dan op het aanhoudend kloppen van Petrus de deur voor hem zien opengaan. Hier, zegt men, stond dat huis, hetwelk in de Schriftuur het huis van Maria, moeder van Joannes, bijgenaamd Marcus, genoemd wordt. Deze plaats is tegenwoordig ingenomen door een klooster en kleine kerk der Syriërs, die in de dwaling van Nestorius vervallen zijn.

Na hier een weinig vertoefd te hebben, gingen wij verder zuidwestwaarts voort en bevonden ons weldra op dat gedeelte van den Sion, hetwelk nu het kwartier der Armeniërs heet. Binnen hooge muren gesloten, staan hier de kerk en het klooster, den H. Jacobus toegewijd. Door de koningen van Spanje gebouwd, zijn zij later in het bezit der Armeniërs gekomen. De Patriarch der Armeniërs resideert hier, en er is voor hunne pelgrims overvloedige plaats tot verblijf. Wij werden door deze helaas Schismatieke geestelijken zeer vriendelijk ontvangen, men leidde ons dadelijk naar de kerk. Deze is vierkant en heeft eenen koepel. Zij is op eene prachtige wijze gedekoreerd; hare oostersche muurschilderingen in kleuren en goud zijn buitengemeen kostbaar, hare deuren zijn met schildpad en paarlemoer ingelegd, de vloer is marmer-mozaïk met lambrisingen, zoo als ik meen, van

blauw en wit porselein. Het voorregt dezer kerk is, dat zij moet gebouwd zijn ter plaatse, waar Jacobus de meerdere, ten believe der Joden, door Herodes (Agrippa I) onthoofd werd. Ter linkerzijde van het altaar wijst men de zoogenaamde kapel der marteling. De naam van Jacobus is groot in de Kerk. Hij was getuige van de Gedaanteverwisseling op den Thabor; in den hof van Gethsemane was hij met den Verlosser; van de Apostelen was hij de eerste martelaar. De plaats, waar hij stierf te kunnen bezoeken, mogt ons wel dierbaar zijn. Als men op zulk eene plek nederknielt, verheft zich het hart; men zou meer willen doen, dan enkel de gedachtenis houden van dien marteldood.

Bij het weggaan bood men ons op Oostersche wijze reukwater aan. Eerst vertoefden wij nog een weinig in den kloosterhof bij de Cypressen van Sion, zeker niet minder schoon dan die van Salomon's tijd, en toen kwamen wij aan de plaatsen, die door het lijden van den Verlosser zijn geheiligd.

Er woonde ten tijde des Verlossers op den Sion een dier mannen, die door hun stand en vermogen grooten invloed hadden bij het volk, des hoogepriesters schoonvader, die zelf hoogepriester geweest was, Annanus of Annas, zooals hij door de Schriftuur wordt genoemd. Hij moet bekend zijn geweest als een bijzonder vijand van Jesus. Den nacht, waarin de aanslag tegen den Heiland plaats had in Gethsemane, rustte Annas waarschijnlijk niet, ofschoon het reeds laat was geworden. Hij wist wat er plaats vond in den Hof, en wachtte met ongeduld het bericht van de gevangenneming. Men meende echter iets meer aan dien man te zijn verschuldigd, en de Verlosser zelf werd daarom geboeid aan hem voorgesteld. De Christenen houden de traditie, dat het «klooster des Olijsbooms» met zijne Engelen-kerk de plaats van Annas, huis heeft ingenomen; ook stond hier vroeger de

olijfboom, waaraan de Verlosser moet zijn gebonden geweest, ter gedachtenis waarvan nu nog eene lamp onderhouden wordt. Men liet ons eenige oogenblikken om na te denken over het geen den Godmensch voor den snooden Annas zal zijn aangedaan, en daarna volgden wij Hem verder naar het huis van Caïphas, op dat gedeelte van den Sion, hetwelk vroeger in de stad lag, maar nu buiten den muur is gesloten.

Ziedaar de plaats, waar eenmaal het paleis des hooge priesters stond, slechts een paar honderd schreden van dat zijns schoonvaders verwijderd. De Verlosser heeft in dit huis den verschrikkelijksten nacht doorgebracht. Hier werd Hij in het aangezicht geslagen; hier veroordeeld door het Sanhedrin, hier door zijnen Apostel verloochend. Het vonnis, voorloopig gegeven nog voor den morgenstond, zou in den morgen door het weder vergaderde Sanhedrin op plegtige wijze worden uitgesproken. De Heiland bleef dien tusschentijd aan den moedwil der soldaten en dienaars overgelaten. Men leest met ontzetting in de H. Schrift, wat er gebeurde in deze uren der duisternis. Zeker is dit een der merkwaardigste plaatsen, in de lijdensgeschiedenis vermeld. Na eene schijnbaar regelmatige behandeling van de zaak des Verlossers is hier de uitspraak door den geheelen Joodschen raad gedaan; het doodvonnis werd uitgesproken, omdat Hij verklaarde te zijn de Zoon van den gezegenden God. Nu reeds konde derhalve het kruis worden gereed gemaakt. Toen men ons ter zijde van het altaar de kleine kapel der gevangenis toonde, waren mijne gedachten reeds op Golgotha. Men bewaart hier aan het altaar der kerk den steen, die eenmaal vóór de heilige grafstede van Jesus gewenteld was.

De eerste basiliek, te dezer plaatse gebouwd en aan den Verlosser gewijd, schrijft men toe aan de H. Helena. De tegenwoordige met porselein bekleede kerk is klein, en met het klooster in bezit der Armeniërs, die nogtans toelaten, dat

eenmaal 's jaars de H. Mis door de Latijnen wordt opgedragen.

De godsvrucht der geloovigen had in vroeger eeuwen hier nabij, aan de oostelijke helling des Sions, waar thans nog eene grot gevonden wordt, eene afzonderlijke kapel gebouwd. Petrus was diep gevallen, maar de Verlosser zag hem aan, en de zondaar ging naar buiten en weende bitterlijk. Men kwam hier met Petrus tranen storten van liefde, of berouw.

De kerkhoven, die men hier vindt, zijn die der Christenen, wij hebben ze meermalen bezocht; menigeen van verre gekomen eindigde hier zijn pelgrimsreis.

Een ander heiligdom, den Christenen bijzonder dierbaar, wordt op den Sion door de pelgrims bezocht, het Cenakel of de zaal des Avondmaals, waar de Verlosser het laatste Pascha met zijne leerlingen at, het aanbiddelijk Altaargeheim, het onbloedige Offer instelde, en waar Hij ook na zijne verrijzenis aan zijne leerlingen verscheen. Zij ligt daar voor ons die heilige plaats, de moeder aller kerken, waar ook de Apostelen te zamen vergaderden na de Hemelvaart van onzen Heer, en door de nederdaling van den H. Geest op den Pinksterdag met kracht van boven werden aangedaan; waar Matthias den elf apostelen werd bijgevoegd; waar de eerste kerkvergadering gehouden werd, en van waar de magtige stem der apostelen tot aan de grenzen der aarde is uitgegaan. Wij weten door den H. Epiphanius dat het Cenakel bij de verwoesting van Jerusalem behouden is gebleven. Helena bouwde over hetzelfde, zooals ons Nicephorus Callistus getuigt, eene groote kerk, waarvan Arkulf nog in de zevende eeuw eene beschrijving geeft, en die ook in de twee volgende eeuwen door Willibald en Bernard «den wijze» vermeld wordt. De kruisridders herstelden haar onder den naam van de kerk des H. Geestes, en voegden er een Augustijnen-klooster met hospitaal bij.

Na de verwoestingen, door de Karesmiërs aangerigt in 1244, moesten de Augustijnen zich van die heilige plaats verwijderen, maar werden dra opgevolgd door de Franciscanen, die, hoewel ook een korten tijd moettende wijken, zich evenwel staande hielden, totdat koning Robert en zijne gemalin Sancia in 1305 de heilige puinen weder aankochten van den Egyptischen sultan, en er voor die trouwe wachters verblijfplaatsen inrigtten. Eerst in 1333 echter werd tengevolge eener overeenkomst tusschen Paus Clemens VI en den sultan van Egypte het aan Robert en Sancia toebehoorende Cenakel, met hunne toestemming, den Franciscanen toegekend, en de herbouw van kerk en klooster begonnen, terwijl de noodige fondsen tot onderhoud der geestelijken door genoemde koningin werden daargesteld. Het zou moeilijk zijn alles te vermelden, wat de Franciscanen om deze heiligdommen te bewaren verduurd hebben. Wij herinneren hier enkel, dat hun offer op de helft der zestiende eeuw voltrokken, en de heilige plaats hun met geweld ontnomen werd. Van nu van af aan vestigden zich Turksche monniken in het dierbare heiligdom, opdat, gelijk zij zeiden, het graf van David door de «Christenhonden» niet langer zou ontheiligd worden. Zoo prijkt dan nu in plaats van het kruis de halve maan op het heiligdom! het kostbaarste monument der Christenen is in eene moskee veranderd.

De pater, die ons vergezelde, onderhield zich enkele oogenblikken met eenige bewaarders van het Cenakel, die weldra begrepen, dat zij behoorlijk zouden worden betaald. De pelgrims mogten dus binnen gaan. Het is eene ruime zaal met acht muurkolommen, waarvan het spitsbogen kruisgewelf in het midden door twee zuilen gedragen wordt, zoo dat zij twee korte beuken vormt, die echter eertijds veel langer moeten geweest zijn, gelijk eene derde zware zuil, op de zelfde lijn in den muur gesloten, duidelijk maakt.

De zaal is ledig, maar de Mihrab (de gebeds-nis), aan de zuidzijde naar Mekka gekeerd, doet zien dat ze eene moskee, eene bidplaats voor de Turken is. Wij waren binnen getreden. Moest ons hart niet brandend zijn in ons, toen wij herdachten wat hier heeft plaats gehad? Maar ach! het hart klopte niet van vreugde alleen; die kostbare oogenblikken werden weldra door onze omgeving niet weinig gestoord. Men kwam en ging en praatte, en de kinderen der Turken, die nog niet begrepen, dat wij het regt om niet te worden beleedigd voor geld gekocht hadden, stuurden ons met opgeheven vuist grammoedige blikken toe. Het kostte ons moeite, ons bezig te houden met de gedachten, die ons eigenlijk geheel verslinden moesten op deze plaats. De grafgewelven, waarin David rust, mogten wij niet bezoeken. Een van ons had de onvoorzigtigheid den voet te zetten op den trap, die hier onder een baldakijn afwaarts naar die grafplaats leidt. Dit was genoeg om de muselmannen eene dreigende houding tegen de «ongeloovige Christenen» te doen aannemen. Diep weemoedig aangedaan verlieten wij dit heiligdom, en als wij er later kwamen, bleven wij liever daar buiten, op eenige ruïne gezeten, ons gebed verrigten.

Bij het Cenakel vertoeven de pelgrims nog op eene andere plek. Volgens het meest geloofwaardig gevoelen, dat ook in de liturgie der Oostersche kerken is aangenomen, woonde de Moeder des Heeren na de Hemelvaart ook te Jerusalem en stierf zij daar. Reeds in de zevende eeuw kwamen de geloovigen hier Maria vereeren; het huis waarin zij had gewoond en stierf, was eene bidplaats geworden. Als men zich van deze plaats naar haar graf wilde begeven, daalde men de oostzijde van den Sion niet af zonder de gedachtenis te houden van eene treffende gebeurtenis. Tot na haren dood wilde men de Moeder doen deelen in den smaad, haren Goddelijken Zoon aangedaan. De vijanden des Verlossers

poogden nog de hand te slaan aan haar heilig ligchaam, toen het door de Apostelen ten grave werd gedragen; maar de heiligschenners werden gestraft door God. Op de plaats, waar zij door eene onzichtbare hand werden wederhouden, stond nog, ten tijde van den H. Willibald, de kolom met kruis op de spits ter gedachtenis. Wij hebben, gelijk onze voorgangers, die plek met devotie bezocht, wel verzekerd dat het ook na ons nog zoo zal worden gedaan, al wil men dan ook niet beweren, dat de overlevering zich hier of daar bij het aanwijzen van eenige plaats nooit een paar ellen vergist heeft.

De Sion, vooral hier buiten den muur, leverde ons een treffend gezigt; doch waar zijn de paleizen, de trotsche gebouwen van den beroemden berg? Ze zijn verdwenen. «Sion zal als een veld geploegd worden.» Wij hebben het woord van den profeet Jeremias vervuld gezien. Bij den terugkeer naar de stad vonden wij de ongelukkige melaatschen op hunnen post. Van den omgang met andere menschen uitgesloten, wonen zij bij de Sionspoort in ellendige hutten, leven van aalmoezen en worden van gouvernementswege ondersteund.

Tegenover den Davids-burg bezochten wij nog de Engelsch-Duitsch protestantsche kerk, gebouwd ter plaatse, waar eenmaal het paleis van Herodes stond. Wjl het na den middag was, werd de Hoogduitsche godsdiensttoefening naar Luther-schen vorm gehouden. Voor den middag houdt men zich aan de Engelsch-episcopale eeredienst. De Duitsche kolonisten, die hier verblijf houden, woonden deze godsdiensttoefening bij. De protestantsche missie, die sedert 1840 hier gevestigd is, stelt zich, zoo als men zegt, de bekeering der Joden ten doel. Zij zal echter hier ter plaatse, in weerwil van alle bekeeringsgeschiedenissen in Europa verhaald, niet loochenen, dat haar arbeid tot dusverre zeer onvruchtbaar geweest is, en dat ook hare proselieten, in plaats van aan de verwach-

ting te beantwoorden, haar weinig tot eere zijn. De Joden, die zich hier hebben gevestigd om in het land hunner vaderen te sterven en naast hen te rusten in het dal van Josaphat, blijven bij voortduring grooten afkeer te kennen geven van het Christendom. Men vindt bij hen eene ware verbittering tegen het Evangelie, die niet weinig verhoogd wordt, als sommigen dier protestantsche missionarissen, op echt Engelsche wijze, nu en dan allen vorm van welvoegelijkheid tegenover de ongelukkigen uit het oog verliezen bij hun dusgenaamd evangeliewerk. Het is intusschen bovenmate smartelijk te zien, dat voor velen het bijwonen van onderrigt, het aannemen van bijbels en zelfs het ontvangen van den doop eene winstberekening geworden is. De zorg van de protestantsche missie strekt zich evenwel nog verder uit. Zij hoopt ook de Oostersche Christenen voor het protestantisme te winnen, of ten minste het heilige Land te verlossen van onze Roomsche afgoderij! En als dat zal geschied zijn, en wij dan eens wederkomen te Jerusalem, zullen ook wij er in plaats van den duivel Christus vinden, zoo als ons door een Protestantsch schrijver verzekerd is! — Wij eindigden onzen dag met een bezoek van de kerk des H. Grafs.

21 OCTOBER, MAANDAG.

Toen wij dezen morgen de H. Mis hadden gelezen, en wij lazen die gewoonlijk op den Calvarieberg, maakten wij eene wandeling in de stad. Iets later, om onze koffij te gebruiken, naar het pelgrimshuis teruggekeerd, vonden wij de bewo-
van de Casa in de grootste verslagenheid. Een der Russische pelgrims, zeide men, was ongetwijfeld door de bedoïnen, of de bewoners van Siloë vermoord. Hij was daags te voren reeds uitgegaan, en sedert had men niets meer van hem vernomen, terwijl zijn overkleed gevonden was in den hof van

Gethsemane. Dit kleed nu moest, gelijk men veronderstelde, door de roovers, na het plegen van den moord, over den muur des hofs geworpen zijn. Ik begreep niet zeer goed, dat een bedoien, na zich eenmaal meester te hebben gemaakt van zulk een kleedingstuk, het weder zoo goedsmoeds over een muur konde smijten; doch, hoe het zijn mogt, de pelgrim was niet gevonden, ofschoon men naar alle kanten onderzoek had ingesteld. Men verhaalde nu ook den pelgrims, wat er zoo al van tijd tot tijd in de omstreken van Jerusalem gebeurde, en uitte de meening, dat de Franken wel een weinig leden aan het gebrek van onvoorzigtigheid. Doch de Franken, onder welke zich een oud soldaat van hoogen rang bevond, namen niet allen even ootmoedig dat verwijt van onvoorzigtigheid aan. Wij voor ons lieten het er gaarne bij en gingen onze wandelingen hervatten in de heilige plaats.

Er kon wegens het plan geen verschil van keuze zijn. Maar hoe zullen wij den weg van smarten, den lijdens-weg vinden in de ons nog niet zoo goed bekende stad. En toch wij verlangden geen leidsman in dezen oogenblik, vooral omdat ons eerste bezoek van den Sion ons te kort was toegeschenen, en wij nu niet aan tijd wilden gebonden zijn. Het uitgangspunt moest het reeds vroeger bezochte huis van Caïphas wezen. Van daar zochten wij volgens onze berekening den weg eerst naar het pretorium en vervolgens naar den Calvarieberg. Ik zal het niet kunnen zeggen, hoe innig wij hier gevoelden, wat het is, tusschen den Sion en den Golgotha, de voetstappen te zoeken van den Godmensch, beladen met zijn kruis; wat het is, na zulk eene wandeling te mogen neêrknielen op Calvarië en in het H. Graf. Wij hoopten iets later onder geleide van een der paters den kruisweg nog te volgen, zoo als dezelve volgens de traditie sedert eeuwen door iederen pelgrim, die Jerusalem bezoekt, gehouden wordt. Het overige gedeelte van den dag werd be-

steed om de Grafkerk, waarvan wij later spreken moeten, meer in het bijzonder in oogenschouw te nemen.

Bij onze tehuiskomst was ik veel meer dan naar gewoonte vermoeid, en begaf mij daarom zoo spoedig mogelijk te rusten. Maar er volgde een slapelooze nacht. Den volgenden dag opgestaan, gevoelde ik mij niet wel in staat om groote excursiën te maken en verzocht dus mijne vrienden, dat zij dezen keer zonder mij zouden gaan; ik konde mij dan bepalen bij het bezoek van eenige merkwaardigheid binnen de stad. Als naar gewoonte wenschte ik de H. Mis op Calvarië te lezen, doch aan de kerk gekomen, vond ik deze tot mijne teleurstelling gesloten. Nog altijd openen en sluiten de Turken dit heiligdom naar hun welgevallen. Een enkel ernstig woord van Europa zou tegenwoordig voldoende zijn, om een einde aan die vernedering der Christenen te maken, maar dat woord wordt niet gesproken. Ik nam nu mijne toevlugt tot de St. Salvatorskerk, die de parochiekerk der Latijnen is, en waaraan het klooster der Franciscanen is verbonden. Dewijl deze, in het klooster gesloten, eene dusgenaamde bovenkerk is, heeft zij geen voldoende hoogte; ook is zij veel te klein, maar rijk zijn hare ornamenten en altaarsieraden. Wij hebben bij onze herhaalde bezoeken in deze kerk veel devotie kunnen opmerken voor het Allerheiligste, welks instelling hier iederen dag op eene bijzondere wijze wordt herdacht, sedert het Cenakel op den Sion eene moskee geworden is. De groote geestelijke gunsten, vroeger aan den bezoeker van het Cenakel geschonken, zijn dan ook tegenwoordig aan de pelgrims, die hier de geheimen van Sions heiligdom komen vereeren, door Pius IV verleend.

Het St. Salvatorsklooster moest nu ook verder door ons bezocht worden. Als men u, door de lage ijzeren deur binnengegaan, langs den smallen en slecht verlichten trap naar boven geleidt, dan begrijpt gij dadelijk, dat de bouwmees-

ters, bij het vaststellen van hun plan, op de mogelijkheid van een aanval gerekend hebben. Inwendig is het klooster zeer ruim, maar buiten de corridors zeer onregelmatig. Men vindt er eene bibliotheek, eene boekdrukkerij, eene beroemde apotheek, twee of drie scholen en eene menigte werkplaatsen, in welke voor Christenen niet slechts de gelegenheid bestaat om een ambacht te leeren, maar waar hun daarenboven ook werk wordt gegeven, om te voorzien in hun onderhoud. Het klooster is overigens het toevlugtsoord voor armen en zieken. Het is als of de paters zich belast hebben om alle behoeften te lenigen, terwijl zij zelve inderdaad in armoede leven, en bijkans niets voor zich bewaren van de aalmoezen, die hun uit Europa worden overgemaakt. Nu nagenoeg drie eeuwen geleden, hebben de Franciscanen dit belangrijk verblijf verkregen; zij waren toen uit liet hunne, dat op den Sion lag, met geweld verdreven en rekenden zich gelukkig alsdan dit verlaten klooster te mogen aankopen; sedert dien tijd wonen zij hier, en zetten zij hun werk voort, dat op den Sion begonnen was. Als men die geestelijken hier ontmoet heeft, en met hen in aanraking is gekomen aan den voet des Calvariebergs, dan begrijpt men niet, hoe menig schrijver, in dat *zijn* der paters te Jerusalem niet anders zag dan de gelegenheid om te spotten met het uiterlijk voorkomen van een monnik en zijn ordekleed. Er is niets grootscher dan de gedachte, die wij door deze eenvoudige monniken zien verwezenlijkt. Wat door de legers der Christenen niet meer te behouden was, dat hebben zij door wapenen van geduld en opoffering behouden. Palestina was in weerwil van de kruistogten op nieuw voor de Christenen verloren, en evenwel vinden wij altijd die monniken biddend aan den Calvarieberg en 't heilig Graf. Geen mishandeling is er, die zij niet van de ongeloovigen ondergaan. Zij worden vervolgd, in gevangnissen geworpen, gekluisterd, gefol-

terd, velen hunner op verschillende wijzen vermoord, maar hunnen post verlaten zij niet, terwijl zij nog daarenboven de hier en daar in het land verspreide Christenen vereenigen.

Zoo iemand onzer lezers ooit het geluk heeft Jerusalem te zien, dan zal hij niet verzuimen de terrassen van het St. Salvators-klooster te beklimmen. Dewijl het convent op een der hoogste punten gelegen is, overziet men van hier alle merkwaardige plaatsen van de heilige Stad; het was mij bovendien als of ik er eene gansch andere lucht inademde dan in de straten, en had ik niet gevreesd mijnen geleider ongelegenheid aan te doen, ik zoude hier gaarne den geheelen dag verbleven zijn. Doch ik meende mijn bezoek niet langer te mogen rekken, en ging dan mijn gemis zoo veel mogelijk vergoeden op de terrassen van het pelgrimshuis. Daar gekomen vond ik een onzer medepelgrims, een Franschen geestelijke, die langen tijd in de missiën van Zuid-Amerika had gearbeid, en nu zijne overige jaren, die een tijd van rust zijn mogten, kwam heiligen in de afzondering aan den voet van Golgotha. Er is niets belangwekkender dan het leven van den Katholieken missionaris. Als reiziger is hij de man van ondervinding bij uitnemendheid, hij alleen kent de bevolking, onder welke hij verkeerd heeft, omdat hij er inderdaad een deel van heeft uitgemaakt. Hij heeft dan ook ongetwijfeld meer dienst aan de geschiedenis, aan de wetenschap bewezen, dan andere reizigers hebben kunnen doen, en van hetgeen de geleerde genootschappen ons als het hunne hebben medegedeeld, waren zij dikwijls zeer veel aan een armen missionaris verschuldigd. Maar de togten van den Katholieken missionaris hebben nog hooger doel; het zijn de reizen eens apostels, die, waar hij zich vertoont, de aarde van gedaante doet veranderen, en een nieuw volk vormt voor God. Op menige plaats wachten hem, voor hetgeen hij verlaten heeft, boeijen en kwelling, dikwijls een

smartvolle dood, overal een leven, waarvan God alleen de opoffering kent; doch het is hem genoeg voor vele ongelukkige zielen den hemel te kunnen openen. Ik zou gemeend hebben onzen medepelgrim te beleedigen, zoo ik de persoonlijke verdiensten van den missionaris besproken had, maar des te meer mogten wij spreken over het voorregt, aan de Katholieke Kerk door God geschonken, over de genade van bekeering der volkeren, welke zij ontegenzeggelijk in al hare volheid bezit, en die haar doet kennen als de ware Kerk van den Verlosser.

De dagorde van het pelgrimshuis riep ons op den bepaalden tijd aan het sobere middagmaal, waarbij de maccaroni en het schapenvleesch als gewoonlijk den hoofdschotel uitmaakten. De gasten werden door een broeder van het klooster bediend. Er was op gerekend, dat hunne maag zich aan de vette olijfolie reeds gewend had, en iedereen beijverde zich dan ook om niets te laten blijken van den strijd, die misschien inwendig bij hem gevoerd werd. Slechts eenen der aanwezigen, die nu voor den eersten keer deel aan den maaltijd nam, was het aan te zien, dat het hem minder van harte ging. Hij sprak op zwakken, lijdenden toon zeer langzaam en zeer ernstig, en at bijkans niets. Ik weet niet meer, door wiens indiscretie men kwam te vernemen dat hij een boekhandelaar was van Noord-Amerika. Hij was echter geen gewoon boekhandelaar; neen, een geleerd uitgever was hij, maar, die aan de wondervrees leed; een man, die door zijne twijfelingen over al wat de openbaring betrof, op de hoogte der wetenschap dacht te staan en zich daarom in onzen kring niet op zijne plaats kon bevinden. Welk onbeschaamd drogman zou zulk eenen geleerde zoo van den weg afgeleid en aan een gezelschap hebben overgeleverd, dat in den vollen zin des woords Roomsch Katholiek genoemd moest worden? Als die man nog weder eens de gelegenheid vindt

een werk uit te geven, zal hij zeker wel in een voorwoord of bijlage zijne lezers waarschuwen voor zulk een bedrog, zeker wel een aandoenlijk tafereel ophangen van hetgeen hem hier wedervaren is in de tweede helft der negentiende eeuw. Doch met dit al bleef zijne positie voor dezen oogenblik zeer onaangenaam, te meer daar hij zich, uit liefde voor de wetenschap? een paar voor de Roomschen zeer beleedigende aanmerkingen had veroorloofd en niet gewoon scheen rekenschap te hooren vragen van zijne beweringen. Na den maaltijd ging deze zeer moderne theoloog naar het protestantsche zendelingshuis op den Sion, waar helaas alle gevoelens, ook de meest tegenstrijdige, mits niet tot het «diensthuis van Rome» behoorende, moeten worden geduld en zelfs in liefde verbonden zijn! De katholieken begaven zich naar de S^t. Salvators-kerk.

«Wij bidden,» zoo schreef in de eerste helft der vierde eeuw de H. Cyrillus, bisschop van Jerusalem, «wij bidden voor de heilige vaders en bisschoppen, die dit leven verlaten hebben, en voor allen, die in onze gemeenschap gestorven zijn, omdat wij gelooven, dat de ziel dergenen, voor wie wij bidden, eene groote verligting ontvangt, als het heilig en schrikkelijk Offer op ons altaar rust.» Het was de vooravond van den allerzielendag, wij gingen de gedachtenis vieren der geloovige zielen, dezelfde oefening houden, die, zoo als uit de Vaders en de oudste kerkelijke liturgiën blijkt, door de Christenen gehouden is van den beginne af.

4 NOVEMBER, VRIJDAG.

Ik ben sedert een paar dagen van woonplaats veranderd. Terwijl mijne vrienden, de een minder, de ander veel meer, begonnen te gelijken naar iemand die door de pokken bezocht is, verloor ik op eens geheel en al den eetlust. De genees-

heer was van oordeel dat ik koortsig was, gaf mij quinine en verklaarde mij na het gebruik van eene behoorlijke dosis convalescent. Dewijl echter het pelgrimshuis, hoe goed ook voor gezonden, evenwel voor convalescenten minder geschikt is, en men vreesde, dat de zaak bij mij nog gevolgen hebben kon, raadde men mij om bij de Fransche zusters van St. Joseph, wier huis tevens als hospitaal dient, mijn intrek te gaan nemen. Wij wandelden er heen om eens te zien, op welken titel dat huis als «*Ospitale cattolico*» bekend stond. En inderdaad het kwam mij zeer wel voor. Men vroeg ons, of ik de zieke was, want het scheen hier geen gebruik te zijn, iemand die nog wel ter been is als ziek te beschouwen. Dewijl ik echter gemoedelijk verklaarde, dat ik het zelf meende te zijn, wilde men het wel gelooven, maar werd de voorwaarde gesteld, dat ik mij, om den geneesheer af te wachten, te bed begeven moest. Eigenzinnigheid zoude in dit oogenblik onvoorzigtig geweest zijn; de geneesheer vond mij dus behoorlijk te bed, maar zonder koorts. Hij wenschte evenwel een paar bloedzuigers te doen appliceren. Een Turk met verbazende snorren en in blaauw fluweel gekleed, bijgestaan door een jongen barbiersgezel, verscheen weldra om het werk te verrigten, en dewijl de bloedzuigers hier hun vak uitmuntend verstaan, ging het bijzonder vlug. Zoodra de operatie voorbij was, kwam mijn eetlust terug; ik stond weder op, en deed zulk een goeden maaltijd, dat ik er nu zelf aan begon te twijfelen, of ik wel de zieke was. De overste der zusters, «*soeur Marie*,» kwam zich toen eenige oogenblikken met mij onderhouden; de geneesheer had haar verklaard, dat ik weldra geheel zoude hersteld zijn. Een paar dagen later kon ik weder de geliefkoosde excursiën beginnen; wel had de geneesheer mij door eene ongetwijfeld kostbare olie iets weten te bezorgen van de lastige kwaal, waaraan mijne vrienden leden, doch het werk werd niettemin met goeden moed voortgezet.

Wij wenschten dezen dag, na het opdragen der H. Offerande, te heiligen door eene Kruiswegoefening. De lijdensweg, weg van smarten of kruisweg, begint aan het voormalig regthuis van Pilatus. Zeker is het, dat hij den eersten Christenen bijzonder dierbaar moet geweest zijn; onbezocht blijven kon hij derhalve niet. Wij begrijpen echter, dat in de volgende eeuwen, uit hoofde van de elkander opvolgende verwoestingen der stad en de heerschappij der Turken, eenige twijfel wegens den heiligen weg kan zijn gerezen. Welligt waren de Christenen ook dikwijls genoodzaakt hem gedeeltelijk te vermijden om den smaad, hun door de Turken aangedaan. Door alle eeuwen heen zien wij dan ook alle pelgrims wel te zamen gekomen op den bij de katholieken nimmer betwijfelden Calvarieberg en in het H. Graf, maar hunnen weg daarheen hebben zij niet altijd allen op dezelfde wijs genomen, tot dat weder, tijdens het Christen-rijk te Jerusalem, de kruisweg na langdurig onderzoek werd bepaald, en wel zóó, als hij reeds in de vierde eeuw schijnt gehouden te zijn en nu nog altijd wordt gehouden.

Wij kwamen dan en hielden de *eerste* statie aan het dusgenaamde regthuis van Pilatus, waar thans met de woning van den Pacha eene kaserne, stallingen en puinhoopen vereenigd zijn. «Zij leidden», zegt de H. Schriftuur, «Jesus naar het regthuis.» Als beschuldigers vergezelden Hem de afgevaardigden van het Sanhedrin. Pilatus vond geen schuld in Hem, zoo verklaarde hij openlijk, doch toen hij vernam dat Jesus van Galilea was gekomen, vond hij het gemakkelijker zich van de zaak af te maken en verwees de Joden naar Herodes Antipas, den vorst van Galilea, die uit hoofde van het feest zich ook te Jerusalem bevond. De Verlosser werd echter ook door Herodes niet schuldig geacht, maar als een dwaas gerekend, met een wit spotkleed bedekt, en zoo op nieuw aan den landvoogd overgeleverd. Hij moest dus het

pretorium voor de tweede maal binnen gaan langs den marmeren trap, die thans te Rome bij de kerk van den H. Joannes van Lateraan door de geloovigen vereerd wordt. Pilatus kende zeer wel de beteekenis van hetgeen Herodes den beschuldigde had aangedaan¹, beriep er zich op voor de gansche menigte en verklaarde wederom, dat er geen schuld in dien mensch te vinden was. Doch daar aan de overzijde van de straat ligt eene kapel, die wij reeds vroeger bezocht hadden, de kapel der geeseling genoemd! Dezelfde mond, die den Verlosser onschuldig verklaarde, beval dat de straf der geeseling op Hem zou worden toegepast. Wilde Pilatus daardoor welligt het volk tevreden stellen, medelijden opwekken voor den beschuldigde? Hij deed Hem althans aan de menigte toonen op het balkon, de openbare verhevene regtsplaats, die door de Joden Gabbatha genoemd werd. De galerij, bij wijze van steenen brug over de straat gebouwd, en waarvan het ondergedeelte van Romeinsche bouworde is, heet daarom nog de «Ecce-homo» boog. «Ziet den mensch,» riep immers Pilatus, toen Jesus na de geeseling, met wonden overdekt, met doornen gekroond, den spotmantel en rieten schepter dragend, aan de menigte werd voorgesteld... Ziet den mensch, riep hij het volk toe..... Maar neen: weg met Hem! kruisig Hem! was het antwoord; kruisig Hem! werd van alle kanten herhaald. Te vergeefs herinnerde de landvoogd hen aan «de gewoonte van het Feest.» Laat Barabbas los, deze moet gekruist worden, riepen zij uit! Te vergeefs verklaarde Pilatus den last niet te willen dragen van het onschuldig bloed. Laat zijn bloed, riepen zij wederom, komen over ons en over onze kinderen... Een oogenblik later juichte de menigte. Hij zal gekruist worden, hun wensch is voldaan.

Zoodra de Verlosser veroordeeld was, werd Hij, wjl er waarschijnlijk geene lictoren te Jerusalem waren, aan eene

afdeeling soldaten overgeleverd; zijne gewone kleederen werden Hem weder aangedaan. De tot den kruisdood veroordeelden moesten zelve hun kruis dragen, ook Hem werd derhalve het kruis op de schouderen gelegd. Dit noemen wij de *tweede* statie. Wij volgden in overdenking den weg, die afhellend naar het Westen loopt, tot dat hij stuit aan een dwarsweg, die van het Noorden naar het Zuiden leidt. Nu moesten wij Zuidwaarts, dus linksom, waar, bij eene liggende kolom, de *derde* statie gehouden werd, ter gedachtenis dat de Verlosser voor de eerste maal onder zijn kruis viel. De Turken, die ons voorbijgingen, begrepen zeer goed, wat de Franken hier deed vertoeven, maar lieten ons ongestoord onze oefening verrigten. In dezelfde straat, misschien twintig el verder, komt de *vierde* statie. Het hart breekt bij de herinnering, die aan deze plek is verbonden: Maria ontmoette haren goddelijken Zoon. De overlevering is op dit punt in de kerk algemeen. Kan eene moeder haar kind vergeten? En is Maria niet de Moeder bij uitnemendheid? Zij wilde Hem nog zien, voor dat Hij den Calvarieberg bereikte. Door Joannes geleid, heeft zij Hem gezien, beladen met het kruis. Jesus zag haar ook, zijne oogen hebben nog eens die zijner Moeder ontmoet. Hier stond eertijds eene kerk ter eere van de Moeder der smarte; zij is door de Turken in eene badruyging veranderd, maar wordt, meenen wij, thans weder verbouwd tot eene kerk voor de katholieke Armeniërs.

Slechts zestig of zeventig schreden verder wijst men de plaats, waaromtrent Jesus door Simon van Cyrene in het kruisdragen geholpen werd: dit is de *vijfde* statie. «En als zij Hem wegleidden, namen zij eenen Simon van Cyrene, die van eene landhoeve kwam, en legden hem het kruis op, om het achter Jesus te dragen.» De Verlosser scheen geheel te zullen bezwijken onder het kruis, daarom dwongen zij Simon Hem behulpzaam te zijn.

De weg keert nu weder Westwaarts en wordt steil. Op dit gedeelte des wegs denkt de pelgrim aan de vrouw, die, met medelijden voor den Verlosser bezielde, den moed had om door de menigte heen tot Hem te gaan, en Hem, door het aanbieden van den zweetdoek, een openlijk en door de Joden wel begrepen bewijs van hare belangstelling te geven. Zij heeft zijn aangezicht met den zweetdoek afgedroogd. Hij liet haar dan ook zijne aanbiddelijke gelaatstreken in den doek gedrukt. De ware afbeelding (vera-icon) van Zijn gelaat, ziedaar de onschatbare belooning, die haar geschonken werd. De Christenen hebben deze vrouw, vroeger Berenice of Seraphia geheeten, den naam gegeven, die met de gunst, haar door Jesus bewezen, haar liefdewerk altijd in de gedachtenis leven doet; zij noemen haar Veronica. Dat is de zesde statie.

De overlevering leert ons, dat Jesus meer dan eens op den lijdensweg gevallen is. Nagenoeg vijf en twintig schreden van het dusgenaamde huis van Veronica hielden wij aan de zevende statie de gedachtenis, dat Hij nederviel voor de tweede maal. Terwijl wij hier ons gebed verrigten, kwam een Turk tot ons en bezag ons met eene buitengewone nieuwsgierigheid. Het was, dacht ons, in de nabijheid der geregtspoort; eene schoone gelegenheid, om een weinig smaad voor den Verlosser te ondergaan. Maar zoodra wij den vreemden bezoeker eens goed aanzagen, ging hij zonder spreken zijnen weg. Wij kwamen daarna ter plaatse, waar eertijds de geregtspoort gevonden werd, de poort, waardoor de misdadigers ter strafplaats werden uitgeleid, en waaraan dan, zoo als men meent, het uitgesproken vonnis werd vastgehecht. Thans, wijl de stad aan dezen kant uitgelegd, en de Calvarie, die hier reeds begint, met huizen bebouwd is, komt men hier in de nieuwe stad.

Als de Verlosser zijn kruis droeg, volgde Hem eene groote

menigte volks, ook van vrouwen, welke Hem beklaagden en beweenden. De vrouwen worden door den Evangelist niet genoemd. Maar zouden onder haar niet onderscheidenen geweest zijn, die den Heer van hare goederen gediend hadden? Wij mogen vertrouwen, dat vooral zij met geloof en liefde Hem op zijnen Kruisweg zijn gevolgd. De *achtste* statie, die buiten de geregtspoort door eene zuil wordt aangeduid, stelt ons den Verlosser voor, die zich omkeert, de weenende vrouwen aanspreekt, en in haar de bewoners van Jerusalem vermaant om door boetvaardigheid op hunne redding bedacht te zijn: «Weent niet over mij, maar weent over u zelven en uwe kinderen. Want zie, er zullen dagen komen, waarin men zeggen zal: gelukkig de onvruchtbaren en de schooten, die niet gebaard en de borsten, die niet gezoogd hebben. Alsdan zal men beginnen tot de bergen te zeggen: valt op ons! en tot de heuvelen: bedekt ons! want als zij dit doen aan het groene hout, wat zal dan aan het dorre geschieden!» Gelukkig hij, die hier inderdaad over zich zelven weenen komt.

Wij waren nu, naar het ons voorkwam, niet meer dan een paar honderd schreden van de Calvariekruij verwijderd; doch de oude weg bestaat niet meer, hij is geheel bebouwd. Men leidde ons langs eenen omweg naar een zeer turkschen hoek, waar de *negende* statie door eene kolom wordt aangevezen. Hier viel de Verlosser voor de derde maal. De vijf overige statiën hielden wij in de kerk, die de Calvariekruij en het H. Graf overdekt. De staat, waarin de Kruisweg zich bevindt, bewijst, dat de dagen van lijden en vernedering hier voor de Kerk nog niet geëindigd zijn: zijne monumenten zijn niets anders meer dan een gevallen kolom, een ruwe steenbrok, eene door de Christenen gemaakte inhakking in eenen muur of iets dergelijks; en dat alles draagt niet zelden de teekenen van den moedwil des Muselmans. Het is

wel onder alle opzigten een weg van smarten voor dengene, die in den Verlosser gelooft. Nu en dan ontmoet de pelgrim op dezen dierbaren weg inlandsche Christenen, die een treurigen blik met hem wisselen, of met de Franken zich komen vereenigen in het gebed. De ongelukkigen bewijzen door hun vreesachtig voorkomen, wááaraan zij dikwijls blootstaan bij deze oefening, en zoeken in het gezelschap der Franken gaarne gelegenheid om des te zekerder ongemoeid de statiën te kunnen vereeren en ook eens gerustelijk te kunnen neerknielen op den heiligen weg.

Dezen namiddag schenen onze Fransche medepelgrims te hebben gekozen om eens te gaan onderzoeken, waar een der Hollanders toch zijnen intrek genomen had. Hun getal was nog vermeerderd met een diaken van Soissons, die de reis naar Jerusalem had gemaakt, om op de heilige plaats de priesterwijding te ontvangen. Zijn plan was den geheelen winter hier te verblijven. De voor hem gewigtige plegtigheid zag hij tegen het paaschfeest te gemoet en hoopte dan zijne eerste H. Mis op te dragen aan den Jordaán. Welk eene reeks van jaren is er voorbij gegaan sedert geen Frank de H. priesterwijding te Jerusalem heeft ontvangen. Het is immers nu vijf en een halve eeuw geleden dat de laatste Patriarch van Jerusalem, Nicolaas Anapus, na den val der heilige Stad, te Ptolemaïs met de Christenen, die hij redden wilde, den dood in de golven vond; en sedert dien tijd bleef de zetel van Jerusalem onbezet. Eerst Pius IX schonk weder een Latijnschen patriarch aan de heilige Stad.

XIV.

JERUSALEM.

(VERVOLG.)

Een woord, als in het voorbijgaan door ons reeds gesproken van de heilige plaats, is den pelgrim niet genoeg. Het is voor hem een behoefte, daarbij met bijzondere aandacht stil te staan.

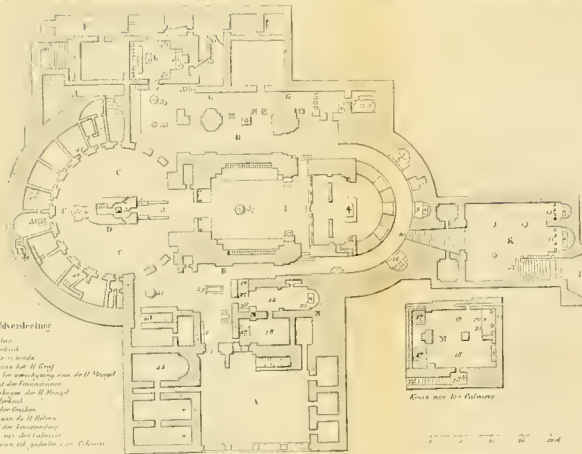
Geen katholiek, tot welke eeuw, tot welk werelddeel hij moge behooren, twijfelt aan de echtheid van den Calvarieheuvel en het H. Graf.

Wij hebben de Moeder des Heeren met den H. Joannes en andere heilige vrouwen onder het Kruis zien staan; Maria Magdalena en Maria, de moeder van Joseph, waren tegenwoordig geweest bij de begrafenis; dezelfde vrouwen en ook de apostelen hebben wij zien uitgaan naar het Graf; al de leerlingen in één woord kenden deze plaatsen zeer goed, ze waren hun heilig. Als nu de apostelen den gekruisten en verzezen Verlosser predikten en onze aanstaande verrijzenis door Hem, moesten zij dan de bekeerlingen niet wijzen naar de plaats, waar eenmaal de Verlosser stierf, naar het Graf, waaruit de eersteling der verzezenen was opgestaan? Zoo groeide de Christelijke gemeente aan rondom het algemeen bekende Graf. Ten gevolge van de waarschuwing des Verlossers weken wel is waar de geloovigen, om niet in de

PLAN DER KERK VAN HET II GRAF

Hoofdvestiging

- A Toegang
- B Apsis
- CF Beelden in kerk
- D Kapel van het II Graf
- E Kapel van overblijfselen van de II Maepel
- F Ruimte van Pastoraal
- G Toelating van de II Maepel
- H Vindplaats
- I Apsis van de II Maepel
- J Apsis van de II Maepel
- K Apsis van de II Maepel
- N Beelden van gedenkteeken van de II Maepel

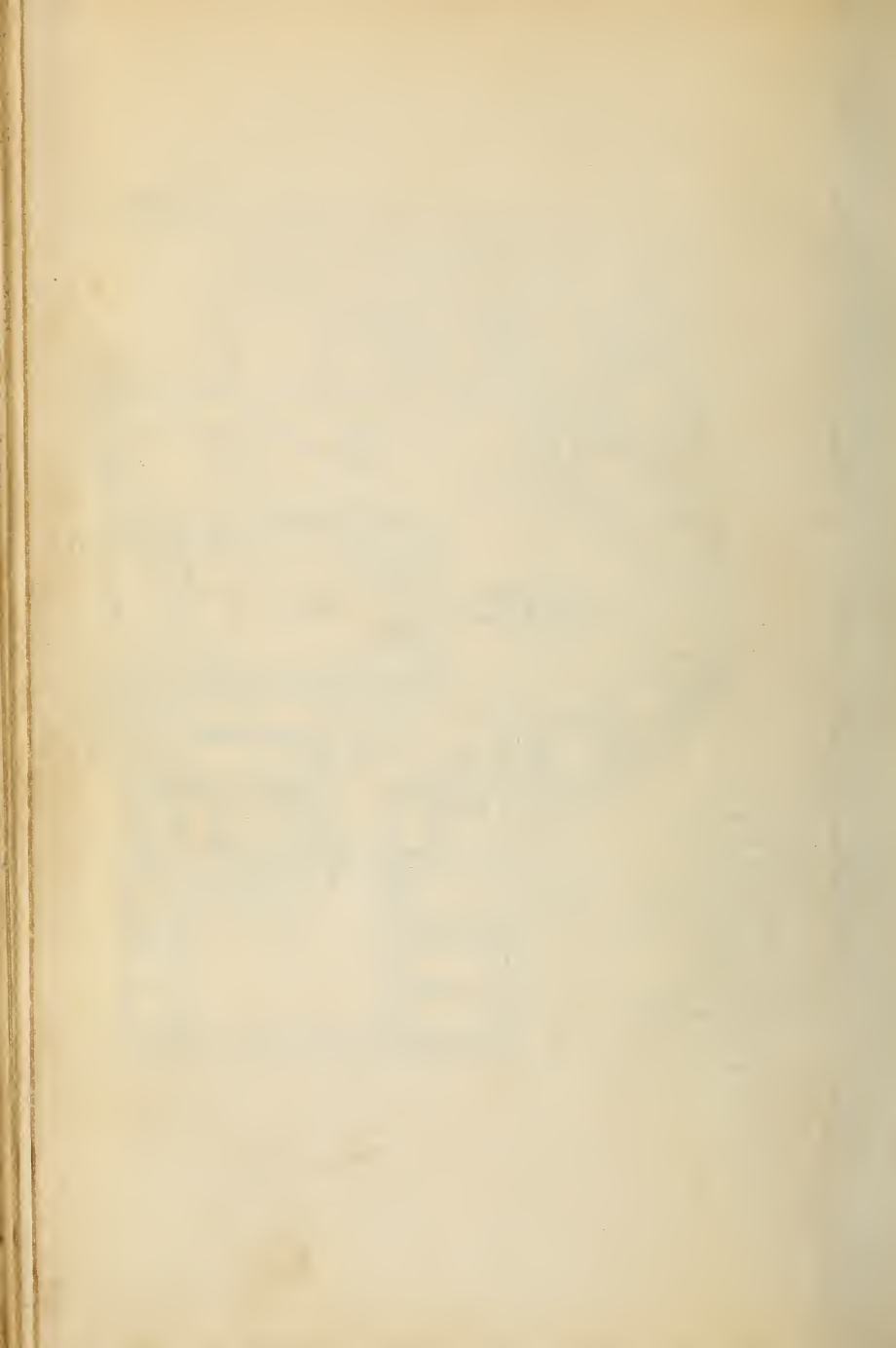
Bijzondere vestiging

- 1 Toegang van de II Maepel
- 2 Toegang van de II Maepel
- 3 Toegang van de II Maepel
- 4 Toegang van de II Maepel
- 5 Toegang van de II Maepel
- 6 Toegang van de II Maepel
- 7 Toegang van de II Maepel
- 8 Toegang van de II Maepel
- 9 Toegang van de II Maepel
- 10 Toegang van de II Maepel
- 11 Toegang van de II Maepel
- 12 Toegang van de II Maepel
- 13 Toegang van de II Maepel
- 14 Toegang van de II Maepel
- 15 Toegang van de II Maepel
- 16 Toegang van de II Maepel
- 17 Toegang van de II Maepel
- 18 Toegang van de II Maepel
- 19 Toegang van de II Maepel
- 20 Toegang van de II Maepel
- 21 Toegang van de II Maepel
- 22 Toegang van de II Maepel
- 23 Toegang van de II Maepel
- 24 Toegang van de II Maepel
- 25 Toegang van de II Maepel
- 26 Toegang van de II Maepel
- 27 Toegang van de II Maepel
- 28 Toegang van de II Maepel
- 29 Toegang van de II Maepel
- 30 Toegang van de II Maepel
- 31 Toegang van de II Maepel
- 32 Toegang van de II Maepel
- 33 Toegang van de II Maepel
- 34 Toegang van de II Maepel
- 35 Toegang van de II Maepel
- 36 Toegang van de II Maepel
- 37 Toegang van de II Maepel
- 38 Toegang van de II Maepel
- 39 Toegang van de II Maepel
- 40 Toegang van de II Maepel
- 41 Toegang van de II Maepel
- 42 Toegang van de II Maepel
- 43 Toegang van de II Maepel
- 44 Toegang van de II Maepel
- 45 Toegang van de II Maepel
- 46 Toegang van de II Maepel
- 47 Toegang van de II Maepel
- 48 Toegang van de II Maepel
- 49 Toegang van de II Maepel
- 50 Toegang van de II Maepel

Kruis van de Pastorie

vreeselijke rampen der stad te deelen, naar Pella, dat in het Overjordaansche gelegen was; maar zoodra de storm der verwoesting was voorbijgegaan, keerden zij onverwijd naar de nog in puin liggende stad terug, en vestigden zich weder bij de Heilige Plaats, die immers door hen na eene betrekkelijk zeer korte afwezigheid gemakkelijk werd teruggevonden. De geschiedschrijver Eusebius heeft ons de namen bewaard der 15 bisschoppen, allen uit het Jodendom bekeerd, die van dezen tijd tot aan keizer Adriaan de kerk van Jerusalem bestuurd hebben. En in dien tijd was het bezoek der heilige plaats reeds zoo veelvuldig en algemeen, dat de Heidensche keizer oordeelde maatregelen daartegen te moeten nemen. Bij den herbouw der stad in het jaar 136, deed hij daarom, gelijk van algemeene bekendheid is, op de plaats der Kruisiging het afgodsbeeld van Venus en dat van Jupiter oprigten over het H. Graf. Zóó, hoopte hij, zou met de gedachtenis van de plaats ook de gedachtenis van den Gekruiste worden uitgewischt. Of, mogten de Christenen zich blijven vereenigen op deze plaatsen, dan konden ze, meende hij, ten minste als bezoekers van een afgodischen tempel met de Heidenen worden gelijk gesteld. De verblinde vorst begreep niet, dat hij door zijne afgodstempels het Heidendom zelf getuige deed worden van de echtheid der heilige plaats, en dat zijne monumenten mede dienstbaar werden, om haar des te meer te bewaren voor de vergetelheid.

De heilige plaatsen waren intusschen bezoedeld door het Heidendom. Maar al moesten nu de Christenen, uit vrees van als Heidenen te worden aangezien, op eenigen afstand blijven van de dierbare plek, hun hart bleef er toch aan gehecht, hun oog er op gevestigd; ja met den smaad, met de beleedigingen en de smart, die men hun geloof in den Verlosser aandeed, klom ook hun eerbied en hunne belangstelling voor het H. Graf, zoodat zij nu ook voorzorgsmaatregelen

namen om niet met de Joden verward en zoo uit de H. Stad gedreven te worden. Daarom toch zien wij van dezen tijd geen bisschoppen meer uit het Jodendom, maar wel, die uit het Heidendom bekeerd waren, aan het hoofd der Christen gemeente te Jerusalem. Wij kennen de namen van 31 bisschoppen uit de Heidenen, die van Adriaan tot op het laatst der derde eeuw de Kerk van Jerusalem hebben bestuurd. Nooit verloren zij de heilige plaats uit het oog, zij verzamelden ook de kostbaarste monumenten voor de geschiedenis des Evangelies en der Kerk en ontvingen de pelgrims, die van verschillende gewesten optrokken naar de heilige Stad.

Maar zie, daar opende zich het tijdvak van luister voor de heilige plaats, de vierde eeuw. Konstantijn had aan de Christenen vrijheid geschonken, en hun, niet enkel in het Westen, maar ook in het Oosten vele gunsten bewezen, en van alle deelen der wereld, zoo getuigt Eusebius, stroomden toen de geloovigen naar Jerusalem heen. Dit echter was niet genoeg om de miskennis, de oneer te vergoeden, den Verlosser door de Heidenen aangedaan. Met de verheffing van Konstantijn op den troon was de Christelijke godsdienst de Godsdienst van den Staat geworden. De keizer zelf rigt nu zijne blikken naar het H. Land, en zijne moeder, de H. Helena, op tachtigjarigen leeftijd nog jeugdig genoeg om de pelgrimsstaf op te nemen, gaat zelve «de voetstappen kussen van den Verlosser», en eene schoone gedachte verwezenlijken, die in beider hart haren oorsprong had genomen.

De overblijfselen der afgodstempels, door Adriaan gebouwd, werden verstrooid, en toen men den opgebragten grond had weggeruimd, kwam het in de rots gehouwen graf geheel ongeschonden te voorschijn, en werd op last van Konstantijn de bouw van een prachtigen tempel onverwijld aangevangen. Macarius, bisschop van Jerusalem, ontving van den keizer bevel, om zorg te dragen dat deze bouw alles in grootte en

schoonheid zou overtreffen, en schatten van marmer en goud werden in overvloed ter zijner beschikking gesteld. Negen jaren werkte men aan de voltooiing van dit heiligdom. Toen het in 't jaar 335 werd ingewijd, waren uit alle landen de voornaamste bisschoppen er te zamen gekomen, de gansche Christenheid was vertegenwoordigd en vierde het wijdingsfeest. En nu, vijftien eeuwen daarna, vinden wij terzelfde plaatse de Basiliek, die Calvarië en het H. Graf omsluit, want ofschoon meermalen door de ongeloofigen verwoest, zijn deze heiligdommen altijd weder terzelfde plaatse door de Christenheid herbouwd geworden.

Het ligt niet in ons plan en wij zijn er ook niet toe bevoegd eene bouwkundige beschrijving te beproeven van de eerste Golgotha- en Graf-basiliek. Het is genoeg hier te mogen herinneren, dat zij in het oog van Konstantijn de schoonste aller Basilieken geweest is. Zij was, zoo als Eusebius getuigt, buitengemeen groot van omvang en hoog, en de grootste schatten waren aan haren bouw ten koste gelegd. Hare met zuilen voorziene voorhoven, die tot de marktplaats reikten, gaven den toegang tot de deuren, aan de Oostzijde geplaatst. Inwendig was zij met veelkleurige marmersoorten bedekt; haar plafond, door eene looden bedekking tegen het water beveiligd, was kunstvol bewerkt en verguld. De dubbele zijbeuken met de gaanderij waren op dezelfde wijze met schitterend goud gedekt. De Basiliek eindigde aan de westzijde met een halfroond, en dit was het voornaamste gedeelte van den bouw. Eene soort van binnenplein, hetwelk tevens over de nu nog bestaande voorplaats een zuidelijken buitentoegang had, leidde uit het schip tot dit heiligdom. Twaalf zuilen stonden hier in halven cirkel om het heilig Graf. Niets haalde bij de pracht, waarmede het Graf des Heeren zelf versierd was.

Nagenoeg drie eeuwen stond de Basiliek van Konstantijn

ongeschonden in al haren luister. Toen zond Chosroës II, koning van Perzië, zijnen veldheer Sarbarazes met eene geduchte krijgsmagt naar het heilige Land. Een leger van 60,000 Joden voegde zich bij den veroveraar, en Jerusalem werd in de maand Junij des jaars 614 stormenderhand ingenomen. Vele duizende Christenen vonden daarbij den dood. Niet alleen de kerken van Gethsemane en den Olijfberg, maar ook de Basiliek van het H. Graf werd door de barbaren vernield, en het Kruis des Verlossers werd door de Perzen als krijgsbuit en de Patriarch Zacharias als gevangene weggevoerd.

Na zulk eene ontzettende ramp bleef den Christenen niet anders over, dan te treuren op de puinen des Heiligdoms. Maar de abt van het Theodosius-klooster, de H. Modestus, die de opvolger werd van Zacharias, had den moed om, te midden der algemeene verslagenheid, de hand aan het werk te slaan. Hij begaf zich op weg om aalmoezen in te zamelen voor den nieuwen bouw en door Joannes den Aalmoezenier, patriarch van Alexandrië, krachtig bijgestaan, kon hij van 616 tot 626 op de heilige plaats een nieuwen tempel stichten. Het zal bij dezen bouw niet al de pracht en rijkdom zijn geweest der vorige Basiliek, maar hij was evenwel zeer belangrijk en voor ons zeker bijzonder opmerkelijk. Het halfroond, waarmede de kerk van Konstantijn boven het Graf des Heeren eindigde, werd immers nu tot eene rotonde volgebouwd, waarvan de grondslagen den omtrek der thans nog bestaande rotonde ongetwijfeld hebben bepaald.

De vreugde der Christenen werd een paar jaren daarna nog meer verhoogd, toen keizer Heraclius Chosroës overwon, en het door de Perzen weggevoerde, maar nu heroverde Kruis zelf naar den Calvarieberg droeg. Langen tijd bleven de door Modestus gebouwde eigendommen gespaard; want ofschoon in het jaar 636 Jerusalem door den derden opvolger van Mahomet werd veroverd, de Khalif Omar verleende

bescherming aan de kerken der Christenen en bijzonder aan die van het H. Graf. Honderd jaren later bezocht nog de H. Willibald de Grafkerk, « een bewonderenswaardigen dom » zoo als hij haar noemt, en bad hij in de « bergkerk » op Golgotha. En toen in het begin der negende eeuw de naam van Karel den Groote tot in het Oosten met bewondering genoemd werd, ontving deze vorst van den Khalif Harunal-Raschid de sleutels der heiligdommen van het Graf, en deze heiligdommen met de daaraan vereenigde gebouwen en het hospitaal voor de Westersche Christenen waren nog aanwezig, tijdens het verblijf van Bernard te Jerusalem tegen het einde dierzelfde eeuw. De koepel der groote rotonde boven het H. Graf was in dien tusschentijd door den patriarch Thomas ook geheel hersteld geworden.

De volgende eeuw was verschrikkelijk voor de Christenen van Jerusalem. Tweemaal zagen zij de dierbare heiligdommen door den moedwil der ongeloovigen aan de vlammen prijs gegeven. Zelfs de patriarch Joannes IV. kwam om bij den laatsten brand. Zij werden nogtans hersteld; maar het fanatisme der Fatimiden, nieuwe veroveraars van Jerusalem, voorspelde den Christenen nieuwe verwoesting, nieuwe slavernij. Helaas! de storm rees spoedig en alvernielend op. De Khalif Hakem Biamer Allah, de woeste profeet der Druzen, deed in 't jaar 1010, door den gouverneur van Ramleh, op nieuw de heiligdommen der Christenen verwoesten. Tot den grond toe werd alles door de Joden en Muselmannen omvergehaald en, ware het graf des Verlossers niet een rotsgraf geweest, ook dat zouden de woestelingen geheel en al vernield hebben.

De wreede Hakem moet later leed hebben gevoeld over deze gruweldaad: hij veroorloofde althans aan de Christenen den herbouw der heiligdommen, alhoewel die bouw overigens eerst onder zijnen opvolger, door den patriarch Nicephorus,

op kosten grootendeels van Keizer Konstantijn IX, begonnen werd. De kerk van het H. Graf met de daarin gestelde nieuwe opstandingskapel was in het jaar 1048 weder als rotonde voltooid; op de Calvarie-kruin moet men echter toen voorloopig slechts eene kleine kapel gebouwd hebben.

De tweede helft dezer eeuw scheen, in weerwil van den toevloed der pelgrims, meer nog dan alle vorige tijden noodlottig te zullen wezen voor de heilige plaats. Nieuwe en dweepzieke barbaren hadden zich namelijk van Palestina meester gemaakt, en bedreigden de Heiligdommen met algeheele verwoesting, toen eindelijk Europa uit den sluimer opstond, de heerschappij der Turken vernietigde en Jerusalem door de kruisridders in Julij 1099 stormenderhand innam.

Aan Calvarië en het H. Graf moest nu natuurlijk de eerste gedachte gewijd zijn, en inderdaad, weldra werden de heilige plaatsen door eene prachtige kerk in den vorm, die ook thans nog gebleven is, te zamen gevat. Het Christenrijk te Jerusalem duurde wel is waar slechts korten tijd, doch toen de sultan Saladijn als overwinnaar de heilige Stad binnentrok, en de kerken der Christenen in moskeën werden veranderd, bleef die van het H. Graf, door de Syriërs vrijgekocht, voor de Christenen bewaard. Nieuwe rampen echter kwamen later over het dierbare heiligdom. De gruwelen, door de Karesmiërs in 1244 tegen de gewijde plaatsen gepleegd, gaan alle beschrijving te boven; maar de Dom des H. Graf is door die barbaren niet verwoest. Sedert dien tijd werden, voor schatten, de heiligdommen meermalen tegen den moedwil der ongeloovigen gevrijwaard, en wisten de Christenen, maar altijd voor groote sommen geld, bij herhaling het verlof tot herstelling te verwerven.

Zoo kwam deze kerk, de levende getuige der onveranderlijke traditie, tot ons. Eene schrikkelijke ramp trof haar echter op den 12 October 1808. Een hevige brand, in de

kapel der Armeniërs uitgebarsten, heeft toen het koepeldak der groote rotonde vernield en groote verwoesting binnen de kerk aangerigt. Pater de Geramb, die zich in 1831 te Jerusalem bevond, heeft uit den mond van ooggetuigen de bijzonderheden van deze noodlottige gebeurtenis vernomen en ze in zijne pelgrimsreize meêgedeeld. Geheel Jerusalem was in verslagenheid. En toch, wonderbare blijken van Gods Voorzienigheid verzachten, bij het denken aan dat onheil, ons leedgevoel. Gods magt had immers aan dien woedenden vuurstroom perken gesteld. Wat den Christenen het dierbaarste was, bleef behouden. Zie hier wat het Fransche dagblad «Le Journal de l'Empire» in 1809 daarover vermeld heeft. »De kapel van het H. Graf, onder de brandende puinen, onder de brokstukken der verkalkte kolommen en onder de massa gesmolten metalen begraven, was, zonder beschutting¹, aan de geweldige werking van zulk een verschrikkelijk vuur blootgesteld. Geen enkel inwoner was er, of hij meende, dat zij wel geheel moest verteerd zijn. Maar hoe stonden zij verbaasd, toen nadat het vuur had uitgewoed, de houten deur zelve koud en geheel onbeschadigd bevonden werd. Het inwendige van het Monument had volstrekt niets geleden. Het marmeren altaar en de schilderij der Opstanding waren niet eens aangedaan. De kapellen van Calvarië, der Kruisiging en der Moeder van Smarten, die door de Katholieken bediend worden, waren evenzeer door de vlammen gespaard. De Turken zelve hebben deze omstandigheden als mirakuleus beschouwd.

Inderdaad alleen eene bovennatuurlijke magt heeft het H. Graf kunnen behoeden te midden der vlammen, die het van alle kanten bestookten. Vier en veertig lampen, die aanhoudend binnen deze kleine ruimte branden, onderhouden er eene verstikkende hitte; drie openingen, om den rook te doen uitgaan in het gewelf gemaakt, lieten een vrijen toe-

gang aan de vonken en het golvend vuur. Zonder tusschenpoozen, verscheidene uren lang stortte het gesmolten lood tegen de houten deur; er was een vloed van allerlei gesmolten metaal die zonder ophouden voortrolde tegen dezelfde deur, maar bij de aanraking stremde hij, als door eene ijshand geraakt. De deur is koud gebleven, en de kapel te midden der woedende vlammen niet aangetast."

De kerk werd zoodra mogelijk hersteld, maar ofschoon daarbij in den wezenlijken vorm geene verandering kwam, inwendig heeft zij van hare kunstwaarde verloren. De groote rotonde, alhoewel zeer hoog, bereikt niet meer de hoogte die haar vroeger gegeven was, en de plaats der schoone zuilen is door vierkante pijlers ingenomen.

De geheele bouw heeft eenigzins den vorm van een kruis, hij omsluit het H. Graf, de plaats der Kruisiging op de kruin van Calvarië en tevens de plaats der Kruisvinding. De eenige toegang tot de kerk is aan den zijgevel, die in den tijd der kruisvaarders gebouwd en, gelijk bij vele oude kerken wordt opgemerkt, als zuidergevel bijzonder geörneerd is. Vóór dezen gevel is een plein, dat in den beginne reeds een voorplein van de Konstantijnsche Basiliek moet geweest zijn; men vindt nog aan zijn begin de basimenten der oude kolommen van het eerste zuidelijk atrium. De gevel is van gemengden byzantijnschen stijl. Twee spitsbogen poorten leiden dadelijk in de kerk, een van deze is echter toegemetseld. De daarboven geplaatste vensters met hunnen naauw zichtbaren spitsboog zijn gesloten. Ter hoogte van de kapitelen, waar de boog begint, ziet men in het architraaf voorstellingen uit de geschiedenis van het Evangelie: de opwekking van Lazarus, den optogt van den Verlosser naar Jerusalem, het laatste Avondmaal en de verdrijving van de onteeders des Tempels. Buiten den gevel, aan de westzijde der poort, staan de overblijfselen van den klokkentoren, die

na de voltooiing der façade op het laatst der twaalfde eeuw werd gebouwd. Ten oosten der toegemetselde poort leidt een buiten den gevel aangebragte steenen trap naar een gedeelte van de Calvariekruin, dat als kapel aan de Moeder der Smarten gewijd is.

De rigting der kerk is West-Oost. Aan het Westeinde, het hoofd des gebouws, verheft zich de groote rotonde, die zeker 35 ellen in doorsnede meet. Zestien zware vierkante pijlers dragen den koepel. Deze pijlers staan nagenoeg vijf ellen binnenwaarts van den buitenmuur en vormen dus eene binnenronde, die van 17 arcaden en daarover strekkende gaanderijen omringd is, en eindelijk boven de kroonlijst eindigt met nissen, waarop de koepel rust. Aan de oostzijde opent zich de rotonde, en zoo verkrijgt men den toegang tot het dusgenaamde Katholikon met zijne koorstoelen, dat men een middenschip zou kunnen noemen, waarachter, altijd verder oostwaarts, een koor volgt, waarvan het Oosteinde als halffrond sluit. Dit middenschip is door de Grieken met een muur gesloten, en dient hun tot kerk, zij hebben er hun hoofdaltaar. Hooger nog dan die der groote rotonde, rijst de vensterkoepel van het Katholikon. Het geheele koor is zeer rijk georneerd, maar bij eene zonderlinge vermenging van stijl zijn de wanden tusschen verschillende pilasters met afbeeldingen van Heiligen overladen. Eertijds stond hier de hoogzetel voor den Paus met de zetels voor de vier Patriarchen van Jerusalem, Antiochië, Alexandrië en Konstantinopel. De troonen die er nu worden gevonden zijn voor den Griekschen en Russischen Patriarch bestemd. In het midden van dit schip ziet men eene marmeren rondte in den vloer; dit moet naar de meening der Grieken eene aanwijzing van het middenpunt der aarde zijn. Buiten het oostelijk halffrond van dit koor daalt men met trappen af naar de St. Helena-kapel en die der Kruisvinding, welke op eene meer zuidelijke

linie het oostelijk uiteinde vormen van het geheele monument. De vleugels of beuken ter zijde van het middenschip zijn zeer onregelmatig, vooral de zuidvleugel; want hier verheft zich de Calvarie-kruin, zoodat er slechts eene betrekkelijk nauwe doorgang over blijft. De noord-vleugel, een der oudste gedeelten van het gebouw, is ruim, en vormt met de dusgenaamde zuilen-bogen der H. Maagd eigenlijk een dubbele zijbeuk. Men kan overigens aan het oost-einde, tusschen het half rond van het Grieksche koor en de Helena-kerk, van den eenen kant naar den anderen overgaan, even als er ook een ruime doorgang tusschen de groote rotonde en het middenschip gebleven is.

Ofschoon de Grafkerk geen anderen ingang dan in den zuidgevel bezit, en wij dus, om hare merkwaardige punten aan te geven, aan de zuidzijde een begin wilden maken, nemen wij toch liever ons punt van uitgang in de noorderbeuk. Wij gaan deze derhalve tot aan het oosteinde door. Daar is eene kleine kerk, die de gevangenis van Christus genoemd wordt. Men moet aannemen, dat, als een ter dood veroordeelde aan Calvarië kwam, tot uitvoering van het vonnis nog wel het een en ander in gereedheid te brengen was. Waar verbleef de Verlosser gedurende dit langer of korter oponthoud? Was hier inderdaad eene gevangenis, die nog tot verblijf der veroordeelden dienen moest? Wij vinden zulks bij de oude gezaghebbende schrijvers niet vermeld. Maar de Christen wil toch den Verlosser hier nog aanbidden, eer Hij aan het kruis genageld wordt. Van hier begint men het half rond achter het Grieksche koor om te gaan. In dezen koor-boog vinden wij dadelijk de Longinus-kerk, ook genaamd die van het Opschrift des Kruizes. Men meent, dat Longinus de soldaat was, die de zijde van den reeds gestorven Verlosser met eene lans heeft doorstoken. Hij moet door de wonderen, bij den dood des Heeren geschied, ge-

troffen en bekeerd zijn, en zoude om zijne zonden te beweenen hier zijn gekomen. Alhoewel er iets schoons is in deze herinnering, behoort zij evenwel niet tot de eigenlijke overleveringen der H. plaats. Longinus wordt in het Romeinsche martelaarsboek vermeld, als hebbende in Cappadocië den marteldood ondergaan. Men meent nogtans, dat de titel van het Kruis eenigen tijd in deze kapel is bewaard geworden.

Een weinig verder Zuidwaarts wordt in eene kapel het geheim van de verdeeling der kleederen vereerd. „Zij hebben mijne kleederen verdeeld, en over mijn gewaad hebben zij het lot geworpen.” Zoo had reeds de psalmist in den naam des Verlossers gesproken. «En de krijgsknechten», zegt de H. Evangelist, „als zij hem gekruist hadden, namen zijne kleederen (en maakten vier deelen, voor elken krijgsman één deel), als ook den rok. De rok echter was zonder naad, van boven af geheel geweven. Zij zeiden dan tot elkander: laat ons dien niet scheuren, maar het lot er over werpen, van wien hij zijn zal. Dit nu deden de krijgsknechten.»

De kleederen eens veroordeelden waren, volgens het gebruik der Romeinen tot den tijd van Adriaan, eigendom van hen, die het vonnis hadden ten uitvoer gelegd. Maar die verdeeling van de kleederen des Verlossers, dat lot werpen over zijnen rok was bovendien door de H. Schrift voorspeld. Zulk eene omstandigheid, bij de Evangelisten bepaaldelijk vermeld, had zeker van den beginne af in het oog der geloovigen eene heilige beteekenis. De plek waar zulks gebeurde bleef dus natuurlijk niet onopgemerkt, zij moet den geloovigen heilig geweest zijn. Geen wonder dat zij ook nu nog door de overlevering, zoo na mogelijk ten minste, wordt aangeduid. Deze kapel behoort aan de Armeniërs.

Eenige stappen verder komt men aan eenen trap, die naar beneden daalt. Wij klommen 28 treden af en bevonden

ons toen in eene kapel, die op eene breedte van 15 ellen, nagenoeg 18 ellen diepte hebben zal: vier zuilen dragen haar koepeldak. Dit is de merkwaardige kapel aan de H. Helena toegewijd, zij heeft twee altaren en behoort den Armeniërs.

Toen na drie eeuwen van lijden het Christendom in keizer Konstantijn op den troon was verheven, en de vurige ijver van Helena het kruis waaraan de Verlosser stierf, vinden deed, bleef de heilige vrouw, terwijl men met de noodige opgravingen bezig was, hier in het gebed volharden. Het is bekend, dat de werktuigen, tot het uitvoeren van een doodvonnis gebezigd, door de Joden als onrein werden gerekend en bij de strafplaats onverwijld in een kuil neêr-geworpen. Dewijl nu het H. Graf reeds was teruggevonden, kon er geen twijfel bestaan, of het Kruis moest ook te ontdekken zijn. En inderdaad het geschiedde zoo als men de H. Helena had verzekerd. Men vond het kostbaar hout met de doornen kroon en den lossen kruistitel; ook de lans en de nagelen, die de handen en voeten en de zijde des Verlossers doorboord hadden. Maar hoe zou het kruis van den Verlosser te herkennen zijn, terwijl het opschrift er niet meer aan verbonden was? God zelf wilde door verschillende wonderwerken doen zien, welke de zegevaan was van zijnen Zoon; want ziekte en dood zijn geweken van hen, die door den bisschop Macarius, in de tegenwoordigheid der keizerin en geloovigen, met het Kruis werden aangeraakt. De Kerk vervolgt nog ieder jaar op den 3 Mei, bij het feest van Kruisvinding, de blijde dankzegging, die toen ten hemel gestegen is. In den Zuidoostelijken hoek der Helena-kapel daalden wij met dertien trappen af naar die der Kruisvinding, de onregelmatig vierkante rots-groeve waarin het Kruis gevonden werd. Deze kapel is nagenoeg 8 ellen lang en 3 ellen hoog; zij behoort aan de Latijnen, — die daar een

schoon altaar bezitten, hetwelk door den aartshertog Max van Oostenrijk geschonken is. Het beeld van de H. Helena, met het kruis in de armen, konde nergens beter dan hier geplaatst worden. Uit eerbied voor deze plek worden verscheidene zilveren lampen onderhouden. De stilte, die er heerschte, was uitnemend geschikt om ons voor te bereiden tot het beklimmen van Golgotha.

Toen wij de Helena-kerk hadden verlaten, vervolgden wij den kooromgang en kwamen dadelijk aan de kerk der « bespotting ». Men houdt hier de gedachtenis van den smaad, den Verlosser door de soldaten aangedaan, toen Hij met een purperen mantel omhangen, met doornen gekroond en met een rietenschepter in de hand bespot werd. Het steenbrok, waarop Hij, zoo als men meent, genoodzaakt werd neder te zitten, toen zij spottend voor Hem neêrknielden, wordt hier als eene kostbare relik door de Armeniërs bewaard.

Als men deze kerk verlaat, bevindt men zich aan het oostelijk begin van de Zuiderbeuk der kerk; wij gaan dus westwaarts voort. Aan de rechterhand houden wij het middenschip; de hoogte die men nu aan de linkerhand ziet, is de Calvarie-heuvel, dien men langs twee trappen, de een van 13, de ander van 19 treden van buitengewone afmeting, beklimmen kan. Dit is derhalve de plaats waar het groote Offer is opgedragen.

De kruin van den kruisheuvel is in kerken afgedeeld. Een middenboog, die open is en op twee zware zuilen rust, vormt er twee, eene noordelijke en eene zuidelijke; nog eene derde kerk sluit zich hier bij aan; doch deze laatste kan men niet binnengaan, dan langs den trap, die op het voorplein der kerk buiten aan den zuidgevel is aangebragt.

Ofschoon bij de Romeinen gewoonlijk de tot den kruisdood veroordeelden aan het reeds staande kruis werden vastge-

hecht, was deze regel niet zonder uitzondering. De overlevering zoowel der Oostersche als der Westersche Kerk zegt, dat de Verlosser, alvorens het kruis werd opgerigt, aan hetzelfde genageld is.

De zuidelijke kapel, waar de kruisaanhechting heeft plaats gehad, wordt de kapel der Kruisiging genoemd. Hier is het altaar «der Kruisaanhechting.» Eene marmeren plaat in den grond herinnert u, dat de Verlosser op deze plaats dat verschrikkelijk lijden ondergaan heeft. Het treffend geheim wordt bovendien in een schoon altaarstuk voorgesteld.

Van deze heilige plaats ziet men door een venster, een weinig zuidwaarts, in eene andere kapel, die aan de Moeder der Smarten is gewijd; daar immers moet zij, terwijl de kruisiging geschiedde, met den H. Joannes en de vrouwen gebleven zijn, tot dat zij als de Moeder van het Slagtoffer hare plaats ging nemen onder het Kruis.

Toen Jesus aan het schandhout was vastgenageld, werd het opgerigt. De noordelijke kapel omsluit de plek, waar het gestaan heeft en wordt daarom de kapel «der kruisplanting» genoemd. Hier hing Hij derhalve aan het schandhout, hier stierf Hij den smartelijksten dood tusschen moordenaars. Deze kapel is thans door de Grieken ingenomen. Drie openingen in de rots wijzen de plaats, waar de kruisen waren opgerigt. De opening, waarin het Kruis des Heeren stond, is met een zilveren plaat bedekt, op welke de woorden van den Psalmist geschreven zijn: «God is echter onze (mijn) Koning van voor de eeuwen, die verlossing bewerkt in het midden der aarde.» Wij hebben gelijk ieder ander pelgrim opgemerkt, dat de twee kruisen der moordenaars niet op eene gelijke lijn met dat des Verlossers gestaan hebben. De aangeduide plekken vormen een onregelmatig driekant, zoo dat het Kruis van den Verlosser meer westelijk stond, terwijl die der moordenaars, op eene lijn van het Noorden naar het

Zuiden, meer oostelijk geplant waren. Dat van den boetvaardigen moordenaar stond volgens de overlevering aan de rechterhand, dat van den onboetvaardigen aan de linkerhand des Heeren. De Verlosser hing met het gelaat naar het Westen gekeerd. De kruisen der moordenaars, meer oostwaarts geplant, stonden dus eigenlijk op den achtergrond van het schrikkelijk tooneel; weshalve Jesus dan ook niet, gelijk wij ergens lazen, het gezigt had op de beide misdadigers; Hij moest zijn hoofd geheel wenden om hen te zien. Boven de plek, waar het heilig Kruis stond, is een zilveren altaar gesteld, onder welks tafel de geloovigen zich komen nederwerpen om den heiligen grond te kussen.

Zoo dikwijls wij daar nedergeknield lagen, is onze aandacht telkens op de scheur gevallen, die, nagenoeg 5 voet ter linkerzijde van de plek waar het Kruis des Heeren stond, in de rots gezien wordt. In den oogenblik van het sterven des Verlossers scheurde het voorhangsel des Tempels in tweeën van boven tot beneden, en de aarde beefde, en de steenrotsen scheurden, zegt de Evangelist. Wij twijfelen er niet aan of deze breede rotskloof, die diep tot in de dusgenaamde Adams-kapel onder den Calvarie-heuvel doorgaat, ontstond bij Jesus' dood door de aardbeving waarvan de H. Schriftuur spreekt. Als men haar met eenige oplettendheid onderzoeken wil, kan men gemakkelijk tot de overtuiging komen, dat de hand der menschen vreemd is aan dit werk. De mensch trekt geen rotsen uit een, zóó, dat de bogten en kronkelingen der beide wanden juist overeenkomen; en bovendien is de rigting, die de scheur genomen heeft, wel zoo geheel natuurlijk? «Ik begin Christen te zijn!» riep hier een ongeloovige uit, toen hij na naauwkeurig onderzoek had bemerkt, dat de kloof niet eens de steenaar was gevolgd, maar tegen den draad in zich eenen weg gezocht had. De rotsen scheurden, riepen wij met den H. Mattheüs uit, de

aardbeving bij den dood des Verlossers moet dit wonder verrigt hebben; en zoo hebben ook de Christenen der eerste eeuwen geoordeeld. Ten tijde van Cyrillus, Bisschop van Jerusalem, in de vierde eeuw, toonde men reeds, zoo getuigt hij, de rots van Calvarië gescheurd door de aardbeving, waarvan de Evangelist gesproken heeft.

Tusschen het altaar van het Kruis en dat der Kruisaanhechting is door de Latijnen nog een klein altaar gesteld ter gedachtenis van Haar, die hier als de tweede Eva, als de ware Moeder der levenden, onder het Kruis gestaan heeft.

Ziedaar dan den Calvarie-heuvel! Wie zal het zeggen, wat de geloovige hier voelt omgaan in zijn hart? Wij zagen de Oostersche Christenen de heilige plek nooit anders naderen, dan van hun schoeisel ontdaan, en altijd vielen zij geheel op den grond neder. Hebben wij misschien minder luid doen blijken van de gevoelens, die ons bezielde, onze eerbied en liefde zal, hoop ik, niet minder dan de hunne geweest zijn.

Bij verschillende schrijvers ziet men den wensch geüit, dat de heilige plaatsen in haar natuurlijken staat, geheel ongedekt mogten gebleven zijn. Doch, wat zoude er overblijven, zelfs van de Calvarie-rots, zoo zij niet tegen de vrome dieverijen der pelgrims beschermd ware. De Calvarie is, zoo als de meeste heiligdommen, met marmer bekleed: dit was noodzakelijk.

Wij dalen nu den kruisheuvel af. De steen, die daar aan zijnen voet ligt, wordt de steen der zalving genoemd. «Joseph van Arimathea (dewijl hij een leerling van Jesus was, doch in het geheim, uit vrees voor de Joden) verzocht Pilatus dat hij het ligchaam van Jesus mogt afnemen; en Pilatus liet het toe. Hij kwam dan en nam het ligchaam van Jesus af. En Nicodemus, die in 't eerst bij nacht tot Jesus was gekomen, kwam en bragt een mengsel van mirre en aloë,

ongeveer honderd pond. Zij namen dan het ligchaam van Jesus en wonden het met specerijen in linnen doeken, gelijk het bij de Joden gewoonte is te begraven.» (Joan. XIX). Hier rustte derhalve nog het ligchaam des Heeren, alvorens het in 't Graf werd nedergelegd; hier werd het met mirre en aloë gebalsemd. Eertijds was deze steen in eene afzonderlijke kapel besloten; thans is hij enkel met een marmeren plaat bedekt. Men heeft op iedere punt van het langwerpig vierkant een vergulden bol gesteld. Zilveren lampen hangen altijd brandend boven den steen; aan het boven en beneden einde staan drie buitengewoon groote kandelaars, wier waskaarsen wij enkel bij het houden van processieën hebben ontstoken gezien. De Christenen gaan deze plek niet voorbij, zonder het liefdevolle werk van Joseph en Nicodemus gedachtig te zijn en zich in den geest met die heilige mannen te vereenigen; zij kussen den steen ter eere van het Geheim der Kruisafneming en der zalving, dat hier ook in afbeelding is voorgesteld op den muur der Grieksche kerk.

Het voornaamste heiligdom na den Kruisheuvel is het H. Graf. «Er was op de plaats waar Hij gekruisigd werd een hof, en in dien hof een nieuw graf, waarin nog niemand gelegd was geworden» (Joan. XIX), en deze grafstede was, gelijk de Evangelist Lucas vermeldt, uit de steenrots uitgehouwen. Daarin legden zij Hem.

Wij komen nu in de groote rotonde, het westelijk gedeelte der Kerk. In het midden, onder de lichtopening des koepls, verheft zich een op zich zelve staand marmeren monument; daarbinnen is het Graf, waarin de Verlosser gelegd werd. Deze grafkapel heeft in den loop der eeuwen natuurlijk meermalen verandering in vorm ondergaan, gelijk zulks blijkt uit verschillende beschrijvingen, die ons daarvan geworden zijn. Thans is het eene kapel, die buitenwerks 26 voet lang is en eene breedte heeft van 18 voet. Zij is met

bont marmer bekleed, in half antieken, half modernen stijl meer met rijkdom dan met kunstsmaak georneerd, en heeft een koepel, waarmede zij eene hoogte van 50 voet bereikt. De ingang tot dit heiligdom bevindt zich aan de Oostzijde. Om er binnen te komen gingen wij eerst een paar treden op over eene soort van voorplaats, aan welker beide kanten steenen banken gesteld zijn. Deze voorplaats leidt met een naauwen ingang tot de dusgenaamde Engelen-kapel. Verder voortgaande door eene kleine slechts 4 voet hooge poort, kwamen wij in het Heilige der Heiligen: het Graf des Heeren.

Het is eene grot, die 6 voet lang, en, de nis er bij gerekend, even breed is; de hoogte zal ongeveer 8 voet zijn. Zoodra men binnen gekomen is, ziet men aan de regterhand de nis, die, bij wijze van massieve bank of tafel, ruim 3 voet hoogte heeft. De tafel neemt door hare lengte de geheele noordzijde der spelonk in, zij is daarbij nagenoeg 3 voet breed. Dit is de plek, waar de Verlosser, nadat Hij alles volbragt had, met de voeten naar het Westen gekeerd, gerust heeft; dit de plaats, waar twee in het wit gekleede engelen op den dag der verrijzenis zaten, de een aan het hoofd- de ander aan het voeteneinde; dit ook het altaar, waarop wij het geluk hadden de H. Offerande op te dragen. De vloer, die de geheele lengte heeft der spelonk, is, zoo als zich begrijpen laat, door de massieve grafstede tot op omstreeks twee en een half voet versmald; zoodat slechts enkele personen te gelijk in het Heiligdom kunnen vertoeven. Ter beveiliging van het Graf is alles met marmerplaten bedekt. Een paar openingen zijn in het gewelf aangebragt; zij waren noodig om den rook te doen uitgaan van de vele gouden en zilveren lampen, die hier altijd ontstoken zijn. Het spreekt van zelf, dat de geloovigen deze dierbare plaats niet zonder versiering laten. Wij hadden intusschen reeds meermalen

neergeknield in de heilige grot, eer we de schilderij boven het altaar, de verrijzenis des Heeren voorstellend, met aandacht beschouwd hadden; toen wij ons echter een weinig tijds daarmede bezig hielden, rees de wensch in ons op, dat we dit stuk nog eenmaal door een waardiger vervangen zouden zien.

Nadat de grafspelonk bezocht was, vertoefden wij in de reeds genoemde Engelen-kapel. Deze is merkbaar grooter dan het H. Graf, en wordt ook met lampen verlicht. «Hij is verrezen zoo als Hij gezegd heeft,» is hier het eerst door de vrouwen uit den mond des Engels gehoord. Hij is verrezen! wordt hier zonder ophouden door de Christenen in vervoering herhaald. Zoodra de Verlosser was opgestaan, daalde een Engel des Heeren uit den Hemel, en toegetreden zijnde, wentelde hij den steen af en ging daarop zitten. Die steen was eertijds, gelijk Cyrillus schrijft, naast het Grafmonument geplaatst. Wij zien de H. Paula, toen zij onder een stroom van tranen het Graf bezocht, ook den steen kussen, waarop ten dage der Opstanding de Engel gezeten was. Hij was daar ook nog aanwezig ten tijde van den H. Antoninus in de zevende eeuw. Doch de H. Willibald, die in het jaar 724 Jerusalem bezocht, spreekt reeds van een anderen nagemaakten steen, die zich toen in plaats van den ouden voor het Graf bevond. De dusgenaamde Engelen-steen, die zich nu op een voetstuk in het midden der kapel bevindt, is derhalve alleen ter gedachtenis gesteld, dat hier voor de eerste maal het Alleluja, «Hij is verrezen, Hij is hier niet,» door den mond des Engels is verkondigd.

Bij het uitgaan van deze kapel waren wij vol van de gedachten aan hetgeen, volgens de H. Schriftuur, in de nabijheid des Grafs gebeurd is na de verrijzenis. Stond Maria Magdalena niet weenend buiten het Graf, toen de Verlosser haar verscheen? Vrouw, waarom weent gij, zeiden

de Engelen tot haar. Omdat zij mijnen Heer hebben weggenomen, antwoordde zij, en ik weet niet, waar zij Hem gelegd hebben; en zij keerde zich achterwaarts en zag Jesus staan, doch wist niet dat het Jesus was. Vrouw, waarom weent gij? wien zoekt gij? sprak Hij tot haar, doch zij meende in Hem den hovenier der plaats te zien. En zij zeide tot Hem: Heer! indien gij Hem hebt weggenomen, zeg mij, waar gij Hem gelegd hebt, en ik zal Hem halen. En nu sprak Jesus tot haar: Maria!... en zij herkende Hem.

Men kan niet dwalen in het zoeken der plek, waar deze treffende ontmoeting heeft plaats gehad. Een weinig noordwaarts van het Graf is in den grond een ronde steen gelegd: dit is nagenoeg de plek, waar de Verlosser aan die heilige vrouw verscheen. Er is dan ook hier nabij, waar de Noorderbeuk begint, naast den ingang der sacristij een altaar ter eere van Maria Magdalena opgericht.

Als men van hier een weinig noordwestwaarts gaat, kan men langs een trap van een paar treden eene ruime kapel binnengaan, die, eigenlijk buiten de Noorderbeuk der kerk gelegen, de-sacristij moet geweest zijn der oude Konstantijnsbasiliek, men noemt haar nu de kerk der Franciscanen. Eene treffende herinnering rijst in den geest, als men hier den Verlosser gaat aanbidden voor het hoogaltaar, dat aan de Moeder van den verrezen Heiland is gewijd. Zoude zij, die stond naast het Kruis, zou de Moeder het Graf van haren Zoon niet bezocht hebben zoo spoedig mogelijk? of liever zoude zij niet tot het oogenblik der verrijzenis zoo nabij mogelijk het Graf gebleven zijn? Ofschoon de Schriftuur er geen melding van gemaakt heeft, moet het volgens de Vaders als zeker worden gehouden, dat de H. Maria het eerst den verrezen Verlosser gezien heeft. Hier in de nabijheid van het Graf, in den hof, waar eertijds een verblijf aan Joseph van Arimathea behoorend gevonden werd, houdt

men daarvan de gedachtenis. Deze kapel wordt de kapel der verschijning genoemd, in haar rust ook het aanbiddelijk Sacrament, en gewis de Tabernakel des Heeren is nergens beter, dan op het altaar, aan die verschijning toegewijd. Op het regter zij-altaar dezer kapel werd vroeger een gedeelte van het H. Kruis bewaard; op het kleine altaar ter linkerzijde rust, achter een traliewerk beschut, een gedeelte van de kolom der geeseling.

Wij hebben vervolgens in de groote rotonde de bidplaats der arme Copten bezocht; zij is van hout aan de Westzijde tegen de kapel van het H. Graf aangebouwd. In het westelijk halfroond der kerk bezitten de Syriërs eene kapel; de graven, die men daar vindt, worden het graf van Joseph van Arimathea en Nicodemus genoemd. Zij zijn van hoogen ouderdom, en kunnen zeer goed voor deze eerbiedwaardige mannen gehouwen zijn, al hebben zij dan ook later eene andere bestemming gekregen. De aanwezigheid dezer graven van geheel Joodschen vorm doet zien, dat de plek, waar wij ons bevinden, eertijds buiten de stad gelegen was; volgens de Joodsche wet mogt immers geen bijzondere begraafplaats in de stad worden aangelegd.

Als de pelgrim aan de Zuidzijde der kerk onder den Calvarieheuvel in de Joannes-kapel de rotsspleet, waarvan wij reeds vroeger spraken, heeft onderzocht, dan herinnert hij zich gaarne eene overlevering die aan deze plaats verbonden is, en om welke zij de Adams-kapel genoemd wordt. Verschillende kerkvaders toch meenen, dat de eerste mensch werd begraven op de plaats, waar later de Verlosser gekruist werd.

Ook komen de Latijnen op deze plek eer geven aan de nagedachtenis van den grooten bevrijder van het heilige Land, Godfried van Bouillon, die hier met zijn broeder Boudewijn en andere koningen van het Christen-Jerusalem zijne laatste rustplaats gevonden heeft. Hoe is het mogelijk?

de eerbiedwaardige gedenkstukken, op Godfrieds graf en dat van zijnen broeder opgericht, zijn door eene schandelijke ijverzucht vernield. Het fanatisme der Grieken heeft niet begrepen, dat zulke graftomben de roem waren der gansche Christenheid. De schatkamer der Latijnen is intusschen in het bezit van de vergulde sporen en den degen, waarmee Godfried voor de heilige plaatsen heeft gestreden. Dat wapentuig zal altijd bij de Christenen in eere zijn, het is de degen, waardoor de heerschappij der Turken verbroken en Europa van de Barbaarschheid behoed is. Men toonde ons dezelve als eene kostbare relik.

Wanneer men de kerk van het H. Graf alleen als Monument beschouwen wilde, dan zou men ongetwijfeld wenschen verschillende aanbouwen weggeruimd te zien. Maar de pelgrim wordt gematigder in zijne eischen, zoodra hij ziet, dat het geloof aan de echtheid van de heilige Plaatsen door die aanbouwen beleden wordt. Daarom immers klampen alle Christenen zich vast aan dit gebouw. Er is voor hem, die nadenkt, iets buitengemeen treffends in die overeenstemming der Christenen. Het Oosten en het Westen, de Schismatieken zoowel als de Katholieken, allen hebben maar ééne overlevering, allen houden zich overtuigd dat de kennis van de heilige Plaatsen is bewaard gebleven; vriend en vijand komen daarin overeen en scharen zich om hetzelfde heiligdom. Alleen de protestantsche bisschop zondert zich af en houdt ook zijne geloofsgenooten zoo veel mogelijk van de Kerk des H. Grafts verwijderd; want het schijnt bij hem een geloofsartikel te moeten worden, dat de gansche Christenheid, door alle eeuwen heen, in het aanwijzen van Calvarië gedwaald heeft!

Iederen dag en nacht worden in de kerk verschillende Godsdienstoefeningen gehouden. De Latijnen, Armeniërs en Grieken dragen de H. Mis op in het heilig Graf. De Turken veroorlooven echter enkel op gezette tijden den toegang tot

de kerk, waarvan alleen zij de sleutels onder hunne berusting houden. Het verblijf der dienstdoende geestelijken heeft geen anderen toe- of uitgang, dan de kerk; zij moeten zich alzoo door de Turken laten opsluiten. En al wie 's morgens vroeg de H. Dienst wil verrigten of bijwonen, moet den geheelen nacht in de kerk doorbrengen; de Turken openen immers niet zoo vroeg, soms in het geheel niet. Zulk een nachtverblijf binnen den heiligen omtrek laat de pelgrim zich echter gaarne welgevallen. Eene nachtwake tusschen Golgotha en het Graf kan niet anders dan een genot voor hem zijn. Ik zou wel gaarne mijne vrienden hebben vergezeld, toen zij eenige stille uren van den nacht op de heilige plaats gingen doorbrengen, maar wijl mijn gestel voor de kille nachtlucht te gevoelig was, moest ik mij tevreden stellen met 's morgens zeer vroeg er heen te gaan. De kerk werd dan tegen bijzondere betaling voor mij geopend.

Misschien ware het nogtans wenschelijk, dat het nachtelijk verblijf in den Tempel konde afgeschafft worden, vooral met de hooge Feesten, als er groote toevloed van vreemdelingen in de stad is; dan toch, wanneer soms duizenden in de Kerk gelegerd zijn, wordt ongetwijfeld de heiligheid der plaats uit het oog verloren; dan zullen er immers binnen de gewijde muren zoo wel bijgeloovigen als ongeloovigen worden aange troffen. Wij voor ons hebben intusschen die groote feesten niet bijgewoond, en zijn dus geen getuigen geweest van ergernissen, die, zoo als men verhaalt, op zulke tijden plaats vinden in de kerk van het H. Graf. Waarom zouden wij met het verhaal daarvan een paar bladzijden vullen? Wij treuren er over dat ook de heiligste plaatsen somtijds ont eerd worden, maar wij betreuren het ook, dat zij, die aan hunne lezers meêdeelen wat zij daarvan gehoord hebben, ten koste der waarheid, eene vreeselijke blaam durven werpen op de Katholieken van Jerusalem.

De pelgrims moesten ook een bezoek brengen aan het kleine Franciscanen-klooster, dat aan de Noordzijde der kerk met de kapel van de verschijning des Heeren vereenigd is. Daar verblijven bij voortdoring tien of twaalf Latijnsche geestelijken voor de dienst in het heiligdom. Zij worden om de drie maanden verwisseld; en er zijn slechts enkele gestellen, die het langer in deze sombere en koude plaats kunnen uithouden. Eene gevangenis in ons land is veel beter dan dit verblijf. De Armeniërs en Grieken hebben hunne kleine conventen aan de Zuidzijde des gebouws. Men vindt tevens aan het Oosteinde der kerk boven de kapel der kruisvinding een convent der Abijssiniërs. Wij hebben er eens het middagmaal der pelgrims bijgewoond. Zij zijn zeker wel de armsten van geheel Jerusalem.

XV.

JERUSALEM.

(VERVOLG.)

10 NOVEMBER.

Wij hebben heden afscheid genomen van den hoogwaardigen broeder des Patriarchs, Mgr. Valerga, die naar Malabar wederkeert. Vier krachtvolle missionarissen vergezellen hem: schoone erfenis, die hij voor zijne missiën bereid heeft! Een der paters, die de Fransche karavaan, waarvan wij reeds vroeger spraken, begeleid heeft, is eindelijk in de stad teruggekomen; zijne gezondheid is zeer geschokt. Wij gelooven niet, dat hij, hier blijvend, herstellen kan. De gezondheidstoestand schijnt over het geheel te wenschen over te laten. Men waarschuwde ons zeer voor de avondlucht en de vermoeijenis. Die bezorgdheid onzer nieuwe vrienden stelden wij natuurlijk op hoogen prijs, maar de goede raad was niet altijd uitvoerbaar; door sommigen van hen werd dan ook over deze stof meer met woorden, dan met voorbeeld gepredikt. Onze wandelingen werden als naar gewoonte hervat.

In de nabijheid der kerk van het H. Graf, ten Zuiden, wordt de aandacht getrokken door een verheven, gedeeltelijk met ruïnen bedekt terrein. Een enkele palmboom staat er als de eenig overgebleven van een uitgestrekten hof. Er is

eene groote gedachtenis verbonden aan deze plaats. De gansche wereld kent de geschiedenis der hospitaal-ridders van St. Jan, die later ridders van Rhodus en eindelijk ridders van Malta genoemd zijn. Wij betreden hier den grond, waarvan die beroemde orde is uitgegaan; hier ontstond zij in de elfde eeuw, haren naam ontleenende van den H. Joannes, patriarch van Alexandrië (uit de zevende eeuw), die om zijne buitengewone milddadigheid de aalmoezenier was bijgenaamd. Het hospitaal voor zieke pelgrims, te dezer plaatse in 1048 door de Napolitanen gebouwd en den H. Joannes toegewijd, werd door de ridders bediend. Men weet, dat na den eersten kruistogt in de twaalfde eeuw de orde werd uitgebreid, en de leden toen, om niet slechts geestelijke en ligchamelijke diensten aan de zieken te bewijzen, maar ook de pelgrims door het zwaard te verdedigen, in drie klassen verdeeld zijn: de geestelijke-, de leeke-broeders en de wapenridders. Welk een tijdvak omvat de herinnering op zulk eene plek!

Wij wisten, dat niet ver van hier eene andere plaats den Christen dierbaar gevonden wordt. Toen koning Herodes Jacobus, den broeder van Joannes, door het zwaard had doen ombrengen, en hij bemerkte dat het den Joden aangenaam was, ging hij voort om ook Petrus gevangen te nemen. En als hij hem had gevangen genomen, wierp hij hem in eenen kerker, en gaf hem aan vier wachten ter bewaking over, om hem na Paschen voor het volk te brengen en den dood te doen ondergaan. Doch niet te vergeefs werd er door de kerk een aanhoudend gebed tot God voor Petrus gedaan; God zond zijnen Engel af en verloste hem uit de hand van Herodes en uit al de verwachting van het Joodsche volk. Wij wilden de plaats bezoeken, waar Gods Engel was nedergedaald, en tot heil der Kerk de banden van den oppersten herder had losgemaakt. Het heiligdom,

eertijds daar opgerigt, vonden wij in puin; de Turken, met onze traditie bekend, werpen er bij voortdoring vuilnis neêr. Iedereen weet, dat de ketenen waarmede men Petrus boeide, sedert de vijfde eeuw te Rome worden bewaard.

Men wees ons ook hier nabij den dusgenaamden vijver van Ezechias, denzelfden welligt dien deze koning, toen hij de belegering van Jerusalem voorzag, tegen den muur der stad heeft aangelegd. En nu riep het gemaakte plan ons naar het oostelijk gedeelte der stad. De kruisweg werd derhalve grootendeels, maar in tegenovergestelde rigting gevolgd. Wij bezochten het schoon Oostenrijksche pelgrimshuis op den hoek der Damascus-sstraat, en den belangrijken bouw aan den Ecce Homo-boog, die voor de geestelijke dochters van Sion bestemd is. Eindelijk kwamen wij aan de Schaaps-poort, die in den oostelijken muur der stad wordt gevonden, en nu de Stephanus- en ook de Maria-poort genoemd wordt.

Aan de Zuidzijde van deze poort ligt een langwerpige vijver van Hebreuwschen bouw. Een muur, van groote kwadraatsteen en opgetrokken, omvat deze merkwaardige kom, welke, volgens eene opmeting voor ons gedaan, op eene breedte van nagenoeg 13 el 47 ellen lengte heeft. Dit is volgens het algemeen gevoelen de beroemde Bethesda-vijver, het schaapsbad van de H. Schriftuur, thans «Birket Israël» genoemd. «En te Jerusalem is het schaapsbad, in het Hebreuwsch bijgenaamd Bethesda, hebbende vijf gaanderijen. In deze lag eene groote menigte van zieken, blinden, kreupelen, lammen, wachtende op de beweging des waters. Een Engel des Heeren daalde immers bij tijden in het bad neder, en het water werd bewogen. En die na de beweging des waters het eerst in het bad nederkwam, werd gezond, van welke krankheid hij ook bevangen was. En aldaar was een zeker mensch, die zijne krankheid reeds acht en dertig jaren had. Toen Jesus dezen had zien lig-

gen, en wist, dat hij reeds langen tijd krank was, zeide Hij tot hem: wilt gij gezond worden? De kranke antwoordde Hem: Heer, ik heb geen mensch om mij, wanneer het water bewogen wordt, in het bad te werpen; want terwijl ik kom, gaat een ander voor mij er in. Jesus zeide tot hem: Sta op, neem uw bed op en wandel! En terstond werd die mensch gezond; en hij nam zijn bed op en wandelde.»

Men meent, dat in dezen vijver, die aan de Noordzijde van het oude tempelplein grenst, het offervee, voor dat het den priesters werd overgeleverd, moest gereinigd worden. De H. Schriftuur zegt niet, van waar dit bad zijn water ontving, en wij konden het bij den staat, waarin de kom nu verkeert, niet onderzoeken. De Turken hebben haar immers met puin en allerlei onreinheden langzamerhand zoo gevuld, dat wij, in plaats van water, struiken en boomen er in hebben opgemerkt. Het kan echter niet zijn, dat Bethsaïda, gelijk sommigen beweren, zijn water van Siloë's bron ontvangen hebbe, want die bron ligt zeker zestig ellen lager in de vallei dan het schaapsbad.

Het is ons evenzeer onbekend, hoe lang de beweging des waters, waarvan de Evangelist spreekt, duurde. Dat zij echter iets bovennatuurlijks was, daaraan valt niet te twijfelen, en wij verwonderen ons zeer, hoe sommige protestantsche schrijvers niet hebben ingezien, dat, als het bovennatuurlijke hier wordt weggenomen, geen redelijke verklaring van het woord der Schriftuur meer overblijft. Zij spreken van eene mineraal bron, of van het dierenbloed, dat, volgens hen, *misschien!* in dit badwater geleid werd, en dan schrijven zij daaraan het genezingsvermogen van Bethsaïda toe. Nu willen wij wel aannemen dat mineraal water, misschien ook dierenbloed voor eenige zieken heilzaam kan werken; maar de H. Schriftuur zegt veel meer. «Die na de beweging des waters het eerst in het bad nederkwam,» zegt zij,

«werd gezond, van welke krankheid hij ook was bevangen.» Zulk eene zeker werkende en onbepaalde geneeskraft aan eenig natuurlijk middel, welk dan ook, toeschrijven is eene ongerijmdheid. Het bad van Bethsaïda was ongetwijfeld een wonderbad.

Wij vertoefden hier in de aanbidding van den Verlosser langer dan onzen Christen drogman dienstig scheen. Hij verwachtte in deze buurt ieder oogenblik een bezoek van de poortwacht of andere Muselmans, maar de gevreesde ijverraars kwamen niet, en de pelgrims konden zonder letsel den St. Anna-heuvel gaan bezoeken, die nu weder het eigendom der Latijnen geworden is.

Op dezen heuvel, een weinig meer stadwaarts gelegen, aan de Noordzijde van den weg, staat, tusschen eene menigte steenen en ruïnen, eene kerk met geheel en al vervallen klooster van hoogen ouderdom. Het is de St. Anna-kerk, gebouwd ter plaatse, waar de H. Joachim en Anna, de ouders van de allerheiligste Maagd, met hun kind verblijf hielden, zoo dikwijls zij kwamen deelnemen aan de feesten te Jerusalem. Ik weet niet op welken grond men den bouw der eerste St. Anna-kerk aan de H. Helena toeschrijft. Ook heeft de traditie over de plaatsing dezer kerk voor ons iets duisters, tot dat de H. Joannes Damascenus in de zevende eeuw bepaald de plaats aangeeft, waar wij ons in dezen oogenblik bevinden. Het is bekend dat de Anna-kerk door de kruisvaarders nagenoeg geheel herbouwd werd. Een Benedictijner nonnenklooster moet er toen aan zijn toegevoegd. Bij den val van het Christen-rijk is zij in eene moskee veranderd; later schijnt zij tot school voor de Schafeïten te zijn ingerigt. Sedert 1761 verlaten, werd zij eindelijk in 1856 door den Sultan aan Frankrijk afgestaan en is nu weder eene Christen kerk geworden. Er zal echter nog een geruime tijd voor de noodige herstellingen worden gevorderd.

Misschien zal het ondernomen werk, ofschoon de voorgevel nog vrij goed bewaard is, veel meer op een herbouw dan op eene restauratie uitkomen. De onderaardsche kapel hebben wij niet kunnen bezoeken.

De meening dat de Moeder des Heeren te Jerusalem geboren is, wordt in het Oosten door velen gedeeld. Anderen zijn van gevoelen, dat zij te Sephoris, anderen wederom, dat zij te Nazareth zoude geboren zijn. De H. Schriftuur bewaart het stilzwijgen. In het Westen wordt meer algemeen Nazareth als de geboorteplaats der onbevleete Maagd beschouwd. Zoo wel in het Westen als in het Oosten is in-tusschen de traditie aangenomen, dat Maria, die den Heer was toegewijd, van hare kindschheid af in den tempel begon te dienen, en dus hier nabij in de tempelwoning der maagden tot aan den tijd harer verloving verbleven is.

Wij overschouwden van hier den grond, waaraan de heiligste herinneringen verbonden zijn: de Moria. «Neem uwen eenigen zoon, dien gij lief hebt, Isaac; ga naar het landschap Moria en offer hem daar als brandoffer op een der bergen, dien ik u toonen zal.» Hij ligt daar voor ons de heilige berg, waarop Abraham om God zijn eenigen zoon niet spaarde en dat offer opdroeg, hetwelk volgens de Vaders eene bijzondere voorafbeelding van het offer des Kruises was. Welk eene gewaarwording, wanneer men Calvarië en Moria als in een blik kan omvatten!

De Joden willen, dat Adam na de zonde op den Moria zijn eerste offer opdroeg. Ook Abel's en Kain's altaren, meenen zij, werden er gebouwd. Zeker is het, dat David hier op bevel van God geofferd heeft. Hij had gezondigd. Van Israël waren op éénen dag 70,000 door de pest vernield; en reeds verscheen de engel met het zwaard naar Jerusalem gekeerd. Toen viel David, met de oudsten des volks, in boetgewaad op den grond, en bad dat niet langer

tegen het volk , maar tegen zijn huis Gods straffende hand gewend zou wezen. God verhoorde zijn gebed , maar David moest den Heer een altaar bouwen op Areuna's dorschvloer op den Moria. En toen hij den dorschvloer aangekocht, en den Heer brand- en dankoffers geofferd had , werd op bevel van God Moria bestemd als de plaats , waar eenmaal het tempelgebouw moest oprijzen. Salomon was verkoren tot de volvoering van het groote werk.

De Moria ligt in het zuidoostelijk gedeelte der stad. Zijne kruin had aanvankelijk den omvang niet, tot den bouw vereischt; maar Salomon breidde haar uit. Een verbazend hoogen muur, sterk als eene rots, trok hij er om heen, de tusschenruimte werd gevuld, en daardoor het voetstuk voor den tempel verkregen. Ook nu nog zijn de grenzen daarvan nagenoeg dezelfde als in Salomons tijd; de tegenwoordige muren zijn grootendeels op de grondvesten der oude opgetrokken; en zoo heeft de tempelplaats nog eene uitgestrektheid van vijf honderd bij drie honderd el. Daar stond eenmaal de prachtige tempel van Jerusalem, het huis van God te midden van zijn volk.

Geen mensch nadert dezen eerbiedwaardigen grond zonder in den geest naar Israëls schoonste tijdvak te worden teruggevoerd. David en Salomon! hoe zou men zulke namen vergeten op deze plaats? Het was Gods wil niet, dat David den tempel zoude bouwen, maar toch werd hem geopenbaard hoe alle werken moesten worden uitgevoerd; en naar al zijn vermogen verzamelde hij schatten van geld en kostbare bouwstoffen. Ook de plannen en teekeningen ontving Salomon uit zijne hand. Salomon was nog jong toen hij de regering aanvaardde, maar God had hem wijsheid geschonken; hij begreep welk een gewichtig werk hem was toevertrouwd, en dat werk heeft hij met luister volvoerd. De Schriftuur zelve heeft de geschiedenis van den kostbaren bouw voor de vol-

gende geslachten bewaard. Ik moet een groot huis bouwen, want onze God is grooter dan alle Goden! Wie zal eene woning kunnen bouwen, die Hem waardig is? Ziedaar de gedachte van Salomon. Het woord des konings ging weldra in Israël van mond tot mond, en de bouw ving aan. Hiram, koning van Tyrus, Salomons bondgenoot, deed de zware ceders op den Libanon vellen. Van Tyrus tot Joppe was de zee met kostbare houtvloten bedekt. Dertig duizend man uit alle stammen van Israël wisselden elkander af te Jerusalem en op den Libanon. Honderd vijftig duizend arbeiders bovendien groeven de steenen uit en vervoerden het materiaal. Drie duizend drie honderd man waren als opzichters aangesteld. Op den Moria zelf hoorde men noch beitel noch hamerslag, alles werd, pas gemaakt en bewerkt, op het bouwterrein aangevoerd. De bouw duurde zeven jaar. Toen in het jaar 1015 vóór Christus de tempel plegtig werd ingewijd, had gansch Israël zich vereenigd om het Heiligdom, en werd de Ark des Verbonds uit den Tabernakel van Sion in het Heilig der Heiligen overgebracht.

Helaas! vier honderd jaren daarna ligt reeds de tempel in puin. Bezoedeld, tot een huis van afgoderij gemaakt door de Joden, werd hij door Nabuzardan, den veldheer van Nabuchodonosor, geplunderd en verbrand. De herbouw, na de gevangenschap door Zorobabel begonnen, werd eerst in het jaar 516 vóór Christus voltooid. Men had alles aan den nieuwen tempel ten koste gelegd, maar het was niet meer de wonderbouw van Salomon, ook bleef het Heilige der Heiligen ledig sedert dezen tijd. Herodes nogtans voegde door herstelling en aanbouw aan dezen tempel nieuwen luister toe, tot dat hij eindelijk, door den Verlosser zelven bezocht, het vorige heiligdom in heerlijkheid verre te boven ging. Na weinige jaren bleef van dezen tempel geen steen op den anderen. Het was door den Verlosser voorzgd.

Drie honderd jaren later wilde Juliaan uit haat tegen het Christendom een nieuwen Joodschen tempel doen bouwen op den Moria, doch het aangevangen werk moest gestaakt worden. De vuurvlammen, die uit de grondslagen opstegen en herhaaldelijk de werklieden verslonden, bewezen aan den afvalligen keizer, dat de voorzegging des Verlossers niet kon worden te niet gedaan.

Thans beheerscht het teeken van Mahomet de kruin van den Moria, hij wordt door de Muselmannen « El Haram, » het heiligdom genoemd. In het jaar 636 had Omar zich meester gemaakt van de heilige Stad. Wijs mij, vroeg Mahomets opvolger, den steen waarop Jacob gerust heeft. Men wees hem de tempelplaats, de kruin van den Moria. « Daar zal, » dus zeide hij, « de Moskee worden gebouwd. » Het plan van Omar was in weinige jaren voltooid. De Omars-moskee, over den heiligen steen gebouwd, werd « El Sachrah » (de rots) genoemd. De Maria-presentatie-kerk, in Moskee veranderd, heette « El Aksa » (de verwijderdste.) Wij zien echter de Omars-moskee reeds in 686 verbouwd. Onnoemelijke schatten werden aan dien herbouw ten koste gelegd door Abdel-Melek; en de opvolgers van dezen kalif gingen voort dit heiligdom op te luisteren met al wat kostbaar is, tot dat het in de negende eeuw door eene aardbeving verwoest werd. De « El Sachrah » werd herbouwd, maar, ofschoon rijk in werken van goud en zilver, geleek zij niet in pracht aan het vorige heiligdom.

Beide moskeën werden in 1099 door de kruisvaarders in Christen kerken herschapen; maar de heerschappij der Christenen duurde niet lang. Zoodra Saladijn Jerusalem had overmeesterd, werd het kruis afgerukt, en van dien tijd verheft zich niet slechts weder de halve maan boven Moria, maar is het ook den Christenen verboden den voet te zetten op de heilige plek. Aan vorstelijke personen en hun gevolg wordt nogtans sedert eenigen tijd door een keizerlijken firman de

toegang veroorloofd, doch ook zij treden er niet binnen, zonder door eene behoorlijke afdeeling soldaten gedekt te zijn.

Wij voor ons hadden geen andere aanbeveling dan de hattihoumajoum, die de «ware geloovigen» van den Islam nog meer dan vroeger tegen de Christenen heeft verbitterd, wij konden dus enkel van den Olijfborg, of eenige andere hoogte «El Haram» overzien. Nagenoeg in het midden verheft zich glinsterend, van portieken en propyleën omgeven, een regelmatig achthoekig gebouw met koepeldak. Dit is de Omars-moskee. De Aksa, de oude Justiniaansche kerk met hare zeven beuken staat aan het zuideinde van het terras. Andere gebouwen, die wij opmerkten, moeten kleinere moskeén en scholen zijn. Hier en daar is de Haram aan eenen hof gelijk; onder oranjeboomen en cypressen kan de Muselmán er zijne dagen in overweging doorbrengen.

Beheerscht door de gedachte aan hetgeen Moria vroeger was, keerden wij meer stadwaarts in, zoo nabij mogelijk de westzijde houdende van het tempelplein. Wij gingen het kwartier bezoeken tusschen Sion en Moria. Daar wonen de Israëlitén als vreemdelingen in hun eigen land. Eenige duizende Joden, in Palestina geboren of uit verschillende landen en werelddeelen te zamen gestroomd, vindt men hier in armoede en ellende opeengehoopt. De zucht naar de heilige plaats, en het verlangen om eene laatste rustplaats te vinden in het dal van Josaphat, doet bij voortdoring onderscheidene Joodsche familiën optrekken naar Jerusalem. Het meerendeel is, of wordt spoedig zeer arm, en leeft hoofdzakelijk van de aalmoezen, die uit Europa worden overgemaakt. Velen hunner worden het slagtoffer van de pest, of andere besmettelijke ziekten, en dit kan niet anders in een klimaat, waaraan men op gevorderden leeftijd moeilijk gewent, en dat, vooral voor den vreemdeling, die onzindelijk leeft, doodend is. Wij hebben intusschen enkele Joden van zeer indrukwekkend voor-

komen ontmoet. Over het algemeen echter was het gelaat der jonge mannen te vrouwelijk; de twee lange haarvlechten, die zij aan beide kanten van het hoofd laten hangen, gevoegd bij hunne bleeke kleur, geven aan hun voorkomen iets kwijnends, dat zeer afsteekt bij de houding van den Arabier. Zij zijn, voor zoover wij ondervonden, jegens de vreemdelingen gediensstig en zeer beleefd. Als de een of andere vrome Muselman ons niet verstond, of niet wilde verstaan, zijn wij meer dan eens door eenen Jood, en eens toevallig door eenen Amsterdamschen Jood, te regt geholpen.

Men kan overigens van den toestand der Joden alhier moeilijk iets vernemen, zoo het niet van algemeene bekendheid is. Vraagt men naar hun getal, het wordt door verschillenden verschillend opgegeven; en de Joden zelven schijnen hun talrijkheid te willen verbergen. Wat hun vermogen betreft, ook daarover hoort men, in Jerusalem zelf, de meest tegenstrijdige beweringen. Terwijl sommigen hunne ellende onbeschrijfelijk groot noemen, zien anderen in het rampzalige voorkomen van den Jood niet anders, dan een door hem genomen maatregel om de aandacht van den onbarmhartigen muselman te ontgaan. Wij houden het er voor, dat de toestand der Joden alhier wel de treurigste van allen is, zeker is hij hier veel ellendiger dan te Tiberias. Uit verschillende landen zamengekomen, missen zij ook de eensgezindheid, die hun als steun en tot verbetering van hun lot noodig is. Men zegt, dat de veelvuldige echtscheidingen vooral de oorzaak van voortdurende verdeeldheid zijn.

Het is bekend dat de heer Montefiore, een Israëliet uit Londen, zich veel moeite en opoffering heeft getroost om den toestand zijner geloofsgenooten in Jerusalem te verbeteren. Door zijne bemoeijingen zijn de Joden nu in het bezit van scholen en van een hospitaal, dat uit vrees voor de Engelsche propaganda is opgerigt; hij moet ook voor hen het regt

hebben gekocht om voortaan, zoo dikwijls zij het verlangen, te gaan bidden op de treurplaats aan den Wester-muur van Moria, welks ondergedeelte wij inderdaad als een overblijfsel van Moria's oude grondslagen, als den ringmuur van Salomons tempelplein aanzien.

Hieronymus was er reeds getuige van, dat de Joden te dezer plaatse kwamen weenen over den ondergang des heiligdoms en der stad. Aan de Romeinen zoowel als aan de Turken hebben zij voor die vergunning eeuwen lang jaarlijksche schatting betaald. Wij vonden hen ook nu nog weelklagend op dezelfde plaats. Niet anders dan blootvoets naderen de ongelukkigen den geheiligden muur, en dan werpen zij zich met het aangezicht in het stof, of staan onder een vloed van tranen met uitgestrekte hand gekeerd naar de plaats des heiligdoms, of raken met het voorhoofd den muur, waaraan zij zich vastklemmen, dien zij omhelzen als eene moeder haar kind. Iederen dag zitten hier de ouderlingen, de vrouwen en de maagden van Sion in treurgewaad, en smeeken om de herstelling van Israëls Rijk; maar de Vrijdag is voor allen de dag van rouw en gebed: dan stijgt van Moria's muur het klaaglied van Jeremias uit aller mond, dan is het een eenparig koor-gebed om de verlossing van Sion:

VOORZANGER: Wij bidden U, erbarming voor Sion!

VOLKS-KOOR: Verzamel Jerusalems kinderen!

VOORZANGER: O spoed U, spoed U; verlosser van Sion!

VOLK: Spreek tot het hart van Jerusalem!

VOORZANGER: Moge schoonheid en majesteit Sion omstralen!

VOLK: Ach keer U toch genadig tot Jerusalem!

VOORZANGER: O dat toch spoedig het Koningrijk zich weêr vestige op Sion!

VOLK: Troost ons die treuren over Jerusalem!

VOORZANGER: Keere in Sion vrede en blijdschap weêr,

VOLK: En moge de Spruit (de Verlosser) ontspruiten te Jerusalem.

Wij hebben niemand ontmoet, die niet zoowel als wij diep was getroffen bij den klaagmuur van Jerusalem. Helaas! zij die daar verkwijnen in rouwgewaad, zij hopen nog, dat de stoffelijke Tempel uit zijne puinen herrijzen, en de Verlosser zijnen aardschen troon vestigen zal in Jerusalem. «De tijd is nog niet daar,» zeide ons een dier kinderen Israëls, «maar hij zal komen, en dan wordt alles hersteld. . . .» O moge God den blinddoek wegnemen van hunne harten, opdat ook zij den Heer Jesus Christus erkennen! Erbarming voor Sion! opdat het verblinde volk onttrokken worde aan zijne duisternis.

Het is opmerkelijk, dat de Joden vooral des vrijdags op de treurplaats te zamen komen omstreeks het uur, waarin de Verlosser gestorven is, en de Christenen zich vereenigen op Calvarië en aan het Graf. Wij hebben moeijelijk kunnen aannemen, dat de keuze van dat uur geen bijzondere betekenis bij de Joden hebben zou; doch ons onderzoek daaromtrent leidde tot geen resultaat.

Toen wij dezen namiddag huiswaarts keerden en de straat der bazaars bereikt hadden, scheen Jerusalem geheel van gedaante veranderd: de drukte was groot, de naauwe straten waren gevuld door eene menigte aangekomen pelgrims. Het waren Russen, die zich in karavaan hadden vereenigd, en voor een gedeelte ook van hunne vrouwen en kinderen vergezeld, zich in processie begaven naar de kerk van het H. Graf. Wat wonder dat wij met hen aan de heilige plaats nog een bezoek wilden brengen.

Voor den te Jerusalem vertoevenden pelgrim is de aankomst van nieuwe bedevaartgangers eene ware vreugd. Het is een genot voor hem te zien, dat die zucht naar de heilige plaatsen nog leeft in den boezem der Christenheid, dat duizenden en duizenden zich nog opgewekt gevoelen en den moed bezitten om, in weêrwil van ontbering en gevaar, de

reis te maken naar Jerusalem. Een vriendelijk reiziger heeft ons intusschen gewaarschuwd, dat de zucht naar eene bedevaart bij velen overdreven is, en dat men wel dwaalt met te denken, dat zij den mensch heiligen zal! Wat ons betreft, wij hebben de pelgrims, die met ons neêrknielden op Calvarië, niet gevraagd, welk denkbild zij zich van eene bedevaart gevormd hadden. Mogten echter sommigen van hen alléén van het bezoek dezer plaatsen hunne heiliging verwacht hebben, dan zouden wij wel genoodzaakt zijn hunne dwaling te erkennen. De reiziger immers, die met zulk een heilige verontwaardiging! tegen de bedevaart te velde trok, was daarvoor zelf het levend bewijs. Ook hij had de heilige plaatsen bezocht en eenigen tijd vertoefd te Jerusalem, en toch kon men zonder vermetel oordeel aannemen, dat hij er niet door geheiligd was, en door een herhaald bezoek van die plaatsen niet gemakkelijk zou geheiligd worden.

Maar neen, de ware Katholiek vormt zich zulke dwaalbegrippen niet van het bezoek der heilige plaats. Hij weet zeer goed, dat geen bedevaart naar Jerusalem, of eenig ander heiligdom, werktuigelijk van zonde bevrijden of heiligen kan; zij is evenmin in zijn oog den Christen noodzakelijk. Van uit alle landen is de weg tot den Hemel geopend, en het Rijk Gods is in ons; ook verre van Jerusalem zijn wij in het bezit der heiligste geheimen: ziedaar zijne belijdenis. Als hij derhalve den pelgrimsstaf opneemt en naar Nazareth, Bethlehem, Jerusalem trekt, dan doet hij zulks, omdat hem, die gelooft in de Godheid des Verlossers, de plaatsen, waar Jesus leefde en stierf en van de dooden opstond, noodzakelijk meer dan alle landen der wereld dierbaar zijn; omdat hij hoopt, dat het zien van het land zijner geestelijke geboorte zijne kinderlijke liefde nog meer zal aanvuren.

Dit is het beginsel en het doel eener Katholieke bedevaart.

XVI.

OMTREK VAN JERUSALEM.

De bouwgrond van Jerusalem is gelijk wij reeds opmerkten een bergengroep, aan de meeste zijden door diepe dalen begrensd. Die valleijen, allen op den een of anderen titel hoogst merkwaardig, bezochten wij allen; bij herhaling echter zagen ons de dalen aan de Oostzijde van de stad; want daar liggen de punten van bijzonder belang voor den Christen pelgrim, daar de vallei van Josaphat, daar Gethsemane, daar het graf van de Moeder des Heeren, enz.

Wij togen de stad uit langs den gewonen pelgrimsweg. Zoodra men buiten de Schaaps- of Stephanuspoort is gekomen, houdt men de gedachtenis van den eersten martelaar, den man vol van genade en kracht, den man vol liefde, wiens laatste woorden eene belijdenis van de Godheid des Verlossers, eene bede voor zijne bloeddorstige vijanden geweest zijn. Te dezer plaatse immers steenigden de Joden den heiligen Stephanus. Men wees ons de plek, waar hij biddend nederviel, en waar de jongeling zich bevond, aan wiens voeten de Joden hunne kleederen hadden nedergelegd, Saulus, die door het gebed van Stephanus in eenen Paulus is veranderd.

Wij daalden een steil pad af. Eene steenen brug leidde ons over de in de H. Schriftuur bekende Cedron-beek; wij kwamen in het Cedron-dal, het dal van Josaphat genoemd. Hier ligt aan den voet des Olijfbergs de hof van Gethse-

mane, waar de Verlosser, gelijk de H. Schriftuur aanduidt, dikwijls met zijne leerlingen te zamen kwam, waar Hij zijn lijden begon en zich, toen zijn uur gekomen was, in de handen zijner vijanden overgaf.

Als men nergens zonder diepe ontroering denken kan aan hetgeen in Gethsemane is geschied, wat moet dan wel in de ziel van den Christen omgaan, wanneer hij op de plaats zelve die geheimen overwegen mag!

De hof van Olijven is thans op eene lengte van 160 en eene breedte van 150 voet ommuurd, en heeft slechts éénen toegang door eene lage ijzeren deur. Zoodra wij het heiligdom waren binnengegaan, kozen wij een plaatsje onder een dier acht eerbiedwaardige reuzenolijven, die, naar men veronderstelt, de getuigen van het gebed des Verlossers geweest zijn. Toen wij deze boomen beschouwden, die een omvang hebben van 18 tot 23 voet en van de andere olijfboomen des lands zich door hunne dikte en voorkomen zoo merkbaar onderscheiden, wilden wij hun gaarne dien hoogen ouderdom toekennen. Doch wij maakten bezwaar, dewijl de Joodsche geschiedschrijver verhaalt, dat bij het beleg van Jerusalem alle boomen om de stad op bevel van Titus geveld zijn. Of zou dat schrijven van Flavius Josephus niet zoo geheel letterlijk moeten opgenomen worden? Pater de Géramb is van dit gevoelen, en anderen met hem. Want al neemt men ook aan, dat zulk een bevel door Titus is gegeven, er kunnen toch, zeggen zij, ligtelijk als bij toeval enkele boomen gespaard zijn, gelijk gewoonlijk in eene stormenderhand vermeersterde stad, eenige menschen gespaard blijven, al is ook door den overwinnaar het bevel gegeven om niemand te ontzien.

Het is intusschen bekend, dat de olijfboom, al wordt hij ook geveld, daarom nog niet is uitgeroeid. Uit zijn oorspronkelijken stam schiet hij weder op, en door de nieuwe spruiten, die niet ophouden uit zijne wortelen voort te komen,

leeft hij van eeuw tot eeuw, en is als het ware onsterfelijk. Al mogten dus eertijds alle boomen gehakt zijn in Gethsemane, dan zijn zij, die er nu staan, toch weër uit de achtergebleven stammen uitgegroeid, gevoed door eene aarde, die met het zweet en de tranen des Verlossers besproeid was, en daarom, gelijk een pelgrim te regt aanmerkt, na den kruisstam, zeker de eerbiedwaardigste van alle boomen. Laat ons hierbij voegen, dat de zoo herleeftde olijfboomen van Gethsemane zeker reeds bestonden in het begin der zevende eeuw, toen Jerusalem door de Turken veroverd werd. Immers ofschoon van alle olijven, na dien tijd geplant, de helft der vruchten als belasting geheven werd, bleven de reeds bestaande boomen daarvan uitgezonderd; van dezen werd slechts een medin of para als belasting gevorderd. En zoo is altijd van de olijven in Gethsemane slechts de medin betaald, terwijl de andere boomen de waarde van de helft hunner vruchten verschuldigd zijn. Sommigen beweren wel is waar, dat de kruisvaarders in lateren tijd wegens gebrek aan hout de oude olijven zullen geveld hebben; doch het is moeilijk te veronderstellen, dat zij, die Gethsemane kenden als den Olijvenhof des Evangelies, de hand zullen hebben geslagen aan dat heiligdom. Ware dit gebeurd, welnu dan moesten, dunkt mij, ook de tegenwoordige boomen, als nieuwe olijven, aan de hoogere belasting onderworpen zijn, doch men betaalt voor deze nog altijd de medin als voor boomen die reeds bestonden in den tijd vóór de Turksche heerschappij. Dat de meeste zorg wordt aangewend om deze boomen te behouden en dat men, ten einde ze te steunen, er steenen om heeft gehoopt is natuurlijk. Wij hebben opgemerkt dat zij ook bij de Turken in hooge eere zijn.

De reizigers, die Gethsemane bezoeken, beklagen zich somtijds over den tegenwoordigen aanleg des hofs. Men heeft er een paar cypressen geplant en kweekt er ook enkele bloe-

men; het is, meenen zij, te veel een hof geworden naar westerschen trant. Wij bekennen het gaarne: ook wij zouden er geen perken of tuinbedden hebben aangelegd; doch in ieder geval doet dit weinig ter zake; de hoofdzaak is, dat wij Gethsemane nog bezitten, en daarin komen de Katholieken van alle landen overeen. En inderdaad de ligging van een olijventuin met zijne olie-perskuip wordt door de plaatselijke gelegenheid zelve zoo bepaald, dat men, al ware de traditie verloren gegaan, Gethsemane nergens anders, dan op deze plaats zoeken zou. En van daar komt het, dat de plek, waar de wachtende apostelen insliepen, en ook de plek des verraads gemakkelijk te onderscheiden zijn.

Toen de Verlosser aan Gethsemane was gekomen en zijne apostelen tot bidden had aangemaand, scheidde Hij zich van hen af en ging een steenworp ver, en nedergeknield zijnde, bad Hij, zeggende: «Vader! indien Gij wilt, neem dezen kelk van mij weg; nogtans niet mijn wil, maar de uwe geschiede. En Hem verscheen een Engel van den hemel, die Hem versterkte. En in doodsangst geraakt zijnde, bad Hij nog meer. En zijn zweet werd als druppelen bloed, dat op de aarde nederviel.»

De plaats waar de ware Jacob, om voor ons de zegening te verwerven, dien schrikkelijken strijd gestreden en met tranen van bloed onze zonden beweend heeft, wordt «de grot van den doodangst» genoemd, zij ligt nagenoeg een steenworp noordwaarts buiten den tegenwoordigen muur des hofs gesloten; een bergpad scheidt haar af van den hof. Het is eene natuurlijke rots-grot, waarin, zoo als de naam Gethsemane aanduidt, ten tijde des Verlossers, de olijven werden uitgeperst; het licht valt er in door eene opening in het gewelf, dat door onregelmatige rotszuilen gedragen wordt. Langs zeven of acht treden daalt men er in af, doch naar het ons voorkwam, moet er vroeger nog een andere toegang geweest

zijn. Reeds ten tijde van Hieronymus stond er eene kerk over dit heiligdom; zij is helaas verdwenen, maar de grot zelve is nu in haren natuurlijken staat tot een kapel ingerigt, die oost-west eene lengte heeft van nagenoeg 48 el bij 40 el breedte. Boven het altaar, dat aan de oostzijde gesteld is, is de Verlosser knielend afgebeeld, terwijl een Engel Hem den lijdenskelk toereikt; men leest er in het Latijn: **HIER WERD ZIJN ZWEET ALS DROPPELEN BLOEDS, DAT OP DE AARDE NEDERVLOEIDE.**

Wij hadden het geluk op deze ontzaggelijke plaats de heilige Offerande op te dragen en er nu en dan eenigen tijd in stille afzondering door te brengen. De indrukken die men hier ontvangt, worden niet uitgewischt.

Bezijden de grot van den doodsangst bezoeken de Christenen sedert de eerste eeuwen nog een ander hoogst eerbiedwaardig heiligdom. Het is een graf; maar de hand des doods was onmagtig het ligchaam, dat hier eenmaal rustte, gekluisterd te houden; het is een ledig, een verheerlijkt graf. «Gij zult niet toelaten dat uw Heilige aan het bederf worde overgegeven.» Dit woord, door de H. Schriftuur van den Verlosser gesproken en in Hem vervuld, moet ook worden toegepast op Haar, uit wie Hij het vleesch heeft aangenomen, het is ook in Haar vervuld om den Verlosser. Toen Maria op den berg Sion ontslapen en haar ligchaam begraven was aan den voet des Olijfbergs bij Gethsemane, moeten de Engelenkoren op aarde zijn neêrgedaald, want hun feestlied paarde zich aan den lofzang der apostelen en geloovigen, die om het graf geschaard bleven. Doch grooter moest de zegepraal van Maria, zij moest volkomen zijn. De levende tabernakel des Heeren mogt niet verborgen blijven in den schoot der aarde; neen, in het Heilige der heiligen daar boven moest hem eene rustplaats worden bereid. De Overwinnaar des doods heeft ook zijne Moeder van de dooden opgewekt.

Wij hebben dit graf, waarin den dood zijne prooi is ontnomen, dit verheerlijkt graf meermalen bezocht en herhaalden er hetzelfde woord als aan den voet van Golgotha: alleluja! waar o dood! is uw prikkel? waar o hel! uwe zegepraal? want de heerlijkheid der Moeder is de glorie van den Zoon. En dan dachten wij er aan, dat de eersteling der opgewekten, de Moeder der levenden, onze Moeder is, en onze ziel verhief zich tot den schoonen dag, waarop de kinderen met hunne Moeder zullen vereenigd zijn.

In het laatst der vierde eeuw reeds stond over het graf der H. Maagd de kerk van Theodosius den Groote, en werd de kerk der ten Hemelopneming (assumptio) genoemd: Antoninus spreekt nog van haar in het begin der zevende eeuw. Zij werd door Chosroës II. in het jaar 614 verwoest, maar de khalif Omar, die in 636 meester werd van Jerusalem, vond haar hersteld. De H. Willibald bezocht haar in 728. Toen de monnik Bernard omstreeks 860 te dezer plaatse kwam, stond de rotonde van haar dak beroofd: in de eerste helft der tiende eeuw lag zij in puin, tot dat de kruisvaarders na de verovering van Jerusalem haar herstelden en den gewelfden grafdom bouwden, die nu nog door ons bezocht wordt.

Een geplaveid ruim voorplein, vroeger waarschijnlijk door de abdij der Benedictijnen ingenomen, leidt tot de kerk, wier spitsbogen-portaal, thans zeer beschadigd, eertijds prachtvol moet geweest zijn.

Zoodra men de ijzeren deur is binnen gegaan, daalt men langs een gemiddeld zes el breeden marmeren trap van 40 treden in het heiligdom af, eene onderaardsche kerk, die oost-west eene lengte heeft van dertig bij eene breedte van ruim zes el. Op tien ellen afstands van den oostelijken rotswand dezer kerk, midden tusschen den noorder- en zuidermuur verheft zich daar eene vierkante kapel met dubbelen

ingang; binnen deze is het rotsgraf der Onbevleete Maagd; een marmeren steen sluit het graf en dient tot altaar. Wij hadden wel gewenscht op deze eerbiedwaardige plaats de H. Offerande op te dragen, doch sedert de Grieken zich van dit heiligdom hebben meester gemaakt, wordt zulks den Latijnen niet meer veroorloofd.

Behalve het hoofdaltaar der Grieken hebben wij in deze kerk altaren der Armeniërs en Abyssiniërs opgemerkt; zelfs de Turken hebben er in den zuidelijken muur hunne gebedsnis; ook zij vereeren immers de maagdelijke Moeder van Jesus, «den grooten Profet.» Als men deze eerbiedwaardige plaats verlaat, toeft men nog een oogenblik aan het graf van de H. H. Joachim en Anna, dat ter halverwege van den marmeren trap oostwaarts gevonden wordt. Een ander graf daartegenover wordt het graf van den H. Joseph genoemd. Men meent dat deze Heiligen daar zijn begraven geworden: de altaren, die men er vindt, zijn aan hunne gedachtenis gewijd. Aan het bovineind van den trap was vroeger een toegang tot de grot van den doodsangst, nu echter is hij gesloten. Wij mogen niet onvermeld laten, dat koningin Melisinde, aan wie de bouw der tegenwoordige kerk wordt toegeschreven, er ook hare laatste rustplaats gevonden heeft, doch dat de plaats van haar kostbaar grafmonument nu door een altaar der Armeniërs is ingenomen.

Wij verlaten dezen heiligen tempel. Ziedaar ons nu in het dal van Josaphat, ook Cedrons-dal genoemd. Om deze vallei in hare geheele uitgestrektheid te kunnen bezigtigen, gingen wij Noordwaarts op. Zij begint immers aan den noordwestelijken hoek van den Bezetha, het noordelijk gedeelte der oude stad, loopt van daar met eene zuidelijke bogt oostwaarts voort, gaat dan den noordoostelijken hoek van Bezetha om, en vervolgt dus in zuidelijke rigting haren loop langs de geheele Oostzijde der stad tot aan het uiterste punt van

Ophel, waar zij zich aan de zuidervallei, die het Ben-Hinnom-dal of de Gehenna genoemd wordt, aansluit en eindelijk onder verschillende namen afdaald naar de Doode Zee. De beek Cedron, die ten Noorden van Jerusalem uit de bergen vloeit, doorloopt van daar de geheele vallei van Josaphat. Zij is echter gewoonlijk geheel opgedroogd.

De meest gezaghebbende schrijvers nemen thans aan, dat het dal van Josaphat het konings-dal is der H. Schriftuur, waar Abraham, toen hij Lot en de zijnen uit de hand van Chodorlahomor verlost had, door Melchisedech gezegend, en het onbloedig Offer des Verlossers door Melchisedech's dankoffer van brood en wijn werd afgebeeld.

Wij doorliepen nu het noordergedeelte der vallei. Geen stormwind is zoo akelig, als de doodsche stilte die u hier omgeeft. Nu en dan stonden wij stil, alsof we luisteren wilden naar eenig verwijderd gerucht; maar wij hoorden niets, dan het eentoonig gebed van den drogman, die voor ons reed, en dan gingen wij weër vooruit zonder het stilzwijgen te hebben afgebroken. Eindelijk vernamen we toch een geluid, waarin wij de stem des levens meende te herkennen; en inderdaad eene woelende menigte daalde haastig door de Stephanus-poort af in het dal. De drogman werd ondervraagd. Helaas! het waren inwoners van Jerusalem, die een nieuw offer kwamen brengen aan het graf.

Het dal van Josaphat is een graf. Van den beginne af was het Jerusalem's doodenstad. Alle geslachten rusten er, en ontvangen bij voortdoring in hun stof het overschot van hen die pas ontslapen zijn. Van alle landen der wereld komen de Joden hunne laatste rustplaats zoeken in de schaduw van den Moria: die hier begraven wordt, meenen zij, verrijst ten eeuwigen leven; want, «om de zijnen tot zich te roepen zal in den grooten oordeelsdag de Messias op de kruin des Olijfsbergs gezeten zijn.» Ook de Turken rusten

gaarne in het geheimzinnig dal. Hunne begraafplaats is echter van die der Joden afgezonderd en kenbaar door de steenen palen, die aan het hoofd- en voeteneind der graven gesteld en met den tulband gekroond zijn. Zij strekt ten Zuiden van de Stephanus-poort langs den oostelijken Haram's-muur, waarin, beneden de gulden poort, de steen vooruit springt, op welken volgens hen « Mahomet ten jongsten dage verschijnen zal.» De Joden begraven meer zuidwaarts aan de andere zijde der vallei.

De begrafenis, welke nu ging plaats hebben, was die van eenen Muselman, en daarom moesten wij als «ongeloovigen» op een behoorlijken afstand verwijderd blijven. Het konde ons echter niet ontgaan, dat de treurige plegtigheid gepaard ging met gebed. Als een Muselman wordt begraven, spreekt de Iman eene plegtige bede uit aan den rand des grafs, en alle aanwezigen bevelen, gelijk de priester, de ziel van den overledene aan Gods barmhartigheid.

Wij waren te ernstig gestemd dan dat wij het einde dezer begrafenis niet zouden afwachten. Maar waarheen voerde ons onze verbeelding niet in dezen oogenblik! Ik meende den dag reeds te zien rijzen, ons aangekondigd door den profeet, den dag, waarop de Verlosser zal verschijnen in het dal des Geregts, en alle volkeren in den ronde zal oordeelen. «Ik zal alle volken vergaderen en hen leiden in het dal van Josaphat, en daar zal ik geregt over hen houden.....» (Joël III.) «En zijne voeten zullen, te dien dage, staan op den Olijfberg, die Jerusalem ten oosten ligt; en de Olijfberg zal midden doorgescheurd worden oost- en westwaarts tot eene groote vallei, en de helft des bergs zal noordwaarts wijken, en de andere helft zuidwaarts.....; want de Heer mijn God zal komen, en al zijne heiligen met Hem! En het zal te dien dage zijn, dat er geen licht zal wezen, maar koude en vorst. Het zal een eenige dag zijn, den Heer be-

kend, die noch dag is noch nacht, maar tegen den avond dan zal het licht worden.» (Zacharias XIV.) Wij laten gaarne de uitlegging dezer woorden aan menschen, meer dan wij, daartoe bevoegd. Maar als de pelgrim ze leest aan de Cedron-beek tusschen Golgotha en den Olijfberg, grijpen zij hem diep in het gemoed, en zijne ziel zoekt dan geen andere plaats voor de wederkomst van den Heer, want zij wenscht, dat het tooneel Zijner vernederingen en hemelvaart ook het tooneel Zijner wederkomst als Regter zal wezen.

Op korten afstand zuidwaarts van Gethsemane ligt over den Cedron eene brug van éénen boog. Daar moest de Verlosser, toen Hij gevangen was, zijnen weg nemen over de beek. De overlevering zegt, dat men Hem niet toestond over de brug te gaan, maar dat Hij door de beek gesleurd werd. De godsvrucht der geloovigen meent nog in de rots de teekenen van zijn nedervallen te hebben herkend: wij konden zulks moeilijk onderscheiden, doch de plaats is ons daarom niet minder eerbiedwaardig.

Te dezer hoogte begint de voorname begraafplaats der Joden, door hen «Beth-Haim», het huis der levenden genoemd: zij neemt, wijl het dal hier zeer naauw is, de helling van den Olijfberg in, en strekt zich uit tot beneden Siloë. Vier monumenten, op korten afstand van elkander geplaatst, trekken hier bijzonder de aandacht; geen reiziger laat ze onvermeld. Het eerste is bekend onder den naam van Josaphat's graf en wordt door de Joden zeer geëerbiedigd. De in de rots uitgehouwen grafkamer, waarmede nog vijf andere spelonken vereenigd zijn, is bijkans geheel gevuld, en ook van haar frontaal is slechts het bovengedeelte zichtbaar gebleven. Dewijl de H. Schriftuur zegt, dat Josaphat in de stad van David met zijne vaderen begraven is, hebben de geleerden zich altijd bezig gehouden met de vraag, waarom dit monument eigenlijk Josaphat's graf genoemd is, doch men is in het onzekere gebleven.

Men wijst ons vervolgens het monument van Absalom. Het is de gedenkzuil, die hij voor zich in het koningsdal had doen oprigten. Ik heb, zeide hij, geen zoon, maar daardoor zal de gedachtenis van mijnen naam bewaard blijven; en hij gaf zijnen naam aan dien pilaar, die daarom Absalom's hand genoemd werd. Het ondergedeelte is een vierkant blok, dat met de rots moet zijn vereenigd geweest, doch door uithakking nu omstreeks vijf ellen er van is verwijderd: het is omgeven door halve kolommen en pilasters, boven welker kapiteelen een Dorisch fries het voetstuk draagt, waaruit de kegelvormige pilaar als hoofdstuk oprijst. Het is wel de meest vreemdsoortige bouw, dien wij ergens gevonden hebben. Men heeft gezegd, dat stijl en bewerking van dezen pilaar aan lateren tijd denken doet. Deskundigen echter, wien het bekend is dat de dusgenaamde Dorische fries reeds in Babylon, de dusgenaamde Dorische stijl en Jonische zuilen reeds in Egyptische en Assyrische monumenten gevonden worden, zullen niet aarzelen om dit gedenkteeken als het werk te erkennen van Absalom's tijd. Dat hij hier zou begraven zijn, kan echter moeilijk worden aangenomen, want toen hij, in opstand tegen zijnen vader, over den Jordaan door de pijlen van Joab gedood was, wierpen zij hem in het bosch in een grooten kuil, en verzamelden op hem een zeer grooten steenhoop. Men zegt ons, dat Turken en Joden zoo dikwijls zij hier voorbijgaan een steen werpen naar «Absalom's hand,» en den zoon vloeken, die tegen zijn vader was opgestaan. Het moet waarheid zijn, want eene massa steenen ligt daar als getuige van dit gebruik.

Nu volgt het graf van Jacobus, dat geheel in den rotswand is gehouwen: het zijn verschillende grafkamers met zijgewelven. De portiek van dit monument heeft twee kolommen en twee nevenpilasters zonder basement, over welker Dorische kapiteelen een daaraan geëvenredigd architraaf heenloopt.

Men gelooft dat bij de gevangenneming van Jesus eenige apostelen hier eene schuilplaats gezocht hebben. Jacobus (de mindere) bleef er zonder iets te willen nuttigen, tot dat de Verlosser, van de dooden opgestaan, hem verschenen was; hij moet er begraven zijn, toen de Joden hem van de tinne des tempels geworpen en gesteengd hadden.

Het graf van Zacharias bestaat, gelijk de Absaloms-pilaar, uit een vierkant blok en heeft daarmede zeer veel overeenkomst; het is echter met eene eenigzins gebogen piramide gedekt. Men meent dat de zoon van Barachias (Jojada) hier begraven werd. Wij kennen de schrikkelijke bedreiging des Verlossers aan Jerusalem: « opdat over u kome al het regtvaardig bloed, dat op aarde vergoten is, van het bloed van Abel den regtvaardige, tot het bloed van Zacharias, den zoon van Barachias, dien gij tusschen den tempel en het altaar gedood hebt. » Welligt sprak de Verlosser deze woorden in de voorhoven des tempels uit, en wees Hij daarbij op het genoemde graf.

Wij hebben niet willen stilstaan bij de plek, waar Judas zich moet verhangen hebben. Het dal van Josaphat wordt hier gewoonlijk het dal van Siloë genoemd. Wij zijn aan den Zuidoost-hoek der stad. Daar hangt aan de westelijke rotshelling des Olijfbergs het dorp Siloë. Het is eene groep hutten en holen, die het zonderlingste gezigt opleveren; meer dan duizend zielen wonen er voor het meerendeel in oude grafspelonken. Men raadde ons aan, ons niet in deze beruchte plaats te wagen; de Siloïten zijn immers zeer ongunstig bekend, en wij zelve hadden ongelukkiglijk eene minder aangename ontmoeting met die lieden gehad; zij konden ons herkennen, en dan ware het welligt met de « Franken » gedaan geweest.

Wij gingen derhalve liever vertoeven bij de Siloë-bron, waarschijnlijk de drakenfontein van de H. Schriftuur. Men

daalt langs 18 treden af tot eene voorplaats, van waar een overwelfde trap van 14 treden tot den langwerpige vierkanten bak leidt, waar de fontein ontspringt. In weerwil van de diepte vonden wij er slechts weinig water. Het is opmerkelijk dat het water dezer bron geregeld rijst en daalt, hetgeen tot verschillende legenden aanleiding heeft gegeven. Merkwaardig is zij vooral, omdat eertijds haar water voor de dienst des tempels gebruikt, en dit op het loofhuttenfeest met den offerwijn vermengd werd: dan was er groote vreugde te Jerusalem; men vierde de gedachtenis van het water, dat in de woestijn door de magt van God uit de rots was ontsprongen; en als dank voor den vroegen regen, en om den laten regen ten geschikten tijde te verwerven werd het offer des waters aan den Heer gebracht. Die de vreugde des wateroffers niet gezien had, had geen vreugde gezien: zoo was het spreekwoord in Israël.

Men noemt thans Siloë's bron de bron der H. Maagd, omdat Maria, toen zij, den Heer toegewijd, in de tempelwoning der maagden op den Moria verbleef, er ongetwijfeld dikwijls gekomen is om water te putten. De Arabieren geven haar denzelfden naam.

Van de bron van Siloë gingen de pelgrims zuidwaarts voort naar den vijver, die door een bogtig onderaardsch kanaal zijn water van de bron ontvangt en in de H. Schriftuur het bad van Siloë genoemd wordt. «En in het voorbijgaan zag Jesus een mensch, die blind was van zijne geboorte af.» En dit was geschied, opdat in hem Gods werken zouden openbaar worden. Jesus derhalve «spuwde op de aarde en maakte slijk van het speeksel, en hij streek hem het slijk op zijne oogen en zeide hem: Ga, wasch u in het bad van Siloë (hetwelk vertaald wordt: gezonden.) Hij ging dan en wiesch zich, en kwam ziende weder.» Dit is alzoo de plaats waar de blindgeborene zich gewasschen en het gezigt ont-

vangen heeft; wij lazen er het negende hoofdstuk van het Evangelie van Joannes, waarin ons de treffende gebeurtenis met hare geheel bijzondere omstandigheden vermeld wordt; geen wonder dat onze lezing met belijdenis van ons geloof, met aanbidding gesloten werd. De gewijde gebouwen, die eertijds Siloë's vijver versierden, zijn verdwenen; men vindt hier gelijk overal niet dan ruïnen. De vijver zelf is gedeeltelijk gevuld; er in afdalen konden wij niet, want de drukte aan den trap was buitengemeen groot, en onze drogman had den moed niet om] zich regt te verschaffen tegenover de waterdragers en vrouwen van Siloë. Wij zagen den vijver des konings en nog een anderen grooten en zeer ouden vijver, die geheel was gevuld. Onze aandacht werd verder getrokken door eenige Muselmannen, die nabij het bad zich vereenigden in de schaduw van eenen moerbeziënboom, welke om zijne hooge oudheid door steenen gesteund werd. Daar is, zeide men ons, eene bidplaats der Turken. De profeet Isaïas ontving er van de Joden het loon voor zijne getrouwheid aan God. Hij had het woord des Heeren gesproken tot het volk en de koningen van Israël; op last van koning Manasses werd hij door midden gezaagd en hier omstreeks begraven. Men wees ons de overblijfselen der koningstuinen, die, ofschoon ze door het wegvloeiend water van Siloë's vijver buitengewoon vruchtbaar gemaakt worden, thans weinig bekoorlijks hebben. Maar het is hier een merkwaardig punt, want een weinig zuidwaarts nog vonden wij den beroemden «En Rogel» put, die ook de vuurbron of de put van Nehemias genoemd wordt. Toen Aärons offer door het vuur des hemels verslonden was, had God bevolen dat dit heilige vuur altijd op het altaar zou onderhouden worden. Als dan in lateren tijd Juda in ballingschap naar Babylon werd weggevoerd, namen godvruchtige priesters heimelijk van het altaarvuur, verborgen het in de vallei in eenen diepen

en droogen put en bragten het zóó in zekerheid, dat de plaats aan allen onbekend was. Doch toen, na verloop van vele jaren, het God behaagde Nehemias door den koning van Perzië naar Judea te laten zenden, zond deze de afstammelingen der priesters die het vuur verborgen hadden uit, om het te zoeken, maar dik en troebel water vonden zij, geen vuur. Nehemias gebod hun dan daarvan te scheppen, en de offers, met het hout en wat daarop gelegd was, er mede te besproeijen. Toen dit nu geschied was, en de zon, die achter eene wolk was verscholen geweest, begon te schijnen, ontbrandde er een groot vuur, zoodat allen verwonderd stonden. En de priesters stortten hun gebed uit, terwijl het offer verteerd werd. (II Macchab. I.) Het wordt algemeen aangenomen, dat de 115 voet diepe put, waarbij we ons hier bevinden, inderdaad dezelfde is, waarvan de H. Schriftuur heeft gesproken. Wat wij er over heen gebouwd zien, en ook zijn bovengedeelte is zeker van lateren tijd, doch het onderwerk gaat tot de verste oudheid terug. Men verhaalde ons, dat enkele reizigers zich met touwen in de diepte hadden nedergelaten; zij moeten hier en daar uitzetting van den wand hebben opgemerkt. In een land, waar men niets herstelt, is het dus te vreezen, dat de merkwaardigé put eenige jaren later door het puin zal gevuld worden.

Gelijk men ten tijde van Nehemias niet anders dan dik en troebel water vond, zoo komen er ook nu soms jaren achtereen, dat de put bijkans geheel schijnt te zijn opgedroogd: in den laatsten tijd echter was hij goed van water voorzien. Somtjids, gelijk nog ten vorigen jare was geschied, rijst het water met zooveel kracht, dat het verscheidene dagen uit den put blijft stroomen. Dan is het feest te Jerusalem, want men beschouwt zulks als voortteeken van een vruchtbaar jaar.

De pelgrims houden hier gaarne de gedachtenis van twee getrouwe dienaars van David: Jonathas en Achimaäs bevonden zich bij den «Rogel» put, toen zij van eene dienstmaagd vernamen, welke de plannen waren van Absalom; zij gingen van hier hunnen koning waarschuwen, dat hij vlugten zoude over den Jordaan. Het is bekend dat later een andere zoon van David, Adonias, bij den «Rogel» put door zijne aanhangers als koning uitgeroepen, terzelfder plaatse vernam, dat Salomon tot koning gezalfd was.

De vallei van Josaphat vervolgt hier zuidwaarts haren weg, doch wij keerden ons westwaarts heen, om het dal te bezoeken, dat aan de zuidzijde van den Sionberg en de stad ligt, en het Ben-Hinnom-dal of de Gehenna genoemd wordt. Hier was het beruchte Thopheth, de offerhoogte der afgoderij. Moloch had er zijn altaar, Israël bragt er menschenoffers aan den afgod. Er is niets verschrikkelijker dan de geschiedenis dezer vallei. Achaz rigt het beeld van Moloch op en offert zijn eigen zoon aan den afgod van Ammon. Te vergeefs vernielt Ezechias de afgodsbeelden; Manasses rigt ze weder op, en de kinderen van Juda verbranden hunne zonen en dochters om den afgod te behagen. Een hol metalen beeld met den kop van eenen os stond hier met de armen uitgestrekt. In zes kapellen werden verschillende offers gebragt, maar in de zevende moesten het menschenoffers zijn. Daar gaf de moeder haar kind den afgodspriester over, en het onschuldig wicht werd in de gloeiende armen van het Molochsbeeld neêrgelegd, terwijl trommen en cymbalen het gekerm van het ongelukkige slagtoffer verdoofden. Daarom dan ook is Hinnom later het moordhol genoemd, en de H. Schriftuur zelve bezigt, als zij de eeuwige strafplaats wil aanwijzen, daartoe den naam van «Gehenna.» Zóó was het dal gevloekt door God om de gruwelen van Israël.

De H. Schriftuur meldt dat koning Josias een einde ge-

maakt heeft aan die afschuwelijke afgoderij; de afgodsbeelden verbrak hij en maakte de bezoedelde plaats tot een dal der onreinheid, waarin de vuilnis van geheel Jerusalem geworpen en door een steeds brandend vuur verteerd werd. De grafplaatsen, die ons omringen, bewijzen dat het woord van Jeremias vervuld is: «Zij zullen in Topheth begraven, omdat er (elders) geen plaats is:» de lichamen van het zondig volk hebben ten spijs gelegen aan de vogelen des hemels en de dieren der aarde; men is genoodzaakt geworden ze te begraven in het bezoedelde dal.

Wij gingen nu den zuidwestelijken hoek van den Sion om: hier wordt de vallei het Gihonsdal genoemd. Noordwaarts opgaande langs den westkant van Sion, kwamen wij weldra ter hoogte van de muren der stad. De vijver, dien men hier vindt, wordt aangegeven als de onderste vijver, waarvan de profeet Isaias heeft gesproken. Hij is zeer groot, doch wij hebben hem niet gemeten. Eene waterleiding, die van den zuidwaarts gelegen berg des «boozen raads» komt, loopt een weinig verder dwars door het dal en keert zich dan weder zuidwaarts om Sion heen naar het tempelplein binnen de stad. Het is dezelfde die van den Salomonsvijver bij Bethlehem uitgaat; zij wordt de waterleiding van Pilatus genoemd. Wij zijn nu aan de westzijde der stad: Voorbij den Davidsburg springt het Gihonsdal nog een weinig noordwestwaarts voort; daar bezochten wij bij de groote Turksche begraafplaats den vijver, die voor den bovensten vijver der Schriftuur wordt gehouden, en aanvankelijk zijn water in den reeds genoemden ondersten vijver ontlastte, doch die later ook door een kanaal met den vijver van Ezechias verbonden werd. Dit is ook de plaats, waar eenmaal het leger der Assyriërs door Gods Engel werd verslagen. Een ontzaggelijk leger stond nabij den bovensten vijver en had een gedeelte der tegenwoordige stad, toen nog buiten den muur gelegen, in-

genomen. Tot aan den muur kwam de veldheer Rabsaces lasteringen uitspreken tegen Ezechias en tegen den God van Israël. De stad moest bezwijken, maar de Heer streed voor haar. «Sennacherib zal de muren niet binnen komen», sprak God, «niet eens zal hij een pijl tegen de stad werpen.» En des nachts daalde een Engel des Heeren in de legerplaats en doodde honderd vijf en tachtig duizend man; 's morgens vroeg vlugtte Sennacherib. Hier raken wij aan den hoogst merkwaardigen weg van het VOLLERS veld.

Toen Rasin, koning van Syrië, en Phacee, koning van Israël, optogen tegen Jerusalem, werd het hart van Achaz, Juda's koning, en het hart van zijn volk bewogen, «gelijk de boomen des wouds bewogen worden van den wind.» En God beval den profeet Isaias en zeide hem: «Ga Achaz tegemoet, gij en uw overgebleven zoon Jasub, aan het einde van de waterleiding des oppersten vijvers op den weg van het veld des vollers. «De profeet moest Achaz aankondigen, dat het plan dier twee koningen niet verwezenlijkt maar veeleer Ephraïm zou verbroken worden. En zelfs mogt Achaz een teeken vragen tot onderpand, dat het woord van den profeet in vervulling komen zou. Maar de goddelooze koning, meer rekenend op de menschen dan op God, antwoordde in schijnheiligheid, dat hij den Heer niet wilde beproeven. Toen sprak de profeet: «luister dan, o huis van David! Is het u te weinig menschen lastig te vallen, dat gij ook mijnen God lastig valt? Daarom zal de Heer zelf u een teeken geven: Ziet! eene Maagd zal ontvangen en eenen Zoon baren, wiens naam Emmanuël zal genoemd worden.» (Isaias VII.) De Kerk kent geen ander gevoelen, dan dat hier de profeet op de menschwording van Gods Zoon en zijne geboorte uit eene maagdelijke Moeder heeft gewezen. De katholieke zal begrijpen, dat deze plaats door de pelgrims meermalen bezocht werd.

De drogman, reeds een weinig met onze gebruiken be-

kend, noodigde ons nu uit, de wandeling voor dezen keer hier te besluiten, wij konden dan nog eenige oogenblikken gaan nederknielen aan den voet van Golgotha. Doch men kwam ons daar weldra waarschuwen, dat de Turken gereed waren om de kerk te sluiten, zoodat wij besloten ons huiswaarts te begeven. Eene avondwandeling toch is in Jerusaleem niet wel mogelijk, vooral niet in dezen oogenblik, want het begint te waaijen en te regenen, en daartegen zijn onze papieren lantarens van Smyrna niet bestand.

De storm had dezen nacht uitgewoed. De Jerusalemers, die zich met ons naar de kerk begaven, wenschten elkander geluk, dat de gevallen regen hen voor eenigen tijd uit de handen der Siloïten verlost had, doch zij beklagden zich over de koude op den regen gevolgd. En inderdaad, een Hollandsche November-morgen scheen het te zijn; de westewind deed zich niet minder onaangenaam dan bij ons te lande gevoelen: ware er gelegenheid toe geweest, ik zou mij niet hebben geschaamd een oogenblik bij het vuur te gaan vertoeven. De heeren deurwachters der grafkerk waren ongetwijfeld nog gevoeliger dan wij voor de koude morgenlucht, zij lieten zich althans zeer lang wachten; zoo dat de pelgrims genoodzaakt waren getuigen te zijn van de uitpakking der kramers, die gewoonlijk het ruime voorplein der kerk komen innemen. Eindelijk werden de deuren geopend, de Muselmannen betrokken aan den ingang des tempels hunnen post op den divan, de Christenen verspreidden zich onder de sombere gewelven des heiligdoms, en wij gingen ons tot het opdragen der H. Offerande voorbereiden.

Toen wij een uur later den heiligen tempel verlieten, wachtte ons reeds de drogman om de afgebroken wandeling te hervatten. Het gewone ontbijt, een stuk droog brood met koffij, was spoedig genomen, en wij reden de Stephanuspoort uit, om de bergen te bezoeken, waarvan Jerusaleem's valleijen omgeven zijn.

XVII.

OMTREK VAN JERUSALEM.

(VERVOLG.)

De berg die daar voor ons ligt is de Olijfberg. Het dal van Josaphat scheidt hem af van de stad; wij gaan dus, om hem te beklimmen, dwars door de vallei, langs den hof van Gethsemane. Het steile pad, dat wij volgen, is ongetwijfeld de in de heilige Schriftuur bekende «opgang der olijven,» de weg, door David genomen toen hij moest vlugten voor Absalom. Maar ook is het de weg, dien de Verlosser meermalen nam, als Hij, na den ganschen dag het volk geleerd te hebben, des avonds uitging, om op den Olijfberg te overnachten.

De geheele omtrek van Jerusalem wekt bij den pelgrim een weemoedig gevoel, doch een uitstap naar den schoonen Olijfberg heeft altijd een aangename indruk op ons gemaakt.

Zoodra gij eenige hoogte bereikt hebt, houdt de drogman u staande op eene plek, waar vroeger eene kerk gevonden werd; men meent dat de Verlosser, van hier de stad overschouwend, over haar geweend heeft. Het gezicht op Jerusalem is er inderdaad allerschoonst. Wij kwamen vervolgens aan bouwveld en olijventuinen, want ofschoon bijkans al het andere rondom de stad ruw en naakt is, de Olijfberg verheugt zich nog in blijvende vruchtbaarheid. Wij kochten er voor een weinig geld een goeden voorraad olijven.

Ons eerste bezoek moest nu natuurlijk gebragt worden aan de merkwaardige plaats, waar de Verlosser ten Hemel is geklommen. Wij kenden haar door den H. Lucas. Na immers in zijn Evangelie vermeld te hebben dat Jesus zijne leerlingen naar Bethanië uitleidde en toen ten Hemel opklom, kwam hij later in de handelingen der Apostelen nog op zijn verhaal terug, en wees daar meer bepaald de plaats aan, waar de Verlosser ten Hemel was opgevaren. Want «toen zij Hem terwyl Hij ten Hemel opvoer nastaarden, verschenen hun twee mannen in witte kleederen, die ook zeiden: Galilesehe mannen, wat staat gij te zien naar den Hemel? Deze Jesus, die van u opgenomen is in den Hemel, zal alzoo wederkomen, als gij Hem hebt zien ten Hemel opvaren. En toen keerden zij naar Jerusalem terug, van den berg, Olijfberg genaamd, die nabij Jerusalem is liggende eene sabbathreis.» Van den Olijfberg klom de Verlosser ten Hemel op; de oudste Vaders hebben dit altijd zoo verstaan. De plek zelve der Hemelvaart vindt men op de middelkruin des bergs, omstreeks vijf stadiën of eene sabbathreise, twee duizend schreden van de stad.

Zoodra Calvarië met het H. Graf in eere hersteld was, deed Konstantijn ook op deze eerbiedwaardige plaats een kostbaren tempel bouwen, de Basiliek der Hemelvaart genoemd. Zij wordt door den H. Hieronymus en andere Vaders beschreven als een Hypaethron of onoverdekt gebouw, waarin men de laatste schreden des Heeren in den grond gedrukt zag. Het heiligdom werd in het begin der zevende eeuw door de Perzen verwoest, doch kort daarna weder in den vorm eener onoverdekte rotonde door bisschop Modestus herbouwd. Deze is de kerk, door Arkulf op het laatst der zevende eeuw beschreven en in 724 bezocht door den H. Willibald: ook in het begin der negende eeuw moet zij nog hebben bestaan, want wij kennen den abt

des Olijfbergs van dien tijd en weten daarenboven, dat er toen in hare nabijheid een hospitaal voor de Franken stond, hetwelk de Benedictijnen bedienden. De kruisvaarders vonden haar waarschijnlijk gedeeltelijk in puin, zij herbouwden haar althans in het begin der twaalfde eeuw geheel en al, en nu werd het een achthoekig gebouw met daarin staande kapel, die door acht kolommen gevormd werd. Nog in dezelfde eeuw echter verschenen de legers van Saladijn overwinnend op den Olijfberg; de verwoesting natuurlijk volgde hen; nogtans bleef de binnenstaande kapel gespaard doch werd in eene moskee herschapen. In de volgende eeuwen zien wij de heilige kapel, in den regel ten minste, dienen als moskee, en er is zelfs een tijd geweest, dat de toegang den Christenen op doodstraf verboden was. Thans is zij nog altijd in het bezit der Turken, doch tegen betaling van zekere som wordt zij den Christenen tot het verrigten hunner godsdienstoefening geopend.

Toen wij de dierbare plaats naderden, waren wij al spoedig omgeven van kleine en groote Arabische kinderen, die een «bakschis» van de pelgrims verlangden, en dewijl wij hun vooreerst niets gaven, stroomden zij met ons de kapel binnen. Wij vreesden dus, dat wij gelijk vroeger in het Cenakel op den Sion ook hier zouden worden gestoord doch de bewaarder der moskee deed, op ons verzoek, de kapel ontruimen, en zoo konden wij in stilte blijven overwegen. Welk een geluk als men den Verlosser op Zijnen Kruisweg gevolgd is, als men heeft neêrgeknield op Golgotha, dan eindelijk Hem te mogen aanbidden op de plaats, van waar Hij ons zegenend de heerlijkheid binnen trad! O ja, dan springt waarlijk de ziel in blijdschap op, en het: Alleluja den Overwinnaar, den Heer die hoog is verheven! doet haar vergeten, dat zij nog voor een tijd moet terugkeeren naar het dal der ballingschap.

Men behoefde ons in dit heiligdom den steen niet te wijzen, waarop de vorm van een voet is ingedrukt, want wij konden hem met zijnen eenigzins misvormden indruk zeer gemakkelijk herkennen. De oude schrijvers verhalen, dat de Verlosser bij zijne Hemelvaart den indruk zijner voeten in den grond heeft achtergelaten. Latere schrijvers verzekeren zulks evenzeer; ook alle pelgrims, die den Olijfberg mogten bezoeken, maken er melding van. In onzen zeer verlichten tijd neemt men echter zulke traditiën moeilijk aan, en spreken sommige schrijvers er enkel van om den lezer te waarschuwen, dat zij als wetenschappelijke menschen geen geloof hechten aan zulke «monnikerij!» Wij lieten wel gaarne aan iedereen vrijheid van gevoelen omtrent dit punt, doch zagen er geen dwaasheid in godvruchtiglijk aan te nemen, wat door eenvoudige pelgrims niet alleen, maar ook door Hieronymus en andere groote en heilige mannen bevestigd is; en toen wij deze plaats verlieten, drukten ook wij, na zooveel duizenden, onze lippen op den steen, en wij dachten aan het woord der Schriftuur: «allen zullen uwe voetstappen aanbidden.»

Ter zijde van de kapel der Hemelvaart vindt men de grot van de H. Pelagia, die door de Joden van lateren tijd het graf van de profetes Holda genoemd wordt. Zij bleef echter voor ons gesloten: men wilde ons enkel toestaan, eene minaret te beklimmen, die zich hier vrij hoog verheft, en het verrukkendste gezigt oplevert.

Met innige zelfvoldoening wees de Jerusalemmër drogman van hier aan de Franken zijne geboortestad. En inderdaad, nergens, dunkt mij, levert zij schooner gezigt op. Het is geen verwoeste stad meer, geen stad van puinen, neen, zooals zij zich hier voordoet, amphitheatergewijze op hare heuvelen gebouwd, noemen wij haar nog de koninklijke stad, die binnen hare grootsche muren zonder vrees iederen vijand kan verwachten. Toen wij ons noordwaarts keerden,

reikte het gezigt tot aan de bergen van Samarië; de Hebal en Garizim, aan wier voet wij reeds gekampeerd hadden, vertoonden zich, hoewel eenigzins twijfelachtig, nog eens aan ons oog. Naar het Zuiden was het gezigt meer beperkt, want zware wolken hadden zich daar als opeengepakt. De Doode Zee in het Oosten was zeer nabij; plat en glinsterend lag zij daar, terwijl een ligte damp uit haren schoot oprees. Ten Noorden van haar onderscheidde wij de oevers van den Jordaan. De bergen van Moab, van waar Moses het beloofde land moest overschouwen, begrensden het gezigt aan gene zijde des meers.

Het is zeker dat reeds zeer vroeg onderscheidene kerken op den Olijfberg gebouwd zijn: zij waren aan de gedachtenis van verschillende, den Christen dierbare gebeurtenissen toegewijd. De noorderkruin des bergs is onder den naam van «Galilea» of ook «Viri Galilaei» bekend. Na eenige oogenblikken te hebben getoefd bij de ruïnen van een klooster en eene kerk, kwamen wij zuidwaarts terug, om op andere puinen, met duizenden die ons zijn voorgegaan, de geloofsbelijdenis der Apostelen uit te spreken. Wij meenen wel is waar, dat de twaalf artikelen des geloofs door de Apostelen in het Cenakel op den Sion zijn vastgesteld, doch houden gaarne daarvan gedachtenis nabij de plaats, waar Jesus het laatst tot de zijnen gesproken heeft. In dien zelfden geest bezoeken wij de overblijfselen der «Pater noster» kerk. De meening, dat ons hier het gebed des Heeren door den Verlosser zou zijn geleerd, is, naar ons inzien, wel minder gegrond, doch waar zullen wij beter begrijpen, dat de mensch bidden moet, waar beter de gedachtenis houden, dat de Godmensch ons het beste aller gebeden geleerd heeft, dan in den omtrek, die zoo dikwijls van Zijn bidden voor ons getuige geweest is?

Wij hebben vervolgens de dusgenaamde graven der profeten bezocht, die door Josephus reeds onder den naam van

«peristerion» vermeld zijn. Als men zonder leidsman den Olijfberg bezocht, zou men ze misschien niet opmerken, want geen monument boven den grond duidt ze aan. Het zijn katakomben. Een onderaardsch voorportaal leidt tot verschillende gaanderijen, waarin ter wederzijde laag bij den grond de lijknissen zijn gebeiteld. Men zegt dat zij in de eerste eeuwen des Christendoms dikwijls door kluizenaars zijn bewoond geweest. En inderdaad wij zijn hier aan een dier punten, waar de stof tot ernstige overweging den kluizenaar nooit ontbreken kan. Enkele schreden toch brengen ons tegenover het tempelplein, waar eenmaal de Verlosser nederzat, toen Hij voorspelde op welke teekenen de verwoesting van Jerusalem volgen zou, toen hij de vreeselijke rampen aangaf, die het einde der wereld moeten voorafgaan, toen Hij aan alle geslachten der aarde den dag zijner tweede komst en der vergelding aankondigde. De verwezenlijking van zijn woord over Jerusalem en haren tempel ligt daar voor ons als het beeld der toekomstige vervulling in den grooten dag.

De zuidelijke kruin van den Olijfberg wordt weinig bezocht, immers zij wekt niets dan treurige herinnering. Helaas! de wijsste der koningen werd in hoogen ouderdom nog eene ergernis voor Israël. In het gezigt van de plaats, die God tot woning verkoren had, rezen op deze kruin de tempels der afgoden; Salomon zelf verviel er tot afgoderij: men noemt haar terecht «Maschith,» den berg der ergernis. De lusthoven der Heidensche koninginnen bestaan niet meer, doch wij vonden nog twijfelachtige overblijfselen van de gebouwen der afgoderij. Onze drogman had met tegenzin deel genomen aan de wandeling naar deze «gevloekte» plek; maar zijn geduld werd niet lang op de proef gesteld, wij gingen weldra onzen togt voortzetten naar een plaatsje, dat op een groot half uur afstands van Jerusalem achter den Olijfberg gelegen is.

BETHANIE.

Welk een liefelijk oord voor den pelgrim! Dit is het plaatsje, waar de Verlosser zoo gaarne verbleef; hier immers woonden de getrouwe leerlingen; die Hij voor zijne bijzondere vrienden kon aanzien, die Hij beminde, met wie zijn omgang vertrouwelijk mogt wezen, in wier kring Hij ook de laatste avonden van zijn leven doorbragt.

Wij dachten aan Martha, die Hem ontving in haar huis; aan Maria, die zich dan aan zijne voeten kwam nederzetten en zijn woord aanhoorde, die zijne voeten met kostbaren nardus zalfde en ze met heur haren afdroogde . . . . ., die zijn Ligchaam vooruit gebalsemd heeft ter begrafenis, en uit den mond des Heeren vernemen mogt, dat zij een goed werk aan Hem verrigt had, en dat het in geheel de wereld zou vermeld worden tot hare gedachtenis . . . . . Wij dachten aan Lazarus, die hier door den Verlosser van den dood werd opgewekt!

Er bestaat geen twijfel over de ligging van Bethanië; de Arabieren noemen het dorp naar Lazarus «El-Azarieh,» die Christenen noemden het reeds in de vierde eeuw «Lazarium.»

Zoodra gij het gezegend plaatsje binnentreedt, wordt uwe aandacht getrokken door eene indrukwekkende ruïne, die zich nog hoog verheft en het gansche dorp beheerscht. Zij behoort waarschijnlijk voor een gedeelte tot de voormalige abdij, door koningin Melisinde voor Benedictijner-religieuzen gebouwd. De schrijvers, die haar echter enkel een overschot noemen van middeleeuwschen bouw, hebben misschien niet genoeg gelet op eenige gedeelten, die eene zeer merkbare overeenkomst met de werken uit den oudsten tijd hebben, en door den vorm hunner steenen bewijzen, dat zij het overblijfsel zijn van een aanzienlijk gebouw uit de dagen des

Verlossers. In weerwil van hetgeen men Mgr. Mislin op zijne reize heeft meêgedeeld, moeten wij aanmerken, dat de genoemde ruïne wel degelijk het huis van Lazarus genoemd wordt, en wij begrijpen ook niet, welk bezwaar er tegen het aannemen dezer meening zou kunnen bestaan. Als immers het graf, waarin Lazarus gelegd werd, zich dáár bevindt, waar eene voortgezette traditie van meer dan vijftien eeuwen het nog altijd aanwijst, zal dan een aanzienlijk huis, zoo nabij de grafspelonk gelegen, niet waarschijnlijker van Lazarus dan van een ander geweest zijn?

Slechts een weinig Noordoostwaarts van den bouwgrond dezer ruïne vindt men dat merkwaardige graf, waaruit Lazarus door het woord des Verlossers is opgestaan. Het is eene dier plaatsen, die van den beginne af het meest de aandacht der Apostelen en van alle Christenen getrokken hebben, en om welke te behouden men zich de grootste opofferingen getroost heeft. De kerk, die er overheen gebouwd was en reeds door de H. Paula werd bezocht, vinden wij nog bij Antoninus in het jaar 600 beschreven als eene Basiliek, onder wier koor de eerbiedwaardige krypt werd gevonden: een klooster was er bijgevoegd. Ook de latere schrijvers maken er melding van; op het laatst der negende eeuw vond de beroemde monnik Bernard de werken nog in goeden staat; de kluizenaars zijn er tot de komst der kruisvaarders gebleven. Gedurende het Christenrijk van Jerusalem werd natuurlijk de heilige plaats op eene bijzondere wijze gevierd, ook dagteekent van dien tijd Bethanië's vermaarde abdij. Op het laatst der twaalfde eeuw echter verschenen de troepen van Saladijn aan den voet des Olijfbergs, en een weinig later vond dus Willibrand de Turken in het bezit des heiligdoms. En al werd Bethanië nog weder op de helft der dertiende eeuw aan de Christenridders terug geschonken, het was slechts van korten duur, want toen deze eeuw haren jaarkring sloot,

ging alles voor de Christenheid verloren; een weinig tijds daarna verrees er eene Turksche moskee ter eere van den «profeet Lazarus.» Van toen af konden de Christenen het graf moeilijk, soms in het geheel niet bezoeken, tot dat in de tweede helft der zestiende eeuw, tegen betaling eener zekere som, de Franciscanen vergunning erlangden, om zich een afzonderlijken toegang tot hetzelfde te openen.

Wij verlangden intusschen eene andere plaats te bezoeken, alvorens het graf in te gaan.

Toen Lazarus te Bethanië ziek lag, bevond Jesus zich over den Jordaan, en daar ontving hij van Martha en Maria dat berigt, waarvan zijne liefde de beteekenis wel zou begrijpen: «Heer! dien Gij lief hebt is krank.» Doch de ziekte van Lazarus moest Hem gelegenheid verschaffen tot een treffender wonder dan de zusters hadden verlangd, en Hij bleef alzoo nog twee dagen ter zelfde plaats. «Onze vriend Lazarus slaapt,» zeide Hij daarna, «ik ga hem opwekken.... Hij is gestorven.... Laten wij tot hem gaan.» De leerlingen vergezelden den Verlosser, en toen Hij Bethanië naderde, werd Martha onverwijld verwittigd van zijne komst. Een weinig buiten het dorp kent men nog de plek, waar zij den «Meester» is tegemoet gesnel, en ook Maria door Hem werd ontboden. Nabij den Martha-put vonden wij er, een weinig boven den grond verheven, het rotsblok, waarop Jesus nederzat en dat nog altijd de steen «der zamenspraak» of de steen van Martha genoemd wordt.

Onder gewaarwordingen, die men niet beschrijft, herinnerden wij ons wat te dezer plaatse geschied is. O aandoenlijk verheven tooneel! «Heere, waart gij hier geweest, mijn broeder zou niet zijn gestorven; maar ook nu weet ik, dat al wat gij van God vragen zult, God u zal geven.» De ziel van den Verlosser is diep bewogen bij dien groet van Martha's liefde en smart! «Uw broeder zal verrijzen,» ant-

wordt Hij onverwijd.... en dan openbaart Hij zich aan haar als dengene, die de opstanding en het leven is, en verklaart dat die in Hem gelooft, al is hij ook gestorven, leven zal en niet zal sterven in eeuwigheid..... «Heere! waart gij hier geweest, mijn broeder zou niet gestorven zijn,» roept ook Maria weenend, zoodra zij, door Martha geroepen, voor Jesus verschijnt. «Waar hebt gij hem gelegd,» zeide Hij.... «Heere, kom en zie!..... En de Godmensch weende.... en Hij kwam aan het graf.»

De pelgrims keerden nu op hume schreden terug en begaven zich naar de plaats, waar Lazarus gelegd was. Langs een trap van zes en twintig treden in het voorportaal afgedaald, moesten wij nog enkele trappen in geheel andere rigting afgaan, en zoo kwamen wij in het eigenlijke graf, een langwerpig vierkant rotsgewelf, dat gedeeltelijk bemuurd is. Het is blijkbaar, dat deze spelonk in den loop der eeuwen verandering heeft ondergaan; ook is haar oude toegang tegenwoordig met steenen gesloten. De steen die er op, of liever, zoo als men volgens den Griekschen tekst der Schriftuur kan verstaan, er tegen aan lag, heeft den Christenen langen tijd tot altaarsteen gediend; of hij echter nu nog aanwezig is, hebben wij niet vernomen.

Wij hadden gezorgd ons van waskaarsen te voorzien en konden derhalve de geschiedenis lezen van den dood en de opwekking van Lazarus (Joan. XI). Neemt den steen weg, zeide Jesus (toen Hij aan het graf was gekomen). Martha, de zuster des overledenen, wenschte, niet begrijpend wat het doel was des Verlossers, uit eerbied voor Hem, dat het graf gesloten bleef: de ontbinding van het lijk moest immers reeds grooten voortgang gemaakt hebben. Ach, Heere! zeide zij, hij riekt reeds, want hij is van vier dagen! Maar heb ik u niet gezegd, hernam Jesus, dat indien gij gelooft, gij de heerlijkheid van God zien zult? Zij namen dan den steen

weg. En Jesus hief zijne oogen opwaarts en zeide : «Vader ! ik dank U dat gij mij verhoord hebt. Ik wist wel dat gij mij altijd verhoort, maar ik zeide dit om de schare, die daar rondom staat, opdat zij gelooven moge, dat gij mij gezonden hebt. En toen Hij dit gesproken had, riep Hij met luider stemme : Lazarus, kom uit ! En terstond kwam de gestorvene naar buiten, aan handen en voeten met grafdoeken omzwachteld, terwijl zijn aangezicht met een zweetdoek omwonden was. Jesus zeide tot hen : maakt hem los en laat hem heengaan.»

In aanbidding bleven wij neêrgeknield en herhaalden in ons hart : Gij zijt de Christus, de Zoon van den levenden God, die in deze wereld gekomen zijt. Bij het verlaten der grafspelonk wees de drogman ons, zoowel in het graf zelf als in het voorportaal, de plaats waar de Franciscanen eên enkelen keer in het jaar de H. Offerande verrigten, als zij in processie Bethanië bezoeken. Het Evangelie van Joannes (XI) wordt dan door hen ook in de Arabische taal voorgelezen, en de Bethaniërs, ofschoon geen Christenen, verzuimen niet daarbij tegenwoordig te zijn; zij moeten bijzonderen eerbied hebben voor Lazarus.

Eertijds bezocht men te Bethanië meer dan ééne kerk. Het huis, waar Martha den Heer ontving, en ook dat van Simon den melaatsche, was in eene bidplaats veranderd. Thans kunnen de pelgrims niet anders dan op ruïnen de gedachten houden van de voorregten, die eenmaal aan Bethanië te beurt vielen, en wij kozen daartoe die, welke het huis van Lazarus genoemd wordt. Lang weidde onze blik van hier over den bevalligen omtrek en zocht de verschillende paden, die zoo dikwijls door Jesus bewandeld zijn, tot dat dit zalig uur met eene lezing van hetgeen Maria voor den Verlosser deed besloten werd.

Als de pelgrim van Bethanië naar de stad terugkeert, ver-

langt hij den weg te volgen, dien Jesus nam, toen Hij op den zondag voor zijn lijden langs Betphage zijne intrede deed binnen Jerusalem. In de nabijheid van Bethanië, tusschen dit plaatsje en de stad, aan de oostelijke helling des bergs lag Betphage. Van hier zond de Verlosser twee zijner leerlingen om het veulen der ezelin, waarop Hij zijnen intogt in de stad doen wilde: «Zie uw Koning komt tot u zachtmoedig, zittende op eene ezelin, en het veulen, het jong eener jukdragende.» Er zijn helaas geene overblijfselen meer van Betphage (het vijgenhuis), maar de vijgenboomen groeijen nog welig langs dezen weg, waar eenmaal een onvruchtbare boom door den Verlosser gevloekt werd, en nog vindt men gemakkelijk het punt, waar de weg, die naar Jerusalem leidt, den in de H. Schriftuur vermelden tweesprong vormt, bij welken het veulen door de Apostelen werd losgemaakt. Wij kozen den zuidelijken arm dezer wegscheiding, die immers ook door den Verlosser moet gehouden zijn, en zoo bereikten wij weldra over den Olijfberg het Cedrons-dal en de stad.

Bij onze tehuiskomst werden wij op eene zonderlinge wijze verrast: er was bezoek. Een Arabier, tijdens onze afwezigheid in mijne kamer geslopen, wenschte zeker eens te weten, wat door een Europeaan zooal onder de reisbenoodigdheden gerekend wordt; mijn boedel was althans door hem geheel ontpakt, en de inspectie reeds begonnen. Al meermalen ondervonden wij, dat het regt van gemeenzaamheid bij die lieden verder strekt dan bij ons, doch deze man kon zich wel iets meer hebben veroorloofd, dan gebruikelijk was. Wij wilden echter niet te voorbarig zijn, maar zonder aanmerking te maken over zijne zonderlinge handelwijs de ont-knooping afwachten. Zijne verlegenheid werd zichtbaar. Tot zijn geluk kwam weldra de overste der zusters binnen, en nu vloog hij haar, als een kind, onder het geroep van: ik zal het niet weër doen! te gemoet. Toen wij de zaak

hadden uitgelegd, gaf de zuster hem eene Arabische vermaning en, naar zijne gebaarden te oordeelen, was zijn berouw zeer groot. De goede man had zich overigens niets toegeëigend, en het incident had dus geen verder gevolg. Wij gingen iets gebruiken, want de drogman werd nog verwacht om de excursie rondom de stad voort te zetten.

De Damascus-poort in den noordermuur, ongetwijfeld de schoonste der poorten van Jerusalem, was weldra bereikt. Wij gingen haar uit om den Bezetha te bezoeken, die, vroeger door den derden muur ingesloten, nu door inkorting van den muur buiten de stad gelegen is. Men wees ons de merkwaardige plek, waar Godfried van Bouillon, de bevrijder van het heilige Land, het eerst zijne brug op de muren deed nedervallen en over de lijken der Muselmannen Jerusalem binnenvloog.

Eene plaats, die niet minder de aandacht der pelgrims trekken moest, ligt daar iets noordelijker. Het is eene reusachtige grot, wier omstreeks tien ellen hoog gewelf door rotspijlers gedragen wordt: de overlevering noemt haar de Jeremias-grot. Om deze belangrijke rotswoning te kunnen bezoeken, moesten wij ons aanmelden bij een Muselman, die er de bewaarder of eigenaar van is en er zijne woning bij gebouwd heeft. Wij vonden aan den ingang een Turkschen priester, die zich met de voorbereiding tot het gebed bezig hield, doch zijne wasschingen een oogenblik onderbrak, om ons een vriendelijk woord toe te spreken. Men liet ons vervolgens alleen: wij hielden de gedachtenis van den profeet van Anathoth, die na langen tijd te vergeefs Israël's volk tot boete vermaand te hebben, eindelijk de schrikkelijke ramp moest voorspellen, welke over de stad komen zou. Zijn loon was de kerker: men wierp hem in eenen put, en hij, die bad en ijverde voor het behoud zijns volks, werd gerekend als een vijand van Jerusalem. Toen Gods woord vervuld,

de stad verwoest en Israël in gevangenschap was weggevoerd, zat de profeet weenend bij de gesloopte muren en de puinen des heiligdoms, en weêrgalmden de wanden dezer grot van zijne treurzangen. Wij waren bij het verlaten der grot te zeer aangedaan om onze aandacht te schenken aan hetgeen ons de Turksche wachter verhalen wilde van eenen Santon die hier ligt begraven, doch lieten ons den put van Melchias wijzen, waarin Jeremias eenmaal geworpen werd.

Noordwaarts opgaande kwamen wij dadelijk op den Bezetha; het is thans een steenveld met olijfboomen beplant. Een gedeelte van het Turksche garnizoen werd op de oude legerplaats der kruisvaarders in den wapenhandel geoefend, enkele soldaten waren bij de stad in tenten gekampeerd.

Omstreeks een kwartier ten Noorden van de Jeremiasgrot, waar de muur van Herodes Agrippa vroeger den Bezetha omsloot, liggen de graven der koningen, die reeds ten tijde van Flavius Josephus, de koninklijke grotten genoemd werden. Wij vonden een langwerpige vierkanten voorhof, die van hooge rotswanden omgeven is. Eene bredere opening, die echter door het puin grootendeels verstopt is, bragt de pelgrims in den tweeden voorhof, een in de rots gehouwen vierkant van omstreeks 30 bij 25 el. De poort, welke van hier tot de rotskamers leidt, is met kunstvol snijwerk van vruchten, bloemen en loof bewerkt, doch de ingang zelf is thans zeer moeilijk. Ik voor mij ten minste, nog altijd de gevolgen mijner ongesteldheid een weinig gevoelend, kon de kruipende wandeling niet wel verder dan tot de eerste kamer voortzetten, en moest, ofschoon nu nog nieuwsgieriger geworden dan ik vroeger was, den terugtogt aannemen. Maar mijne vrienden moediger dan ik, gingen dieper voort. Men verhaalde mij ondertusschen dat sommige barbaarsche archeologen zich in het sloopen of verbrijzelen der aanwezige kunstwerken zoo ijverig toonen, dat men weldra daarbinnen

niet anders dan eenige verminkte overblijfselen aantreffen zal. Welke nu de bestemming dezer wereldberoemde graven geweest is, zal misschien nooit worden uitgemaakt. In weerwil der laatste beweringen van een Franschen schrijver komt men overeen, dat zij niet als rustplaats van Juda's koningen kunnen gediend hebben.

De drogman wees ons nu de merkwaardige hoogte, die onder den naam van Scopos of Sapha (uitkijk) bekend is en aan een der schoone bladzijden uit Israëls geschiedenis herinnert. - Toen Alexander de Grootte Darius verslagen had, trok hij naar Syrië, veroverde Damascus en Sidon, belegerde Tyrus en eischte alsdan gebiedend hulp van Jerusalem. Maar de Joden hadden aan Darius bij eede beloofd, dat zij nooit de wapenen tegen hem zouden opnemen; de Hoogepriester weigerde alzoo de gevraagde hulp, en beval de zaak aan God, uit eerbied voor wiens Naam het eenmaal gegeven woord werd gehouden. Daar rukt intusschen Alexander met zijne gansche legermagt van Tyrus tegen Jerusalem op. Niets wederstaat den overwinnaar, tegen wien de aarde den mond niet openen durfde; reeds is hij in de nabijheid der stad, die niet eens bedacht schijnt op tegenstand: een enkel woord van Alexander, en Jerusalem is niet meer! Ontzettend oogenblik voor de Joden, als men op «Sapha» het leger zag halt houden! toen immers werd zeker het bevel om niets te sparen afgekondigd. En toch bleef in Jerusalem alles kalm. Wie in deze oogenblikken door een der poorten, die alle geopend waren, de stad binnen kwam, kon niet vermoeden, dat er een vijand in den omtrek was. De straten hadden een feestelijk aanzien, de grond was met bloemen bestrooid, en onder het volk heerschte eene stemming, alsof het een dier feesten ging vieren, wier weërگا men niet vindt buiten Jerusalem. En inderdaad het zou weldra feest zijn voor Israël, want de hoogepriester Jaddus, wien de Heer in eene

verschijning bescherming had toegezegd, was reeds in optocht met de priesterschaar. Hij was met den hemelsblauwen Ephod gekleed, droeg de tiare met de gouden plaat, waarop Jehovah's naam geschreven stond, en ging zoo den verschrikkelijken overwinnaar tegemoet tot aan Sapha. Een oogenblik daarna lag Alexander neêrgeknield voor den God van Israël, en hij, die gekomen was om Jerusalem te verwoesten, ging mede opwaarts naar den tempel, bragt er aan den levenden God zijne offers en betoonde zijne gunsten aan het verbaasde volk.

Ware Jerusalem getrouw gebleven aan God, geen andere dan aangename herinneringen zouden verbonden zijn aan dit noordwestelijk gedeelte; nu helaas! moesten wij er wel aan denken, dat ook de uitvoerders van het vonnis, 't welk de Verlosser over de stad uitsprak, dat ook de Romeinen hier hunne legerplaats hebben opgeslagen.

Wij bezochten nog weêr den westelijken omtrek der stad en kwamen eindelijk op den berg, die aan de zuidzijde door het Hinnomsdal van haar gescheiden is en de berg des «boozen raads» genoemd wordt. Hier stond vroeger het landhuis van Caïphas.

De H. Schriftuur vermeldt, dat velen uit de Joden, die tot Maria en Martha waren gekomen en het wonder gezien hadden, dat Jesus verrigt had, in Hem geloofden; maar sommigen van hen gingen tot de Phariseërs en verhaalden hun, wat Jesus gedaan had. En nu vergaderden de Opperpriesters en Phariseërs den raad en zeiden: wat moeten wij doen, want deze mensch doet vele teekenen. Als wij hem zóó laten begaan, zullen allen in hem gelooven, en de Romeinen zullen komen en onze plaats en ons volk nemen. De plek, waar wij ons bevinden, was eenmaal getuige van de vergadering, waarin het voorstel om den Verlosser voor het Staatsbelang op te offeren door den Hoogepriester gedaan

werd. De gevoelens van het Sanhedrin liepen uiteen, maar Caïphas nam het woord op en zeide: «Gij weet niets, en gij bedenkt niet, dat het u nuttig is, dat één mensch sterve voor het volk en niet de gansche natie te gronde ga.» Het is opmerkelijk dat te dezer zelfde plaats voor het eerst Romeinsche legerbenden voor de schuldige stad verschenen zijn.

Een weinig van hier ligt de plek gronds, door wier geschiedenis de boosheid van Jesus' vijanden volkomen is gebleken. De rampzalige Judas kreeg berouw en bragt de dertig zilverlingen aan de overpriesters en ouderlingen terug: «ik heb gezondigd door onschuldig bloed over te leveren,» verklaarde hij openlijk. «Wat gaat ons dat aan? Gij moogt toezien,» dat is uwe zaak, was hun antwoord. En toen de verrader de zilverlingen in den tempel geworpen had en vertrokken was, kochten zij daarvoor den akker, des pottenbakkers tot eene begraafplaats voor vreemdelingen. Die bloedakker is nog bekend. Wij bezochten hem en herinnerden ons, dat de vijanden van Jesus, zonder er aan te denken, door dat gansche werk der ongerechtigheid getuigenis aflegden van onzen Verlosser, immers wat door den profeet voorspeld was hielpen vervullen: «Zij hebben hem op den prijs van dertig zilverlingen gesteld en dien prijs tot den akker van een pottenbakker gegeven.»

De drogman waarschuwt ons, dat wij ons haasten moeten om naar de stad terug te keeren. Als of Jerusalem in staat van beleg verkeerde, sluit men hare poorten met het ondergaan der zon. Eene andere poortsluiting heeft bovendien iederen vrijdag plaats van elf tot twaalf ure, den tijd des algemeenen gebeds voor de Muselmannen. Men wil dit gebruik in verband brengen met de volksoverlevering der Turken, dat als de «ongeloovigen» (de Christenen) nog eenmaal de heilige Stad moeten bemagtigen, zulks op een vrijdag tusschen elf en twaalf ure geschieden zal.

BETHLEHEM VAN DE NOORDZIJDE

XVIII.

UITSTAP NAAR BETHLEHEM EN ST. JAN.

19 NOVEMBER, ZATURDAG.

Schoone dag voor de pelgrims, als zij met de herdërs zeggen kunnen: laat ons naar Bethlehem gaan. Dien naam van Davids stad heeft men ons van jongs af aan met teederheid leeren beminnen: de velden van Bethlehem, de stal! wie heeft niet verlangd ze te mogen aanschouwen? Wij zullen nog heden onze wenschen vervuld zien. Bethlehem ligt slechts een paar uren van Jerusalem.

Wij houden den gewonen weg en gaan dus de Jaffapoort uit, door de bergvlakte van Raphaïm, de reuzenvallei. Aan een lusthof was eertijds deze bergvlakte gelijk; doch er is niets anders van overgebleven, dan een enkele olijfboom en hier of daar een weinig korenveld. In het voorjaar tooit zich de steenachtige grond nog met de «leliën des velds,» nu vinden wij er slechts de kleine doornen, waarvan waarschijnlijk de Kroon des Verlossers gevlochten werd. De weg is een der beste van het land, en zeker een der dierbaarste. Het beeld van David rees al dadelijk op voor onzen geest, want hier verbrak hij den overmoed der Philistijnen, en streed God zichtbaar voor hem.

Onze leidsman trok een oogenblik daarna onze gedachten van dien koning af en wees ons een weinig ter zijde van

den weg den zoogenaamden Simeon's toren: het zijn ruïnen met een put. Er was te Jerusalem een man, Simeon de regtvaardige, die van den H. Geest eene openbaring had ontvangen, dat hij niet sterven zou, voor dat hij den Gezalfde des Heeren had aanschouwd. Hij kwam door den Geest in den tempel, toen de Ouders het kind Jesus binnen bragten. En toen hij het kind in zijne armen ontvangen had, herkende hij dengene, die tot val en opstanding van velen gesteld was, en profeteerde het lijden des Heeren, dat als een zwaard door de ziel der Moeder gaan zou. Waarom zouden wij niet gaarne eenige oogenblikken vertoefd hebben bij deze puinen, welke men ons aanwees als de ruïne der woning van dien regtvaardigen man?

Wij lieten ons vervolgens eene allerschoonste legende verhalen, die de godvruchtige meening der geloovigen hier aan zekere plek verbonden heeft; het was ongeveer een uur van de stad. «Eens kwamen langs dezen weg Joseph en de Moeder met haar goddelijk Kind, zij gingen het voorstellen aan den Heer, zoo als in de wet des Heeren geschreven staat. Toen zij nu hier gekomen waren ter halverwege van Jerusalem, verlangde de Moeder een weinig te rusten onder eenen terpentijnboom. Zij ging dan nederzitten met haar Kind. Doch ziet, naauwelijks had zij zich nedergezet, of de boom boog zich neder en spreidde zijne takken beschermend uit over haar en het Kind.» Langen tijd wees men den boom, alle pelgrims kusten hem; in de vorige eeuw werd hij door een Arabier verbrand.

Slechts enkele schreden is men hier verwijderd van de bron, die de put der drie Koningen genoemd wordt en waarbij eertijds eene kerk met klooster gevonden werd. Toen de Wijzen uit het Oosten te Jerusalem hadden vernomen, dat Bethlehem de geboorteplaats van den nieuwen Koning moest zijn, verlieten zij Herodes, en trokken langs dezen zelfden

weg, die altijd een der groote wegen geweest is, naar David's stad. Het moet hun gevoel wel smartelijk hebben aangedaan, dat hun om het kind te zoeken geen verdere hulp geboden werd. Maar niet te vergeefs hebben wij het geloof der eerstelingen uit het Heidendom beproefd gezien; God zelf zond hun zijn geleide toe op den weg van Bethlehem. »De ster, die zij in het Oosten gezien hadden, verscheen hun weder en ging hen vooruit.» Dat geluk moet hun, volgens de overlevering, op deze plaats zijn te beurt gevallen. Enkele Christenen van Bethlehem, die ons achtervolgd waren, deden hier met de pelgrims hun gebed. »Wij zijn Bethlehemiten, zeiden zij, er wonen vele Christenen in onze stad, gij zult daar goed zijn.» Wij toefden iets langer.

Een Grieksch klooster schitterde ons toe als een paleis, dat op eene schoone hoogte gelegen is, doch toen wij er bij kwamen, geleet het eene gevangenis. De kleinste ruïne van den ouden tijd heeft gewoonlijk nog iets bevalligs, maar die steenmassa's van later dagen zijn bijkans alle hinderlijk voor het gezigt. Als Elias vlugten moest voor de gramschap van Jezabel, die hem den dood had gezworen, kwam hij in deze streek en bad, dat God hem mogt wegnemen om de boosheid van Israël. Maar toen hij zich op de rots had nedergelegd en sliep, werd hij door een Engel gewekt, gespijst en gedrenkt, omdat hem nog een langen weg te maken overbleef. De Grieken hebben aan dien profeet dit klooster toegewijd.

De pelgrims bevonden zich hier op het hoogst merkwaardig punt, van waar duizenden en duizenden in verrukking voor de eerste maal Bethlehem begroet hebben. Daar zien wij reeds de kerk, die zich verheft op de plaats, waar het Kind geboren werd; men onderscheidt haar gemakkelijk van ieder ander gebouw. Wij begroetten uit gansch onze ziel den grond, om welken nog weêr te bezoeken wij op

nieuw moeilijkheden en gevaar zouden willen trotseren. De religieus, die ons vergezelde, liet ons, gelijk wij verlangden, geheel aan onze gedachten over. Toen wij onzen wensch te kennen gaven om voort te gaan, deed men ons nog eens terugzien naar de kanten, van welke wij waren uitgegaan: de drie belangrijkste plaatsen der wereld over-schouwt hier de pelgrim: Bethlehem, Calvarië met het H. Graf, den Olijfberg.

Zoodra wij nu een klein half uur verder waren voortge-reden, keerden wij ons ter rechterzijde af van den weg, want daar ligt een monument voor alle volken eerbiedwaar-dig. Toen de aartsvader Jacob zijn einde genaderd was, dacht hij nog aan de smartvolle beproeving, die hem op dezen weg was overkomen. Hier stierf zijn beminde huis-vrouw Rachel, nadat zij aan Benjamin het leven had ge-schonken. «Zij stierf,» zoo verhaalt Jacob aan zijnen geliefden Joseph, «op de reis, toen ik van Mesopotamië in het land van Ephrata kwam, en ik begroef haar langs den weg van Ephrata, dat Bethlehem genoemd wordt.» Pater de Géramb heeft zich vergist als hij zegt, dat de Schriftuur enkel van den dood en de begrafenis van Rachel melding gemaakt heeft. Moses zegt ons wel uitdrukkelijk, (Schepp. XXXV) dat Jacob een gedenkteeken stelde op haar graf, zoo als toen nog gezien werd. Zulk eene eerbiedwaardige plek is bij de Joden nooit in vergetelheid geraakt. Ten tijde van Hierony-mus bestond er geen twijfel over de echtheid van dit graf, alle latere schrijvers spreken er van, en ook nu nemen Christenen, Joden en Muselmannen, allen de echtheid daarvan aan. Eertijds hadden de Christenen hier eene schoone graf-kapel opgericht; later bouwden de Turken er eene kleine moskee, die door een Santon bewaard werd; nu zijn, door tusschenkomst van den heer Montefiore, de Joden in het be-zit daarvan getreden, zij gaan er de voorspraak van hunne

stammoeder verzoeken, en trekken er vooral in deze maand ter bedevaart heen. « Eene stem is in Rama gehoord, » zegt de profeet Jeremias, » geweest en veel gekerm: Rachel be-weende hare kinderen, en wilde niet vertroost worden, omdat zij niet meer zijn. » Dit zijn de hoogten waarop dit woord van den profeet is vervuld geworden, niet alleen toen de kinderen Israëls er te zamen vergaderden om naar Egypte te vlugten, maar ook bijzonder, zooals de evangelist verklaart, door den kindermoord, dien Herodes te Bethlehem en binnen hare landpalen pleegde.

Wij naderden de gezegende stad. » En gij Bethlehem zijt geenzins de minste onder de hoofdsteden van Juda, want uit u zal de vorst uitgaan, die mijn volk Israël besturen moet. » De inwoners wisselden met ons een vriendelijken groet, en wij begaven ons dadelijk naar het voorname Heiligdom. De geleider kende onze bedoeling, in stilte volgden wij hem. In den grotstal gekomen, knielde hij neer en wees ons een weinig vooruit; wij gingen iets verder, maar wierpen ons weldra op den heiligen grond neder, want wij hadden de stem van den religieus gehoord: » Hier werd Jesus Christus uit de H. Maagd Maria geboren. » .... » Glorie zij God in den allerhoogste, en vrede op aarde den menschen van goeden wil. » Wij konden slechts antwoorden met tranen van vreugde en dankbaarheid. Men liet ons hier een geruimen tijd aan onze overdenkingen over; de religieus begreep teregt, dat wij, eerst bij een nader bezoek, onze aandacht schenken konden aan de andere merkwaardige plaatsen, die met het heiligdom vereenigd zijn.

Dewijl er geen pelgrimshuis bestaat te Bethlehem, konden wij niet anders dan in het klooster zelf ons verblijf nemen; daartoe had men ons te Jerusalem van eene soort van toegangsbiljet voorzien. Naauwelijks was dit vertoond, of men schonk ons met de andere pelgrims het burgerregt, en wij

konden, na een enkel onvermijdelijk bezoek, onze kamers betrekken. Toen de nacht zich reeds in het midden van zijnen loop bevond en de geheele kommunitieit in diepe rust lag, zaten wij nog altijd in zoete overdenking verdiept: hier werd ons Christus geboren..... Glorie zij God in den allerhoogste en vrede op aarde den menschen van goeden wil!

20 NOVEMBER, ZONDAG.

Wij droegen heden de H. Offerande op in het Heiligdom, een paar schreden van de plek, waar het Kind, in doeken gewonden, in de krib gelegd werd. Het was nog zeer vroeg, maar de herders van Bethlehem waren reeds in aanbidding neêrgeknield. Na de dankzegging werden de heilige plaatsen meer in het bijzonder door ons beschouwd.

Toen Joseph met Maria uit de stad Nazareth te Bethlehem kwam om zich te laten opschrijven, was er uithoofde van den toevloed der vreemdelingen voor hen geen plaats in de herberg, en moesten zij dus in een stal hunnen intrek nemen. Zulk een stal was echter niet hetgeen bij ons de stal eener herberg is. Het was eene dier grotten, gelijk men er vele vindt in dit land, die als stallen worden gebruikt, en ook nu nog dikwijls aan den herder, of reiziger eene schuilplaats aanbieden. In zulk een grotstal moest Maria eene schuilplaats zoeken; zij was er ten minste beschut tegen de nachtelijke koude van het jaargetij. De plaats der Geboorte is dus eene grot, gelijk zij altijd door de oudste schrijvers genoemd is. En als met sommige schrijvers van lateren tijd ook Ritter in zijne «Erdkunde» het waagt te beweren, dat de oudste schrijvers, die hij bij name opgeeft, van de grot te Bethlehem geen melding gemaakt hebben, dan begaat hij eene dwaling, die van zijn standpunt onvergeeflijk is. Hem, die het bijgeloof der pelgrims bespot, moest het bekend zijn,

dat juist de schrijvers, die hij aanhaalt, slechts één uitgezonderd, van de geboorte-grot hebben gesproken. De H. Justinus, die in Palestina geboren was en in de tweede eeuw den marteldood onderging, schrijft, (dial. c. Tryph. 78) dat Joseph, in Bethlehem geene plaats om te verblijven gevonden hebbende, *in eene grot* ging, zeer nabij het dorp, en dat, toen zij zich daarin bevonden, Maria den Christus aan de wereld schonk en Hem neêrlegde in eene krib. Origenes, die in het begin van de derde eeuw in Palestina woonde, schrijft (contra Celsum I, 51) dat men te Bethlehem *de grot* aanwees, waarin de Christus is geboren; dat die plaats zeer vermaard en haar faam tot onder de ongeloofigen verbreid was. De H. Epiphanius (Haer. 20) noemt de plaats der geboorte *eene spelonk*. In de vierde eeuw schrijft Eusebius, bisschop van Caesarea en Palestina (vita Constant. III, 41, 43), dat Helena naar Palestina trok om de afgodsbeelden, die den Calvarie-berg, het heilig Graf en *de grot* der geboorte bezoe-delden, omver te werpen en tempels over deze heiligdommen te bouwen. De geschiedschrijver Socrates, die omstreeks het jaar 380 geboren werd, vermeldt evenzeer, (Hist. Eccl. I, 13) dat Helena de kerk van Bethlehem bouwde op *de grot* zelve, waar Christus naar het vleesch geboren is. In de vijfde eeuw noemt de H. Hieronymus (Epitaph. Paulae) Helena's kerk te Bethlehem de kerk van de *spelonk* des Verlossers. Procopius, de beroemde Grieksche geschiedschrijver, die geboren werd in het begin der zesde eeuw, meldt ons (de aedific. Justiniani lib. V, CIX) dat Justiniaan, die vele kerken in het Heilige Land bouwde en die van Bethlehem herstelde, ook een klooster deed bouwen bij de *geboorte-grot*. Wij zouden hierbij eene reeks van schrijvers uit lateren tijd kunnen voegen, doch de aangehaalde getuigenissen zullen voor ons, eenvoudige pelgrims, wel een voldoende antwoord zijn op Ritter's valsche beweringen en onwaardige spotternij.

De heilige grot, waarin de Verlosser geboren werd, bevindt zich onder de transsept der Basiliëk, men kan er in afdalen langs twee marmeren trappen, de een van 13, de andere van 16 treden, ter wederzijde van den ingang des altaarkoors gesteld. Als men langs den een of den anderen dezer trappen afdaald, komt men aan het oosteinde in de grot. Men moet nogtans opmerken, dat geen dezer beide toegangen van den tijd des Verlossers zijn; ze zijn later gemaakt, terwijl de oude toegang in den zijwand der grot veiligheidshalve is dicht gemetseld. De rigting der grot is van het Oosten naar het Westen, zij heeft eene lengte van 38 bij eene breedte van 12 voet, haar gewelf zal niet hooger dan 9 voet zijn. De plek, waar iedereen zich met diepe ontroering op den grond nederwerpt, is aan het oosteinde des heiligdoms: daar is het altaar van de geboorte des Heeren, daar leest men in eene zilveren ster op den marmergrond:

HIC DE VIRGINE MARIA JESUS CHRISTUS NATUS EST.

HIER IS JESUS CHRISTUS UIT DE MAAGD MARIA GEBOREN.

«En zij baarde haren eerstgeboren Zoon, en wond Hem in doeken, en legde Hem neder in eene krib,» zoo is het verhaal van den evangelist. «Gij zult,» sprak de Engel tot de herders, «een kind vinden, in doeken gewonden en liggende in eene krib». Een weinig zuidwaarts van het geboortealtaar, voorbij eene zuil die het gewelf steunt, vindt men, een paar treden beneden den beganen grond eene rots holte: hier stond de kribbe, waarin het goddelijk Kind door de Moeder werd neêrgelegd. Men weet, dat de krib zelve naar Rome is overgebracht, en daar in de kerk «Santa Maria Maggiore» vereerd wordt. Tegenover de plaats der krib staat een altaar, aan de gedachtenis van de aanbedding der Wijzen gewijd en daarom het driekoningen altaar genoemd. De overlevering houdt, dat Maria met haar Kind zich nog altijd in den stal bevond, toen de Wijzen uit het Oosten waren

gekomen om te aanbidden. De heilige Evangelist Mattheus, de komst der Wijzen te Bethlehem meldend, zegt, dat de ster hen voorging, totdat zij kwam en stil stond boven de plaats, waar het kind was, en dat de Wijzen toen het huis ingingen en het Kind met Maria zijne Moeder vonden. Welk was dat huis, waarvan hier melding gemaakt wordt? Heeft Joseph welligt na de geboorte des Verlossers een huisje gevonden, waar hij zijn intrek met de Moeder en het Kind nemen kon? Dit denken althans Eusebius en anderen met hem. Vele kerkvaders nogtans meenen, met den H. Justinus, dat de evangelist op deze plaats door het woord *huis* enkel *den grotstal* wilde aanduiden, die voor het oogenblik nog het verblijf en dus om zoo te spreken een huis voor de heilige Familie was. Opmerkelijk kwam het ons voor, ook nu nog, eenige holen bij Jerusalem, die door Arabieren betrokken waren, eenvoudig met den naam van *huizen* te hooren bestempelen.

De godsvrucht der geloovigen heeft het huis des nieuwgeboren Konings op eene bijzondere wijze versierd: marmere platen bedekken vloer en wanden, rondom zijn kostbare zijden behangsels aangebragt, terwijl boven de altaren de Geboorte en aanbidding der Wijzen door waardige schilderstukken worden voorgesteld. Een groot getal zilveren lampen verlichten bij voortdoring het heiligdom.

Wij gingen zitten op eene steenen bank, die naast de plaats der kribbe gesteld is; de religieus, die ons vergezelde, bleef in aanbidding neêrgeknield, doch moest ons eindelijk wel herinneren, dat de tijd verliep, en wij nog andere merkwaardige plaatsen behoorden te bezoeken. Deze zijn door eene uithakking der rots met het voorname heiligdom in verbinding gebragt, zoodat de geboorte-grot behalve den reeds vermelden dubbelen toegang aan de oostzijde, nog een anderen heeft in den westelijken wand.

Men leidde ons langs dezen kant uit. De gang, die zich daar voor ons in westelijke rigting opende, wendde zich weldra noordwaarts heen. Toen wij ongeveer 40 ellen waren voortgegaan, wees men ons aan de rechterhand een altaar, ter eere van den voedstervader des Verlossers opgericht: een paar stappen verder, waarbij we tevens twee trappen afdaalden, kwamen wij voor het altaar, waaraan de gedachtenis der onschuldige kinderen is verbonden. Van hier keert zich de hoofdgang klimmend naar het Oosten heen, doch wij volgden een anderen smalle gang, die naar het Westen loopt, en kwamen zoo, langs het graf van Eusebius, in de grafkamer van den H. Hieronymus, de H. Paula en hare dochter Eustochium.

Tot de edele vrouwen van Rome, die in de vierde eeuw de wereld verlieten, om eene schuilplaats te zoeken bij de nederige krib, behooren Paula en Eustochium. Zij leefden hier, allerlei goede werken beoefenend, in de kloosters door haar gesticht, en vonden eene laatste rustplaats in hetzelfde graf nabij de geboortegrot. Een oud schilderij stelt beiden voor; moeder en dochter gelijken elkander in gestalte en gelaatstrekken, zoo als zij elkander geleken in heiligheid; beter afbeelding kon van haar niet gegeven worden. Het graf van den H. Hieronymus is hier nabij: zijn kostbaar overschot rustte er, tot dat het later naar Rome werd overgebracht: een weinig verder noordwaarts ligt zijne kapel.

Acht en dertig jaren bragt hier de geleerde Kerkvader in rusteloozen arbeid en in de gestrengste boetvaardigheid door; hier voltooide hij ook, op last van paus Damasus, de verbeterde uitgave der H. Schriftuur, die door de kerk is aangenomen, en wist dan nog den tijd te vinden, om voor het heil van anderen te werken. Men kan zelfs de plaats nog aanwijzen, waar de groote man zich met de onderrigting der kinderen bezig hield. Toen wij deze eerbiedwaardige plaat-

sen verlieten, moesten wij op onzen weg terugkeeren tot aan het altaar der onschuldige kinderen. Van daar bragt ons de klimmende hoofdgang in de kleine parochiekerk der Franciscanen, die ter eere van de H. Catharina is ingewijd. Wij bleven er eenige oogenblikken, in aanbidding voor het Allerheiligste, neêrgeknield en gingen vervolgens een bezoek brengen aan de groote Basiliek.

Niet minder dan Calvarië werd de grot der geboorte van den beginne af door de Christenen vereerd, en vandaar dat de vijand des Christendoms, keizer Adriaan, toen hij Jerusalem's heiligdommen door zijne afgodsbeelden had bezoedeld, ook te Bethlehem het afgodsbeeld van Adonis over de heilige Plaats deed oprigten. Ook Bethlehem moest, volgens zijn plan, in vergetelheid gebragt worden. Wat echter te Jerusalem gebeurde, vond evenzeer hier plaats; behalve toch dat de diep gegriefde Christenen nu nog meer hunne aandacht vestigden op het heiligdom, werd bovendien de afgodstempel zelf, zoo noodig, een nieuw bewijs voor de echtheid van de grot, tot dat in het begin der vierde eeuw op bevel van Konstantijn, ter plaatse waar de Verlosser is geboren, de kerk der H. Maagd gebouwd werd, de schoone Basiliek, die bij alle verwoestingen des heiligen Lands bewaard is gebleven, en in weerwil van de herstellingen, die zij in den loop der eeuwen moest ondergaan, hare zuiverheid van stijl meer dan eenig ander gebouw behouden heeft.

Zij is opgetrokken in den vorm van een latijnsch kruis en heeft het altaarkoor in het Oosten. Het indrukwekkende middenschip met vier beuken wordt gevormd door zware monolithische marmeren zuilen, die (de muurpijlers niet meêgeteld) in vier rijen staan. Het geheel heeft zonder het portaal eene lengte van 60, bij eene breedte van 28 el; terwijl de transsept in de lengte 38 ellen meet. De houten kap is zoo als van den beginne af zichtbaar, doch bij eene

herstelling in de 15^e eeuw, is het Cederhout door eene andere houtsoort vervangen. Te oordeelen naar hetgeen nu nog, niet slechts in het hoofdschip, maar ook in de transept en het altaarkoor door ons kan worden opgemerkt, moet het eene pracht van Mozaïk-schildering geweest zijn door de gansche Basiliek, en moet het waar zijn, wat Edrisi in de twaalfde eeuw schreef, dat geene Kerk in rijkdom van decoratie met die van Bethlehem kon vergeleken worden.

Maar dat prachtvol eerbiedwaardig gebouw, voor welks luister de gansche Christenheid heeft geijverd, staat daar nu grootendeels verlaten, ontheiligd! Een muur scheidt het gansche schip met zijne vier beuken van de transept af, en terwijl alleen de dwarsbeuk met het Koor als kerk door de Grieken is ingenomen, blijft het prachtige Ruim ongebruikt, of dient tot bazaar, soms tot beestenstal! Niet eens wordt het den Latijnen, wier kerkje veel te klein is voor hunne gemeente, vergund van dit verwaarloosd gedeelte der Basiliek gebruik te maken. Maar wien behoort dan het eerwaardige gebouw? De Latijnen zijn eigenaars. Doch hier baat geen regt van eigendom, zoo het niet door Europa gehandhaafd wordt, te minder wijl Rusland, om de Franken te verdrijven, eenen invloed uitoefent waaraan hier niets wederstaat, den invloed van het geld: en zoo wordt ons, nu het een, dan het ander heiligdom door Grieken en Russen ontnomen.

Na het bezoek van deze heilige plaatsen, begon de wandeling. «Er waren, zegt de H. Schriftuur, herders in dezelfde landstreek wakende en de nachtwake houdende over hunne kudde.» In geen land hebben wij zoo talrijke kudden gezien als in Palestina: de omstreken van Bethlehem leveren ook voor het vee voeder in overvloed. Er was een paar weken slechts vóór onze komst een goede regen in den omtrek gevallen, en reeds schoot het gras op de hoogten krachtig uit. David bragt zijne jeugd in deze velden en op deze hoogten

door; hij weidde er de schapen, toen Samuël, om hem tot Koning te zalven, door God gezonden werd; ook na zijne zalving keerde hij er tot de kudden terug; hij kwam van zijne schapen, toen hij den reus Goliath overwon en de schande van Israël wegnam. Wij begeven ons naar die velden, waar hij gezongen heeft ter eere van *HEM*, die komen moest, en waar de Engelen, toen Hij was gekomen, Zijne geboorte aan de herders hebben bekend gemaakt.

Een goed kwartier oostwaarts van Bethlehem ligt een dorpje, welks voorkomen den vreemden reiziger misschien vrees zou kunnen inboezemen. Doch de naam dien het draagt, doet alle bekommering verdwijnen: het dorp der herders, meenden wij, kon misschien wel arm, maar zeker niet gevaarlijk zijn. Men houdt algemeen, dat zij die het eerst door de Engelen tot de Kribbe zijn geroepen, bewoners waren van deze plaats: zij zullen zeker niet armer dan de tegenwoordige bewoners geweest zijn.

Wij hadden dezen togt te voet aangevangen, hier echter zouden ons de paarden door den moeker worden aangebragt. Men liet ons intusschen wachten. De gids werd ontevreden en begon te zeggen, dat het misschien wel een ijdel wachten worden kon; en wij besloten dus met eenige bekorting der excursie de begonnen wandeling te voet voort te zetten. Doch daar kwam in de verte een moeker, die wel de onze wezen kon, want hij hield een paar paarden bij dé hand. Toen hij wat nader kwam, herkenden wij hem gemakkelijk, bij was het zelf; doch niemand onzer meende zijne oogen te mogen vertrouwen, tot dat er niet meer te twifelen viel: de paarden waren er, maar ongezadeld, zoo als zij op stal gestaan hadden. Wij vroegen natuurlijk, wat de beteekenis van zulk eene vreemde vertooning moest wezen, doch de moeker verantwoordde zich op eene voldoende wijs: de zadels en hoofdstellen, zeide hij, waren nergens te vinden: nu was

hij evenwel gekomen, omdat het naar zijn inzien beter was een ongezadeld, dan geen paard te hebben; wij moesten hem evenwel tot ons leedwezen betuigen, dat wij zóó geen gebruik van de paarden konden maken.

De gids was boos en beloofde, dat hij die onbeschaafde moekers van Bethlehem wel zou doen boeten voor hunne verregaande onoplettendheid; de zadels lagen immers voor de hand enz. Wij lieten den moeder terugkeeren, en vervolgden onzen weg, minder ontevreden dan vrolijk over deze ontmoeting, en trachtten den ijver van den gids een weinig te matigen; doch daar was niets aan te doen, hij achtte zich verplicht er toe bij te dragen, dat men ten minste in het vervolg oplettender voor de pelgrims werd: eindelijk verkregen wij dan toch, dat er vooreerst van de zaak niet meer zou gesproken worden, en zoo maakten wij eene alleraangenaamste wandeling.

Een weinig nader bij Bethlehem wachtte ons een van die aandoeningen, welke men hier alleen voelen kan. Het dal waar wij ons bevinden, is schoon en vruchtbaar. Ziedaar eene plek, met oude olijfboomen beplant, en door een lagen slecht onderhouden muur afgesloten. Wat zijn die ruïnen, kenbaar overblijfselen van een belangrijken bouw? Het moeten ongetwijfeld de puinen zijn eener eertijds aanzienlijke kerk. Dit is immers het Engelenveld: hier werd de geboorte van den Vredevorst door de Engelen aan de herders bekend gemaakt: «Ziet ik verkondig u groote blijdschap.... dat heden in Davids stad u de Zaligmaker geboren is, die Christus de Heer is.» Hier heeft de gelukkige aarde voor het eerst den lofzang des Hemels gehoord, die haar den vrede aankondigde. «Glorie zij God in den allerhoogste, en op aarde vrede aan de menschen van goeden wil.» Wat is het zoet voor ons, hier dien lofzang te mogen zingen voor God en dien vrede te vragen, dien de wereld niet geven kan! Wij bezochten nu de berg-

grot, waarin de herders zich bevonden, toen hun de blijde boodschap gebragt werd: zij behoort aan de Grieken, doch is helaas zeer verwaarloosd en onzindelijk. Wij verlieten haar dus spoedig, en gingen liever in de open lucht het lied der Engelen voltooijen: wij loven, wij prijzen, wij aanbidden, wij verheerlijken u! het was ons alsof de hemel op nieuw over Bethlehems velden was nedergedaald.

Terwijl wij ons gereed maakten om deze bekoorlijke plaats te verlaten, zagen wij eensklaps op korten afstand een menigte ruiters naderen, zij waren in vollen ren. Het zijn Christenen, zeide ons de gids, zoodra hij hen had opgemerkt, zij komen ter bedevaart naar deze plaats. Ongelukkiglijk stortte een van hen, juist toen zij ons genaderd waren, van het paard, en moesten zij onverwijld naar Bethlehem terugkeeren. Ons wachtten intusschen nóg andere bijbelsche herinneringen. Jacob trok door deze vallei, toen hij op Rachels graf een gedenkteeken had opgerigt. Op onze vraag waar de «toren der kudde» stond, waarbij Jacob zijne tent had opgeslagen, en waaraan zich later de profetie van de komst des Verlossers hechte, wees men ons in de rigting van den zoogenaamden Frankenberg: de juiste plaats aanwijzen kan men misschien niet meer. Doch de vallei zelve kan geen verandering hebben ondergaan. Zij zijn er nog die graanvelden, waaraan de naam van Davids grootvader verbonden is. Boöz, ofschoon zeer vermogend en aanzienlijk, schaamde zich niet de brave en arme aanverwante te erkennen, die hare hoop op hem gevestigd had, en hij nam Ruth als huisvrouw: zijn naam vindt daardoor eene plaats in het geslachtboek des Verlossers, hij werd immers de vader van Obed, wiens zoon de vader van David geweest is. Wij bezochten den akker, die nog altijd het graanveld van Boöz genoemd en met koren bezaaid wordt. Als iemand in den tijd des oogstes dezen akker bezoekt, zal hij achter de maaiers eene arme weduwe

zien, die ter gedachtenis van Ruth en Noëmi de achtergebleven aren leest; want gelijk Boöz zijnen maaijers gelastte, om als ongemerkt een goed getal aren op het veld achter te laten, zoo geschiedt het ook altijd nu nog. Men gaf ons later in het klooster eenige welgevulde aren van dit merkwaardige veld. Ze waren ons niet enkel eene schoone gedachtenis, maar tevens een bewijs, dat het graan van Palestina ook nu niets te wenschen overlaat.

De geheele omtrek van Bethlehem moet zeer rijk in christelijke monumenten geweest zijn, men vindt er vele ruïnen en zal er zeker nog meer vinden, doch de traditie kan aangaande verschillende dier punten wel minder zeker zijn. Men wijst ons intusschen niet ver van de stad eenen puinhoop, waar men wil dat eenmaal een huis van Joseph gevonden werd. Doch onze aandacht werd bijzonder gevestigd op eene schoone grot, waarover eertijds de Kerk van het St. Nicolaas-klooster gebouwd was. Zij wordt door Christenen en Arabieren de melkgrot genoemd. Men meent dat de H. Maria met haren Zuigeling eenigen tijd eene schuilplaats daarin heeft gevonden. Terwijl Joseph, zegt eene legende, vermaand om naar Egypte te vlugten, zich gereed maakte tot de lange en moeilijke reis, zocht Maria met het kind eene schuilplaats in deze grot: de angst had der Moeder het voedsel voor haren Zuigeling benomen. Maar wat de moederlijke vrees haar ontnomen had, schonk Gods kracht haar op deze plaats zoo overvloedig terug, dat de steenrots zelve daarvan ontving en zóó werd geheiligd.

Wat er zijn moge van deze legende, zoowel bij de Turksche en Joodsche, als bij de Christen vrouwen is de devotie voor de melkgrot onveranderlijk; want zij schrijven aan het steenpoeder dezer grot eene bijzondere geneeskracht toe. De moeders, die hare zuigelingen niet kunnen voeden, gebruiken er van en vertrouwen, dat alsdan hare ongesteldheid zal

wijken. Vraagt men haar nu, hoe zij daaraan zulk een vermogen kunnen toeschrijven, dan beroepen zij zich op de ondervinding. Verschillende schrijvers melden, dat sedert eeuwen reeds het steenpoeder dezer grot als voorwerp van devotie door de gansche wereld gezonden werd, gelijk ook het vocht, dat van tijd tot tijd de wanden der rots bedekt. Dit is hetgeen gewoonlijk Mariagrot-melk of soms ook wel door kronijkschrijvers bij verkorting Maria-melk genoemd wordt.

Alvorens de wandeling te besluiten, wilden wij den bornput van Bethlehem zien, wiens geschiedenis ons het edel karakter van David zoo juist geschetst heeft. Het was in de dagen dat de Philistijnen in de reuzenvallei gelegerd waren, en hunne voorhoede Bethlehem bezette. David bevond zich bij de spelonk van Odolla, en zijne dapperen waren met hem. Van dorst versmachtend, dacht hij aan den put zijner geboortestad, waarbij hij zoo dikwijls vertoefd had, en de wensch ontsnapte hem: «wie zal mij water te drinken geven uit Bethlehems bornput, die in de poort is.» Hij kon niet vermoeden, dat iemand der zijnen daartoe eene poging wagen zou. Doch ziet, onverwijd braken drie zijner helden door de heermagt der Philistijnen heen, zij haalden het water uit Bethlehems put en bragten het tot hem... Maar hij wilde niet drinken, wat zijne mannen voor het gevaar van hun leven gekocht hadden. «Hoe, zou ik dat water, het bloed der mannen drinken die met levensgevaar zijn heen-gegaan? Neen, God zij mij genadig, dat zal ik niet doen, en Hij stortte het uit ten offer voor den Heer.»

Er bestaat verschil van meening over de ligging van dezen put. Men wees ons den put, die aan de oostzijde der stad, tusschen haar en de plaats der Geboorte, gevonden wordt. Anderen zoeken hem ten Noorden buiten de stad, waar men naar Jerusalem gaat; wij bezochten dan ook deze plek, doch

bleven in het onzekere. Bij onze terugkomst herinnerden wij ons, dat de eerstgenoemde put, zoo nabij de Geboorte-grot gelegen, zeker het noodige water aan het heilig Gezin verschaft heeft. Wij hebben daarvan gedronken, het was zeer goed.

Nu had onze gids met den moeder, van wien wij gesproken hebben, zijne zaken nog te vereffenen: dat zou onstui- mig worden vreesden wij, want hij spoedde zich driftig vooruit, zoodra hij den armen Bethlehemiet had opgemerkt. Doch na enkele schreden te hebben gedaan, stond hij eensklaps stil. Wij kwamen nader, hij was verslagen; onze vriend vond daar juist in zijn zak den sleutel der kamer, waarin hij zelf de zadels, die, naar zijn beweren, voor de hând lagen, buiten ieders bereik gesloten had. Wij verzochten hem nu, den armen man een dubbelen «bakschis» te geven: hij voldeed hieraan, maar het antwoord van den schalkschen moeder behoefde hij ons niet te vertalen.

Als men in het klooster verblijft, bezoekt men gewoonlijk, in gezelschap der vriendelijke Paters, het terras. O hoe schoon ligt het stadje dan voor u, en wat moet het er liefelijk zijn in het voorjaar, eer de groote hitte gekomen is. De terras-hellingen langs den vruchtbaren heuvel zijn met olijf- en vijgenboomen of met wijnstokken beplant; men begint er nu reeds te zaaijen: in «het huis des broods» groeit het koren ook tusschen den wijnstok en vijgenboom.

De huizen zijn vierkant en vrij goed gebouwd; een trap, veeltijds van buiten aangebragt, leidt tot het platte dak, dat soms weder den toegang geeft tot andere huizen, die hooger op den heuvel gelegen zijn. Verschillende woningen leunen tegen den berg en hebben een achtergedeelte dat in de rots gehouwen is. Naar onze wijze van berekenen is het getal huizen niet geëvenredigd aan de bevolking; doch een Arabier kent onze behoefte niet, hij behelpt zich gemakke-

lijk, al is het dan ook een weinig ten koste der zindelijkheid. Wij moeten nogtans verklaren, dat de Bethlemiet ons over het algemeen niet zoo onzindelijk voorkwam, als wij na het lezen van sommige werken hadden verwacht.

Bethlehem onderscheidt zich overigens onder alle opzigten gunstig van iedere andere plaats; bij de eerste intrede in het stadje, bij den eersten oogopslag ontwaart men reeds den invloed des Christendoms: er is meer leven, meer werkzaamheid, meer opgeruimdheid dan ergens anders; ons dacht ook, dat hier de Christenen in hun voorkomen niet dat vreesachtige hebben, wat ons op menige andere plaats zoo pijnlijk had aangedaan. Ieder bezoeker van Bethlehem, die met de bewoners in aanraking geweest is, moet ook hebben opgemerkt, dat zij door gedaatsvorm van de andere bevolking des lands merkbaar verschillen; weshalve vele schrijvers hen beschouwen als het oorspronkelijk deel der bevolking, dat zich met de eigenlijke Arabieren niet vermengd heeft. En inderdaad, het is eene andere type, zoo niet die van het oude Joodsche geslacht, dan toch zeer zeker die, naar welke de oudste overlevering de Moeder des Heeren voorstelt. Ook de kleeding is zeer opmerkelijk: de man draagt den witten tulband; zijn rood onderkleed wordt met een witten of blaauwen wollen mantel bedekt. Doch de kleeding der vrouwen verdient vooral de aandacht van den vreemdeling. Het witte onderkleed met ronde mouwen dat tot de voeten reikt, wordt door een blaauw kleed gedekt, en daarover hangt het roode overkleed zonder mouwen tot aan de knieën af. Hoofd en schouders en een gedeelte des ligchaams zijn bovendien met een witten sluijer bedekt. Wij hebben met een gevoel van eerbied die vrouwen ontmoet, welker kleeding inderdaad volkomen die eener Madonna is, en van wie iedereen getuigenis geeft, dat zij zich onderscheiden door hare zedigheid. Wij zagen toevallig een van haar met een kind ten doop komen in de

St. Catharina-kerk. Toen zij na den doop den witten sluijer aan den eenen kant een weinig had opgenomen, om het kind er in te wikkelen, was het eene vrouw van vroegeren tijd, van over twintig eeuwen misschien! Zoo moet, dachten wij, Maria ook zijn gekleed geweest!

Wij hebben vernomen, dat de bevolking van Bethlehem uit ruim drie duizend Christenen bestaat, Latijnen, Grieken en Armeniërs, met slechts honderd Muselmannen. Zij leggen zich toe op landbouw en vervaardigen verscheidene voorwerpen van devotie, die zij hier, of te Jerusalem aan de pelgrims verkoopen. Hunne kinderen worden onderrigt of door de zusters van St. Joseph, die zich tevens aan het verzorgen der zieken toegewijd hebben, of door de paters in de scholen, die aan het klooster verbonden zijn. Het onderwijs wordt gratis gegeven; zijn de kinderen arm, dan worden zij bovendien gevoed en gekleed door het klooster, hetwelk, gelijk dat te Jerusalem, door allen die hulp of raad behoeven als een zeker toevlugtsoord mag worden aangezien.

Nergens meer dan te Bethlehem loopt men gevaar om langer te vertoeven dan de tijd, waarover men beschikken kan, toelaat: het kost moeite zich te verwijderen van de dierbare en gastvrije plaats. Ons plan was intusschen vastgesteld, wij wilden er ons aan houden, en moesten ons gereed maken voor een uitstap naar de merkwaardige gedenkteekenen van Salomon's grootheid, zijne vijvers en lusthoven, die op een klein uur afstands van hier gelegen zijn.

De paarden waren weldra aangebragt. De gids was dezen keer voorzigtiger geweest, men had ze derhalve behoorlijk kunnen zadelen: doch ziet nu ontbrak er een dier. Op onze vraag, of er geen paard voor den gids te vinden was, wees men ons eenen ezel en zeide: «deze is voor den gids bestemd, die er zich zeker niet over beklagen zal, want het is de beste ezel van de geheele stad, en, voegde een guit

er bij, zeker ruim zoo goed als de Turksche ezel, dien signore berijden moet.» Nu was mijn paard wel goed en vlug, maar het arme dier had zonder het te weten een paar verschrikkelijke ooren en zag er zeer ongunstig uit, zoo dat het gezegde van den Bethlehemiet algemeen werd toegejuicht. Iedere zaak wordt hier in het openbaar behandeld, en het gevoelen der omstanders is veeltijds het hoogste ressort; wij verklaarden dus, aan de beslissing van het publiek over te laten, met welk rijdier onze gids de reis maken zou. Men antwoordde ons met een «bravissimo» en het lot van den gids werd beslist. Toen wij de stad verlieten, zat hij op een moedigen, krachtvollen ezel, en, had het dier in vrolijken luim hem niet een paar keeren afgeschud, hij zou misschien geenen enkelen stap zijn achtergebleven.

Naar gelang men zich van Bethlehem verwijderd, wordt het ruwer. De berg, die daar zijne afgeknotte kruin boven alles verheft, wordt door de Arabieren de paradijsberg genoemd, de Europeanen noemen hem den Frankenberg. Men verhaalt ons, dat de St. Jansridders van Jerusalem zich daar langen tijd wisten staande te houden. Reeds 40 jaren was de heilige Stad in de magt der ongeloovigen, maar tegen deze uitgelezene schare vermogten zij niets, totdat eindelijk eene besmettelijke ziekte de dapperen tot de overgave noodzaakte.

Na een half uur rijden stapten wij af. Ziedaar de bron, in Salomon's hooglied gevierd; «de verzegelde bron,» waarbij de geestelijke bruid van den Verlosser vergeleken wordt. In gewelfde grotkamers ontspringt het kristal-heldere water uit de rots, het loopt langs een breed kanaal in eenen vergaderbak en stroomt dan in den bovensten vijver van Salomon. Eertijds werd het ook door de groote waterleiding, die nog aanwezig is, naar Bethlehem en Jerusalem gebracht.

Terwijl hij hier vertoefden, kwamen eenige Arabieren,

echte woestijnmannen , in onze nabijheid kamperen. Hadden wij bij den aanvang onzer reis zulk een gezelschap ontmoet, we zouden ons welligt zoo spoedig mogelijk hebben verwijderd; nu waren wij aan het zien van die verschroeide en vermagerde gezigten reeds te veel gewend om er ons over te verontrusten. Toch deed het ons niet weinig genoegen, toen wij de wapenen zagen afleggen en de lans met den vreedzamen chibouk verruilen.

Slechts een paar honderd schreden van de verzegelde bron liggen de andere werken van Salomon, de vijvers, die hij tot besproeiing zijner lusthoven en bosschen had aangelegd. Een vierkant door torens gedekt gebouw van lateren tijd, het kasteel, waarschijnlijk tot bewaking van bron en vijvers opgerigt, ziet er vervallen uit, maar de vijvers, nagenoeg drie duizend jaren oud, kunnen wel gezegd worden bijkans niet geleden te hebben. Zij zijn drie in getal en op een afhellend terrein tusschen de bergen in de rots gelouwen, zoodat de eerste zijn water in den tweeden overstort, en de derde dat van den tweeden opvangt. De eerste of bovenste kom heeft 400 voet lengte, de tweede is merkbaar langer en meet er 560, de laagste beslaat er op zijn minst zes honderd. De gemiddelde breedte der drie vijvers kunnen wij gerust op 225 voet stellen. Dewijl er langzamerhand door instuiving eene belangrijke aanvulling der bekkens moet hebben plaats gehad, kan de diepte moeilijk worden berekend; voor den benedensten vijver stellen de schrijvers 50 voet. Behalve den waterstroom, die in den regentijd van de omliggende bergen afdaaft, ontvangen de vijvers den toevoer van de verzegelde bron, die onophoudelijk springt en dus ongemerkt overvloed van water aanbrengt. Wij hebben dan ook eene voor den tijd van het jaar betrekkelijk groote hoeveelheid water in dezelve gevonden. Toen wij uit den benedensten vijver onzen dorst gelescht hadden, stegen wij weder te paard.

Een kwartier later overschouwden wij de frissche vallei, het lustoord des grooten konings, een paradijs van buitengewone vruchtbaarheid, den beroemden «gesloten tuin» van Salomon.

Eertijds bestond er ongetwijfeld een groote weg van hier naar Jerusalem, want iederen morgen verlieten prachtige hofwagens de stad, en reed de koning, van in purper gekleede jongelingen omringd, naar dezen zijnen lusthof, die met allerlei geboomte des Libanons, met granaten en mirre, met aloë en keurige specerijen zoo overvloedig was beplant, dat hij waardig werd om in het Hooglied als het beeld der geestelijke bruid, als het beeld der eenig volmaakte onder alle koninginnen genoemd te worden.

Wanneer de reiziger in deze oase bij de «bron der hoven» en de murmelende beek onder de schaduw van Palestina's edelste vruchtboomen mag vertoeven, kan hij teregt wanen in de schoone dagen van Israël verplaatst te zijn: zoo bekoorlijk, zoo verrukkend ligt de «besloten tuin» nog tusschen de bergen. Doch schooner dan Salomons dagen zijn die, waarvoor de pelgrim den Verlosser op deze plaats komt loven: ziet Zij is verschenen, die toen slechts werd afgebeeld. «Een besloten hof zijt gij, mijne zuster, mijne bruid, een besloten hof, een verzegelde bron.» Zij is gekomen de welbeminde, die geheel schoon is en zonder vlek, de «besloten hof,» wiens toegang de booze vijand nooit heeft gevonden. Wij hielden hier de gedachtenis van haar, die, onbevlekt ontvangen, hare gezegende vrucht aan de aarde geschonken heeft.

Op de helling des bergs wees men ons Ourtas, waar, onder de Muselmansche bevolking, enkele protestantsche kolonisten wonen, waarschijnlijk in dienst van den bekeerden Duitschen Jood, die den eigendom van Salomon's hof heeft weten te verkrijgen. Verder op den heuvel toefden wij eenige

oogenblikken bij oude ruïnen en de rotsholen van Etam, waar Samson verbleef, nadat hij zich op de Philistijnen gewroken had. Drie duizend mannen van Juda, zegt de Schriftuur, kwamen hier, om hem aan de Philistijnen over te leveren. Hij liet zich binden en weggeleiden, maar toen deze laatsten genaderd waren, verbrak hij eensklaps de koorden en doodde duizend zijner vijanden met een ezelskinnebak.

De terugreis werd gemaakt langs de waterleiding van Pilatus, die nog ongeschonden kon zijn tot op dezen tijd, had de hand der menschen haar niet met geweld verbroken. Zij bestaat uit gebakken buizen, die in massieven bergsteen gelegd en daarmede door een onverbreekbaar cement zijn verbonden; het geheel is nog weder bedekt met een steenen boog, die zich boven den grond verheft en in vastheid aan het binnenwerk is geëvenredigd. Bethlehem was weldra bereikt, doch de uren waren reeds geteld, binnen welke de dierbare plaats op nieuw en voor goed zoude verlaten worden. Mijne vrienden, die den togt naar Bethlehem een weinig vóór mij hadden begonnen, waren naar Jerusalem teruggekeerd, om langzamerhand maatregelen te nemen voor de terugreis naar het vaderland; mijn tijd was derhalve ook bepaald, te meer daar ik, gelijk zij reeds gedaan hadden, nog een uitstap moest maken naar St. Jan in het gebergte. De laatste oogenblikken werden natuurlijk in het Heiligdom doorgebracht.

Of de wenschen, bij het verlaten van Bethlehem in ons hart gerezen, nog in vervulling kunnen komen, weten wij niet; doch wij vleiden ons gaarne met de gedachte, dat op het afscheid welligt in lateren tijd nog een wederzien kon volgen, en zoo reden wij naar het op twee uren van Bethlehem gelegen «Ain Karim», hetwelk als de geboorteplaats van den H. Joannes den Dooper beschouwd wordt.

De Arabische moeker, die ons begeleidde op dezen moeilijken weg, onthaalde ons op eene voorstelling van het gevaar, waaraan wij ons hadden blootgesteld door zoo laat op weg te gaan; wij bereikten echter zonder ongelukken het doel van den togt:

ST. JAN IN HET GEBERGTE.

Het dorp ligt op een vruchtbaren heuvel, die uit de beroemde terpentijn-vallei oprijst, maar de bevolking heeft een ellendig voorkomen. Wij namen onzen intrek in het klooster, waar wij, door Spaansche paters uitmuntend ontvangen, gemakkelijk vergaten, dat men hier van eene fanatieke bevolking omringd is. Een dier eerbiedwaardige grijsaards, die jaren lang in het heilige Land gewoond had en ons bij het avondmaal bleef vergezellen, zou in staat zijn geweest ons te doen gelooven, dat men hier alles vindt, wat het leven kan veraangemen; doch wij hebben later vernomen, dat hij een dier menschen was, die zich verheugen als zij voor den naam des Verlossers vervolging kunnen lijden.

Wij waren verlangend, zoodra mogelijk, ons eerste bezoek te brengen aan de plaats der «*Visitatie van de H. Maagd.*» De nederige dienstmaagd des Heeren had naauwelijks vernomen, wat haar door den Engel betrekkelijk Elisabeth verkondigd werd, of zij stond op, om hare bloedverwante te gaan begroeten en zich met haar te verblijden over Gods goeder-tierenheid. «*En Maria in die dagen stond op en reisde met haast naar het gebergte, naar eene stad van Juda en kwam in het huis van Zacharias en groette Elisabeth.*» Vrede zij u, zegt men in het Oosten als men u groeten wil. Liefelijk woord in den mond van Maria, dat vredewoord! Zij was zoo liefdevol; wat moet het geweest zijn, nu hooger liefde nog hare ziel had vervuld? De groet van de Moeder des Heeren

was naauwelijks door Elisabeth gehoord, of het kind, dat zij in haren schoot droeg en ook zij zelve werd vervuld met den heiligen Geest, en zij riep met luider stem en sprak: «gezegend zijt gij onder de vrouwen, en gezegend is de vrucht uws ligchaams, en van waar geschiedt mij dit, dat de Moeder mijns Heeren tot mij komt; want zie, toen de stem van uwen groet in mijne ooren klonk, sprong het kind van vreugde op in mijnen schoot, en zalig zijt gij die geloofd hebt, omdat het vervuld zal worden hetgeen u van den Heer gezegd is »

Toen wij deze Schriftuur-plaatsen gelezen hadden, hieven wij den lofzang aan, waarin de Moeder des Heeren de wonderen van Gods almacht en outferming bij het Verlossingswerk bezong, en lazen vervolgens de H. Mis van «Maria Visitatie.» Niets stoorde ons op deze heilige plek, want «het huis op het veld,» het dusgenaamde zomerhuis van Zacharias, ligt eenzaam op een kwartier afstands van het dorp en is, als eigendom der Latijnen, thans behoorlijk afgesloten. Na de H. Mis gingen wij onze dankzegging doen op de muren, die men als een overschot beschouwt van Elisabeth's huis. Eertijds overdekte eene prachtige kerk de gezegende plaats, thans overschaduwden vijgenboomen de grootsche bouwvallen des heiligdoms, en is het voorplein door drie schoone olijfbomen ingenomen. Het geheel is zoo bevallig, dat men er gaarne dagen lang verblijven zou. Een steen van het oude huis hebben wij als gedachtenis naar het vaderland medegebragt, hij is nu de altaarsteen geworden van het schoone Maria-altaar in Schiedam's nieuwe Maria-visitatie kerk.

Als men van deze plaats naar het klooster terugkeert, vindt men ter halve wege eene bron van de hoogste oudheid, door de Arabieren de bron van den wijngaard, door de Christenen de Maria-bron genoemd: zij moet het water verschaft hebben aan het gezin, waarin Maria drie maanden

verkeerd heeft. Wij hielden er ons deze maal niet op, doch begaven ons dadelijk naar het klooster, waar men ons wachtte voor het gewone ontbijt. De lezer weet reeds dat zulk ontbijt weinig oponthoud veroorzaakt, het bezoek des heiligdoms volgde dan ook weldra.

In de schoone koepelkerk, ter zijde van het hoogaltaar, daalden wij een marmeren trap af en kwamen in de heilige kapel. Op de wanden zijn de voornaamste gebeurtenissen uit het leven van den H. Joannes den Dooper in bas-reliëf voorgesteld, en onder het altaar vermeldt een opschrift de groote gebeurtenis, waardoor deze plaats is geheiligd: *Hier werd de Voorlooper des Heeren geboren.* Na er eenige oogenblikken in overdenking vertoefd te hebben, merkten wij op dat een bejaard Muselman met ons de heilige plaats was binnengetreden en zich met de pelgrims in het gebed had vereenigd. De Arabieren vereeren den H. Joannes onder den naam van den «levenden profeet.» Niet zelden komen hunne vrouwen hare kinderen in dit heiligdom op het altaar nederleggen, en stellen ze dan onder de bescherming van den «kleinen H. Joannes.» Ook worden er verschillende schoone legenden, den grooten profeet betreffende, bij dit volk bewaard. Voor ons echter is er niets schooner dan hetgeen de Schriftuur wegens de geboorte van den Voorlooper vermeldt; dat lezen en herlezen wij, tot dat dezelfde Schriftuur ons wijst, waarheen wij ons na het bezoek van dit heiligdom nog moeten begeven. «Het kind wies op,» zegt de H. Evangelist, «en werd gesterkt in den geest, en was in de woestijn tot op den dag zijner vertooning aan Israël.» Naar de woestijn derhalve! naar de verblijfplaats van den jeugdigen Godsgezant!

Wij wilden, terwijl de paarden in gereedheid gebragt werden, nog eenigen tijd op de terrassen des kloosters vertoeven en het schoone gezigt genieten over de beroemde terpentijn-

vallei der H. Schriftuur. De geheele kommunititeit zoude zich wel gaarne om de pelgrims geschaard hebben, doch bijkans alle de paters lagen helaas door de koorts aangetast. Slechts twee hunner, tot dusverre verschoond gebleven, kwamen zich bij ons voegen en gaven ons een overzigt van den toestand der statie, die hun is toevertrouwd. De Paters van St. Jan in het gebergte weten zeer goed, dat er nog altijd schrijvers gevonden worden, die de geboorteplaats van Joannes den Dooper te Hebron of elders zoeken willen; zij echter houden zich teregt aan hunne traditie. Behalve dat deze door de kruisridders reeds was aangenomen en nog altijd zoowel door de Arabieren als door de Christenen van Palestina gehouden wordt, heeft men daarenboven tot dusverre nergens als hier alléén een monument der «*visitatie*» en der geboorte van St. Jan aangewezen.

Men deed nog eene poging om ons tot een langer verblijf alhier te doen besluiten; tot ons leedwezen echter kon aan de hartelijke uitnoodiging niet worden voldaan: doch wij moesten beloven dat wij na den middag nog, zouden komen dineren en die belofte deden wij gaarne.

Na eenige oogenblikken rijden konden wij ons aan de Maria-bron verfrisschen, doch de Arabische vrouwen, die ons de kruik hadden aangeboden, waren zoo onredelijk in hare eischen, dat wij ons met zeker geweld uit hare handen moesten verlossen. De weg werd vervolgens genomen langs de helling der bergen, die met vijgen-, olijfboomen en welriekende kruiden bedekt zijn. Op enkele hoogten trokken de ossen den voorvaderlijken ploeg; de vallei kwam ons voor goed bebouwd te zijn; behalve andere vruchtboomen merkten wij vooral den zwaren en krachtvollen wijnstok op. Langzamerhand kregen de bergen een ruwer aanzien, nu en dan vlugtte reeds een jakhals verschrikt voor onze paarden uit, het werd eene wildernis, de Joannes-woestijn,

aldus genoemd omdat de Voorlooper des Heeren zich hier tot zijne verhevene bediening voorbereidde. Eindelijk stapten wij af in de nabijheid der Joannes-grot. De toegang tot deze spelonk, aan de helling des bergs gelegen, was vrij moeilijk, wij vonden hem bovendien gesloten. Wel stond er een huisje voor den wachter bestemd, doch deze was niet op zijn post; wij riepen en zochten hem naar alle kanten te vergeefs: eindelijk bemerkte ik, dat wij de deur welligt gemakkelijk zonder schade te veroorzaken konden openen; dit gelukte ons, en wij waren weldra de eerbiedwaardige woning binnengetreden. Hier woonde, sprak de religieus die mij vergezelde, Joannes de Dooper, zich voedend met wilden honig en sprinkhanen en omgord met een haren kleed..... En onder hen, die van de vrouwen geboren werden, riep ik uit, is er geen grooter dan hij!..... Dezelfde hoog ernstige gedachte rees op in ons beider hart, wij vonden ten minste na eenige oogenblikken elkander knielend. De grot bevindt zich in haar natuurlijken staat, en heeft eene ruimte van vier bij twee ellen; aan de achterzijde heeft men door uithakking eene soort van divan verkregen; naar den kant der vallei is er eene kleine opening, die als venster dienen kan.

Bij het verlaten der grot gingen wij ons laven aan de bron, die ongetwijfeld een aantal jaren den H. Joannes gedrenkt heeft. Zij springt uit de rots; eene schoone Joannesbroodboom en andere struiken overschaduwden de ruïnen, waarvan zij omgeven is. Wie weet hoe dikwijls de groote profeet er nederzat in heilige bespiegeling, in innig verkeer met God! Ook wij hadden het geluk hier een uur met God alleen te zijn..... Wat zoete rust, wat hemelsch genoeg heeft onze ziel toen gesmaakt, wat zullen wij dikwijls denken aan den kostbaren tijd, die ons hier geschonken werd!

De diepe en ruime vallei, waardoor wij van den tegenover ons liggenden berg gescheiden waren, is de terpentijn-vallei, die zeer schoon en merkwaardig is. Zij herinnerde ons aan eene treffende gebeurtenis. In de dagen van koning Saül ontstond er een nieuwe oorlog met de Philistijnen; de vijanden deden een inval in het land van Israël. Het leger van Juda trok hen onverwijd tegemoet en bezette den berg tegenover de vijandelijke legerplaats: slechts door de vallei bleven de legers van elkander gescheiden en boden zoo elkander den strijd aan, zonder dat een van beiden den aanval durfde wagen. Nooit intusschen werd Israël dieper vernedering aangedaan dan in dezen tijd. Het gansche leger van Saül stond van ontzetting geslagen, zoo dikwijls Goliath als kampvechter vooruittrad en, den God van Israël lasterend, iemand opriep om den oorlog door een tweegevecht te beslissen. Veertig dagen lang herhaalde de Philistijnsche reus dagelijks zijne lasterende uitdaging, en veertig dagen lang werd er in Israëls leger niemand gevonden die zich met dien Philistijn dorst meten, tot dat eindelijk een jongeling, die van Bethlehem kwam, zich aanbood om den strijd met den reus te ondernemen. Wij hebben den weg gevolgd, dien de jonge David nam, toen hij op den wensch zijns vaders naar de legerplaats ging, om naar den welstand zijner broeders te vernemen. Hij was blond en schoon van gelaat en schijnbaar te zwak om den reus te bevechten. Ik kan het u niet veroorloven, zeide Saül tot hem, gij kunt dien Philistijn niet wederstaan. Maar eenen leeuw en beer heb ik verslagen, hernam David, en zóó zal het ook dezen Philistijn gaan, die het heerleger des levenden Gods heeft gehoond. Toen de koning hem eindelijk in het strijdperk liet treden, wilde hij voor alle wapentuig niet anders dan zijnen herderstaf en slinger met vijf gladde steenen, die hij raapte uit de beek der vallei. Zoo gewapend ging hij zonder vrees den vijand te ontmoet. Doch

Goliath verachtte en vloekte den jongeling. Nader slechts, zeide hij, en aan de vogelen des hemels en de dieren der aarde geef ik uw ligchaam ten prooi. O ja, hernam David, zoo ik niet kwam in den naam van den Heer der heerscharen, dien gij gelasterd hebt: maar door Hem, in wiens naam ik kom, houw ik weldra uw hoofd van den romp, en gij en de uwen zult door de vogelen en dieren gegeten worden. Dit antwoord van den jongeling voert de woede des Philistijns ten top; met een enkelen slag zal hij een einde aan den strijd maken: doch ras heeft David zijnen slinger gereed, de steen, met vlugge en vaste hand geslingerd, dringt in het voorhoofd van den Philistijner, bewusteloos stort deze met zijn aangezicht op den grond neder, in een oógwenk snelt David toe, trapt hem onder den voet, rukt hem zijn eigen zwaard uit de scheede en houdt hem daarmede den kop af. De zegepraal is aan Israël.

Wij waren nagenoeg aan het einde van onze bedevaart. Wij hadden den waren DAVID op zijne schreden gevolgd, toen Hij den helschen Goliath ging overwinnen: nu wij daarenboven nog de plaats mogten bezoeken, waar die groote strijd en overwinning in David, den zoon van Isaï, was voorafgebeeld, nu overschouwden wij wederom als met éénen blik het gansche tooneel van Bethlehem tot Calvarië en den Olijfberg, en ons hart sprong op van vreugde en dankbaarheid.

De religieus, die mij op dezen togt vergezelde, een Vlaamsche kloosterbroeder van Jerusalem, dacht er even weinig als ik aan, dat wij hier veel langer vertoefden, dan de beschikbare tijd ons toeliet. Toen wij, na het bezoek van Zacharia's en Elisabeth's graf, de paarden gereed maakten, bleek het, dat ons plan niet uitvoerbaar was. Mijne vrienden hadden reeds een paar dagen vroeger de bron bezocht, waar de kamerling van de koningin der Ethiopiërs door den diaken

Philippus gedoopt werd; dien uitstap maken konde ik niet. Na de ruïnen van Modin, de geboorte- en grafplaats van Matathias, den vader der Macchabeërs, begroet te hebben, reden wij naar St. Jan in het gebergte terug.

Bij onze aankomst in het klooster vonden wij het middagmaal gereed, waarbij ons de kostbaarste wijn van het beloofde Land geschonken werd. Wij moesten echter tot ons leedwezen al spoedig het gastvrije huis verlaten, ten einde nog eene excursie te kunnen maken naar eene ruïne, die het huis van Obededom wordt genoemd, en die ik een paar dagen vroeger te vergeefs gezocht had. Behoorlijk ingelicht aangaande de ligging van dezen merkwaardigen bouwval, namen wij afscheid en stegen te paard. Het ging over het geheel zeer goed: wel werd hier en daar de weg zoo allermoeijelijkst, dat de arme paarden niet wisten hoe op de been te blijven, doch hij werd al spoedig tamelijk berijdbaar en bood ons het genoegen eener wandeling. Het dusgenaamde huis van Obededom kwam in het gezigt. Verscheidene vogels, grooter dan ik ze ooit in den vrijen hemel gezien had, zweefden daar boven hoog in de lucht, doch daalden weldra met snelheid neder; het waren arenden, die zeker hunne prooi kwamen zoeken in de woestijn. Ik hoopte dat zij op de ruïne, die zich voor ons verhief, zouden nederdalen, doch wij wachtten te vergeefs; als gekomen om ons te bespieden, vlogen zij altijd in wijden kring over ons heen. Wij toefden op de plek, die eenmaal om wille der Ark die er rustte door God gezegend werd, doch stegen niet af: het dorp, waar Mgr. Valerga zijn seminarie gebouwd heeft, moest, ofschoon het ver uit onzen weg was, bezocht worden.

Beit-Djala ligt gunstig in eene gezonde streek. Als Jerusalem in den zomer door de koortsen geteisterd wordt, vindt men hier geen zieken. Jammer dat de bevolking der plaats den Katholieken en hunne inrigting zoo kwalijk gezind is. Moge

de Patriarch zijn doel bereiken en uit eenē inrigting, die hij met zooveel opoffering in het leven riep, eenmaal priesters zien voortkomen, onverschrokken en ijvervol gelijk hij! (1)

Wij besloten onze excursie met het bezoek van het klooster en de kerk der Georgiërs, beiden in de nabijheid van Jerusalem gelegen. Men zegt, dat hier de boom is gekapt, waarvan het Kruis des Heeren gemaakt werd, en meent nog de plek te kennen, waar de eerbiedwaardige stam eenmaal gestaan heeft. De geestelijken beijverden zich ons alles aan te wijzen, wat voor ons merkwaardig kon wezen. De kerk met haren mozaïken vloer en muurschildering wordt in goeden staat gehouden. Wij vonden er Russische pelgrims en vernamen, dat deze en de Grieken eene zeer bijzondere devotie voor dit heiligdom bezitten. Rusland had dan ook den eigendom der omliggende gronden weten te verkrijgen, was reeds begonnen een steenweg aan te leggen van het klooster naar de Jaffa-poort, en zoude eerstdaags zeer belangrijke werken aan dezen kant der stad doen uitvoeren.

Een half uur later bevonden wij ons weder binnen de muren van Jerusalem.

---

(1) Op den 30 Mei 1863 heeft Mgr. Valerga aan vier Arabische diakenen van zijn Seminarie de heilige priesterwijding toegediend: twee der wijdelingen waren Jerusalemers, een van Nazareth en een van het eiland Cyprus. De plegtigheid geschiedde op den Calvarieberg.

XIX.

NOG EENIGE DAGEN TE JERUSALEM. VERTREK NAAR JAFFA.

De tijd van ons vertrek uit Jerusalem was reeds van den beginne bepaald; doch zie geheel onverwachte omstandigheden noodzaakten ons dit plan te wijzigen. Toen mijne vrienden te Beit-Djala een weinig na zonsondergang op de terrassen van het Seminarie hadden vertoefd, werden zij ongesteld. Het zou, hoopten wij, slechts eene voorbijgaande onpasselijkheid zijn; doch bij een hunner openbaarde zich weldra de koorts met zekere hevigheid, en de geneesheer verklaarde derhalve, dat er aan zijn vertrek niet te denken viel. Nu begrepen wij zeer goed, dat onze zieke broeder niet alléén konde achtergelaten worden; doch wij begrepen evenzeer, dat het vertrek van den Heer v. Gent met geen mogelijkheid kon worden uitgesteld. Aan echtgenooten en kinderen had hij zeer bepaald berigt van zijne afreise gegeven. Er werd dus besloten, dat hij zou vertrekken, ik bij den zieke blijven. En wat de ongerustheid betrof, die door het achterblijven van twee der pelgrims bij de familie zeker ontstaan zou, hij nam het zeer gaarne op zich deze zooveel mogelijk te zullen wegnemen. Den morgen van woensdag 23 November namen wij afscheid. Het was voor ons een treurig oogenblik. Wij hadden te zamen neêrgeknield, toen wij den eersten groet bragten aan den heiligen grond; waarom

mogten wij niet vereenigd blijven om elkander te troosten met heilige herinneringen, als het Land onzer wedergeboorte uit ons oog verdwijnen zou!

Met den Heer van Gent moesten ook de laatst gebleven pelgrims vertrekken; de karavaan zou overnachten te Ramleh, om vervolgens naar Jaffa te gaan en zich daar voor de reis naar Alexandrië en Marseille in te schepen. De beste drogmans van Jerusalem vergezelden haar, en het schoone wedervoorspelde een gunstigen togt. Welgemoed stegen zij te paard; nogmaals herhaalde onze vriend ons zijne belofte, dat hij alvorens sloop te gaan ons zou schrijven; een oogenblik daarna waren wij nagenoeg de eenige Franken in Jerusalem.

Drie dagen later schreef ons de Heer van Gent, dat de lange rid van Jerusalem naar Jaffa hem zwaar was gevallen en hem de koorts bezorgd had, maar dat hij zich op het oogenblik veel beter gevoelde en gereed stond om te Jaffa sloop te gaan. Toen wij den geneesheer, die hem vroeger had behandeld, van dit bericht kennis gaven, stelde deze ons volkomen gerust: «nu hij eenmaal aan boord is, bestaat er geen zwaarigheid.»

Het was den doctor ondertusschen gelukt de geweldige koorts van onzen vriend v. L. door eene zeer heroïke toediening van quinine te onderdrukken. Wel bleef hij in een koortsigen toestand, doch door een voortgezet gebruik van geneesmiddelen bevond hij zich weldra in zooverre hersteld, dat hij in staat was mij voor de hem bewezene diensten wederdienst te bewijzen.

Een Turksch stoombad, waardoor ik alle vermoeijenissen meende te verdrijven, had juist een tegenovergesteld gevolg: ik werd er ongesteld door, en moest zelfs een paar dagen het bed houden. Dewijl ik echter in weerwil van het ernstig voorkomen des geneesheers goeden eetlust hield; begrepen wij dat ook deze zaak zich weder zou schikken, vooral omdat

de goede zusters het ons aan niets, van hetgeen ten minste hier te vinden is, lieten ontbreken. Mijn vriend verhaalde mij intusschen het een en ander van den togt naar den Jordaan en de Doode Zee, dien hij met den Heer van Gent had gemaakt, doch waaraan ik geen deel had kunnen nemen.

De toebereidselen tot zulk eenen togt hebben iets eigenaardigs. Als de reiziger niet vechten wil, gaat hij een verdrag aan met eenen Cheik der Bedoïnen, die zich dan voor zekere som verbindt, om hem tegen uitplundering te beveiligen. De twee pelgrims, evenmin als ik vrienden van den oorlog, hadden zulk contract in de tegenwoordigheid des Franschen Consuls doen sluiten.

Den 6 November stonden derhalve de drogman Jean Ahuad en de Cheik gereed, en na voor de laatste maal met den Hoogw. broeder des Patriarchs en zijne missionarissen het ontbijt te hebben genomen, stegen zij 's middags ten een ure te paard. Achter Bethanië wachtte hen de gewapende escorte, die niet in gebreke bleef de gewone voorstelling van hare rijkunst en de geoeffendheid der paarden te geven, tot dat men afsteeg aan den voet des heuvels nabij de Apostelenfontein, om de kruiken te vullen. Deze fontein is de eenige tusschen Jerusalem en Jericho: de Verlosser moet er zeker meermalen met zijne Apostelen rust hebben genomen, en de pelgrims zouden er daarom gaarne langer verbleven zijn. De Cheik echter wilde niet weten van oponthoud: «wij komen aan het moorddal,» zeide hij, «bij langer vertoeven loopen wij gevaar.» En inderdaad deze streek was reeds aan Hieronymus onder dien gevreesden naam bekend, en de Verlosser zelf koos ze als het tooneel van den barmhartigen Samaritaan: de Khan, ter halverwege tusschen Jericho en Jerusalem, was welligt de herberg, waarin de Samaritaan den reiziger deed verplegen. Men kan dezen weg niet maken zonder te denken aan de genezing des blinden, die hier geschied is. Op- en

afgaand, maar altijd meer dalend reden de pelgrims voort; alles werd grijs en dor, de hitte was groot, alle leven scheen langzamerhand te worden uitgedoofd.

Na een zeer moeilijken rid bereikten zij 's avonds ten half zeven de vlakte van Jericho; een uur later stond de tent bij het kasteel, waarin de Turken bezetting hielden. De naam des kasteels, dat het huis van Zacheüs genoemd wordt, moest wel aanleiding geven tot zoete herinnering. Doch ziet naauwelijks begon het avondmaal, of men ontving van de vrouwen van Jericho eene gillende serenade, waarbij de zang werd afgewisseld met iets, dat wel gelijken moest naar een hek-sendans. De mannen deden het eenige oogenblikken later niet minder krachtig, maar ook hun krijgsgesang veranderde weldra door een bakchis in eenen vredewensch. Zij trokken af, en de pelgrims legden zich spoedig op hunne matrassen neder, om in weerwil van het gehuil der jakhalzen een weinig te slapen.

De dag brak naauwelijks aan, of mijne vrienden wilden vooruit naar den Jordaan; doch de Arabieren haasten zich nooit om te vertrekken: eerst ten half zeven reed men af. Door eene kleine beek kwam de Karavaan in de vlakte, die Jericho van den Jordaan scheidt. Men reed altijd dalend voort, de gansche eertijds vruchtbare omtrek was, om de rooverijen der Bedoïnen, geheel zonder kultuur, doch op grooten afstand teekenden de boomtoppen als een groen lint den loop des Jordans. Eindelijk werd het geruisch van den heiligen stroom vernomen, en ten 8 ure lagen de pelgrims aan zijnen oever neêrgeknield, om zich tot het opdragen en ontvangen der H. H. geheimen voor te bereiden. Zij bevonden zich ter plaatse, waar volgens de traditie de Verlosser het doopsel van Joannes ontvangen wilde. Welk een verheven tempel, de plaats waar de Vader getuigenis aflegde van zijnen welbeminden Zoon! Welk een geluk daar de H. Offerande op

te dragen, of de H. H. Geheimen te ontvangen! Het draagbaar altaar werd dadelijk opgericht. Het was juist een schoone Feestdag voor de pelgrims van Nederland! mijn vriend las de eigen Mis van den H. Willibrord en gaf de H. Communie aan zijnen medepelgrim, die als dienaar deel aan het Offer genomen had. O ja ik begrijp zeer goed tot welke intentie die Mis opgedragen, die Communie moet ontvangen zijn, voor wie, voor welke Kerk toen bijzonder gebeden werd.

De Jordaan, die bijkans overal tusschen steile wanden en rotsen stroomt, heeft hier een gloojenden oever: men kan in het water treden en baden, dat nochtans uithoofde van den sterken stroom spoedig gevaarlijk wordt en bovendien mijnen vrienden door den geneesheer ten sterkste ontraden was: toch daalde ieder ten minste een weinig in deze golven af, om de gedachtenis te houden van het geheim, dat hier werd voltrokken. En nu dat uur, gewijd aan groote herinneringen van den tijd dat de Jordaan terugweek om een weg te worden voor Israël, tot den dag dat de Verlosser er in afdaalde om het doopsel te ontvangen. . . . ja teregt hebben zij dat als een uur van innig genot opgeteekend. Men nam vervolgens aan den heiligen oever het ontbijt, waarbij het water der rivier, ofschoon geelachtig toch zeer goed van smaak, ieder anderen drank overbodig maakte. Te vergeefs verlangde nog een der pelgrims den stroom te paard te doorwaden: de Cheik belette hem zulks, als zijnde voor hem bij den Consul verantwoordelijk. Men raapte nu eenige steenen in den vloed en schepte een paar kruiken water, waarmede van Paschen 1860 tot Paschen 1862, in de Maria-visitatie Kerk te Schiedam en ook eenigen tijd te Scheveningen gedoopt is geworden. Eindelijk moest men afscheid nemen van den heiligen Vloed.

Ten half elf braken de pelgrims op en trokken door de golvende zandvlakte naar de Doode Zee. Alle sporen van plantengroei verdwenen meer en meer: het is een grootsch,

maar huiveringwekkend tafereel: ziedaar de oevers der Doode Zee. De loodverwige watermassa lag onbewegelijk, dood. Naderbij gekomen, bevonden zij het water helder van kleur, maar voor den smaak onverdragelijk; alles ook was door zijne uitdamping met salpeter bedekt. Gewoonlijk zijn de pelgrims er niet toe uitgerust om buitengewone waarnemingen te doen, mijne vrienden hadden bovendien eene onvoorzigtigheid begaan met een gedeelte der escorte op haar verzoek achter te laten; hier te lang vertoeven ware nog grooter onvoorzigtigheid geweest: in dit land des doods is ook de ontmoeting met levenden altijd gevaarlijk. Men hield de gedachtenis van de verschrikkelijke gebeurtenissen, die hier hebben plaats gehad, en keerde terug naar Jericho.

De naam van Jericho is vermaard in de H. Schriftuur. Toen de Joden den Jordaan waren doorgetrokken, om den veldtocht tegen Kanaän te openen, hielden zij op Gods bevel zes dagen achtereen een plegtigen optocht rondom de muren dezer stad, doch op den zevenden dag geschiedde de omgang zevenmaal. Bij den zevenden omgang nu sprak Josuë in den naam des Heeren: heft aan uw geschrei, want God levert u de stad over: zij blijve gebannen met al wat daarin is. . . . En zoodra de ontzaggelijke krijgsschreeuw des ganschen legers zich paarde met het bazuinen- en trompettengeschal, stortten de muren en torens over elkander heen, van alle kanten drong het leger binnen, en de stad werd verbrand. Zij werd spoedig herbouwd; eene vesting mogt zij echter niet worden. De vloek van Josuë werd daarom aan Hiël voltrokken: toen deze de grondslagen der nieuwe vestingwerken legde, stierf zijn eerstgeborene; zijn jongste zoon stierf bij het oprigten der poort. Ten tijde der profeten Elias en Eliseüs, bloeide er eene voorname profetenschool. Onder den Macchabeër Jonathas werd Jericho zeer versterkt; Herodes verfraaide haar buitengemeen, bouwde er behalve

een kasteel ook het paleis, waarin hij, door God geslagen, zijn misdadig leven door den smartelijksten dood eindigde. In het jaar 70 onderging de stad hetzelfde lot als Jerusalem, doch zij verrees weder als Christenstad en had een Bisschoppelijken zetel tot in de zesde eeuw. Onder het juk der Sarracenen verviel zij geheel en al, tot dat zij, op nieuw door de Kruisridders herbouwd, aan de kerk van het H. Graf en later aan het klooster van Bethanië werd toegewezen. Thans bestaat er niets meer dan onkenbare ruïnen. Het dorp Riha, een groep leemen hutten waaraan men den naam van Jericho geeft, ligt niet eens op den bouwgrond der oude stad.

Maar al is Jericho vergaan, toch konden de pelgrims niet dwalen bij het zoeken naar de Eliseüsbron, die nog altijd verkwikkend blijft vloeijen. Haar water was aanvankelijk niet goed om te drinken, de profeet echter maakte het door een wonder drinkbaar en gezond, «en er was geen dood meer in noch onvruchtbaarheid.»

Op een kwartier afstand van deze bron ligt de «Karantal,» (het veertigtal) welken men altijd beschouwd heeft als den berg, die door het veertig dagen vasten des Verlossers geheiligd is, en op welks top de bekoorder tot Hem kwam. Aan den voet des heiligen bergs, wiens kruin bijkans niet te beklimmen is, eindigden de pelgrims in overweging den belangwekkenden dag. Daags daarna den 8 November 's middags ten 12 ure waren zij terug binnen Jerusalem.

Door ons langer verblijf in Jerusalem kwamen wij intuschen meer en meer met de bewoners der stad in aanraking, en daar ons zoowel van den kant des Kloosters als van dien des Patriarkaats bijzondere belangstelling werd bewezen, ontvingen wij menig vereerend bezoek. Wij mogen niet onvermeld laten, dat Mgr. Spacca Pietra, thans Aartsbisschop van Smyrna, naauwelijks aangekomen, ons wilde zien. Als oud-Aartsbisschop van Trinidad kende Z. D. H. de Hollandsche

priesters van het Vicariaat van Curaçao. «Ik moest u wel dadelijk komen bezoeken,» zeide Hij ons, «om daardoor in hunne landgenooten nog eens hulde te doen aan die waardige geestelijkheid.» Toen wij Mgr. onzen dank betuigden, zeide ons hart veel meer dan de mond uitteen mogt; wij wisten immers dat Z. D. H. hoezeer ook vermoeid van de reis, de zending, die hem door den heiligen Vader was opgedragen, dadelijk ging heiligen door eene geestelijke afzondering in de kerk van het H. Graf.

Zoo gingen de laatste dagen van ons verblijf in de heilige Stad spoedig voorbij. Nieuwe excursiën hadden wij niet meer te maken, het was ons genoeg, aan den voet van Calvarië te blijven vertoeven. Het hospitaal bleef onze woning: het was ons kostbaarder dan ieder ander verblijf, want wij konden er tot het laatste toe getuigen zijn van het verheven offer, dat door de zusters van St. Joseph den Verlosser gebracht wordt.

7 DECEMBER, WOENSDAG.

De dag van vertrek is daar. Wij hebben gisteren reeds den Bewaarder des H. Lands voor de ons betoonde welwillendheid eerbiedigen dank gebracht en den vaderlijken zegen des Patriarchs ontvangen.

Vrienden, die wij niet meenden te zullen wederzien, komen nog dezen morgen toesnellen, om bij ons vertrek tegenwoordig te zijn. De goede zusters, aan wie wij veel verschuldigd zijn, voorzagen onzen geleider van alles, waaraan wij op den vermoeijenden togt behoefte konden hebben. «Alles is gereed,» riep de drogman ons toe. Wij stegen te paard. Onze vrienden gingen nederknielen in het Heiligdom, om voorspoed over onze moeilijke reis af te smeeken.

Het was acht ure des morgens. Wij reden de Jaffapoort

uit. Ons hart trilde van aandoening, toen wij de muren achter ons lieten, binnen welke Calvarië zich verheft. Hoewel langzaam rijdend, hadden wij weldra de hoogte bereikt, van waar de pelgrim het laatst de heilige Stād overschouwt. Wij stonden eene wijl onbewegelijk, sprakeloos. . . . . een oogenblik later was Jerusalem uit ons oog verdwenen. Eene zee van rotsen omgaf ons. Alsof ze van hare grondslagen waren losgerukt, zoo lagen die steengevaarten, of hingen ze over elkander heen; het scheen of de natuur zelve in puinen gestort was. Wij spoedden ons, zooveel zulks op den gevaarlijken weg mogelijk was, naar de terpentijn-vallei. Daar was alles weder vruchtbaar en frisch, maar de vallei is niet breed, en schijnt er slechts te zijn om de trotsche ruwheid der gansche streek nog sterker te doen uitkomen. Wij vonden bij de Romeinsche brug, die over de beek der vallei gebouwd is, ons onbekende ruïnen van de hoogste oudheid. Culonieh, verder noordwaarts gelegen, moest, naar wij meenden, het Kasteel zijn, waar de Verlosser op den dag zijner verrijzenis «in het breken des broods» door twee zijner leerlingen herkend werd. Wij vernamen echter dat de Kloosterlingen van Jerusalem oordeelen Emmaus hervonden te hebben in de nabijheid van «El Kubeibeh.»

Langs eenen steilen weg bereikten wij nu het punt, waaroemtrent eertijds Nachon's dorschvloer lag. Toen David de Ark des Verbonds van Abinadab's huis naar den Sion wilde voeren, toog hij met al wat aanzienlijk was naar Cariathiarim: de optogt bestond uit dertig duizend man. Men had een nieuwen wagen vervaardigd om de Ark te vervoeren, en te midden der juichende menigte trokken de runderen den heiligen last. Doch ziet, daar kwamen zij te dezer plaats, de ossen wiken achteruit, de Ark begint te hellen, Oza slaat de hand aan het heiligdom: dood valt hij neder, geslagen door God. Nachon's dorschvloer werd daarom «het slaan van Oza» genoemd.

De drogman leidt ons vervolgens naar eene andere belangrijke plaats, die zich glinsterend op eene hoogte aan onze regterhand verheft; hij noemt haar St. Samuël. Het is Ramatha (Ramathaïm Sophim), de geboorteplaats van den profeet Samuël, de plaats ook, waar de oudsten des volks tot hem kwamen om eenen koning te eischen, toen God alleen Koning over hen was, waar Saül door hem tot opperhoofd over het volk van Israël gezalfd werd, waar hij eindelijk stierf en door geheel Israël op zijn vaderlijk erfgoed werd begraven.

Zulke herinneringen deden ons vergeten, dat wij weldra aan het beruchte Abou-Gosch moesten komen. De Christenen noemen de plaats gewoonlijk St. Jeremias, maar zij heeft zich den naam van haren roovertorst volkomen waardig gemaakt. Deze gansche streek was eertijds aan Abou-Gosch onderworpen: meer dan 30,000 bedoïnen gehoorzaamden hem gaarne, want zij deelden zijnen buit. De reizigers hebben het aan Mehemet-en Ibrahim-pacha te danken, dat zij zonder op schatting gesteld te worden hier mogen voorbijtrekken; wel kunnen zij nog al eens worden aangerand, doch zij hebben het regt om zich te wapenen ter hunner verdediging! De onvriendelijke onderdanen van Abou-Gosch zagen ons voorbijtrekken, doch lieten ons gaan. Wij vonden bij de Jeremias-bron een kolossalen bouw, die tot stalling scheen te dienen; het was eene kerk, die, wjl er geene Christenen meer in deze streek worden gevonden, geheel verlaten is. Wij treden er aan de noordzijde binnen; zij is volkomen georiënteerd en heeft eene lengte van nagenoeg 24 bij eene breedte van 20 el. Het kruisgewelf van het middenschip wordt gedragen door zes pijlers, die met evenveel muurpijlers ook het gewelf der zijbeuken steunen. Schip en beuken zijn even lang en breed. Zij ontvangt haar licht door het groote spitsbogen koorvenster en kleinere vensters ter zijde geopend. De mozaïk- en fresco-schilderingen in

de altaarnis, aan gewelven en pijlers zijn nog gedeeltelijk bewaard, doch waren door ons niet wel te onderscheiden.

Dit schoone gebouw werd door de kruisridders opgetrokken ter eere van den profeet, wiens geboorteplaats men hier meende te vinden, en heet daarom de St. Jeremias-kerk. Het is nogtans opmerkelijk dat vele schrijvers Anathoth op een aunder punt zoeken, en er ook zijn, die aan Abou-Gosch den naam van Emmaus geven willen. Waarschijnlijk zijn wij hier te Cariathiarim (Kiriath-jearim) de stad der wouden of wildernis, waar de Ark des Verbonds, toen zij door de Philistijnen was teruggevoerd, twintig jaren gerust heeft.

Dewijl wij door de zorgvolle zusters behoorlijk geproviandeerd waren en nu eenen afstand van omstreeks drie en een half uur langs zeer moeilijke paden hadden afgelegd, besloten wij, een weinig te toeven voor het ontbijt. Het mogt echter slechts kort zijn, want wij moesten te Ramleh overnachten en hadden dus nog een afstand van zes andere uren af te leggen. Na een kwartier rusten waren wij weder te paard, om nu nagenoeg twee en een half uur voort te rijden tot Ajalon, dat aan het einde der Wadi-Ali op de helling des bergs ligt en grenst aan de beroemde vallei van denzelfden naam.

Tegenover Ajalon wees men ons ook Nicopolis en het kasteel Latroun, waaraan men de gedachtenis van den boetvaardigen moordenaar heeft verbonden. Dit slot zou hem hebben toebehoord; ook nu nog is het, volgens den drogman, altijd zeer onveilig in deze streek. Doch ons pad werd beter, en het ontmoeten van een enkelen struikroover kwam ons minder gevaarlijk voor, dan uren achtereen te rijden op eenen weg, als wij tot hier toe hadden afgelegd. In plaats derhalve van ons te verontrusten lieten wij ons liever de schoone legende verhalen die ten opzichte van Latroun bestaat. Hier woonde dan eens een roovershoofdman, ziju naam was Dismas.

Ieder reiziger vermeed zooveel mogelijk de gevaarlijke streek, want voorbijtrekken, zonder te worden uitgeschud, kon hij niet; ter naauwernood behield hij het leven: zoozeer hadden de roovers alle menschelijk gevoel afgelegd. Nu kwam er op zekeren tijd (het werd reeds avond) een man uit den bergweg; hij begeleidde eene vrouw met haar kind en scheen ongezien te willen voorbijgaan. Doch men gaat hier niet onopgemerkt voorbij; de gewapende bende sluit van verschillende kanten den weg. Daar treedt de hoofdman der bende vooruit. «Er zal goud zijn, of bloed,» roept hij den reizigers toe, «en wij verwachten geen tegenweer.» Op dit oogenblik wisselen deze een smartvollen blik: nooit zag de roover op het gelaat eener moeder zooveel onschuld en majesteit; de eerbied weêrhoudt hem. «Zij zijn te arm,» roept hij zijnen makkers toe, «ik schenk hun nachtverblijf.» Het was Joseph met Maria en haar goddelijk Kind, zij waren op weg naar Egypte. Men zegt, dat deze hoofdman der roovers de moordenaar is, die, later met den Verlosser op Calvarië gekruist, in de laatste oogenblikken boetvaardigheid pleegde en uit den mond des Heeren hooren mogt: «Heden zult gij met mij in het paradijs zijn.»

Den dusgenaamden Jobs-put hebben wij niet aangedaan. De Arabieren, die wij op dit gedeelte van den weg vonden, vroegen ons een weinig tabak en groetten ons dan op de hier gebruikelijke wijs. Een van hen kwam ons achterop rijden en wenschte ons te vergezellen. Het moet een devoot Musselman zijn geweest, want zonder tusschenpoozen onthaalde hij ons op het zingen van verzen uit den Koran en begreep maar niet, dat wij veel liever iets vernamen van de belangrijke streek, waarin wij ons bevonden. Om van hem bevrijd te worden, reden wij nu eens wat harder dan wat zachter, maar hij schikte zich naar alles en bleef ons getrouw bij. Wij droegen dus de zaak aan den drogman op, die door

een enkel woord den Muselman zoo in verontwaardiging deed ontsteken, dat hij ons onverwijd verliet. Dewijl de conversatie in het Arabiesch gehouden was, konden wij niet berekenen in hoeverre de drogman de orders was te buitengegaan, maar hij verzekerde ons wel te weten, hoe zulk «een Philistijn» moest behandeld worden. Wij bevonden ons inderdaad nabij de grens van den voormaligen staat, die, door zijne eeuwenlange worsteling met Israëls volk* bijzonder vermaard, den ondergang van Israëls stammen overleefde en zijnen naam in dien van «Palestina» aan geheel het beloofde Land geschonken heeft.

Het was in de nabijheid van Kubab, omstreeks een uur van Ajalon, dat wij ons laatste feestmaal in het Judeagebergte wilden houden; wij vonden eene geul, die met heesters en kreupelhout begroeid was, en legden ons daar op den grond neder. Eene menigte schapen en geiten omringden ons weldra en huppelden, zonder ons te ontzien, over het landelijk tafelkleed heen, doch hinderden ons overigens evenmin als de herders ons zulks deden, die tot verdediging hunner kudde gewapend waren. Een groot half uur hadden wij hier getoefd, toen een half gekleede Arabier het overschot van een paar kippen en de weggeworpen citroenschillen kwam zoeken en alles verslond, alsof er een hongersnood in het land heerschte; bij het ontvangen van eene kleine aalmoes steeg zijne vreugde ten top, en wenschte hij ons zooveel goeds, dat wij welgemoed te paard konden stijgen, om de laatste twee uren af te leggen, die we nog van Ramleh verwijderd waren. Een half uur later kwamen wij in de vlakte van Saron, en 's middags ten vier ure was eindelijk Ramleh bereikt, alwaar wij in het klooster onzen intrek namen.

Ramleh of Ramla is de gewone haltplaats voor de reizigers die van Jaffa naar Jerusalem, of van Damascus naar Egypte-

gaan. Van daar dat er dikwijls groote drukte heerscht, en de bazaars behoorlijk geproviandeerd zijn. Op dit oogenblik echter is zij in weerwil van hare drie duizend inwoners, bijkans aan een verlaten vlek gelijk; ook het klooster is ledig: wij zijn met een Duitschen werkmán de eenige gasten in het ruime gebouw.

Voor den pelgrim intusschen is Ramleh niet eene haltplaats alleen; neen, ook rijzen heilige herinneringen in zijn hart, zoodra hij het oude Arimathea binnentreedt. «En zie,» zegt de H. Schriftuur, «een man met name Joseph, die een Raadsheer was, een goed en regtvaardig man (welke niet had gestemd in hunnen raad en handel); hij was uit Arimathea eene stad van Judea, en was ook zelf het Rijk Gods verwachtende. Deze kwam tot Pilatus en verzocht om het ligchaam van Jesus. En hij nam het af, wikkelde het in zijn lijnwaad en legde het in een uitgehouwen graf, waar nog nooit iemand gelegd was.» Ramleh verheft zich op de geboorteplek van den regtvaardigen man, die met Nicodemus dat goede werk aan den Verlosser verrigt, en Zijne laatste rustplaats bereid heeft: daarom vertoeven wij er zoo gaarne.

Ten tijde der kruistogten was Ramleh, na Jerusalem, Palestina's voornaamste stad; nu ligt zij geheel open en heeft een zeer armoedig voorkomen. Wij hebben er nogtans verschillende moskeën opgemerkt, eene van deze noemde men «het groote heiligdom.» Het was de oude St. Joannes-kerk, die de Kruisridders hebben gebouwd. Den oorsprong der Helena-waterbakken kennen wij niet; den dusgenaamden toren der veertig Martelaren hebben wij ook slechts in het voorbijgaan begroet: men offert na zulk eenen dag gaarne een schoon gezicht voor een weinig rust.

8 DECEMBER, DONDERDAG.

De pelgrims begeven zich dezen morgen reeds tijdig naar

de kloosterkerk, om het Feest van de Onbevleete Ontvangenis der allerheiligste Maagd te vieren. Onze arme drogman, die gisteren avond ten gevolge van de vermoeijenis door de koorts werd overvallen, is ook weder bij de hand om de H. Mis bij te wonen. De kerk heeft weinig merkwaardigs, doch is zeer net. Eene schilderij boven het altaar stelt voor hoe de Verlosser door Joseph van Arimathea begraven werd.

Na de H. Offerande werd het klooster bezigtigd, en toefden wij onder een eeuwenouden wijnstok, die, aan een boom gelijk, ter hoogte van meer dan 20 voet zijne ranken uitspreidt, en een prieel vormt van 30 bij 16 voet. Zóó gewis woonde weleer Israëel onder zijnen wijnstok en vijgenboom. Wij vernamen nu van onzen armen Duitschen medegast, dat hij den ganschen weg van Jerusalem te voet gemaakt had en nu op nieuw den wandelstok naar Jaffa dacht op te nemen: daar zou hij bij zijnen Consul zeker ondersteuning vinden voor de zeereis. Het zoude, dacht ons, eene wreedheid zijn, ons dien man niet aan te trekken, en dus zorgden wij dat hij de laatste vier uren van zijnen togt niet te voet behoefde af te leggen.

Tot ons leedwezen had men ons ontbijt in de eetkamer des kloosters gereed gezet, want wij hadden het zeer gaarne in de open lucht genomen; doch er was op dit oogenblik geen «broeder,» wien wij ons verlangen konden te kennen geven, en zie daar kwam ook de drogman reeds om ons te waarschuwen, dat men zich behoorde gereed te maken voor het vertrek. Welk reiziger beklagt zich niet honderdmaal, dat hij menig oord te spoedig verlaten moest? Toen wij er aan dachten, op welk een geringen afstand vele plaatsen, die in de hooge oudheid beroemd zijn, van ons verwijderd lagen, namen wij het onzen drogman bijkans kwalijk, dat hij ons zoo onverschillig van het voortzetten der reis kwam spreken. En toch de man had gelijk, toen hij ons tot het vertrek aan-

spoorde , want de Westewind voorspelde , dat er binnen eenige uren verandering van weder te wachten stond , en deskundigen begrepen uit de beweging van Ramla's hooge palmboomen , dat het na den middag wel onstuimig konde worden.

Voor ons , die met de dusgenaamde wegen van Palestina kennis gemaakt hadden , was de rid van hier naar Jaffa eene wandeling . wel had de Saron zich nog niet met die pracht van bloemen bekleed , die spreekwoordelijk was in Israël , maar de reeds groenende velden met het aankomend bloemgewas lachten ons zoo vriendelijk toe , dat wij onwillekeurig nu en dan den stap onzer paarden vertraagden en uitriepen : ja waarlijk ! dat is de vlakte van Saron , vruchtbaar als weleer.

Door een verzuim van onzen kant ondervonden wij evenwel op dezen rid eene zekere teleurstelling. De plaats , waar Petrus in den naam des Verlossers eenen man genas , die , sedert acht jaren verlamd , het bed had gehouden , het oude Lydda (Lod) werd niet aangedaan. Men kan met slechts een goed half uur om te rijden deze belangrijke plaats bezoeken , doch wij hadden bij ons vertrek van Ramleh er niet aan gedacht den drogman te waarschuwen ; hij hield derhalve den gewonen weg en wees ons nu enkel op eenen afstand Lydda's witten toren , die zich hoog boven alles verheft.

Onze verbeelding was juist bezig de schoone vlakte op nieuw te bevolken met die talrijke dorpen , welke in de dagen van Petrus «zich tot den Heere bekeerden» , toen wij in de verte een ruiter gewaar werden , die meer haast scheen te hebben dan wij , die ons althans zeer spoedig naderde. Het was de brievenpost , die van Jaffa wederkeerde naar Jerusalem. Dien inwoner van de H. Stad laten voorbijgaan zonder een woord met hem te wisselen , dit konden wij niet , en ook hij was niet geneigd om de Franken zoo geheel als vreemdelingen aan te zien : hij naderde en vroeg ons naar lands gewoonte berigt over den afgelegden togt. «De onze is tot dusverre

zeer voorspoedig,» was het antwoord. «Hebt gij u niet te beklagen over eenig ongeval?» — «Neen, alles is wel, maar ik keer onverrichter zake, zonder brieven naar Jerusalem terug.» En nu vernamen wij, dat de zee buitengewoon onstuimig was geworden, dat de stoomboot, die van Alexandrië kwam, het niet had gewaagd een oogenblik te vertoeven tegenover de rotsachtige kust, en ook wij waarschijnlijk de boot, die naar Alexandrië bestemd was, even zoo zouden zien voorbij varen, iets wat overigens in dit jaargetijde tot groot ongerief der reizigers dikwijls gebeurt.

Deze vriendelijke tijding bragt ons tot het besluit om den rid te verhaasten; wij wilden immers zoo spoedig mogelijk met eigen oogen zien, wat ons te wachten stond. Men komt op dezen weg langs eenen put, die geheel het voorkomen heeft van een Turksch heiligdom, want door de zorg van eenen santon vinden de reizigers er de drinknappen altijd gereed. Wij toefden een oogenblik, doch stegen niet af, en nu ging het in eens door, tot dat wij de beroemde tuinen naderden, die als een uitgestrekt woud Jaffa aan de landzijde omgeven.

Als eene stad haren naam aan de omstreken ontleenen mag, dan voorzeker is Jaffa oudtijds teregt Jafo (schoonheid) genoemd; niets toch is verrukkelijker dan hare gaarden, die met geurige heesters en de edelste vruchtboomen beplant zijn, en waarin de granaat-, oranje-, citroen-, amandel- en vijgenboomen tot in het ontelbare zijn vermenigvuldigd. Door eene laan van cactushagen bereikten wij de stad. De drukte, die er heerschte in den bazaar en op de echt oostersche marktplaats, had voor ons wel iets bekoorlijks; wij vertoefden echter slechts kort en reden naar de buitenkaden aan den zee kant, die men gewoonlijk de marine noemt. Daar immers bezitten de Latijnen hun klooster, en vindt de pelgrim met een gastvrij verblijf ook dierbare herinneringen. Zoodra

wij het klooster binnen traden, werden wij als de Hollandse pelgrims herkend. De heer v. G. had onze komst reeds aangekondigd. Wij vroegen natuurlijk, hoe onze vriend bij zijne komst alhier zich bevonden had, en het antwoord was zeer gunstig. Ook de inscheping had geregeld kunnen plaats hebben; maar om onze vreugd te matigen, voegde men er dadelijk bij, dat er voor ons aan geen inschepen te denken viel; met zulk een hevigen wind en holle zee mogt geen schip het beproeven in het gezicht der kusten het anker te werpen; «wij willen hopen,» was het laatste woord, «dat het bij de eerstvolgende gelegenheid over veertien dagen gunstiger zal zijn.» Dit was voor de pelgrims vooreerst voldoende stof tot overweging: zij konden zich dus naar hunne kamer begeven. Een broeder ging ons vooruit, altijd klimmend volgden wij hem van terras tot terras, tot dat wij eindelijk ter hoogte van meer dan negentig trappen ons observatorium bereikten. De broeder wees ons toen met zekere aandoenlijkheid de verbolgen zee. «Ziedaar, *onze zee*,» riepen wij uit, «die golven kennen wij;» . . . we meenden eensklaps op eenigen vuurtoren onzer Noordsche kusten verplaatst te zijn en juichten bijkans om den woesten storm. Doch het verbaasd gelaat des broeders herinnerde ons weldra, welke gevolgen dit grootsch tooneel voor ons waarschijnlijk zoude hebben, en wij moesten met een hier aanwezigen reiziger instemmen, dat zijne en onze positie voor het oogenblik inderdaad niet de aangenaamste was.

Een weinig later daalden wij weder naar de benedenwereld af om het middagmaal te houden, waaraan groote behoefte bij mij bestond. Aan tafel ontmoetten wij iemand, die iets vroeger reeds had ondervonden wat ook ons werd voorspeld: hij wachtte nog altijd op beter gelegenheid, doch was bij dit alles zoo gelaten, zoo weinig bekommerd, dat ook wij ons weldra verzoenden met het vooruitzigt veertien dagen zijne

lotgenooten te moeten blijven. Het moeilijke gedeelte van onze reis, zeiden wij, is in ieder geval achter den rug, en in eene stad als deze iets langer vertoefd te hebben, zal ons later eene aangename herinnering zijn.

En inderdaad Jaffa (Joppe) is eene stad, die hooge belangstelling verdient. Eene van de oudste steden der aarde is zij ongetwijfeld: volgens Plinius en andere oude schrijvers werd zij reeds vóór den zondvloed gesticht, ook meent men dat Noë er zijne ark bouwde. Wij laten de fabelen ter zijde, die men aan Joppe's rotsen hecht. In den tijd van Josuë werd Joppe de grenspaal van Dan's stamgebied. Men kan haar de oude havenstad van het Joodsche land noemen: daarom kwam Jonas herwaarts, toen hij voor het aangezicht des Heeren wilde vlugten, en vond ook gelegenheid om zich in te schepen naar Tarsis: ten tijde van Salomon en Esdras kwamen ook daarom de voor den tempelbouw op den Libanon gekapte ceders in vloten te Jaffa aan en werden dan van hier over land naar Jerusalem gebracht: daarom zal ook nu het hout voor de zoo noodzakelijke herstelling van den koepel des heiligen Grafs hier aangevoerd moeten worden.

Wat echter Joppe voor den Christen pelgrim ten hoogste belangrijk maakt, verhalen ons de Handelingen der Apostelen: Petrus immers ontving er de openbaring, die een bevel voor hem was, om ook aan de Heidenen het Evangelie te verkondigen. Eens had er te Joppe eene treurige gebeurtenis plaats. Eene Christen vrouw, «die vol was van goede werken en aalmoezen die zij deed,» met name Tabitha, ook Dorcas genoemd, werd krank. Een aanhoudend gebed der armen klonk voor haar ten hemel op, doch scheen niet te mogen verhoord worden. Zij stierf: de gansche stad was in rouw. Maar de leerlingen, gehoord hebbende dat Petrus zich te Lydda bevond, zonden er twee mannen heen met het verzoek: O kom toch spoedig tot ons! Een paar uren

later leidt men Petrus in de opperzaal. Daar lag het lijk der dierbare vrouw: helaas, zij die ons kleepte en in onze behoeften voorzag, hoe is zij gestorven, klaagde de stem der weenende armen den Apostel te gemoet, en al de weduwen omringden hem smeekend en hieven de bewijzen van Tabitha's barmhartigheid ten hemel op: hoe is zij gestorven, aan wie wij dit alles verschuldigd zijn! Een blik van diepgevoelde deelneming kon alleen het antwoord zijn op zulk eene ontboezeming! . . . Maar neen, hooger gewaarwording teekende zich op Petrus' gelaat: gaat naar buiten, zeide hij tot allen die daar tegenwoordig waren. En nu viel hij op zijne knieën neder en bad. Als die van Lazarus, moest ook de dood dezer vrouw tot verheerlijking zijn van den Verlosser: Tabitha, sta op! spreekt Petrus haar toe. En ziet, zij opent de oogen, en gaat overeind zitten; Petrus geeft haar de hand, rigt haar op, roept de weduwen en heiligen en stelt haar levend aan hen voor. Spoedig werd het door geheel de volkrijke zeestad bekend, en zóó velen geloofden in den Heer, dat Petrus nu, in plaats van naar Lydda terug te keeren, bij Simon, een lederbereider, aan dezen oever der zee zijn intrek nam en vele dagen vertoefde.

Zoo was de beschikking van Gods Voorzienigheid. Jaffa werd de groote weg, langs welken het Evangelie tot de Heidensche volken komen moest; onze roeping tot het Christendom is, om zoo te spreken. van haar uitgegaan. Wij keerden zoo spoedig mogelijk naar de terrassen terug en overschouwden wederom «de groote zee.» Nagenoeg terzelfder plaatse stonden wij, waar eenmaal de Visscher van het Meer van Genesareth stond, toen hij zijnen blik liet weiden over de groote waterbaan, toen hem eene geestverrukking te beurt viel, en God hem openbaarde, dat er voortaan geen onderscheid meer tusschen Jood en Griek wezen zou.

O dierbare herinnering voor ons, die uit het Heidendom

onzen oorsprong hebben! Is het te verwonderen, dat Joppe altijd de haven der pelgrims blijft, en dat de meesten langs hier willen opgaan naar Jerusalem?

Nadat wij ons met deze gedachten hadden bezig gehouden, moest er eene wandeling gemaakt worden door de stad, die, om de waarheid te zeggen, weinig bekoorlijks aanbiedt. Slechts op enkele punten heerscht er levendigheid, de straten zijn over het algemeen smal en vuil, de huizen echter zijn veel beter gebouwd dan op menige andere plaats, en hebben alle hun terras met de kalot zooals te Jerusalem. Met nagenoeg 9000 Muselmannen wonen er omstreeks 2000 Christenen, van welke ruim 800 tot den Latijnschen ritus behooren. Eene goede regenbui veroorloofde ons geen verdere uitstappen, de avond werd daarom in het klooster met het maken van allerlei plannen doorgebracht. Toen wij ons ter rust begaven, sloegen de regenvlagen met noordsch geweld tegen onze vensters aan, en konden wij elkander nog eens zeggen, dat het onze buijen waren van onze Novembermaand.

In weerwil, of liever ten gevolge van het ruwe weder sliepen wij zeer gerust. Toen de morgenstond kwam, werd ik door mijnen vriend gewekt, ten einde eens uit te zien, hoe het met de zee gesteld was. Zij was niet minder ruw dan den vorigen dag, maar ik bemerkte spoedig dat de wind zich een weinig gekeerd had: het komt mij voor, zeide ik, dat alle hoop niet vervlogen is. Een paar uren later waagde ook de drogman eene verzuchting van hoop en ging vervolgens informeren, welk het gevoelen was der Arabieren. Wij konden in dien tusschentijd in de kleine maar nette kerk des kloosters onze godsdienstige oefeningen verrigten. Toen mijn vriend de H. Offerande geëindigd had, kwam er bericht dat alles mogelijk was! De verzekering, die men ons den vorigen dag had gegeven, dat er aan geen vertrek te denken viel, was ons toen minder onaangenaam, dan nu de onzekere

hoop, die men ons insprak. Een uur later, altijd dezelfde onzekerheid! Eindelijk vernemen wij dat de stoomboot waarschijnlijk, hoezeer dan ook op grooten afstand van de kust, een weinig tijds voor anker komen zal, en men raadde ons aan ons gereed te houden. Inderdaad, daar komt een Arabier met het officieel bericht: «de stoomboot is in het gezigt en heeft geseind dat zij ankeren zal. Allah kherim (God is groot).» Wij regelden onze zaken met de douane, die zich waarlijk zeer welwillend jegens ons betoonde, er werd in der haast iets gebruikt en het afscheid werd genomen. De drogman had ondertusschen eene goede sloep voor ons gehuurd.

Dat er groote wanorde heerschen zou bij onze inscheping, behoefde ons niet gezegd te worden: wij wisten zulks maar al te goed; doch hoe rijk men ook aan ondervinding zij, bij eene inscheping te Jaffa op een onstuimigen dag valt er altijd iets te leeren. «Hier ligt onze sloep,» zeide de drogman, «wij kunnen instappen,» en hij maakte voor ons zooveel mogelijk ruimte om door te gaan. «Alles is gereed,» riep eene stem uit de diepte, en nu zagen wij eerst, dat er waarlijk eene sloep, met eenige Arabieren bemand, tegen de meer dan drie el hooge kade gereed lag. Wij vroegen, hoe men zonder trap, of iets dergelijks in zulk een vaartuig kon komen. «Men laat zich maar zakken,» was het antwoord. Ik liet mij dan zakken en kwam in de armen van een paar forsche schippers te regt, die mij eenvoudig aan een paar hunner collega's overreikten; ook mijn vriend en daarna de drogman liet zich in hunne armen vallen, en de sloep ging van wal.

Jaffa kan tegenwoordig moeilijk gezegd worden eene haven te bezitten. Een rotsmuur, die zich in zee verheft, vormt eene soort van bassin, dat voor grootere schepen ontoegankelijk, en, bij noordenwind, ook voor de kleinere zeer gevaarlijk is: onze sloep lag tusschen de rotsen en de

stad. Op een gegeven teeken vielen acht riemen in het water. «God is groot,» riep de stuurman: de Arabieren bragten de boot regt voor eene bijkans onzichtbare middenopening der klippenrij; daar moesten wij door. Bulderend stortten de golven tegen het breede rif en spatten verbrijzeld omhoog; het werden wolken van schuim, die den doortogt schenen te willen sluiten, maar iederen keer dwarlend wegzonken in de kokende gleuf. Het was een ontzettend gezigt, maar niets was in mijn oog vreeselijker dan de inspanning der roeijers, toen de sloep door die draaikolk moest worden heengestuurd.

Wij kwamen gelukkig door de branding in volle zee. De sloep worstelde nu wel is waar met zeer hooggaande golven; doch eigenlijk gevaar bestond er niet meer: na een half uur varen hadden wij de stoomboot bereikt. Doch zie- daar nieuwe onvoorziene zwaarigheid. De zee was zoo onstuimig, dat men den trap der boot niet wilde nederlaten; onze schippers schreeuwden, doch te vergeefs; de kommandant verklaarde: «het is onmogelijk.» Ondertusschen werd onze sloep vervaarlijk heen en weër geworpen: nu eens werden wij met geweld in de diepte weggesleept, dan weder slingerde ons de afgrond naar de stoomboot terug. «Kunt gij met de hand onze boot niet raken,» riep de kommandant ons toe. Wij beproefden het en bereikten nagenoeg den rand van het verdek. «Dat is ver genoeg,» hoorden wij, «beproeft het nog eens.» Nog een paar keeren zonk onze boot tusschen de baren weg; toen zij weder hoog op de golven rees, reikte onze hand op nieuw tot aan het verdek, een matroos greep die vast, en in een oogwenk behoorden wij tot de passagiers van de «Mersey.» Onze goederen werden vervolgens met een touw aan boord gehaald.

XX.

VAN JAFFA NAAR ALEXANDRIË EN EUROPA.

9 DECEMBER, VRIJDAG.

Na zulk een avontuurlijken togt en inscheping heeft men wel regt op een oogenblik rusten. Een kwartier later moest alle behoefte wijken voor de gedachte, dat wij weldra en misschien voor altijd het heilige Land uit het oog gingen verliezen. Jaffa, van zee gezien, ligt allerschoonst: amphitheatersgewijze opklimmend, vertoonen hare huizen zich als die eener zeer voorname Oostersche stad. Onze blik hing er aan, totdat wij 's middags ten vier ure het laatst vaarwel toeriepen aan Jaffa, aan Nazareth, Bethlehem en Jerusalem!

De avond viel spoedig, maar de lucht helderde volkomen op, de zee werd stiller. Na het diner wandelden wij op het dek, terwijl weemoed en vreugd ons gemoed tegelijkertijd beheerschten. De behoefte aan rust deed zich eindelijk gebiedend gevoelen, en een weinig daarna dwaalde ik in zoeten droom door de straten van Jerusalem. Toen wij tegen den morgen ontwaakten, hoorden wij niets dan het geklots der golven en het werken der boot.

Het getal passagiers was aanvankelijk klein, men rekende er op, dat het te Alexandrië toenemen en eene meer Europeesche kleur krijgen zou. Voor ons echter was het gezelschap reeds groot en Europeesch genoeg; wij hoorden althans zoo-

veel van politiek en financiële operatiën, van diplomaten en schoone carrières, dat wij ons gaarne een weinig afgetrokken hielden. Dat bragt ons in aanraking met een der passagiers, die evenmin als wij deel nam aan het congres; het was de Anglikaansche bisschop van Jerusalem. Wij spraken over oude gebruiken, die in Palestina nog bestaan, over de vruchtbaarheid des lands, het klimaat en de levenswijze bijzonder te Jerusalem, eindelijk over de landkaart van den heer v. d. Velde. De reisbeschrijving echter van dien godvreezenden zeeofficier, wiens vrome hatelijkheid tegen de Katholieken alle perken te buiten gaat, besprak de bisschop natuurlijk niet.

Een schoone dag op zee is ongetwijfeld een waar genot, en toch luistert iedereen gaarne, zoodra er van het naderen der kusten gesproken wordt; de meeste passagiers ten minste verheugen zich reeds, dat wij morgen bijtijds te Alexandrië in Egypte zullen aankomen.

11 DECEMBER, ZONDAG.

Dezen morgen begaven wij ons haastig naar het dek, want het berigt, dat eene nieuwe wereld ons wachtte werd plotselings vernomen. Iets later vertoonde zich de kust van Afrika aan den verlangenden blik. Doch te vergeefs sprak men ons van de monden des Nijls, wij vonden ons teleurgesteld. Eene vlakke kust, die in plaats van bergen slechts geele zandheuvels vertoont, kan moeilijk het oog boeijen van hem, die eenmaal den Karmel en Libanon van den zee-kant begroet heeft. Eerst nadat wij wederom de schoone palmboomen bemerkten, week onze onverschilligheid.

De stoomboot wierp het anker in de haven van Alexandrië. Als gewoonlijk was zij in een oogenblik van eene menigte vaartuigen omringd, waarin het onstuimig toeging, en weldra ontvingen wij bezoek van de dienstvaardige Egyptenaren. Wij

zochten echter op het achterdek eene plaats buiten het gedrang, totdat het verlof om naar den wal te gaan zou worden gegeven. Het gezigt op de stad werd nu voor ons inderdaad schoon, want de oude herinneringen rezen rondom haar op; wij meenden haar te zien, toen zij, onder de Ptolemeïssen Egypte's hoofd- en residentiestad, het middenpunt der geleerde wereld, de hoofdzetel der wetenschappen geworden was: wij meenden haar te zien, toen zij den H. Marcus binnen hare muren ontving en in korten tijd eene bloeiende gemeente schonk aan de Kerk. De zetel van Alexandrië, door een Evangelist opgericht, werd de eerste in rang na dien van Rome; hare beroemde scholen maakten ook de wetenschap dienstbaar aan het geloof en baanden voor menig Heidensch wijsgeer den weg tot het Christendom. De namen van Clemens, Origenes, Cyrillus, Athanasius, Catharina zeggen genoeg, welke plaats zij op het gebied der wetenschappen hadden ingenomen. Wie weet echter, of de rijke en sterk bevolkte stad niet te veel in aanzien gestegen is! Toen de Sarracenen haar in het stof kwamen nederwerpen, had zij zelve door burger- en godsdiensttwist haren ondergang voorbereid: zij viel, na haren roem dikwijls door scheuring en ketterij bezoedeld te hebben, en heeft zich van haren val niet meer opgebeurd. Als koopstad echter kreeg zij in de veertiende eeuw nog eenigen naam, en ook thans ligt zij daar vóór ons, naar niets anders dingend dan naar den roem eener voorname handelplaats.

Men roeide ons eindelijk naar den wal. Daar konden wij echter niet passeren; een paar mannen zeiden ons eenvoudig, dat men de stad niet mogt binnegaan zonder daartoe eene speciale vergunning te hebben verkregen. Nu waren wij wel van de beste aller toegangsbiljetten voorzien, maar de beurs bleef tot hunne niet geringe teleurstelling gesloten. Wij eischten om aan den chef van het bureau voorgesteld te

worden. Bij hem toegelaten, bragten wij onze belangen in, men vroeg onze passen en ik weet niet wat al meer, er scheen geen einde aan dat verhoor te zullen komen. Eindelijk nadat wij een beroep deden op onzen consul en verzochten daarheen geleid te worden, kwam het verlof om door te gaan, mits wij onzen naam in een register wilden schrijven. Met dat al was intusschen de gelegenheid om de openbare godsdienstoefening bij te wonen voorbijgegaan, wij gingen dat zooveel mogelijk vergoeden door een bezoek van de St. Catharina-kerk.

En nu onverwijld naar het consulaatsgebouw, om de brieven van onzen medepelgrim, die ons vooruit gereisd was, in ontvangst te nemen.. Tot ons leedwezen vernamen wij dat de consul op het oogenblik afwezig was, en wij eerst later door hem konden ontvangen worden. Welnu laat ons dan eerst de stad in oogenschouw nemen, besloten wij. Onze leidsman zeide ons, zeer goed met alles bekend te zijn, en maakte dadelijk eene optelling van alle merkwaardigheden die Alexandrië bezit: hij sprak van verschillende inrigtingen, van het paleis des Pacha's, van schouwburgen en vele andere dingen, die hij ons kon doen zien, doch die wij niet zien wilden. Toen hij niets meer wist, begon de wandeling. Wij verlieten het Franken-kwartier, dat noch Oostersch noch Europeesch is, en begaven ons naar de wijk der eigenlijke bevolking en naar de bazaars. Wij wilden nog eens rondwalen onder de bonte menigte, die zich daar beweegt en op hare wandelingen voor het rijtuig der Frankenwijk van den schoonen Egyptischen ezel blijft gebruik maken.

Een uitstap naar de oude stad moest uitgesteld worden tot den volgenden dag; men had ons immers te Jerusalem, voor de Franciscanen die te Alexandrië gevestigd zijn, eenige commissiën opgedragen en deze wilden wij niet langer uitstellen dan noodzakelijk was. Dit bragt ons in de gelegen-

heid de schoone inrigtingen dezer geestelijken te zien en eene goede verkwikking te vinden in den gastvrijen kring. Doch zie, terwijl wij daar zonder bekommering spraken over den afgelegden pelgrimstogt, werd een onzer zoo door de koorts overvallen, dat wij het noodig achtten zonder uitstel naar de stoomboot terug te keeren. De geneesheer was nog aan boord; hij beschouwde de koorts van mijnen vriend als een gevolg van de doorgestane vermoeijenissen, er was rust noodig, en zoodra het zou kunnen, moest de quinine worden toegediend.

12 DECEMBER, MAANDAG.

Onze doctor was dezen morgen reeds vroeg bij de hand om den zieke te bezoeken. De koorts, zeide hij, moet met kracht worden tegengegaan, doch ik zal haar ongetwijfeld onderdrukken. Ik kon mij derhalve gerust naar de stad begeven om onze brieven af te halen en nog eenige aankopen te doen: ook wenschte ik den bouwgrond der oude stad te bezoeken.

Aan den wal gekomen, moest ik nogmaals het verhoor ondergaan van den vorigen dag, maar de zaak eindigde weder met eene handteekening en verlof om door te gaan. Verschillende mannen, barrevoets en van niets anders voorzien dan van een blaauw of rood hemd, dat een gordel hun om het lijf sloot, boden zich aan om mij te geleiden. De armoede maakt die lieden lastig: een hunner volgde mij op den voet en wilde mij niet verlaten, voor dat ik, in de wijk der Franken gekomen, den schijn aannam alsof ik mij regtstreeks naar het consulaatsgebouw wilde begeven; toen verliet hij mij, doch ik werd weldra door een anderen man aangesproken, die zich den titel gaf van tolk en gewoon was alle excellentie's van Europa te begeleiden! Zonder naar zijn

diploma te vragen, nam ik hem dadelijk aan, want hij was gekleed en geschoeid, en moest derhalve wel zeker een gids zijn van de eerste klas. «Kunt gij mij naar de oude stad leiden?» — «Zonder twijfel.» Helaas! van de eertijds prachtige stad vindt men slechts puin: het zijn meerendeels steenen, die niet eens meer den naam van ruïne kunnen dragen. De eenige gedenkteeken zijn de dusgenaamde Pompejuskolom en de naalden van Cleopatra. Doch deze verdienen inderdaad de bewondering van het nageslacht; vooral trof ons de ontzaggelijke kolom, die, met haar voetstuk uit twee granietblokken bewerkt, eene hoogte bereikt van bijna 120 voet en als de schoonste gerekend wordt, die men kent. Van de naalden van Cleopatra staat er nog een overeind; het is eene obelisk van roodachtig graniet; de andere ligt sedert langen tijd in het zand.

De hitte deed mij voor het oogklik van eene verdere wandeling afzien, het werd ook tijd om mij naar den consul te begeven. De kanselier van het consulaat ontving mij aller-vriendelijkst en wilde mij, ofschoon de consul door eene conferentie nog lang kon bezig gehouden worden, niet weder onverrichter zake laten vertrekken: hij noodigde mij uit om met hem te blijven: «gij moogt,» zeide hij, «in zulke hitte niet verder gaan.»

Naauwelijks hadden wij plaats genomen, of ik begon hem het doel mijner komst bekend te maken en vroeg reeds bij voorraad eenig mondelingsch berigt van den heer v. G. «Gij kent alzoo den heer van Gent?» — «Wel zeker, wij hebben te zamen de reis naar Palestina gemaakt. . . . . hij heeft u ongetwijfeld gesproken van zijne vrienden, die hij te Jerusalem achterliet, . . . dat zijn wij.» De kanselier ontstelde en zweeg. Mijn oog viel op eenen koffer, dien ik herkende: «dat is,» zeide hij, «de koffer van den heer v. G.» — «Hij is dan nog hier?» — «Ach ja, uw vriend is ziek. . . .

hij is overleden. . . .» De schok was te hevig, ik zat sprakeloos. . . . «Het is immers niet waar,» vroeg ik eindelijk in mijne verwarring. Een zwijgen van den kanselier was het vreeselijk antwoord op mijne vraag. Ik begreep helaas maar al te goed dat het waarheid was. Hij raadde mij aan, dat ik wat rust zou nemen; ik kon het niet eens beproeven, «Wacht dan toch den consul af;» het was mij niet mogelijk. . . . De kanselier wilde mij niet laten gaan. Ten laatste liet hij een rijtuig komen; men reed mij naar den zee kant, eene sloep bragt mij aan boord.

De geneesheer, die mijne ontsteltenis dadelijk bemerkte, kwam mij te gemoet, om te vernemen wat er gebeurd was. Toen ik echter zijne tusschenkomst verzocht om de vreeselijke tijding aan mijn reisgenoot mede te deelen, verklaarde hij, dat die mededeeling niet geschieden mogt: «zij zou,» voegde hij er bij, «uwen vriend noodlottig zijn; bij eenige buitengewone aandoening toch wordt ook zijn toestand al spoedig gevaarlijk; zoodra het zonder gevaar geschieden kan, zal ik u gaarne behulpzaam zijn.» — Maar hoe zal ik dat voor hem kunnen geheim houden! dat is niet mogelijk.» — «Uw vriend is te ziek om iets van uwe ontsteltenis te bemerken, gij kunt het gemakkelijk.»

Ik vond hem inderdaad in zulk een toestand, dat ik, hoe verward ook zelf, alles voor hem verbergen konde: hij meende, dat de heer v. G. om eenige ongesteldheid de stad niet bezocht had, en dat zijne brieven daardoor waren verloren geraakt. Een paar uren later kwam de zieke een weinig tot rust, en ging ik met het vreeselijk geheim in het hart naar boven: nu eens bad ik, dan weder waren mijne gedachten geheel verdwaald. Toen 's avonds ten zes ure het diner begon, noodzaakte de doctor mij daaraan deel te nemen, en trachtte hij eenige afleiding aan mijne gedachten te geven. Hij bleef bij mij ook nadat het diner was geëindigd, en voor-

dat ik mij te rusten legde, ontving ik van hem de verzekering dat ten minste de toestand van mijnen vriend P. v. L. een gunstigen keer genomen had.

13 DECEMBER. DINGS DAG.

Dezen morgen kwamen er vele passagiers aan boord en maakte men zich gereed om de reis voort te zetten. Ten elf ure werden de ankers geligt, en bragt de loods ons buiten. De lucht voorspelde verandering van weër: wij hadden nog maar enkele uren geloopt, en reeds begon het schip zoo te dansen, dat sommige passagiers zich onverwijd moesten verwijderen. De geneesheer verbood mij op nieuw mijn medepelgrim de schrikkelijke tijding mede te deelen; ik moest hem beloven dat ik de moeilijke taak volbrengen zou. Ik onderdrukte mijn gevoel en beloofde het.

In weerwil van den storm begaf ik mij naar het dek, want het was eene behoefte voor mij om alleen te zijn. Toen ik daar nederzat, en mij die plaatsen voor den geest kwamen, waar wij vereenigd zoo dikwijls gebeden, geweend, onze ziel uitgestort hadden, verweet ik mij zelve, dat ik niet aan den Overledene had wederstaan, toen hij uit mijn dagboek wegvaagde, al wat mij, als getuige zijner godsvrucht, nu en dan uit het hart gevloeid was. Ik zal er weder gaan bijvoegen, zeide ik, wat zijne hand heeft weggenomen. Zoodra ik dit gedaan had, las en herlas ik de dierbare regels. O ja, zóó hebben wij hem van nabij aanschouwd, . . . zóó stichtte hij ons. . . . Ik meende hem nog te zien, alsof hij niet van ons was weggegaan. Zijn beeld rees zoo levend voor mijnen geest, dat ik geheel verdoofd het boek uit mijne bevende hand liet vallen. Toen ik het eenige oogenblikken later weder opnam, vaagde ik zelf wederom weg wat ik geschreven had, mijn hart zeide mij luide

zijn wensch moet geëerbiedigd worden. Laat God alléén het loon zijn van de goede werken, die hij verrigt heeft. . . .

Het weder werd de volgende dagen altijd ruwer; als nu en dan de wind een weinig scheen te willen bedaren, stak hij een oogenblik later met nieuwe hevigheid op. Het was voor de meeste passagiers een moeilijke overtocht; iederen morgen wekte ons het gekerm der zieken; zelfs de bemanning der boot bleef van de zeeziekte niet gespaard.

Zondag 18 December tegen den avond werd Malta bereikt. De boot zou niet langer vertoeven dan noodig was om de brieven te ontvangen en steenkolen in te nemen; aan den wal gaan konden wij niet. Mijn reisgenoot, altijd onbewust van hetgeen er gebeurd was, deed mij het voorstel om iemand naar den wal te zenden, of er ook eenig bericht te vernemen was over den toestand van de passagiers der vorige dienstboot: ik moest er in toestemmen. Toen hij mij met vreugde kwam verhalen, dat de boot met «alles wel» was gepasseerd; en dus onze vriend ongetwijfeld eene goede reis gemaakt had, moest ik mij verwijderen. Ik was mijne ontsteltenis niet langer meester en begaf mij naar de kabine.

Drie dagen later bevond ik mij weder in onze hut. Mijn vriend meende dat ik ongesteld was, en wilde mij opbeuren met het bericht, dat wij den volgenden dag te Marseille zouden aankomen. Hij wist helaas niet, welk een verschrikkelijk woord mij sedert den morgen op de lippen zweefde! Zijne vreugd deed de woorden in mijnen mond wegsterven; ik kon het geheim niet openbaren, dat ik tot hiertoe met zooveel inspanning bewaard had. Maar toen ik hem hoorde spreken van brieven, die wij te Marseille vinden moesten, van wederzien. . . . . toen ontvlood mijne borst eene diepe zucht. Wat is er, vroeg mijn vriend, terwijl hij mij bevend aanschouwde. Ik weet niet, wat ik hem antwoordde in dezen oogenblik: ik sprak van vrees, ... van ziekte, en

stamelde den naam van onzen dierbaren vriend. Ach, zeide hij, wat verbergt gij mij? was zijne ziekte dan zoo ernstig?.... Toen ik het hoofd zonder te kunnen spreken nederboog, viel eensklaps de sluijer van zijne oogen weg. O God, riep hij uit, hij zal dan zeker gestorven zijn! Het verpletterend antwoord voltooijen kon ik niet. Mijn vriend stond als versteend. De lang verkropte smart barstte eindelijk bij mij in een vloed van tranen los. Het was een smarttooneel, waarbij het gebed alléén eenige vertroosting kon bieden. De geneesheer wilde volstrektelijk dat mijn vriend de kabine verlaten en vervolgens op het dek blijven zoude; ik bleef in de kabine. De avond vereenigde ons in het gebed voor den diepbetreurden vriend, den man van geloof. Voorzeker ook hij bad weder met ons voor hen, die hem zoo naauw aan het hart lagen, en wier naam we op zijn verzoek zoo dikwijls in het vereenigd gebed hadden uitgesproken op Golgotha.

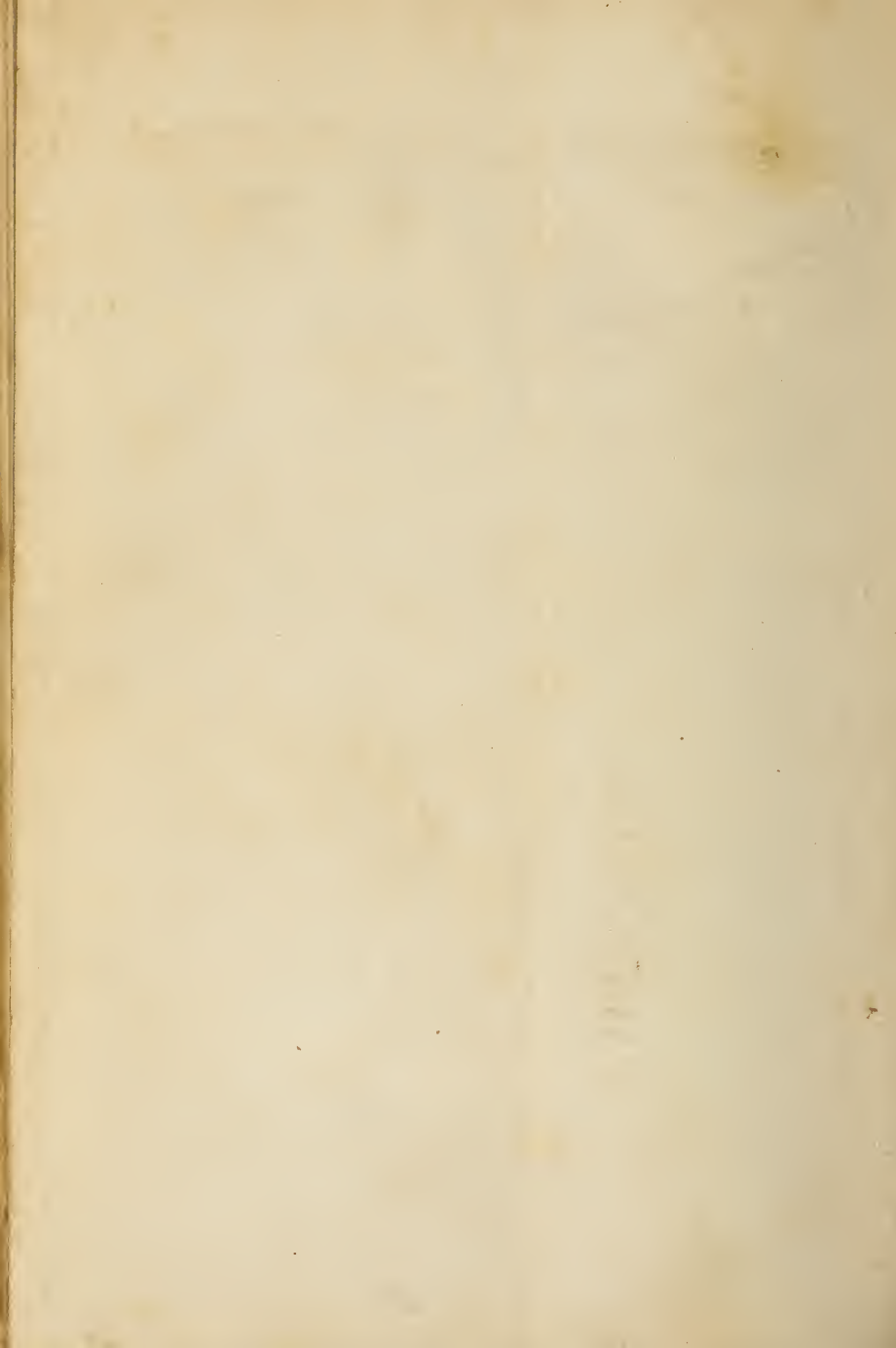
22 DECEMBER, DONDERDAG.

Na een onstuimigen nacht naderden wij dezen morgen de Fransche kust. Nog voor den middag vielen de ankers in de haven van Marseille. Spoedig zaten wij in eene sloep en bereikten den wal. Lang, onbegrijpelijk lang vielen ons de korte oogenblikken, die wij te midden der beleefde en hoogst inschikkelijke douanen vertoeven moesten. Zoozeer haakten wij naar het telegraafkantoor. En geen wonder! Behalve dat onze familie onze brieven niet ontvangen had, en dus nog altijd in onzekerheid omtrent ons lot verkeerde, brandde ons hart daarenboven van verlangen naar eenig berigt omtrent den toestand van de familie des Overledenen. Dat berigt kwam zoo spoedig mogelijk. Wij herkenden daarin den geest van onzen ontslapen vriend: de taal der onderwerping en des geloofs was innig gepaard aan de woorden

der diepgevoelde smart. God zal, zeiden wij tot elkander, de troost der beproefden zijn.

Wij bragten te Marseille een bezoek aan het algemeene moederhuis der zusters van den H. Joseph, waarmede de dagen einde liep. De buitengewone koude, die er heerschte, deed ons besluiten het vertrek tot den morgen uit te stellen; wij hadden ook behoefte aan rust. Den volgenden dag reden wij naar Lyon, waar overnacht werd; zaterdag kwamen wij te Parijs, het was vooravond van Kersmis. De hooge feestdagen werden daar gevierd, het Offer werd voor onzen medepelgrim opgedragen. Commissiën, ons te Jerusalem toevertrouwd, maakten enkele bezoeken, onder anderen, bij de E. E. Paters Franciscanen noodzakelijk; overigens wilden wij niets anders zien dan de godsdienstige monumenten, die Frankrijks hoofdstad bezit. Dingsdag na Kersmis verlieten wij Parijs. Den volgenden dag kwamen ons bloedverwanten en vrienden te Rotterdam tegemoet snellen. Weinige oogenblikken daarna lag ik in de armen van mijn hoogbejaarden vader, die reeds gevreesd had mij nooit meer te zullen wederzien, en ontving ons de eerwaardige rustende pastoor der stad met bijkans kinderlijke vreugd. Mijn medepelgrim moest nog denzelfden avond naar zijne parochie vertrekken. Ik bragt den nacht en den volgenden dag door in den kring mijner familie. Den avond van dien dag begaf ik mij, door een mijner vrienden begeleid, naar mijne parochie. De gansche gemeente had zich vereenigd in het kerkgebouw, hun vurig eenparig dankgebed ging reeds ten hemel op. Een oogenblik later lag ik met hen aan den voet des altaars nedergeknield en hief den lofzang aan:

U LOVEN WIJ, O GOD!

Umpfle nach dem v. Land-Karte

5 10 15 20 waren, gaus.

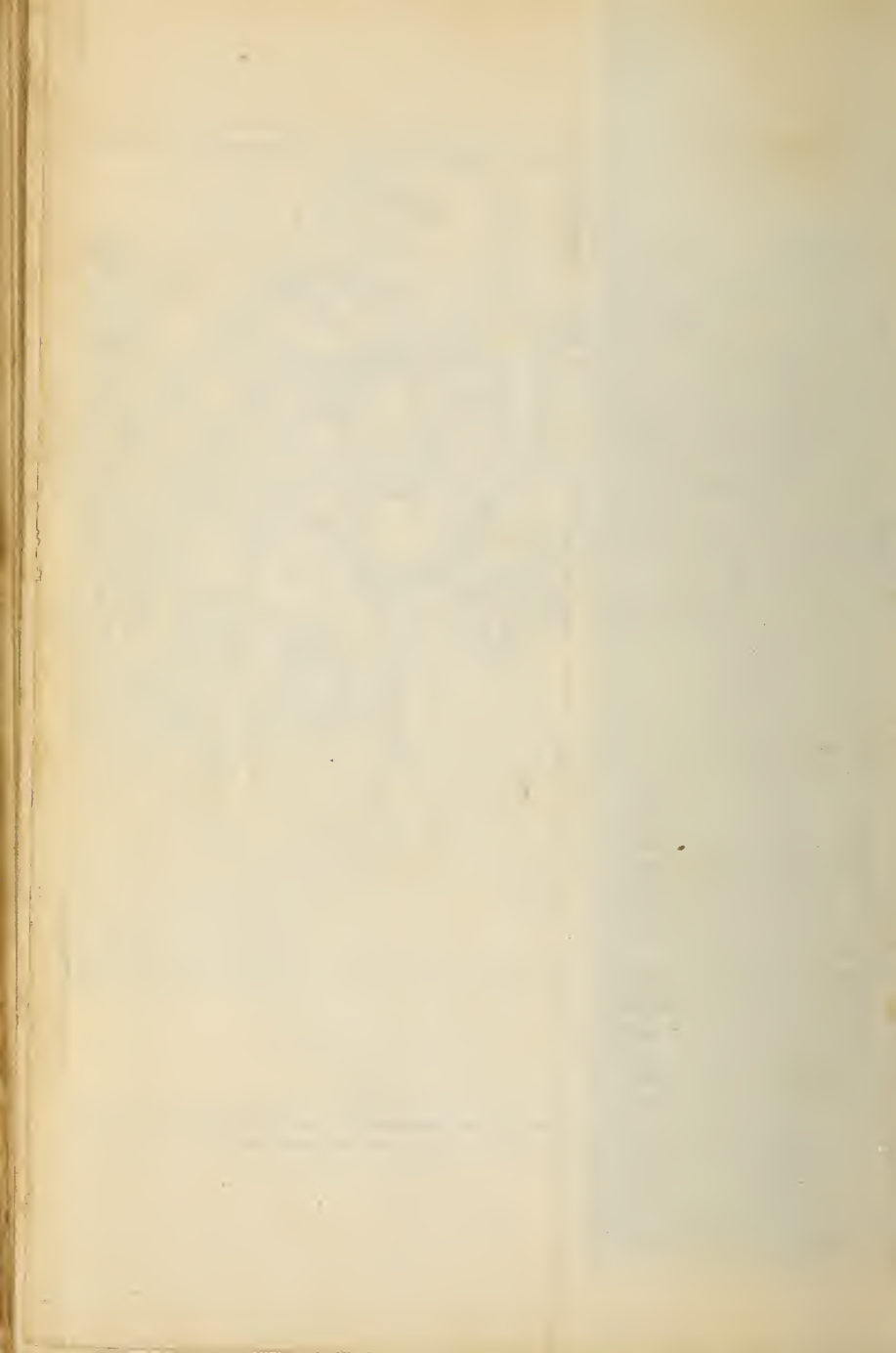

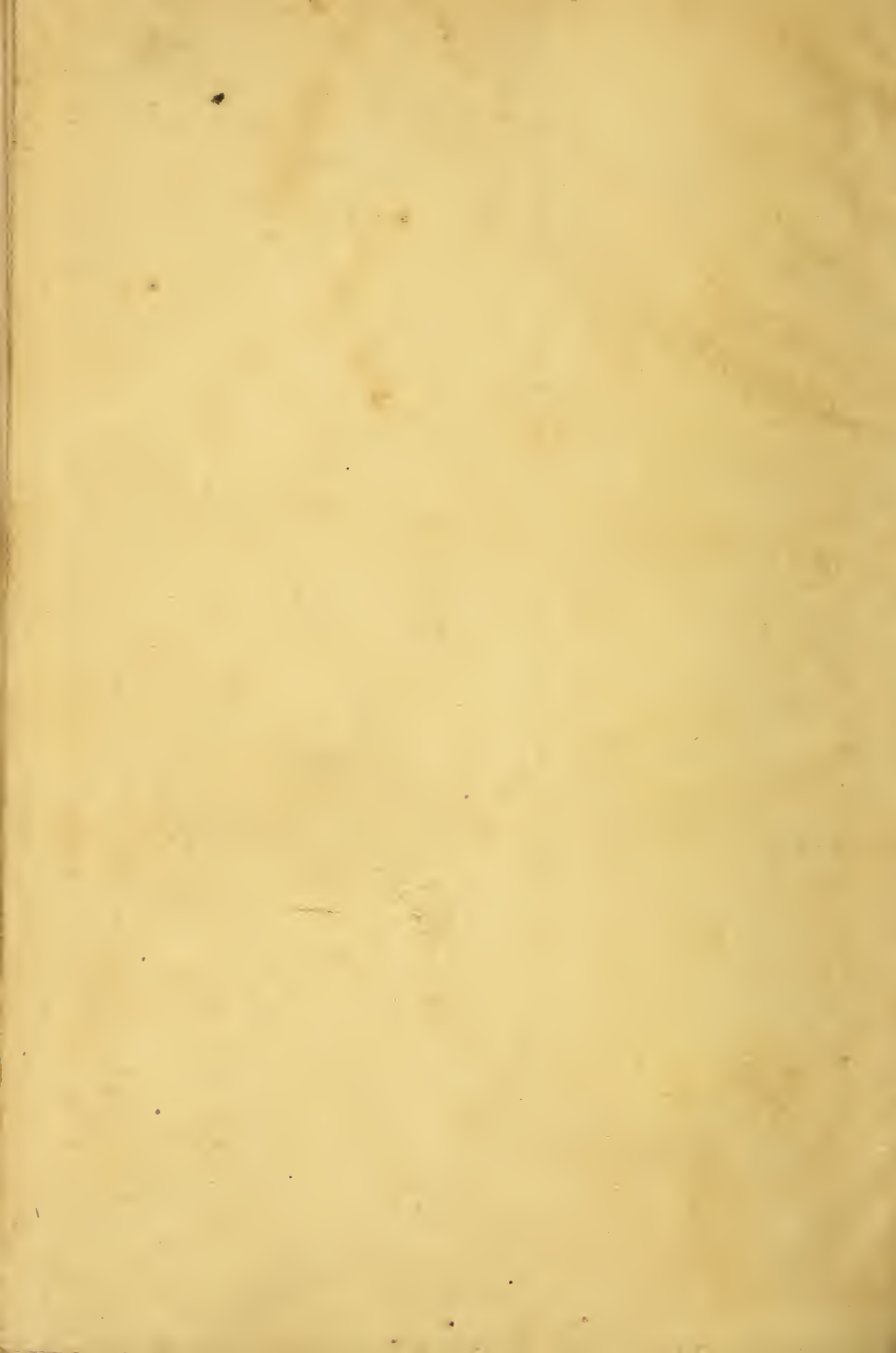
PALESTINA.

M I D D E L A N D S C H E Z E E

LIBRARY OF CONGRESS

0 019 565 294 6